

Programul De Cooperare
Transfrontalieră
Ungaria-România 2007-2013

Uniunea Europeană
Fondul European de Dezvoltare Regională

— Două țări, un scop, succes comun! —

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări
seria istorie-etnografie-artă

XXVII/II
2011

SATU MARE
STUDII ȘI COMUNICĂRI

XXVII / II

Colegiul de redacție: Dr. Irina Liuba Horvat, Felicia Grigorescu, Diana Iegar, Kereskényi Sándor,
Gheorghina Olariu, Levente Szilágyi
Secretar de redacție: Dr. Paula Virag

Referenți științifici:

Dr. Németh Péter, Nyiregyháza (Ungaria)

Dr. Cornel Grad, Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" Arad

Dr. Corina Bejinariu, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău

COPERTA: Iulian Petrescu, Aurel Cordea
(Sigiliul orașului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Tehnoredactare computerizată: **Dr. Paula Virag**

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, formulări și calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor.

Authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of the foreign languages summaries.

SATU MARE - STUDII și COMUNICĂRI

Orice corespondență se va trimite pe adresa:

Any mail will be posted to next address:

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:

MUZEUL JUDEȚEAN
Piața Dr. Vasile Lucaciu, 21
440031 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 04/0261/73.75.26
E-mail: muzeusm@gmail.com

Acest material este publicat în cadrul proiectului „*Patrimonium2*” (HURO/0901/060/2.5.1) derulat de Muzeul Județean Satu Mare și Direcția Muzeelor din județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, finanțat prin Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013.

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

Jelen kiadvány a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzata Múzeumok Igazgatósága és a Szatmár Megyei Múzeum „*Patrimonium2*” (HURO/0901/060/2.5.1) c. közös projektjének keretében jelenik meg, a Magyarország–România Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 támogatásával.

Jelen kiadvány tartalma nem feltétlenül tükrözi az Európai Unió hivatalos álláspontját

www.huro-cbc.eu

www.hungary-romania-cbc.eu

ISSN 2067-6948

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

**SATU MARE
STUDII ȘI COMUNICĂRI**

seria

ISTORIE•ETNOGRAFIE•ARTĂ•RESTAURARE-CONSERVARE

**XXVII / II
2011**

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

CUPRINS - TARTALOM

A. ISTORIE-CULTURĂ-ARTĂ

Ovidiu Mihai Hotca	
<i>Societatea în Țara Oaşului la începutul modernităţii</i>	11
<i>The society in "Oaşului Land" at the beginning of modernism (Abstract)</i>	21
Viorel Ciubotă - Mihai Ciubotă	
<i>Vizitaţia canonică a episcopului Mihail Olsavsky în comitatul Szabolcs din 1751</i>	23
<i>Canonical visit of Bishop Michael Olsavszky in Szabolcs County in 1751 (Abstract)</i>	26
Bura László	
<i>Családnevek művelődéstörténeti és nyelvészeti tanúságai A 19. század első felében Szatmárnémetiben működő gimnázium és líceum tanulói névanyagának tükrében</i>	33
<i>Mărturiile culturale și lingvistice ale numelor de familie (Rezumat)</i>	40
Florin Bogdan	
<i>Un document inedit din arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea” Reghin. Addenda la istoria militarilor Reghinului</i>	41
<i>A new document from the archive of the "Anton Badea". (Ethnographical Museum from Reghin. Possible addendum to history of militaries from Reghin (Abstract)</i>	43
Dancu Pál	
<i>Activitatea directorului Martin Čulen la Liceul Regal Catolic din Satu Mare (1859-1862)</i>	45
<i>Martin Čulen igazgatói tevékenysége a szatmárnémeti Magyar Királyi Katolikus Főgimnázium élén (1859-1862) (Összefoglaló)</i>	48
Volodimir Fenich	
<i>Національна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії в переписях 1880-1941 роки</i>	49
<i>Identitatea națională a greco-catolicilor din Episcopia de Mukacevo în recensămintele anilor 1880-1941 (Rezumat)</i>	65
Daniela Bălu	
<i>Evreii sătmăreni în documente istorice</i>	67
<i>The Jews from Satu Mare in historical documents (Abstract)</i>	70
Irina Liuba Horvat	
<i>Cum au fost dejucate planurile comuniștilor de a desființa comuna Ruscova (Maramureș)</i>	71
<i>How failed the communist plans for dissolve Ruscova (Maramureș County) (Abstract)</i>	73
Anca Deaconu	
<i>Casa Muzeu Tășnad</i>	75
<i>Tășnad Museum House (Abstract)</i>	78
Kereskényi Sándor	
<i>A posztmodern Ady-recepció: ideológiai beszédmódok és kanonizációs stratégiák</i>	83
<i>Recepția potmodernistă a lui Endre Ady: discursurile ideologice și strategiile canonizatoare (Rezumat)</i>	89

Anastasiya Vehesh	
Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Марії Матіос	91
<i>Tradițiile și inovațiile antroponimelor literar-artistice în opera Mariei Matios (Rezumat)</i>	98
Felicia Grigorescu	
<i>Separarea femeilor în sinagogă și influența acesteia asupra arhitecturii fațadelor</i>	99
<i>The male-female separation in the synagogue an its influence on the architecture (Abstract)</i>	100

B. ETNOGRAFIE

Cziker András	
<i>A Nagykárolyi fésűsmesterség története. Szerszámok, munkafolyamatok és termékek ismertetése</i>	105
<i>The history of the comb making handicraft in Carei. Presentation of the tools, technological processes and of products (Abstract)</i>	124
Irina Liuba Horvat - Vasile Horvat	
<i>Universul cotidian la ucrainenii din comuna Ruscova</i>	139
<i>Daily universe of the Ukranians in Ruscova (Abstract)</i>	142
Maria Lobonț Pușcaș	
<i>Obiceiuri de Crăciun. Colinde din manuscrisele Segarcea</i>	143
<i>Christmas tradition. Carols of Secarcea's manuscripts (Abstract)</i>	150
Maria Lobonț Pușcaș	
<i>Maica Domnului în iconografia creștină</i>	151
<i>Saint Mary in Christian iconography (Abstract)</i>	155
Tóth Zoltán	
<i>Realizările meșterilor constructori de case tradiționale ucrainene în Maramureș</i>	157
<i>The achievements of Ukrainian carpenters in traditional architecture from Maramures (Abstract)</i>	159

C. RESTAURAREA, CONSERVAREA ȘI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Radu Ovidiu Ardelean	
<i>Restaurarea unei lăzi pictate</i>	167
<i>The restoration of a painted crate (Abstract)</i>	169
Roxana Cobusceanu	
<i>Restaurarea unei paftale</i>	173
<i>The restoration of a buckle (Abstract)</i>	174
Puskás Éva	
<i>Incursiuni în tematica „Via Crucis” cu ocazia restaurării picturii de șevalet „Răstignirea”</i>	175
<i>Incursions in the iconography: „Way Of The Cross” by conservation of painting „the Crucifixion” (Abstract)</i>	188

Adela Dobrescu		
	<i>Tehnică și estetică în colecția de scoarțe maramureșene a Muzeului Județean Satu Mare</i>	189
	<i>The carpet collection of the Satu Mare County Museum - Technology and aesthetic (Abstract)</i>	194
Varga Emese		
	<i>Considerații generale privind restaurarea unui brâu dintr-un costum bisericesc ortodox</i>	197
	<i>Általános megfontolások egy ortodox egyházi ruha övének restaurálásakor (Összefoglaló)</i>	199
Cristina Busuioc		
	<i>Crucea Creștină - reprezentarea ei artistică - Crucea de procesiune</i>	201
	<i>The Christian Cross-its artistic representation-the cross for procession (Abstract)</i>	204
Dinu Capotescu		
	<i>Restaurarea unui policandru-sfârșit de secol al XIX-lea</i>	211
	<i>The restoration of a candelabrum-the end of the 19th century (Abstract)</i>	212
Gabriela Paul		
	<i>Aspecte privind depozitarea documentelor în muzee. Considerații generale</i>	215
	<i>Aspects of storing documents in museums. General considerationes (Abstract)</i>	216
Diana Kincses		
	<i>Impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural</i>	217
	<i>Impact of climate change on cultural heritage (Abstract)</i>	219

**ISTORIE
CULTURĂ
ARTĂ**

Societatea în Țara Oașului la începutul modernității

Ovidiu Mihai Hotca

O simplă privire aruncată asupra lumii medievale scoate în evidență deosebirile frapante între diferitele categorii sociale, în vârful piramidei sociale se afla nobilimea mare și mijlocie urmată de mica nobilime. Aceștia formează casta privilegiatăilor. După ei urmează structurile neprivilegiate cuprinzând: țărănimea, negustorii, meșteșugarii, jelerii și iobagii. Gradul de libertate diferă de la o categorie la alta la fel ca și starea materială.

În general, se poate spune că societatea medievală este divizată în privilegiați și neprivilegiați.

În Oaș aveau proprietăți, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, un număr destul de mare de nobili. În primul rând, trebuie subliniat faptul că nici o așezare de aici nu avea un singur stăpân. Pământul și iobagii unei singure așezări erau împărțiți între mai mulți proprietari. Lucrul acesta este, în general, valabil peste tot în Europa Centrală și de Est în această perioadă. Satele cu un singur stăpân au rămas puține, ca urmare a fărâmițării moșiilor nobiliare prin moșteniri. Astfel, s-a ajuns ca un sat să aibă până la câteva zeci de stăpâni.

Astfel, mari familii nobiliare maghiare aveau în imensele lor domenii feudale din secolele al XV-lea și al XVI-lea și așezări din Oaș, precum familia Báthory. În secolul al XVII-lea, apar noi familii nobiliare în Oaș. Acestea sunt semnalate în conscripțiile fiscale avute de noi în vedere, care oferă doar informații indirecte și incomplete despre ei. Aceste conscripții sunt: conscripția referitoare la situația de pe pământurile nobilului G. Mikolay din 1711, două conscripții ale armaliștilor din anii 1713 și 1719 și conscripția iobagilor fugari din 1722 și 1725.

Nici una dintre acestea nefiind o "conscriptio nobilorum", informațiile oferite sunt foarte limitate. Nu știm decât numele satelor unde au deținut moșii respectivele familii nobiliare. Din păcate, nu putem ști cât din aceste sate le aparține, câți iobagi dețineau sau ce venituri obțineau de acolo. Știm doar cât impozit încasa statul de pe moșiile lor.

Excepție face o conscripție din 1725 referitoare la situația de pe pământurile nobilului Michaelis Bagossy. De această dată sunt menționate exact bunurile sale. El deținea în Boinești 22 de sesii și o jumătate de sesie, în Negrești 68 de sesii, în Remetea 26 de sesii și un sfert de sesie, în Racșa 32 de sesii și un sfert de sesie, în Trip 20 de sesii și un sfert de sesie și în Vama 64 de sesii și un sfert de sesie¹.

Cazul familiei Bagossy este unic. Pentru celelalte familii nobiliare din Oaș nu avem informații în conscripțiile menționate care să permită mai mult decât descoperirea numelor localităților unde aveau proprietăți.

Bécsky este o veche familie nobiliară, originară din comitatul Sălaj, dar având ramificații și în comitatele Satu Mare și Ugocea. Este o familie nobiliară importantă din categoria magnaților. Din rândurile ei, la 1693, s-a ridicat un vicecomite al Sătmarului, György al II-lea, pentru ca în 1738 aceeași funcție să fie deținută de un alt membru al familiei - György al III-lea².

La 1694, familia avea posesiuni în Târșolț, iar în 1703 în Boinești, Bixad, Tur și Prilog³.

Károlyi era una dintre cele mai vechi familii de magnați de origine maghiară. Încă din secolul al XIV-lea familia câștigă "*dreptul de paloș*" de la regele Ungariei, în 1609 Mihály primește rangul de baron, în 1641 fiul său, Ádám devine comite de Satu Mare pentru ca în 1661, un alt fiu al lui Mihály, László, să ajungă comite de Satu Mare. Fiul său, Sándor a jucat un rol important în războiul curuților. În 1721, comite de Satu Mare devine Ferencz, iar în septembrie 1758 fiul său Antal⁴.

În anul 1703, Károlyi Sándor deținea posesiuni în Călinești, Tur și Prilog⁵.

¹ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., fascicula II, act nr.311, f.2, conscripția armaliștilor din Satu Mare din anul 1725.

² S. Borovszky, *Szatmár vármegye*, Budapesta, f.a., p. 580.

³ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 35, (acte nenumerate), f.9 și cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

⁴ S. Borovszky, *op. cit.*, p 592.

⁵ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

Bárthos este o familie nobiliară originară din Sighet, de unde s-a răspândit la sfârșitul secolului al XVII-lea în comitatul Satu Mare. Dintre membrii ei, András, locotenent de husari, s-a distins în războaiele franceze⁶. În 1703 avea posesiuni în Negrești⁷.

Eötvös este o veche familie nobiliară menționată în documente încă din secolul al XIV-lea. Originară din comitatul Bereg, ramificațiile sale au ajuns și în comitatele Satu Mare și Ugocea. Unii membri ai săi au fost vicecomiți în Satu Mare. Mai notăm faptul că Miklós devine baron în februarie 1768⁸.

În 1703, deținea posesiuni în Cămârzana, Tur, Târșolț și Negrești⁹.

Numele familiei este menționat din nou în 1719 când Joseph Eötvös deținea moșii în Bixad, Trip, Târșolț, Boinești, Călinești și Vama. De pe acestea statul încasa 247 de florini și 30 de crăițari¹⁰.

Lármy este o veche familie nobiliară ce provenea din districtul Larmy între ai cărui proprietari se numără din anul 1329, pentru ca în anul 1414 întreg districtul să le aparțină. Ramificațiile acestei familii au ajuns în comitatele Bihor, Sălaj și Satu Mare¹¹.

În 1703 deținea posesiuni în Cămârzana, Trip și Tur¹².

Popp este o familie nobiliară din comitatul Ugocea, mai precis, din districtul Turț. Pe la 1700 se așează și în comitatul Satu Mare¹³. În 1703 dețin posesiuni în Negrești¹⁴.

Numele Horváth atesta originea croată a familiei. Provine din comitatul Szepes, răspândindu-se apoi în comitatele Zaláu și Satu Mare¹⁵.

În 1703, familia deținea posesiuni în Bixad, Cămârzana, Negrești, Tur și Târșolț¹⁶. Numele familiei Horváth reappare menționat în anul 1713. Posesiunile sale în Oaș crescuseră între timp, ea deținea acum părți din 12 sate: Bixad, Călinești, Cămârzana, Negrești, Târșolț, Trip, Tur, Remetea, Racșa, Prilog și Vama¹⁷.

Alte familii ce dețineau în epocă posesiuni în zona Oașului sunt: *Csáki* aceasta deținea posesiuni, în 1703, în Boinești, Bixad, Călinești, Cămârzana, Remetea, Târșolț, Tur și Racșa; *Korniș* aceasta deținea posesiuni în Boinești, Călinești, Negrești, Tur și Racșa; *Kállai* deținea posesiuni în Boinești, Cămârzana, Trip și Târșolț; *Debretzeni* avea moșii în Cămârzana, Negrești, Trip și Tur; *Rátoni* care stăpânea părți din Negrești, Târșolț și Racșa; *Székely* care avea posesiuni în Negrești și Tur; *Mezei* cu posesiuni în Târșolț; *Totár* având moșii în Bixad; *Polynai* ce deținea părți în Boinești; *Bályka* având moșii în Cămârzana, și *Szirmai* ce avea posesiuni în Racșa¹⁸.

Despre posesiunile lor ne oferă date o conscripție a fugarilor, realizată în anul 1722. Iobagii fugiseră de pe moșiile nobililor amintiți încă din momentul izbucnirii războiului curuților. Ei au căutat o viață mai bună în diverse regiuni, unele mai apropiate (Sighet, Turț), altele mai îndepărtate (Bihor, Ugocea). Conscripția oferă numele a 17 familii nobiliare ce dețineau proprietăți în Oaș. Este posibil ca ele să fi fost mai multe, izvorul nereferindu-se însă decât la stăpânii de pământ afectați de fuga iobagilor. Oricum și așa cifra este destul de mare, având în vedere că la 1715,

---

⁶ S. Borovszky, *op. cit.*, p 580.

⁷ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

⁸ S. Borovszky, *op. cit.*, p 583.

⁹ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

¹⁰ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 53, (acte nenumerate), conscripția armaliștilor din plasa Baia Mare în 1719.

¹¹ S. Borovszky, *op. cit.*, p 595.

¹² A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

¹³ S. Borovszky, *op. cit.*, p 598.

¹⁴ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

¹⁵ S. Borovszky, *op. cit.*, p 602.

¹⁶ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia-Mare realizată în 1722.

¹⁷ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 49, (acte nenumerate), conscripția armaliștilor din Baia Mare în 1713.

¹⁸ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia Mare realizată în 1722.

Magyar statisztikai dădea pentru întregul comitat Satu Mare cifra de 16 nobili. Probabil că în rândul acestor nemeși conscriptorul de atunci nu a inclus micii proprietari cum au fost probabil Totár, Polynai, Bályka. La nivelul comitatului cifra crește foarte mult în doar 5 ani. Numărul nobililor ajunge până în anul 1720 la 78, ceea ce relevă fluctuații destul de mari a numărului nobililor în intervale scurte de timp.

În anul 1711 mai apare menționată familia Mikolay. Aceasta deținea posesiuni în Bixad, Boinești, Cămârzana, Călinești, Negrești, Prilog, Remetea, Racșa, Târșolț și Vama¹⁹.

Localitatea	Număr de familii ce dețin proprietăți
Bixad	6
Boinești	6
Cămârzana	7
Călinești	5
Negrești	9
Racșa	8
Remetea	4
Trip	4
Tur	11
Târșolț	12

Un aspect demn de menționat este fărâmițarea foarte accentuată a moșiilor. O localitate aparține uneori unui număr de peste 10 familii nobiliare. Urma însă de multe ori, o nouă împărțire în interiorul familiei, între frați. De pildă, din familia Horváth, la 1703, existau doi stăpâni de pământ: Ádám și Gáspár²⁰.

În 1703, situația se prezenta astfel²¹: Nu toți nobilii erau mari proprietari, existau și nobili săraci, astfel o categorie a micii nobilimi a constituit-o nobilimea *armalistă*. Ea s-a format începând din secolul al XVI-lea, dezvoltându-se mult în secolul al XVII-lea prin înnobilarea de către principii a unor elemente valoroase din cadrul țărănimii libere și orășenimii. Această înnobilare constă în acordarea de blazoane, adică armalia²². Acest sistem al promovării pe baza meritelor militare a fost preluat din lumea germană²³.

"Nobilii cu blazoane" nu posedau domenii feudale și în consecință nici iobagi. Faptul că erau totuși nobili îi scutea de anumite obligații fiscale²⁴. Prin urmare, țărănimea liberă aspiră să accedă în rândul micii nobilimi. De la Ferdinand I la Ferdinand al II-lea și de la Ecaterina de Brandenburg la Acațiu Barcsay, în diplome eliberate pe teritoriile Transilvaniei, Slovaciei, Cehiei, Poloniei, Ungariei sau Austriei, cei ce dețineau titlul princiar au îngroșat în mod constant pătura armalistă, cu un procent semnificativ de țărănime românească. Spre exemplu, în cele doua volume de cataloage heraldice întocmite de Sándor Imre, dintr-un total de 291 de diplome care conțin 1.848 de nume, peste 300 de nume par a fi românești, ceea ce reprezintă aproximativ 17 % dintr-o nobilime de merit militar, de pe un spațiu mai mare decât cel transilvănean. Desigur, procentul este de mare relativitate, pentru că lucrarea amintită acoperă doar o mică parte din înnobilările făcute și, așa după cum s-a mai menționat și în cazul *Magyar Sztatistikai Közlemények*, printre purtătorii numelor maghiare se pot afla mulți români. Colecția de diplome a Muzeului Național din Ungaria cuprinde 296 de acte de nobilitate semnate de Leopold I, Iosif al II-lea sau Carol al VI-lea între 1699 și 1716, din conținutul cărora reiese că armaliștii români reprezintă o componentă consistentă a nobilimii de merit militar din spațiul Ungariei și Transilvaniei, alături de armaliștii maghiari, sârbi, slovaci sau ruteni.

Utilizând tot criteriul numelui, din cele 196 de diplome, 23 ar putea fi considerate ca referindu-se la familii românești, deci aproximativ 8% din total. Exemplul, legat de o singură

¹⁹ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 47, (acte nenumerate), f.163, conscripția pe domeniul nobilului G. Mikolay din anul 1711.

²⁰ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 58, (acte nenumerate), conscripția iobagilor fugari din plasa Baia-Mare realizată în 1722.

²¹ *Ibidem*;

²² Ovidiu Sachelarie și N. Stoicescu, *Instituții feudale din Țările Române*, București, 1988, p. 24-25.

²³ R. Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 74-78.

²⁴ Ovid. Sachelarie și N. Stoicescu, *op.cit.*, p. 24-25.

colecție, nu poate dobândi semnificație globală, dar este interesant de semnalat faptul că, deseori, nobilitatea depășește nucleul familial de bază, soția și copiii, extinzându-se și asupra fraților și nepoților.

Chiar dacă, din punct de vedere statistic, procentele sunt încă nesigure, este cert că evoluția micii nobilimi române nu se limitează la cadrul politic intern al provinciei. Cei promovați în conjunctura tulbure din perioada care leagă secolele se alătură, astfel, armaliștilor mai vechi, care dobândiseră deja un loc distinct în structura militară a Transilvaniei. Aceștia din urmă, prin categoria pușcașilor, sclopetarilor sau pixidarilor, ajunși până în postura de gardă princiară, drept pentru care au beneficiat de importante donații între 1857 și 1670, prin comandanții de cetăți, plăieșii și grănicerii din sudul principatului și prin căpitaniii nobililor din zonele cu populație de mare preponderență românească, s-au menținut tocmai datorită rolului lor strategic.

Faptul că li s-au conferit doar mici privilegii economice și uneori pentru meritele lor militare au fost recompensați doar cu recunoașteri onorifice a împiedicat constituirea nobililor armaliști într-o categorie înstărită, care să poată formula opțiuni politice proprii sau care să aspire spre un alt mod de viață. Dacă în epoca regilor maghiari înnobilările vizau, de fapt reconfirmarea proprietăților românești, în perioada principatului ele se referă la persoanele cărora li se acordă blazonul, a căror situație funciară este, deseori, neglijată.

Având o stare materială precară, dar cu o pondere socială consistentă, cei ridicați pe baza meritelor militare ajung să îngroașe mult prea tare sfera nobiliară și să împovăreze prin aceasta un sistem a cărui funcționare se axa, în primul rând pe resursele contribuabililor dependenți. În această situație, statul va fi nevoit să-și reevalueze politica în raport cu nobilimea.

Pentru că înnobilările reprezentau calea cea mai simplă de a menține un spirit combativ în dese confruntări militare desfășurate, în chip firesc, nu se putea renunța la ele, dar autoritatea centrală putea să diminueze drepturile ce decurg din statutul acordat. Conform acestei logici, cu cât nobilimea armalistă devine mai numeroasă, cu atât privilegiile sunt mai reduse și încercările de impunere sunt mai vădite.

Măsura a fost cu atât mai necesară cu cât în această zonă a Europei, păturile privilegiate mici și mijlocii atinseseră o densitate care nu era depășită decât în Castilia sau în ținuturile polone²⁵.

Deteriorarea permanentă a statutului micii nobilimi era însoțită de frecvente reconsiderări ale diplomelor acordate. Dieta de la Alba-Iulia hotăra, în 1630, ca diplomele conferite de Ecaterina de Brandenburg să fie recunoscute numai dacă purtau contrasemnătura lui Ștefan Bethlen. Tot în același an, legea XXX stabilea ca înnobilările să nu se facă fără propunerea a cel puțin trei consilieri sau a comitatelor și ele să vizeze doar cetățenii principatului. Gheorghe Rákóczy I decidea, la 1631, ca diplomele publicate în Dietă să fie valabile numai dacă se publică și în comitate sau scaune; în 1659, au fost anulate diplomele emise de Gheorghe Rákóczy al II-lea după anul 1657, deci după alegerea lui Francisc Rhee ca principe, iar în 1660-1661, Dieta anula donațiile făcute de Acațiu Barcsaz, fără a-i degrada pe cei recompensați din calitatea lor de armaliști. Ultima măsură era reconfirmată de Dieta din 1684²⁶.

Înnobilarea lor nu a avut un caracter constant, ci s-a efectuat în puseuri determinate de participările la războaie sau de dorința principilor de a-și asigura un atașament militar sporit, în momentele în care puterea lor devenea nesigură. Ca perioade de vârf în acordarea donațiilor și privilegiilor, se pot enumera anii 1578, 1650, 1656, 1659, 1662, 1663, 1664 sau 1670 când principii Cristofor Báthory, Gheorghe Rákóczy, Acațiu Barsay sau Mihai Apafi au considerat că mica nobilime le va consolida statutul intern sau le va susține proiectele externe.

Presiunile sociale asupra armaliștilor români, mai vechi sau mai noi, ajung într-o fază de acalmie la debutul secolului al XVIII-lea, autoritatea centrală fiind prinsă în complexe acțiuni care vizau cristalizarea noului regim și lichidarea opoziției stărilor. Ele se vor relua însă, cu intensitate sporită, la scurtă vreme după ce habsburgii și-au conturat în zonă propriul sistem politic și juridic, care părea croit după cel tradițional, însă, în esență, urmărea diminuarea sferelor locale de putere. Interferența între interesele Stărilor și cele ale imperiului, a dus, în cele din urmă, la continuarea unei politici paradoxale în raport cu mica nobilime. Curtea vieneză a încercat să spargă

---

²⁵ R. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 74-78.

²⁶ *Ibidem*.

casta aristocratică maghiară, pentru a promova o viziune centralizatoare și, în acest scop, a încurajat noi înnobilări, de altă etnie²⁷.

Un asemenea caz este înnobilarea românului Toader Crăciun din Bixad, care s-a evidențiat în luptele cu tătarii din anul 1717²⁸.

Treptat odată cu consolidarea stăpânirii austriece, Curtea vieneză pentru a compensa economic pierderile ce derivă din transformarea unor persoane contribuabile în privilegiați s-a străduit să lărgescă baza impunerilor, prin cuprinderea nobilimii inferioare.

Totodată, în urma ocupației austriece, rolul militar al armaliștilor va scădea, ei fiind înlocuiți de trupe profesioniste. Tot mai des întâlnite vor fi abuzurile prin care o trupă încartiruită într-un sat va obliga pe acești mici nobili, care material nu se prea deosebeau de categoriile servile, să participe în rând cu iobagii la întreținerea militarilor.

Încartiruirea era o adevărată calamitate, în principiu armata se întreținea din darea în bani și provizii, strânse de organele locale. Practic însă, ea își strângea adesea provizii prin organele proprii. Soldatul înarmat se făcea stăpân peste casa omului, îi consuma bucatele, îi bea băutura, și peste cele obligatorii, plătind arbitrar sau neplătind, îi păștea cu calul livada, îi consuma fânul, îl silea să-l slujească și pe el, să-i îngrijească și calul. Abuzează mai ales micii comandanți, ofițerii, subofițerii, care nu numai consumă, dar fac tot felul de fraude la strângerea proviziilor, pretind daruri, strâng pentru ei, vând, fac bani²⁹.

Se adaugă apoi diferitele lucrări de care era nevoie, așa numite *gratuis labor*. În 1640 și nobilii de o sesie, cum mai sunt numiți acești mici nobili, sunt obligați cu pedeapsa de 1 florin să participe cu brațele la clădirea bisericii, a cimitirului, la locuința preotului, a școlii, a podurilor, a fântânilor sau gardurilor. Judele are obligația de a-l înștiința pentru ca nobilul să nu se poată scuza³⁰.

Nobilimea mică este contribuabilă. În Transilvania, conform hotărârii Dietei din Sighișoara din 1689, darea e de 25 florini pentru nobilul de o sesie, dar dacă are numai jumătate ereditate și nu are nici plug întreg trebuia să dea doar 10 florini, iar dacă era atât de sărac încât să nu aibă nici ereditate și nici altceva să dea totuși 2 florini³¹. În 1690 se hotăra ca nobilului de o sesie care nu poate plăti să i se ocupe moșia, iar dacă nu are pământ să fie prins și dat să slujească pe acela care a plătit pentru el până când se va putea achita. Totuși el să nu fie iobăgit³².

În aproape toate așezările din Oaș, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se constată din conscripțiile fiscale existența acestei categorii de mici nobili. Numărul lor, atât în fiecare localitate în parte, cât și per total, are o evoluție sinuoasă, când ascendentă când descendentă. Dacă la 1711 erau 26 de nobili armaliști trăind în 6 sate (9 în Bixad, 6 în Cămârzana, 4 în Vama, 3 în Călinești, 3 în Negrești și unul în Boinești), în 1726 erau doar 14 în trei localități (8 în Bixad, 3 în Negrești și 3 în Vama). Numărul lor crește din nou în deceniul următor ajungând la 28 în anul 1734 (11 din Bixad, 8 din Certeze, 5 din Negrești, 2 din Vama și câte unul din Tur și Târșoț). În decurs de doar un an se înregistrează o creștere importantă în anul următor 1735 fiind deja 37 de nobili armaliști (13 din Bixad, 13 din Certeze, 7 din Negrești și câte 2 din Vama și Racșa). Nu știu ce a determinat această creștere. Știm însă că la sfârșitul secolului al XVIII-lea asistăm la un nou val de înnobilări, de data aceasta de-a dreptul masiv. Astfel că situația nobilimii pe localități se prezenta în felul următor: Bixad-56 nobili armaliști, Boinești-13 nobili armaliști, Călinești-14 nobili armaliști, Cămârzana-8 nobili armaliști, Certeze-51 nobili armaliști, Lechința-2 nobili armaliști, Moșeni-2 nobili armaliști, Negrești-1 nobil armalist, Prilog-42 nobili armaliști, Racșa-20 nobili armaliști, Târșoț-23 nobili armaliști, Trip-8 nobili armaliști, Tur 42 nobili armaliști, Remetea 2 nobili armaliști și din Vama-25 nobili armaliști. Aceasta înseamnă un total de 290 de astfel de nobili în Oaș printre care unul-Tătar Pinte din Bixad-întemnițat la Carei. Ei au în frunte un hotnog al nobililor, pe Ioan Stan din Tur. Cifra este foarte mare comparativ cu secolul anterior și singura explicație ar fi înnobilările masive la care imperialii

²⁷ *Ibidem*, p. 74-78.

²⁸ Borovszky Samu, *op.cit.*, p. 492.

²⁹ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 232-251.

³⁰ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol.I, Buc.urești, 1986, p. 496.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

austrieci au fost obligați de conjunctura războaielor napoleoniene. Pentru a avea situația exactă în 1809 a și fost ordonată o conscripție a nobililor armaliști³³.

De remarcat faptul că în anumite localități numărul acestor mici nobili se menține constant decenii la rând sau urmează o linie crescătoare clară și ușor de urmărit. Aceste localități sunt Bixad, Negrești și Vama.

Spre deosebire de acestea în altele armaliștii apar cu totul sporadic pentru intervale scurte de timp, (1-2 ani) pentru a dispărea pe urmă din nou.

Anumite familii de armaliști se mențin de-a lungul deceniilor. În Bixad familiile Finta și Pop sunt armaliști din tată în fiu, în momentul în care numele Pop dispare, rândurile acestor mici nobili sunt completate cu noi înnoșilați: Tătar (1722) și Solomon (1725).

În Negrești familia Pop este cea care se menține decenii de-a rândul. În Vama este pomenită mai întâi familia Stan, urmează Varga iar apoi Hajdu.

În general, o familie de armaliști nu reușea să se mențină mai mult de două generații. Probabil pentru că fie se stingeau căzând în lupte, fie deveneau tot mai săraci și incapabili să-și plătească impozitele încât pierdeau și acea mică sesie ce o aveau.

În rândul armaliștilor există diferențe de avere. Între ei se remarcă aceia care reușeau să se înstărească. De la bun început cei care intrau în rândul lor prin înnoșilare erau de regulă mai săraci decât cei mai vechi. Probabil privilegiile ce le aveau îi ajutau totuși să aibă o oarecare bunăstare. De pildă, Nicolae Solomon din Bixad în 1725, când devine armalist nu avea pământ deloc, pentru ca la un interval de doar câteva luni, în 1726, să aibă o jumătate de sesie. Se pot deosebi între nobilii armaliști în funcție de avere trei categorii: cei înstăriți, cei de mijloc și cei săraci.

Un nobil armalist din Oaș se putea considera bogat în comparație cu ceilalți mici nobili atunci când avea două sesii de pământ. În gospodăria lui, ajutat de obicei și de un fiu, putea avea 1-2 cai, 2 boi de jug, 2 vaci cu lapte, câțiva porci, 40-50 de stupi cu albine, în jur de 5 câble de porumb și 10 de vin. Mai putea să aibă câteva câble de grâu sau de ovăz; câteva oi sau capre, dar nu mai multe de 10. Din pomii din grădina culegea fructe pentru alcool. Uneori mai avea o grădină de zarzavaturi și legume. Dintre armaliști unii practicau și meșteșugurile.

Un mijlocăș avea o avere mai modestă. Deținea o sesie de pământ, iar în gospodărie putea avea 1 cal, 1-2 boi, 1-2 vaci, câțiva porci, 2-3 stupi, 4-5 câble de porumb și tot atâtea de vin.

Nobilul armalist din categoria celor săraci avea puțin pământ: o jumătate de sesie, un sfert de sesie și chiar deloc. Nu avea vite sau alte animale ci doar câteva câble de porumb.

Nobilul armalist era scutit de obligațiile iobăgești. Plătea însă fiscalului un impozit după pământul său și după ceea ce avea în gospodărie: după vite și după grădină. Impozitul pe pământ era de 5 florini pentru o sesie, dar cifra nu este fixă. În conscripții suma plătită diferă de la persoană la persoană. Este posibil să fie un abuz al celor ce făceau conscripțiile.

Impozitul pe pământ i se adăugau cele pentru cereale, pentru animalele din gospodărie, cele pentru pomii fructiferi și pentru vie. În aceste condiții un nobil armalist cu o singură sesie putea ajunge să plătească până la 20 de florini impozit anual. În medie însă cifra este mai mică, în jurul a 7 florini. Cam aceasta este cifra medie pe care o plăteau și nobilii armaliști din Transilvania, deci situația celor din Oaș se putea compara cu a celor din Transilvania. Această categorie socială este bine reprezentată în Oaș.

Începând cu secolul al XVII-lea, aidoma comitatelor din Transilvania și Partium, asistăm și în comitatul Satu Mare la o trecere mai accentuată spre economia alodială, cu toate că baza producției de mărfuri agricole a constituit-o, în continuare, gospodăria și sesia iobăgească. Cererea crescândă de produse pe piața internă și cea externă a impus, în mod firesc, nevoia extinderii rezervei senioriale, sporirii numărului iobagilor și jelerilor precum și a sarcinilor feudale la care erau impuși aceștia.

Constituite inițial prin acte de donații, rezervele senioriale sau pământurile alodiale au fost extinse, mai ales, prin răpiri forțate ale sesiilor iobăgești fenomen generalizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și, îndeosebi, în cursul secolului al XVIII-lea.

În paralel cu acumulările de pământ are loc și vânzarea-cumpărarea de iobași spre a se asigura forța de muncă necesară exploatarea pământului. Importanța și valoarea iobagilor a crescut

³³ B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în secolele XVI-XIX*, în, *Satu Mare - Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1992-1993, p. 91-106.

considerabil spre finele secolului al XVII-lea și începutul celui următor, când, din cauza deselor războaie și a incursiunilor tătare, numărul lor a scăzut sensibil în comitatul Satu-Mare³⁴.

Situația categoriilor sociale neprivilegiate în Oaș este relevată de conscripțiile fiscale din anii 1694, 1708, 1711, 1712, 1717, 1719, 1722, 1724 și 1728. Informațiile oferite de acestea sunt limitate oferind doar posibilitatea identificării și prezentării parțiale a acestor categorii.

Localitatea	Numărul de iobagi	Numărul de jeleri
Bixad	13	-
Boinești	7	15
Călinești	4	3
Cămârzana	40	-
Certeze	38	6
Negrești	48	-
Prilog	7	-
Racșa	48	-
Remetea	16	-
Târșolț	12	9
Trip	12	2
Tur	15	-
Vama	41	-

În anul 1694, în 13 așezări din Oaș sunt conscrise 337 de persoane de stare servilă exceptându-i pe juzi, voievozi și mici slujbași (în total 19 persoane). Marea majoritate a acestor locuitori au fost iobagi-302, cărora li se adaugă jelerii-35³⁵.

În ultimul deceniu al secolului al XVII-lea situația păturilor de jos din Oaș era grea. Numărul mic al iobagilor și jelerilor combinat cu o tot mai mare nevoie de produse a dus la o cruntă exploatare a celor ce formau categoriile productive. Ca urmare au fost foarte săraci. Izvorul nu redă din păcate suprafețele de pământ pe care le dețineau, ci doar inventarul lor gospodăresc. Acesta se reduce la vite de jug, vaci de lapte, juninci și foarte rar oi și/sau capre, în total, la 1694, doar 6 gospodării aveau oi și doar 3 aveau și oi și capre, adică mai puțin de 2,6%³⁶.

Sărăcia acestor categorii este evidențiată și de faptul că din totalul de persoane amintit, nu mai puțin de 121, adică 35,9% nu aveau nici un fel de avere. Nu posedau absolut nimic, în dreptul acestora conscriptorul a notat *nihil habet* sau *nulla posesia*. În localitatea Călinești, unde întreaga comunitate o ducea foarte greu, apare chiar un caz extrem: însuși judele locului este fără proprietate. Acesta este un caz unic în Oaș în perioada studiată de mine. Ceilalți supuși se zbat și ei în sărăcie, multora dintre ei averea reducându-i-se la una-două vite (în dreptul lor conscriptorul a notat *alta nihil*)³⁷.

În special situația jelerilor era dezastruoasă. Foarte mulți dintre ei sunt nou veniți în localitățile din Oaș. Unde au trăit până acum duseseră probabil un trai extrem de greu dat fiind faptul că în unele localități procentul acestor *inquilini advena* lipsiți de orice fel de proprietate era de sută la sută.

Pe ansamblul Oașului, raportul numeric dintre iobagi și jeleri este net în favoarea primilor. Privită însă pe localități, situația nu este peste tot aceeași. De pildă, în Boinești numărul jelerilor (15) este de mai bine de 2 ori mai mare decât cel al iobagilor (7).

Informații despre locuitorii contribuabili din Oaș reapar în perioada războiului curuților. O conscripție fiscală din anul 1708 oferă date despre patru așezări: Racșa, Prilog, Vama și Remetea. Dintre ele cea mai importantă demografic era Racșa. În ea trăiau un număr de 53 de iobagi, aceștia au obținut în acel an 229,9 câble de porumb, 757 câble de ovăz și creșteau în gospodăriile lor un total de 73 de vite (boi, vaci de lapte și juninci), 9 porci și 118 stupi. Plăteau un impozit pe case în

³⁴ Bujor Dulgău, *Domeniul orașului Satu Mare în secolul XVII-mijlocul secolului XIX*, în *Satu Mare - Studii și Comunicări*, XI-XII, Satu Mare, 1994-1995.

³⁵ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 35, f.f. 9-14, conscripția din anul 1694.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

valoare totală de 1.017 florini. Trebuie să menționez că în această conscripție cel care a realizat-o a făcut numeroase greșeli de calcule, obținând adesea sume aberante.

În localitatea Prilog au fost conscriși 9 iobagi, ce plăteau un impozit total de 57 de florini, Remetea și Vama, localități cu doar câte 2 iobagi, erau depopulate și se aflau în pragul dispariției. De acolo se percepea totuși un impozit de 43 de florini și respectiv 10 florini³⁸.

O nouă conscripție fiscală de la sfârșitul războiului curuților, din anul 1711, permite evaluarea situației iobagilor din Oaș. În zece localități sunt consemnați 134 de iobagi, aceasta însemnând doar 13,4 contribuabili/localitate, adică cu mult mai puțin decât în anul 1694. Această scădere a numărului locuitorilor și implicit a contribuabililor s-a datorat războiului ce s-a întins peste teritoriul comitatului Satu Mare, dar și epidemiei de ciumă din acel an.

Jelarii nu sunt menționați în acest document în pofida faptului că în el apar menționați militarii, nobilii armaliști, juzii și nou veniții în localitățile respective. Este notat câte un jude al locului în fiecare așezare, iar cei nou veniți sunt și ei, precum iobagii, mult mai puțini decât în anul 1694: doar 5 persoane.

Îmbucurător este faptul că, deși comitatul trecea printr-o situație grea, starea materială a locuitorilor din Oaș s-a îmbunătățit față de sfârșitul secolului trecut: apar doar două persoane lipsite de gospodărie - *miserabiles personas*. Cei 134 de iobagi aveau un număr total de 61 de feciori, cu ajutorul cărora creșteau în gospodăriile lor un total de 46 de cai, 129 boi de jug, 244 vaci cu lapte, 72 de juninci, 206 oi cu 61 de miei, 151 capre, 190 de porci mari și 438 de porci, la acestea adăugându-se 898 câble de porumb, 35 câble de porumb și 828 câble de vin plus 63 de stupi de albine³⁹.

În anul următor, situația acestor locuitori face obiectul unei noi conscripții fiscale. În primul rând se observă că numele multor persoane menționate în anul precedent se repeta și că numărul locuitorilor în așezări este cam același. Însă, chiar și la un interval de timp atât de scurt există diferențe. Se observă o ușoară creștere a numărului iobagilor, aceștia fiind acum 160 în 11 localități. În fiecare așezare este menționat un jude al locului.

Această conscripție nu oferă informații despre inventarul gospodăresc al iobagilor, dar vine în completarea celor din 1711 prin notarea terenurilor arabile folosite, a locurilor de pășunat vitele și de făcut fânul și a viilor fiecărei persoane. În total, iobagii din Oaș cultivau 271 loturi de pământ, aveau 754 de locuri de pășunat și 226 de vii⁴⁰.

Noi informații sunt oferite de o conscripție din anul 1717. Începând cu această dată, conscripțiile sunt mult mai detaliate, oferind informații suplimentare despre inventarul gospodăresc al contribuabililor. Aceste transformări în structura conscripțiilor se produc în cadrul unei perioade de încercări generale în întregul regat de administrare mai exactă a populației și a proprietăților. În 1715 a avut loc primul recensământ general din Regatul Maghiar, urmat de un al doilea în 1720.

În 1717, în 9 localități din Oaș sunt consemnați 143 de iobagi, 11 jeleri, 10 primari și un voievod. Iobagilor li se alătură 41 de fii. În gospodării aveau în total: 17 cai, 132 de vaci, 26 de juninci, 75 de oi, 96 de capre, 186 de porci, 146 de porci, 60 de stupi, 32 câble de grâu, 21 câble de ovăz, 542 câble de porumb, 2 câble de legume, 14 câble de vin și 34 câble de oțet. Cei 11 jeleri aveau 2 fii, 2 cai, 7 vaci, 3 juninci, 4 oi, 3 capre, 7 porci, 6 porci, 4 stupi, 31 câble de porumb și 6 de vin. În rândul iobagilor și al jelerilor sunt câte 3 săraci (persoane *nihil habet*)⁴¹.

Situația din 1719 o relevă o nouă conscripție. De data aceasta este prezentată situația existentă în 14 localități. În ele trăiau 234 de iobagi, 55 de jeleri și 10 primari. Iobagii aveau 206 boi, 65 de cai, 301 vaci, 75 juninci, 394 oi, 235 capre, 741 porci, 458 stupi, 2155 câble de porumb, 592 câble de grâu, 223 câble de ovăz, 5^{3/4} câble de mei, 6 câble de legume, 200 de căpățâni de varză, 69 câble de fructe de masa, 15^{1/4} câble de fructe de alcool, 282 câble de vin, 121 câble de oțet și 3^{1/2} câble de tutun. Dintre iobagi, 3 erau meșteșugari și 3 *nihil habet*. În aceste sate se găseau 4 cuptoare de olărie și 4 mori. Jelarii dețineau 8 cai, 14 boi, 31 de vaci, 8 juninci, 26 de oi,

³⁸ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 45, f.f. 67-74, conscripția iobagilor, 1708.

³⁹ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 47, f.f. 163-168, conscripția realizată pe domeniul nobilului G. Mikolay, 1711.

⁴⁰ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 48 (a.n.), conscripție a iobagilor, 1712.

⁴¹ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 47, f.f. 390-399, conscripție a iobagilor, 1717.

18 capre, 46 porci, 34 stupi, 241 câble de porumb, 13 câble de grâu, 2 câble de ovăz, 38 câble de vin și 13 de oțet⁴².

Din deceniul al III-lea al secolului XVIII avem 3 conscripții, din 1722, 1724 și 1728. În 1722 în 12 localități trăiau 321 de iobagi și 19 jeleri. Iobagii aveau în gospodăriile lor 198 de boi de jug, 349 de vaci, 350 de oi, 175 de capre, 493 de porci, 164 de porcei, 129 de stupi, 2284 câble de porumb, 262^{1/4} câble de grâu, 82^{1/2} câble de ovăz, 1^{3/4} câble de mei, 2 câble de legume, 50^{1/4} câble de fructe. Trei dintre ei sunt meșteșugari. Cultivau 279 loturi de vie⁴³.

Jelarii aveau 11 boi de jug, 17 vaci, o capră, 6 porci, 9 porcei, 5 stupi, 50 câble de porumb, 7 câble de grâu, 10 câble de mei. Atât numeric, cât și ca putere economică ei sunt mult mai puțin importanți decât iobagii⁴⁴.

În cele 12 așezări erau 3 mori.

În anul 1724 în 9 așezări sunt conscriși 157 de iobagi, aceștia având: 145 de boi, 209 vaci, 379 de oi și capre (în conscripția din acest an nu sunt inventariate separat), 315 porci, 280 porcei, 1696 câble de porumb, 15^{1/4} câble și 94 de saci de grâu, 3280 căpățâni de varză, 53 de stupi și 65 de loturi de vie. Jelarii se regăsesc doar în localitatea Vama în număr de 6 având: 9 boi, 6 vaci, 10 stupi, 10 porci, 6 porcei, 24 câble de porumb, 2 câble de grâu și 70 căpățâni de varză. În aceste localități erau 3 mori⁴⁵.

În ce privește proprietățile funciare ale iobagilor din Oaș ar fi de așteptat ca sesiile lor să fie ciuntite și reduse la jumătate, un sfert, ș.a.m.d. cum s-a întâmplat în alte părți, de exemplu în satele oșenești din comitatul Ugocea⁴⁶. În pofida acestui fapt, însă, la 1728, cei 152 de iobagi și 34 de jeleri pomeniți ca locuitori a 9 așezări au absolut toți câte o sesie întreagă de pământ. În total, la 186 de sesii se adaugă în Târșolț încă 3^{1/4} sesii ale oierilor (*opilio*) și tot aici 3 sesii ale darabanților maghiari (*hajdones*)⁴⁷.

Comparând cifrele oferite de conscripții se observă că a avut loc o variație în timp a numărului contribuabililor din Oaș. În primul deceniu al secolului al XVIII-lea, numărul lor față de sfârșitul secolului precedent scade drastic. Datorită vicisitudinilor ce au lovit întreg comitatul Satu Mare, numărul iobagilor scade de peste patru ori, iar jelerii - *libero migrationes homines* - pur și simplu dispar. În deceniul al doilea numărul contribuabililor a crescut progresiv depășind cifra din secolul precedent la începutul deceniului al treilea după care însă alunecă din nou pe o curbă descendentă.

Un loc aparte în conscripții se acordă judei sătesc. Importanța sa o relevă însăși locul care îi este rezervat în documente și grija cu care este menționat. Judele locului e notat cu numele în conscripțiile din anii 1694, 1697 și 1722. El este menționat întotdeauna primul înaintea celorlalți iobagi. Chiar dacă este ales din rândul supușilor, este probabil scutit de impozite deoarece în conscripții, ori gospodăria sa nu este inventariată deloc ori, chiar dacă e consemnată, la bilanțul final, nu se socoteau și bunurile sale. Toate acestea indică o poziție specială a judei în cadrul comunității.

Realitățile existente în lumea satelor sătmărene, mai ales sub aspectul organizării instituțional-administrative, sunt mult asemănătoare situației târgurilor. La început de an obștea satului alegea judele, judele mic sau vicejudele și 12 jurați. Mai alegeau și gornici pentru paza pădurilor și semănăturilor sau a viilor după caz. Ca o particularitate, se observă că în satele colonizate cu șvabi după 1712, aceștia alcătuiau o comunitate aparte de locuitorii maghiari. Șvabii își alegeau anual un jude, vicejude și 12 jurați (6 dintre gospodari și 6 dintre săraci). Hotărârile mai importante erau luate de adunarea generală a tuturor locuitorilor. În secolele XVII-XVIII, rolul și atribuțiile judei sătesc sunt extrem de complexe față de stat și stăpânul feudal. El este ajutat de sfatul bătrânilor, jurații, de mici slujbași, voievozi, străjeri paznici, pădurari și alții. Nu este un

⁴² A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 54 (a.n.), conscripție a iobagilor, 1719.

⁴³ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 60 (a.n.), conscripție a iobagilor, 1722.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în sec. XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1992-1993.

⁴⁶ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., act nr. 271, fascicula V, f.f. 38-45, conscripție a iobagilor, 1728.

⁴⁷ Bujor Dulgău, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Satu Mare, 1997, p. 54-55.

dregător plătit, dar se bucură de beneficii din judecăți, gloabe, dări, din drepturile comune, scutiri etc.⁴⁸.

Pe parcursul investigațiilor întreprinse, în categoria supușilor, am identificat și câțiva voievozi locali, necunoscuți până în prezent. Aceștia sunt: în 1694, Cânta Gheorghe (Kancza György) din Certeze; în 1717, Moraru Ștefan (Molnar Istvan) din Negrești; în 1722 Tămas Pop (Tomas Pop) și Tălpas Costin (Talpas Kosztin) din Negrești, Ferqueri Sandor, Csokany Ioseph, Z. Kancza din Certeze; Alexander Veres și Ioan Bajasz din Bixad și Nicolaus Makjla din Boinești⁴⁹. În arhivele naționale din Oradea V.V. Dragoș a descoperit alți 2 voievozi din 1724 și anume: Pațiu Iacob (Paczy Jákab) în Călinești și Cânta Ursu (Koncza Urzsuly) în Certeze⁵⁰. Alți voievozi din Oaș din secolul anterior au fost: Filip Fătu (Philippus Fattyu) și Teodor Turțeanu (Theodorus Turczy) din Gherța Mică, Iacob Paul (Iacobus Pall) din Comlăușa, Grigore Molnar și Ioan Borota din Turț, Petru Chiș și Teodor Mărcuș din Batarci, Petru Păncuța și Simion Ivancico din Tarna Mare⁵¹.

Chiar dacă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea voievozii dispar treptat, semn că instituția este în destrămare, reminiscențe ale acestei instituții vom întâlni până târziu la începutul secolului al XIX-lea, ultimul voievod fiind atestat documentar la 1822 în persoana lui Imbre Racoș din Vama. Juzii sătești vor lua și locul și atribuțiile foștilor voievozi. Dănuirea îndelungată a voievodatelor și voievozilor din ținuturile sătmărene, capacitatea de rezistență a acestor organizații autohtone sunt mărturii certe ale trăiniciei structurilor tradiționale și ale caracterului etnic preponderent românesc⁵².

Pe lângă juzi, voievozi, iobagi și jeleri mai apar, e drept în număr redus, și alte categorii: mici slujbași, militari, meșteșugari, negustori (numiți generic *libertini*) și haiduci (*hajdui*). Cunoaștem existența în 1712 - 1713 a morarilor Nicolae Dan și Teodor Oșan în Tarna Mare și Volffgagnus Molnar în Batarci, în 1725 frații Țola în Gherța Mare, iar dintre micii slujbași ai stăpânilor senioriali la 1725 este menționat Ștefan Bandra din Comlăușa în calitate de chelar și tot din Comlăușa mai este pomenit un herghelegiu⁵³.

În ce privește sarcinile senioriale ce le aveau de îndeplinit păturile contribuabile, ele sunt dificil de precizat. Greu se pot individualiza sau, mai bine-zis, delimita categoriile de sarcini. Ele diferă de la sat la sat, de la stăpân la stăpân, după voia și pretențiile fiecăruia. În mare, ca peste tot în evul mediu, și aici se poate vorbi de cele 3 mari îndatoriri: censul, dijma și slujbele. De la impozitele în bani, care formau censul, erau scutiți (*exemptorum*) juzii pe durată de un an, cât dețineau funcția, voievozii, supușii cu case arse, morarii, cârciumarii, ciobanii, soldații lăsați la vatră, meșteșugarii și acei *miserabilis*. Satele din Oaș aparținând domeniului cetății Satu Mare până în anul 1774, nu plăteau impozit (dijmă sau nonă) din semănături. Se dijmuiuau însă animalele și vinul. La mijlocul secolului al XVII-lea dijma din vin era de 8 denari de 10 găleți, 3 denari pentru un stup și dijma mieilor se răscumpăra "*după placul provizoriului*"⁵⁴. Din secolul al XVII-lea prin creșterea alodiului crește numărul zilelor de robotă. Ea este cea mai apăsătoare dintre obligații, prestată uneori la distanțe mari de câteva mile, acolo unde se concentra alodiul stăpânului. Slujbele, chiar dacă se încerca uneori să se facă în baza unui acord cu stăpânul de moșie, vor fi prestate așa cum o cereau interesele lui. Constau în muncă la coasă, adunatul fânului în căpițe, tăiat și căraușit de lemne, arat, semănat, recoltat, lucru la vii s.a.m.d. De pildă, iobagii din Prilog ai nobilului Wolfgang Wesselényi erau duși să ajute la viile din Orașul Nou. Răscumpăratul robotei îl întâlneam rar acolo unde alodiul era neînsemnat sau numărul supușilor foarte scăzut⁵⁵.

⁴⁸ A.N.D.J.C., Fond P.S.M., Acta P.P., cutia 35-conscriptia din 1694, cutia 47-conscriptia realizata pe domeniul nobilului G. Mikolay în 1711, cutia 60-conscriptie a iobagilor din 1722.

⁴⁹ apud. V.V. Drago, *Voievozi locali în ținuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea*, în *Satu-Mare - Studii și Comunicări*, VII-VIII, Satu Mare, 1986-1987, p. 240.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în secolele XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii și Comunicări*, IX-X, Satu Mare, 1992-1993, p. 107-122.

⁵² apud. Borovszky Samu, *Szatmár Németi*, Budapesta, f.a., p. 196.

⁵³ B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în secolele XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii și Comunicări*, IX-X, Satu Mare, 1992-1993, p. 107-122.

⁵⁴ B. Dulgău, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în sec. XVI-XIX*, în *Satu Mare - Studii și Comunicări*, IX-X, Satu Mare, 1992-1993.

⁵⁵ *Ibidem*.

În final se impun câteva observații asupra masei supușilor domeniali. Masa acestora este extrem de eterogenă, social și funcțional, fiecare categorie având rosturile și îndatoririle sale. Numărul lor pare foarte redus dar, să nu uităm faptul că, în cazul satelor aparținătoare comitatului Satu Mare este vorba doar de "părți" de sate, și cifrele indicând numărul supușilor au o suficientă doză de relativitate, de subiectivism. Din motive economico - financiare, cu ocazia întocmirii diverselor conscripții, nici nobilii nu erau interesați să comunice cifre exacte în privința numărului supușilor, după cum aceștia din urmă procedau identic atunci când raportau date asupra averii imobiliare sau mobiliare. Conscripțiile ulterioare din timpul Mariei Tereza sunt mult mai riguroase și apropiate de realitate⁵⁶.

Echivalarea unităților de măsură medievale cu cele moderne

A. Unități de măsură pentru greutate:

1 font = 636 grame;

B. Unități de măsură pentru volum;

1 cabla = 160 litri

Echivalențe monetare:

1 denar Regensburg = 1 denar unguresc

1 florin = 100 denari

Abrevieri:

A.N.D.J.C. = Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj;

P.S.M. = Prefectura Satu Mare;

Acta P.P. = Acta Publico-Politicorum;

a.n. = acte nenumerate.

The society in "Oasului Land" at the beginning of modernism

The people in the medieval society stand out in relief, striking differences between social categories. This situation was transmitted especially, in the East of Europe, at the beginning of modernism in "Oas Land" the social picture is set off by some fission conscriptions from the beginning of the 18th century. In spite of being limited the information could sketch out. How the social hierarchy is the material conditions and tasks which carry out by each social class. In the top of the social pyramid was the nobility big and middle- followed by small nobility. They are followed by unprivileged such as: peasantry, merchants, handicraftsmen, serves. The way of liberty is varied: from one category to another and the material situation aren't the same. Generally speaking, the medieval society was divided in privileged and unprivileged.

---

⁵⁶ Velcea, *Țara Oașului. Studiu de geografie fizică și economică*, București, 1964, p. 104.

Viziția canonică a episcopului Mihail Olsavsky în comitatul Szabolcs din 1751

Viorel Ciubotă
Mihai Ciubotă

În primăvara anului 1750, episcopul Mihail Olsavszky începea să-și viziteze întinsa eparhie, situată în cele 10 comitate din Ungaria Superioară. Astfel, în 1750, a vizitat comitatele Zemplen și Saaros, în 1751 comitatele Abauy, Borsod, Szabolcs, Satu Mare, Ugocea și Maramureș, iar în 1752 comitatele Bereg și Ung¹.

Această vizitație o urma pe cea efectuată în anul 1748 de episcopul romano-catolic de Eger Barkoczy Ferenc (1744-1761) în comitatele Szabolcs, Ugocea, Satu Mare, Maramureș și Bereg și ale cărei concluzii au fost dezastruoase în ceea ce îi privea pe greco-catolici².

Revenind la vizitația lui Olsavszky în comitatul Szabolcs, coroborând datele din vizitație cu cele dintr-un jurnal al vizitației (*Diarium visitae in anno 1751 in comitatibus 6 facte juxta*) putem reconstitui drumul episcopului, datele și localitățile în care s-a oprit³.

În data de 6 iunie 1751, episcopul și suita sa au trecut Tisa de la Tokai la Timar, prima parohie vizitată din Szabolcs. În 7 iunie vizitează Balsa unde și înoptează. În 8 iunie vizitează localitățile Buly și Búd, iar în 9 iunie ajunge la Böszörmény. În 10 iunie vizitează cea mai mare parohie din Szabolcs situată în localitatea Hajdúdorog. În 11 iunie vizitează Ujfehertó și Hugyai unde și înoptează. În 12 iunie vizitează Nyíregyháza, Oros, Pazony, petrecându-și noaptea la Napkor. În 13 iunie vizitează parohiile Nagyálló, Kállóseméjen, oprindu-se la Mariapocs pentru a înopta. Probabil că aici s-a oprit o perioadă mai lungă deoarece abia în data de 22 iunie 1751 vizitează prima localitate din comitatul Nyirvasvari.

Viziția în comitatul Szabolcs o încheie doar în 27 septembrie 1751, în Mariapocs când, în biserica mănăstirii, confirmă mai mulți tineri din localitatea Gyulaj, așa cum reiese din protocolul încheiat cu acel prilej⁴.

Despre credințioșii de religie ortodoxă și apoi greco-catolică din comitatul Szabolcs există documente în tot decursul Evului Mediu⁵. Ele se înmulțesc începând cu veacul al XVII-lea și al XVIII-lea⁶.

Cele mai concludente sunt cele de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea, când locuitorii din Szabolcs apar organizați în parohii și apar și primele nume de preoți. Astfel, în 29 octombrie 1686 sunt pomeniți nu mai puțin de 15 preoți din tot atâtea parohii din Szabolcs, care îl recunosc pe preotul Dimitrie Monasterli din Satu Mare drept moderator suprem⁷. Probabil că în listă nu apar toți preoții de religie greacă din comitatul Szabolcs.

Într-un document din anul 1689 mai apar numele a încă doi Zacharius, preotul din Nagyálló și Laurentius, preotul din Pazony în fruntea mișcării de revenire la ortodoxie⁸.

Un document descoperit acum câțiva ani în Arhiva de la Beregovo, datând din 27 septembrie 1726, reprezintă adeziunea celor 33 de preoți din comitatul Szabolcs la unirea cu biserica Romei, adeziune exprimată într-o adunare ținută la mănăstirea din Mariapocs sub conducerea episcopului G. Bizanczy (1718 - 1733)⁹. Nici în această listă nu apar filiiile unde existau mai puțini credincioși greco-catolici.

¹ cf. Ovidiu Ghitta, *La vizite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*, în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj Napoca, 1998, p. 238-239.

² *Ibidem*, p. 241-242 și Mihailo Lucikai, *Historia carpato-ruthenorum*, în *Naukovii zbirnik Muzeum Ukrainskoi kulturi u Svidniku*, 17, 1991, p. 65-71.

³ Arhiva de Stat a Regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1289 și 1328.

⁴ *Ibidem*, inv. nr. 1289, f. 18 v.

⁵ C. Tóth Norbert, *Szabolcs megye hatóságának oklevelei II (1387-1526)*, Budapest - Nyíregyháza, p. 101, 107, 139, 147, 152, 168, 215 și 222.

⁶ Udvari István, *Ruszinok a XVIII században Történelmi és művelődés történeti tanulmányok*, Nyíregyháza, 1994, p. 60-70.

⁷ Hodinka Antal, *A munkácsi gör. Szert. Püspökség Okmánytára*, vol. I (1458-1715), Ungvár, 1911, p. 207 și Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici*, Cluj Napoca, 2001, p. 98. De menționat că în listă mai apare și un al șaisprezecelea preot „Kareij Pop Ivan” care ar putea fi cel mai vechi preot atestat documentar din localitatea Carei (jud. Satu Mare).

⁸ *Ibidem*, p. 280-282.

⁹ *Episcopia greco-catolică de Munkacevo Documente*, Satu Mare - Ujgorod, 2007, p. 216-218.

În anii 1749-1751 într-o listă cu subsidiile împărțite parohiilor din comitatul Szabolcs de către episcopie din sumele pe care le primea de la *Cassa parochorum* găsim nu mai puțin de 43 localități cu parohii¹⁰: Nagykálló, Racfejerő (2 parohii), Racbőszörmény, Kállósemjén, Hajdúdorog (2 parohii), Tiszabüd, Timár, Balsa, Vencselló, Buj, Nyíregyháza, Oros, Napkor, Levelek, Ófehértó, Bakta, Karász, Ajak, Mándok, Pálca, Aranyos, Dobos, Petneháza, Tass, Jánosi, Parasznya, Ópályi, Dobos, Derzs, Gyulaj, Csaszar, Óvári¹¹, Pilis, Piricse, Nyíradony, Gelse, Kisléta, Nyírpazony, Pócspetri, Huguaj, Mariapocs.

Este drept că la 12 localități nu au fost acordate ajutoare, dar aceasta s-a datorat poate din cauză că avem de-a face cu parohii mai mari care puteau să întrețină preotul și biserica: Racfejerő, Oros, Ófehértó, Petneháza, Tass, Jánosi, Ópályi, Nyíradony, Kisléta¹². La Ófehértó, Petneháza, Tass, Kisléta, Huguaj nu apar numele preoților, iar la Jánosi (preot Petru Dunkovics), Parasznya (preot Teodor Hvozdiak), Pócspetri (preot Mihail Olsay) s-a tăiat peste numele preoților probabil din cauza mutării lor în altă parohie¹³ sau a decesului lor.

Revenind la vizitația din anul 1751 vom constata încă de la început că episcopul Olsavszky nu a vizitat toate parohiile din comitatul Szabolcs. Probabil că le-a vizitat pe cele unde figurează că a sfințit clopotele și biserica: Hajdubőszörmény, Nyírpazony și Hajdúdorog¹⁴.

La fel este posibil ca să fi vizitat cel puțin patru parohii în care a numit noi preoți așa cum reiese din compararea celor două tabele din 1749 și 1751: preotul Teodor Markolovics numit în parohia românească din Hajdúdorog, preotul Andrei Ortutay în Huguaj, preotul Elias Popovics în Kállósemjén și preotul Iacob Cserneczky în Pirics¹⁵. Deci, în total vreo 15-20 de localități.

Din cele 126 de localități ale comitatului Szabolcs (119 sate și șapte târguri), Olsavszky găsea greco-catolici în 70 de localități, în total 12.086 suflete capabile să se împărtășească. Nu intrau aici copiii până la opt ani care nu se împărtășeau. Din acest total 1618 suflete îl reprezentau așa numiții „oaspeți” (hospites) (13,38%), probabil noi veniți în parohii și care nu contribuiau la întreținerea preotului și a bisericii, iar o mică parte o reprezentau „inquinii” (jelierii) în număr de 42 suflete (0,34%) care, la fel, nu contribuiau la biserică¹⁶.

Sunt câteva comunități mari: Timar (254 suflete), Büd (590 suflete), Hajdúdorog (2640 suflete), Huguaj (267 suflete), Kállósemjén (2197 suflete), Ófehértó (560 suflete), Lugos (379 suflete), Nyíradony (374 suflete), Érkenéz (340 suflete), Pilis (336 suflete). Majoritatea numărău însă doar câteva zeci de suflete.

În raportul pe care l-a înaintat Consiliului Locumtenențial, episcopul Olsavszky nota pentru comitatul Szabolcs existența a 9.432 de suflete greco-catolice care trăiau în 17 localități curat greco-catolice, iar în 59 trăiau alături de catolici și reformați. Numărul parohiilor era de 41, iar al preoților de 31¹⁷.

Există diferențe între cele constatate pe teren și cele raportate de Olsavszky. Să se datoreze aceasta tendinței din epocă de a raporta mai puțin în scopul exprimării unor pretenții financiare mai mari?

După datele vizitației din 1751, greco-catolicii trăiau organizați în 48 parohii în care slujeau 36 de preoți, patru fiind vacante. Cei 36 de preoți erau sfințiți de episcopul G. Bizanczy¹⁸ (15 preoți), episcopul Simion Olsavszky (1)¹⁹, episcopul G. Blajovszky (4)²⁰, episcopul Mihai Olsavszky (6)²¹, episcopul ortodox Dosoftei²² al Maramureșului (2 preoți), episcopul ortodox Iosif

¹⁰ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1174.

¹¹ Localitatea situată în comitatul Satu Mare, credem că a fost trecută din greșeală la comitatul Szabolcs.

¹² *Ibidem*.

¹³ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1174.

¹⁴ De exemplu în 1751 pe Petru Dunkovics îl găsim la Parasznya, *Ibidem*, inv. nr. 1289.

¹⁵ *Ibidem*, inv. nr. 1174, f. 15-16 și inv. nr. 1289, f. 18-32.

¹⁶ *Ibidem*, inv. nr. 1289, f. 18-32.

¹⁷ Udvari István, *op. cit.*, p. 70).

¹⁸ Episcop de Mukacevo între anii 1718-1733, cf. *Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis*, Ungvarini, 1885, p. 18.

¹⁹ Episcop de Mukacevo între anii 1733-1737. *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*. Episcop între anii 1738-1742.

²¹ *Ibidem*. Episcop între anii 1743-1767.

²² Ultimul episcop ortodox al Maramureșului între anii 1718-1732. Moare în mănăstirea Uglea. cf. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, vol. 2, București, 1981, p. 200.

Stoica de Maramureș (1)²³, episcopul Inochentie Micu Klein al Făgărașului (2 preoți), episcopii ortodocși din Arad (3), episcopii din Polonia (2) sau chiar unul sfințit în Moldova. Deci, 26 de preoți erau sfințiți în mediu greco-catolic și șapte preoți sfințiți în mediu ortodox (Balsa, Vencselló, Kállósemjén, Ófehértó, Dobos, Derzs, Nyíradony).

Dintre preoții sfințiți la Arad, doi erau sfințiți de episcopul Isaia Antonovici (1731-1748) și unul de episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731)²⁴.

În parohiile actuale preoții erau investiți (numiți) de către episcopul George Bizanczy (4 preoți), Simeon Olsavszky (3 preoți), G. Blajovszky (1 preot), Mihai Olsavszky (17 preoți), arhidiaconul Mihail Olsay (5 preoți)²⁵, vicarul general Grigore Desko (1 preot)²⁶.

În ceea ce privește bisericile, 35 la număr, 21 erau construite din lemn, 10 erau din piatră sau cărămidă, două sunt notate doar ca biserică și două erau din pari. Din acestea, trei erau acoperite cu paie, șapte erau acoperite cu trestie, 14 erau acoperite cu șindrilă și una, cea din Hajdúdorog, era acoperită cu țiglă. Cele mai multe aveau hramul Sfântul Nicolaie (11 biserici), Sfântul Arhanghel Mihail (7 biserici), Protecția Fecioarei (4 biserici), Buna Vestire (3 biserici), Nașterea Fecioarei Maria (2 biserici), Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1 biserică), Înălțarea la cer a Maicii Domnului (2 biserici), Cei trei regi (1 biserică), Arătarea Fecioarei Maria (1 biserică), Înălțarea Sfintei Cruci (1 biserică), Sfântul Ioan (1 biserică)²⁷.

La bisericile de cărămidă și zid le menționăm pe cea din Hajduböszörmény ridicată cu patru ani înainte (1747), pe cea din Hajdúdorog menționată ca veche (antiqua) și acoperită cu țigle, caz foarte rar în mediul greco-catolic, pe cea din Kállósemjén luată de la calvini, pe cea din Nagykálló nou construită, pe cea din Aranyos din cărămidă și mai ales pe cea din Derzs, despre care se notează că este din vechime construită din cărămidă și renovată în anul 1730. Ea a fost ridicată „în vechime, se zice de credincioși de ritul ortodox” (ab antiquo dicitur per homines Graeci Ritus erecta)²⁸. La Érkenéz și Csaszar bisericile din cărămidă fuseseră altă dată ale catolicilor fiind folosite acum de greco-catolici²⁹.

Antimisele aflate în aceste biserici ne pot crea o imagine despre vechimea acestor biserici. Astfel, de la episcopul De Camellis (1690-1706) existau trei antimise, de la George Bizanczy 27 de bucăți, de la Inochentie Micu Klein 1 antimis, de la Mihai Olsavszky patru bucăți, de la arhiepiscopul din Viniczky (Polonia) 1 bucată³⁰. Numărul mare de antimise de la episcopul G. Bizanczy până în anul 1733 credem că se datorează faptului că acest episcop poate fi considerat pe drept cuvânt un al doilea făuritor al unirii religioase și în comitatul Szabolcs. Să nu uităm că la adunarea preoților de la Mariapocs din 27 septembrie 1726 episcopul a fost prezent în persoană, ceea ce nu s-a întâmplat în alte părți (Brusnica, Cernina, Kurov, Lukov, Ujgorod, Mala Berezna, Satu Mare, Baia Mare)³¹.

Probabil cu acest prilej el a înmănat și antimise preoților care nu le aveau. În al doilea rând episcopul Bizanczy și-a petrecut foarte mult timp la mănăstirea din Mariapocs al cărei prim cititor este considerat, vizitând deseori comitatul Szabolcs și încurajând renovarea sau construirea de biserici care cu acest prilej și-au schimbat și vechile antimise.

O altă problemă asupra căreia dorim să ne oprim este a componenței etnice a greco-catolicilor din comitatul Szabolcs care este indiscutabil că în marea majoritate erau ruteni (ucraineni), nelipsind nici românii.

²³ Episcopul Iosif Stoica a condus cu întreruperi eparhia ortodoxă a Maramureșului între anii 1690 (?) - 1711, documentele vorbind de un număr mare de preoți hirotoniți din comitatele Satu Mare, Ugocea, Maramureș, mai ales între anii 1706-1711. cf. M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, p. 200.

²⁴ Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 62.

²⁵ Mihai Olsay era născut în localitatea Olsavicza (comitatul Sepes). Ajunge paroh la Mariapocs, de unde este mutat la Nagykálló, unde în 1748 este numit înlocuitor de vicar (surogatus vicarius Trans Tybiscanus). În jurul acestui an și moare. Cf. Mihail Lucikai, *op. cit.* vol. 18, p. 102 și 110.

²⁶ Grigore Desko este numit vicar general începând cu anul 1749., cf. M. Lucikai, *op. cit.* vol. 17, p. 51.

²⁷ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1289, f. 18-32.

²⁸ *Ibidem*, f. 27-27v.

²⁹ *Ibidem*, f. 31-31v.

³⁰ *Ibidem*, f. 18-32.

³¹ *Episcopia greco-catolică...*, p. 218-237.

Deja în 1686 la Ófehértó erau pomeniți doi preoți Zilko și Theodor care probabil administrau cele două parohii, ruteană și română³², situație pe care o întâlnim și în 1726³³.

În documentul din 1751 se menționează existența a două parohii, ruteană și română la Racfejértó și la Hajdudorog³⁴. La Kisléta 20 de locuitori sunt consemnați ca ruteni, iar 30 ca români, 20 sunt „hospites cum valachis”³⁵.

Despre soarta acestor comunități de ruteni și români vom scrie în viitorul apropiat, mai ales că pentru a doua jumătate a veacului al XVIII-lea există o cantitate mare de documente, păstrate atât în fondurile episcopiei greco-catolice de Mukacevo, dar și la parohiile greco-catolice din județul actual Szabolcs-Szatmár-Bereg.

Canonical visit of Bishop Michael Olsavszky in Szabolcs County in 1751

Abstract

In spring 1750 the Greek Catholic Bishop of Munkacevo, Michael Olsavszky began the visit his vast diocese located in 10 counties of Upper Hungary. Thus in 1750 he visited the counties of Zemplén and Saaros, in 1751 Abauj, Borsod, Szabolcs, Satu Mare, Ugocea and Maramures counties and in 1752 Bereg and Ung counties.

In September 1751 Bishop Michael Olsavszky visited the Greek Catholic parishes from Szabolcs county, finding here faithful of his in 70 localities, in total 12,086 souls fit for communion. Children up to 8 years are missing in documents, because according to the canons of the Catholic Church they could not receive the eucharist. There were 40 parishes where 36 priests served, four being vacant. The number of churches was 35, of which 21 were built of wood, 10 were of stone or brick, two were of stakes beaten with earth.

The vast majority of believers were Ruthenians (Ukrainians), there were also Romanians in Hajdudorog and Racfejerto localities, where the parishes were both Romanian and Ruthenian, and in Kisleta.

---

³² Hodinka Antal, *op. cit.*, p. 207.

³³ *Episcopia greco-catolică...*, p. 216 și 218.

³⁴ Arhiva de Stat a regiunii Transcarpatia, fond 151, opis 1, inv. nr. 1289, f. 21-21v și 30-30v.

³⁵ *Ibidem*, f. 30-30v.

Parohia	Numele Preotului	Cine l-a sfințit	Cine l-a numit în parohie	Felul bisericii	De cine a fost sfințită	Cine a sfințit clopotele	De la cine este entimisul	Cui este închinată biserica	Câți loc. sunt mărturisii	Câți sunt oaspeți	Câți sunt inquilini	Au matricole parohiale
1. Tisza Timar - (Tímár)	Petrus Romancsak	Gabriel Blajovszky	Mihail Olsavszky	Din lemn.	Sfințită de vicarul Mihai Olsay	2 clopote sfințite de ep. M. Olsavszky	Epis. G. Bizanczy	Nașterea Fecioarei Maria	100	-	-	Matricola botezaților
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	70	-	20	-
-Rakomoz (Rakamaz)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-
-Szabolcs	-	-	-	-	-	-	-	-	40	4	-	-
-Zalko (Zalkod)	-	-	-	-	-	-	-	-	180	32	12	Are matricole
2. Balsa	Lucas Sarkadszky	Iosif Stoica al Maramureșului.	George Bizanczy	Din lemn, construită înainte cu 29 de ani	Protopopul Francisc Popp	3 clopote	G. Bizanczy	Sf. Arhanghel Mihail	50	10	-	-
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	16	1	-	-
-Kenyezleö (Kénézslö)	-	-	-	-	-	-	-	-	40	20	-	Are matricole
-Viss	-	-	-	-	-	-	-	-	10	2	-	-
3. Vencseleő (Vencsellő)	Theodorus Iurkanyics	Isaia Antonovics Ep. Aradului	Episcopul Simeon Olsavszky	Din lemn, acoperită cu trestie	-	1 clopot	G. Bizanczy	Sfântul Ioan	70	14	-	Are matricole
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	11	4	-	-
-Gava (Gáva)	-	-	-	-	-	-	-	-	14	5	-	-
4. Buly (Buj)	Georgius Kaminszky	George Blajovszky	Mihail Olsavszky	Din lemn acoperită cu trestie	Vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae episcopul	12	4	-	-
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
-Berczely (Bercel)	-	-	-	-	-	-	-	-	500	80	10	Nu are
-Paszszab (Paszab)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	4	-	-
-Kötay (Kótay)	-	-	-	-	-	-	-	-				
5. Böd (Büd)	Franciscus Dalyószky (senil) Ioannes Telesniczky	Gabriel Blajovszky	Mihail Olsavszky	Din lemn construită cu 19 ani în urmă acoperită cu trestie	Vicarul M. Olsay	3 clopote	G. Bizanczy	Sfântul Nicolae martirul și confesorul				
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-				

- Szent Mihály (Szentmihály)												
-Lők (Lők)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
-Tardos	-	-	-	-	-	-	-	-	30	5	-	-
-Dáda (Dada)	-	-	-	-	-	-	-	-	16	5	-	-
6. Bószörmenyi (Hajdubószörmény)	Samuel Kovács	Mihail Olsavszky	Mihail Olsavszky	Biserică din zid ridicată cu 4 ani înainte	Episcopul Mihail Olsavszky	2 clopote	-	Înălțarea la cer a Maicii Domnului	113	22	-	-
7. Orașul haiduceșc Dorogh (Hajdúdorog)	Ioannes Petkovszky (ruthenohungarus) Theodorus Markolovics (român)	Gabriel Blajovszky Mihail Olsavszky	Mihail Olsavszky Mihail Olsavszky	Din zid acoperită cu țigle, veche, cu un turn nou, cu orologiu	-	3 clopote sfințite de Mihail Olsavszky	G. Bizanczy	Arătarea Fecioarei Maria	2400	160 ruteni 86 români	- -	- -
8. Hugaaj	Andreas Ortutay	G. Bizanczy	Mihail Olsavszky	Biserică din lemn ridicată nouă de 2 ani	Binecuvântată de vicarul Grigore Deskó	-	Mihail Olsavszky	Protecția Fecioarei Maria	200	67	-	-
9. Nyiregyhaz (Nyíregyháza)	Ioannes Olsavszky	Mihail Olsavszky	Mihail Olsavszky	Biserică de lemn	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	3 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae episcopul	140	20	-	Are matricole
10. Napokor (Napkor)	Theodorus Popp	I. Micu Klein	Mihail Olsavszky	Biserică din lemn veche (antiqua) acoperită cu trestie	Binecuvântată de episcopul De Camellis	2 clopote	-	Sf. Nicolae	200	43	-	-
11. Kaló Seminy (Kállósemjén)	Elias Popovics (văduv)	Sfințit în Moldova	Mihail Olsavszky	Bis. din cărămidă, renovată, reluată de la calvini	Binecuvântată de paroh din însărcinarea episcopului M. Olsavszky	1 clopot sfințit de G. Bizanczy 1 clopot sfințit de M. Olsavszky	De Camellis	-	2043	154	-	Matricula botezaților

12. Pazon (Nyírpazony)	Stephanus Paulovics	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică de lemn acoperită cu trestie	-	3 clopote	G. Bizanczy	Înălțarea Sfintei Cruci	50	9	-	Are matricole
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	20	4	-	-
- Thura (Tura)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	4	-	-
- Kotay	-	-	-	-	-	-	-	-	10	2	-	-
- Kemece	-	-	-	-	-	-	-	-	10	2	-	-
13. Orașul Kallo (Nagykálló)	vacantă	-	-	Biserică de piatră nou construită	Binecuvântată de G. Blajovszky	2 clopote binecuvântate de G. Bizanczy	G. Bizanczy	Sf. Arhanghel Mihail	150	20	-	Are matricole
14. Ratz-Fejértó (Ófehértó)	Ruteanul Ignatius Ujfalusi românul Pantelimon Hegedüs	G. Bizanczy Inocentiu Ionovics episcop Arad	- -	Bis. de lemn nou ridicată acop. cu șindrilă. Bis. de lemn veche, renovată după incendiu	Binecuvântată de vicarul gen. G. Desko Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy G. Bizanczy	Buna Vestire Sf. Arhanghel Mihail	510 30	17 3	- -	- -
15. Orosz (Oros)	Petrus Linkovics	G. Bizanczy	Vicarul M. Olsay	Bis. de lemn acoperită cu trestie	Binecuvântată de M. Olsay	2 clopote sfințite de M. Olsay	G. Bizanczy	Protecția Sfintei Fecioare	150	30	-	Are matricole
16. Aranyas (Aranyos)	Ioannes Nalivajko	G. Bizanczy	Vicarul M. Olsay	Bis. din cărămidă	Binecuvântată de Protopopul Francisc Fajertonyi	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	100	28	-	-
Filii:	-	-	-	-	-	-	-	-	25	10	-	-
- Gyure	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
- Apathy (Apagy)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
- Levö (Lövö)	-	-	-	-	-	-	-	-	12	4	-	-
17. Dobos	Ioannes Popp	Dosoftei, episcopul Maramureș	Manuel Olsavszky	Bis. de lemn acoperită	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	1 clopot sfințit de Camellis și 1 de G.	G. Bizanczy	-	100	30	-	Are matricole

				cu șindrilă		Bizanczy						
18. Parasznya	Petrus Dankovics	G. Bizanczy	Vicarul gen. G. Desko	Biserica este din pari bătuți cu pământ acoperită cu paie	Binecuvântată de M. Olsay	-	De Camellis	Sf. Nicolae	100	30	-	Are matricole
File: - Mada	-	-	-	Are biserică	-	-	-	-	38	16	-	-
19. Olosz-Paly (Ópályi)	Mathias Sztroinszky	Sfințit diacon de G. Blajovszky sfințit preot de I. Micu Klein	-	Biserică din lemn acoperită cu șindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	1 clopot	G. Bizanczy	Protecția Fecioarei Maria	150	40	-	Are matricole
20. Hadasz (Hadház)	Demetrius Motercsenik	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din pari acoperită cu șindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	De Camellis	Buna Vestire	40	16	-	-
21. Ders (Derzs)	Ioannes Kapusztay	Isaia Antonovics episcopul Aradului	Simion Olsavszky	Biserică din cărămidă din vechime, renovată în 1730	Binecuvântată de M. Bizanczy	3 clopote	G. Bizanczy	Buna Vestire	150	40	-	Are matricole
22. Csaszar	Theodorus Risko	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică din piatră ridicată de catolici și renovată în timpul lui Bizanczy	-	2 clopote	G. Bizanczy	Cei trei regi	200	40	-	Are matricole
File: - Geba	-	-	-	-	-	-	-	-	16	6	-	-
23. Gyulay	Basilus Zaluszky	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică din piatră acoperită cu șindrilă	Binecuvântată de G. Bizanczy	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	57	26	-	Matricula botezaților
24. Bachtá (Bakta)	Ioannes Blajovszky	G. Bizanczy	M. Olsavszky	Biserică din lemn	Binecuvântată de vicarul M.	2 clopote	Antimis de la arhiepiscopul	Sf. Arhanghel	99	18	-	Are matricole

				acoperită cu șindrilă, nou ridicată	Olsay		copul din Viniczky	Mihai					
Filii: - Iakov (Jákó)	-	-	-	-	-	-	-	-	8	3	-	-	
- Rohod	-	-	-	-	-	-	-	-	10	8	-	-	
25. Petnyehaza (Petneháza)	Administrator preotul din Bachta	-	-	Biserică în ruină construită ca un grajd	-	1 clopot	-	-	50	2	-	-	
26. Karasz (Karász)	Michael Gorongyanszky	G. Bizanczy	Simeon Olsavszky	Biserică acoperită cu șindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy	-	200	45	-	-	Are matricole
Filii: - Gyulahaz (Gyulaháza) - Gemzsa (Gemzse) Bak (Báka)	-	-	-	-	-	-	-	-	40	9	-	-	
27. Ajak	Ioannes Kordik	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Biserică acoperită cu șindrilă	-	-	G. Bizanczy	Sf. Arhanghel Mihail	30	3	-	-	Are matricole
Filii: - Kis Varda (Kisvárdá)	-	-	-	-	-	-	-	-	20	8	-	-	
28. Tosa (Tass)	Administrață de preotul din Ajak	-	-	Biserică din lemn	-	1 clopot	G. Bizanczy	-	44	7	-	-	
29. Palcza (Palca)	Michail Puskas	G. Bizanczy	Vicarul M. Olsay	Biserică acoperită cu șindrilă	G. Bizanczy	-	G. Bizanczy	Înălțarea la cer a Maicii Domnului	84	8	-	-	Are matricole
30. Mandok (Mándok) - Bezedd (Bezdéd)	Ignatius Alexevics	Arhiepiscopul Kiska din Polonia	M. Olsavszky	Biserică acoperită cu șindrilă	-	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	31	8	-	-	
Filii: - Szent Marton și (Szentmárton)	-	-	-	-	-	-	-	-	14	6	-	-	
Tusar (Tuzsér)	-	-	-	-	-	-	-	-	9	3	-	-	

31. Kis Léta (Kisléta)	Administrează călugării de la Mariapocs	-	-	Biserică acoperită cu paie	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	M. Olsavszky	Sf. Arhanghel Mihail	20 ruteni 30 români	20 hospites cum vala- chis	-	-
32. Gels (Gelse)	Elias Büty	G. Bizanczy	-	Biserică din piatră acoperită cu șindrilă	Binecuvântată de vicarul general Grigore Desko	2 clopote	G. Bizanczy	Protecția Fecioarei Maria	90	50 hospites cum inquinibus	-	Are matricole
33. Lugos	Basilius Kovacs	Simeon Olsavszky	Vicarul M. Olsay	Biserică de lemn cu turn coperită cu șindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	3 clopote	M. Olsavszky	Sf. Petru și Paul	279	100	-	Are matricole
34. Adony (Nyíradony)	Ioannes Cziklés	Dosoftei, episcopul Maramureșului	Vicarul M. Olsay	Biserică acoperită cu paie	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote din care unul binecuvântat de G. Bizanczy	I. Micu Klein	Sf. Arhanghel Mihail	294	80	-	-
35. Ir Keniz (Érkenéz)	Michael Kövözdzy	M. Olsavszky	M. Olsavszky	Bis. din zid fostă a rom.-cat. apoi a calvinilor, de doi ani a gr.-cat.	-	2 clopote	M. Olsavszky	Sf. Nicolae	300	40	-	Are matricole
36. Bélték (Nyírbélték)	Petrus Zavera	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Bis. acoperită cu șindrilă	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	4 clopote	G. Bizanczy	Nașterea Fecioarei Maria	134	20	-	Are matricole
37. Pirics (Piricse)	Iacobus Cserneczky (din Polonia)	-	M. Olsavszky	Bis. acoperită cu trestie	Binecuvântată de vicarul M. Olsay	1 clopot	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	84	15	-	Are matricole
File: - Encsencs	-	-	-	-	-	-	-	-	18	4	-	-
38. Piliss (Pilis)	Elias Szolocsinszky	G. Bizanczy	G. Bizanczy	Biserică de lemn cu turn acoperită cu șindrilă	Pictură binecuvântată de vicarul M. Olsay	2 clopote	G. Bizanczy	Sf. Nicolae	300	36	-	-

Családnevek művelődéstörténeti és nyelvészeti tanúságai A 19. század első felében Szatmárnémetiben működő gimnázium és líceum tanulói névanyagának tükrében

Bura László

Előzmények: A Nagyalföld észak-keleti szélén fekvő Szatmárnémeti – az 1715-ben történt egyesüléséig két külön város: Szatmár és Németi – földrajzi helyzeténél fogva mind katonai, mind politikai szempontból jelentős település volt, ezért a városoka és vidékükre egyaránt igényt tartott a Habsburg királyság is és az erdélyi fejedelemség is. Bár átmenetileg többször is gazdát cseréltek, a 17. század második felétől a királysághoz tartoztak.

A reformációt követően Szatmár városi plébániai iskoláját előbb a lutheri, később a kálvini irányzatot követő protestánsok vették át, majd 1610-ben magasabb szintűvé, gimnáziummá alakították. A protestantizmus ellensúlyozására törekvő Pázmány Péter 1636-ben jezsuita kollégiumot alapított Szatmáron, amely aztán 1639-től négyosztályú kisgimnáziumot indított.

A református gimnáziumot a Helytartótanács 1754-ben kétosztályú grammatikai iskolává minősítette át, a jezsuita gimnáziumot a szerzetesrend feloszlatásakor a Pálos-rend vette át, s vezette 1786-ig, magyarországi rendházaik feloszlatásáig. A 18. század utolsó éveiben (1788-tól bizonyosan) a lefokozott református gimnáziumot a kétosztályú grammatikai iskolai keretben (nem hivatalosan) négy osztályosként működtették, 1797-től (ugyanígy, nem hivatalosan) poetikai és retorikai osztályt is indítottak.

A 19. században jelentős előrelépés a szatmári iskolák történetében a Helytartótanács által 1805 januárjában engedélyezett, de gyakorlatilag csak 1807-ben megindult (hatosztályos) Nagyobb Királyi Gimnázium, valamint az 1804-ben létesített, a gimnáziumi tanulmányokra épülő, folytatásukat lehetővé tevő (kétéves tanulmányi időtartamú) Szatmárnémeti Római Katolikus Püspöki Líceum. A két önálló oktatási intézmény az 1852. évi Habsburg iskolareformig, a nyolcosztályos gimnáziumok létesítéséig működött.

A gimnázium 1807-1852 közötti diáklétszámát a levéltári források megsemmisülése következtében csak hozzávetőleges pontossággal körvonalazhatjuk. A négy alsó osztályban négyezerhatszáz - ötezer tanulóval számolhatunk [Névsoruk 21 tanévből ismert, ezekből még 9 közbeeső tanév létszáma valószínűsíthető.), a két humanista osztály tanulóit pedig mintegy ezernégyezerre becsülhetjük. Névsoruk 29 tanévből ismert, 913 tanuló nevét őrzi.

A püspöki líceum működése negyvenhét tanévből¹ fennmaradt névsorok huszonnégy tanévből összesen 1991 tanuló nevét őrzi².

Mind a gimnáziumi, mind a püspöki líceumi névsorokat az iskola tanárai készítették. A nevek írása a scriptorra jellemző. A tanuló latinul írt neve mellé feljegyezték életkorát, vallását, identitását, születési helyét (helység, megye), apja (latinul írt) (kereszt) nevét³, foglalkozását és (többnyire) működése helyét.

A tanulói névsorok személy- és helynév anyaga mind a nyelvtudomány, mind a társadalomtudományok számára hasznosítható forrásanyag.

1.) A tanulók születési helye (esetenként az apa működési helye) alapján körvonalazhatjuk a szatmári iskolák vonzáskörét.

2.) A magyar, szláv, német, román nyelvi eredetű névanyag összehasonlítása a népek névadási szokásainak (indítékainak) hasonlóságát tanúsít(hat)ja. (Az indítékok: keresztnévek; tulajdonságok; mesterségek, foglalkozások; helynevek, a származás helyére utaló földrajzi nevek).

3.) Az őstől örökölt családnevek (esetenként) a névadás korára (is) utalhatnak, mások (a helynévi, földrajzi névi eredetűek) az ősök származási helyére, következésképp az országon belüli, akár az országhatárokon túlmutató migrációra.

4.) A nevek (és írásuk) nyelvi eredete (általában) az ősök etnikai származását valószínűsíti, de azzal nem mindig azonos.

¹ Vö.: Bura 1999: 183.

² Vö.: Bura 1994:246.

³ A család- és keresztnéveket mindig írásuknak megfelelően, betűhíven közöljük.

A tanulói névsorokban megjelölt identitás - Hungarus, Slavus (itt: 'szlovák'), Ruthenus, Germanus, Valachus, Gallicianus, Transylvanus, Armeanus, Illir⁴ - általában a tanuló (szülei) etnikai származását, nyelvi hovatartozását - magyar, szláv (szlovák), ruszin, német, román; erdélyi (ez lehet magyar, német, román, székely, örmény), jelöli/jelölheti. A Hungarus jelző viszont a 19. század első felében Magyarországon a középkori magyar államiságban és a nemesi nemzet eszméjében gyökerező sajátos identitástudatra is utalhat⁵, ami a térség szláv és román etnikumú görög katolikus értelmiségei körében a vallási unió után terjedt⁶. Ezt tanúsítják a különböző nyelvi eredetű (sokszor azonos) neveket viselők által vállalt különböző/megváltatózó identitások, azaz ugyanazoknak a tanulóknak (szülőknak) az évek folyamán megváltoztatott identitás-vállalásai (illetőleg ennek kifejezése/jelölése) is. Ebben a rendi nemzettudatban a nyelvi hovatartozásnak nem volt szerepe⁷.

1) *Az iskolák vonzási körzete:*

Az iskolák magasabb szintű értelmiségképző szerepét vizsgálva a gimnázium humanista osztályainak (V-VI.), illetőleg a püspöki líceum végzetteinek névanyagát és adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a humanista osztályok ismert – a korabeli közigazgatási rendszer alapján azonosított – származási helyű diákjainak többsége (380) Szatmár megyében született, de sokan tanultak itt a szomszédos megyékből is: Ugocsából (102), Beregből (45), Máramarosból (28), Szabolcsból (25), Közép-Szolnokból (20), Kővár-vidékről (19), s szép számmal jöttek távolabbi megyékből is: Ungból (27), Abaújból és Zemplénből (18 -18), Biharból és Hevesből (10 -10), Szepesből és a Hajdú-kerületből (9 - 9), Árvából (8). Ezeknél kevesebb (1 - 5) diák tanult a humanista osztályokban Borsod, Doboka, Kraszna, Lipró, Nyitra, Pest, Zala és Zólyom megyéből, a Jászságból és Kézdiszékből.

A püspöki líceum 1375 azonosított születési helyű diákja közül Szatmárnémetiben született 87, (a korabeli) Szatmár megyében 356, Máramaros megyében 247, Ungban 138, Beregben 128, Ugocsában 117, Szabolcsban 68, Zemplénben 53, Árva megyében 19, Abaúj, Bihar és Közép-Szolnok megyében 18 - 18, Kővár-vidéken 28, Pest megyében 12, Galiciában 11 tanuló⁸.

2) *A családnevek nyelvi eredete, névadási szokások*

A tanulóknak az ősöktől örökölt családnevei nyelvileg különböző - magyar, szláv, német, román, örmény, illir - eredetűek. Nyelvi eredetüket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a névadási szokások az egyes népeknél gyakorlatilag igen hasonlóak. Mindegyik nyelvi rétegben fellelhetők az olyan családnevek, amelyeket (egykori első) viselője valamilyen tulajdonsága (*Barna, Csontos, Görbe, Mosolygó, Nagy, Vörös; Grubics* (<szl. *grobian* 'durva, goromba', *Handzulovits* (<szl. *handzjah* 'nyomott kedélyállapotú', *Rudits* (cseh *rudij* 'vörös' *Telepianovits* (<szl. *Telepeny* 'buta, ostoba'), német: *Gaher* 'sovány, szikár', *Langer* 'hosszú', *Stänker* 'kötekedő (ember)', foglalkozása (*Bodnár, Csizmadia, Halász, Kertész, Lakatos, Serfőző, Szántó, Szűcs*; német: *Bader* 'borbély', *Blechner* 'bádogos', *Brunner* 'kútfúró', *Tischler* 'asztalos' *Jager* 'vadász', *Müller* 'molnár', *Schultheis*» m. *Soltész* 'községi előjáró, falusi bíró' alapján kaphatott.

A népnévekből alkotott családnevek - ném. *Böhm* 'cseh', *Cseh, Görög, Görögh, Horvath, Lengyel, Magyar, Oláh, Orosz, Román, Tatár, Török, Vallon, (szl.) Zsidovits* (<szl. *žid* 'zsidó') -, illetőleg a népcsoportra utalók - *Frank, (szl.) Frankó* ('frank'), *Rácz, Szász, Székely, Toth* - természetesen a megnevezett (illetleg őse) népi/etnikai származására utalnak.

A fentebbi jelzők/fogalmak családnévvé akkor váltak, amikor a névrendszer két eleművé (családnév és egyéni név) válási folyamata az adott nyelvekben kialakult, megszilárdult⁹. Ebben az időszakban ment végbe a 19. századi tanulók névanyagában előforduló, családnévként szereplő magyar, szláv, német, román köznyelvi szavak családnévvé válása is.

Fogalmi körük szerint csoportosítva őket ezek a nevek eredetileg keresztnevek: *Ágoston, Antal, Bartók, Demeter, Fábián, (Farkas), Fülöp, Gábor, Gál, Gellért, György, Jakab, Kelemen,*

⁴ A 19. században: délszláv (horvátok és szerbek). MÉRTSZ 1965: 470.

⁵ Romsics 1998: 58.

⁶ A vallási uniót követően a keleti szertartású lelkészek mentesültek a jobbágyi kötelezettségektől, (sokan) nemesi címet/jogokat kaptak.

⁷ Cholnoky 1996: 23.

⁸ Mind a gimnázium humanista osztályaiban, mind a püspöki líceumban tanulók esetében származási helyüket az egyes megyéken belül helységekre lebontva, részletezve: In: Bura 1999: 119 - 125 és 187 - 190.

⁹ Nagyon sok szláv eredetű név, illetve a legtöbb német eredetű név ezekbe a csoportokba sorolható.

Kristóf, Lázár, Lénárd, Márkus, Márton, Máté, Mátyás, Mike, Sándor, Simon, Tivadar, Zsiga; (ném.) Ernst;

tulajdonságok megnevezései: Balogh, Barna, Csontos, Fehér, Fekete, Foltos, Görbe, Gyenge, Hosszu, Kis, Kövér, Mosolygó, Nagy, Soós, Veress, Vörös; Roth (<ném. rot 'piros, vörös', Nyegre (<rom. negru 'fekete');

mesterségek, foglalkozások nevei: Ács, Béres, Bodnár, Boér, Boros, Csizmadia, Deák, Dobos, Eötves, Fazikas ['Fazekas'], Halász, Herczeg, Horgász, Huszár, Juhász, Kallós, Kántor, Katona, Kardos, Kerekes, Kertész, Kovács, Lakatos, Lovas, Molnár, Pap, Papp, Pinczés, Pribék, Sajtos, Serfőző, Sipos, Soltész, Szabó, Szakáts, Szántó, Szűcs/Szűts, Talpas, Vajda.; Jáger 'vadász', Keller 'pince' (pinceépítő értelemben), Miller, (<ném. Müller 'molnár'), Tischler 'asztalos'; (szláv) Bukovics (<szl. buk 'tölgyfa'), Dudovits (<sz. dud 'duda'), Kramarovits (<szl. kramár 'boltos, kalmár'), Kozsánovits (<szl. kožený 'bőr'); végül köznevek: Bárány, Ember, Esze, Virág; Mán/Maán (<ném. Mann 'férfi, ember').

A köznyelvi szavakból alkotott családnevekkel a közösség általában a saját etnikumából származókat jelölte meg. A 19. századi tanulói névanyagban azonban sok magyar köznyelvi szó rutén vagy román anyanyelvű/identitású tanuló családneve:

Rutén tanulóé: (1809) Fazikas, (1815) Juhász, (1816) Lakatos, Molnár;

Román tanulóé: (1806) Kardos, Papp, (1807, 1808, 1817) Kovács, (1808) Béres; Fábrián, Kelemen, Nemes, Pap, Rátz, Sándor, (1812) Deák, (1815) Erdöss, (1817) Buday, Lázár, (1820) Molnár, Talpas, (1821) Kővár;

Örmény tanulóé: (1822) Szabó;

Magyar etnikumút jelöl nyilvánvalóan a **Siculus**: (1819, 1820): Gábor; s legvalószínűbben a **Transylvanus**: (1822) Boros.

A román köznyelvi szóból alkotott családnev (1808, 1809: Nyegre) román (Valachus) identitású tanulót jelöl.

A német köznyelvi szó - nem tudjuk eldönteni - esetleg lehet már magyar anyanyelvű tanuló családneve-e, de lehet német anyanyelvű, de a 'Hungarus' nemesi - nemzeti identitást valló tanulóé (családé): (1826, 1833) Ernst ('Ernö'), (1829) Mán, Maán [ném.Mann 'férfi, ember'], (1830) Jáger, (1833) Keller, (1828, 1829)Mán/Maán, (1849) Miller, (1824-1827) Roth, (1828, 1829) Tischler.

A 'Hungarus' tudat, azaz nemesi rendi nemzettudat kialakulására, esetleg a család nyelvi asszimilációjára is utal viszont az, hogy a magyar köznyelvi szóból alkotott családnevet viselő, a század első két évtizedében magukat románnak valló tanulók (illetőleg családok¹⁰) - Buday, Nemes, Papp, Talpas - a harmincas - negyvenes években a 'natio' rovatban identitásukat 'Hungarus'-ra változtatták.

Ugyanezt a jelenséget/folyamatot valószerűsíthetik szláv nyelvi eredetű nevek is: 1820-ban a Stvertzki, Polyanszki, Volenszki családnevű tanulók rutén identitásúak, 1821-ben nevüket már y-nal írják (Stvertzky, Polyanszky, Volenszky), s „natio”-juk már 'Hungarus'. A folyamatot példázza az Illasevits családnev is, amelynek viselői között 1823-ban egyaránt találunk Ruthenus és Hungarus natio-jút is.

Az eltérő identitás olykor a név írásában is érzékelhető: (1822) Koflanovits (Ruthenus), Koflanovics (Hungarus); később azonban (1829) már a Koflanovits is 'Hungarus'-sá lesz.

A jelenséget német nevek is példázzák: (1820) Leitner, Rezler (Germanus), (1921) Leitner (Hungarus), hasonlóképpen később Rezler (Hungarus).

A két elemű tulajdonnevek kialakulása időszakából származhatnak azok a családnevek is, amelyek olyan egyelemű (kereszt)nevet viselő személyre utalnak, akinek a neve aztán (a -fi névformáns hozzáadásával) a nevet viselő fiainak családnevévé vált: Dezsőffy, Gergelyffy, Lászlóffy, Mártonffy, Péterffy, a szláv nyelvekben ugyanígy keletkeztek az -ics/-vics, -evics/-ovics névformánssal képzett családnevek: Alexievics, Andruhovits/Andrukovits, Danilovits, Demianovits., Illyasevits, Jandrisich, Jankovics, Markovits, Martlovits, Maruzanics, Misovics~Misovits, Mitrovits, Mihálkovics~Mihálkovits, Todorovits, Zenovits.

A 19. század első felében használatos családnevek közül az érintett nyelvek nyelvtörténete és a nyelvi kapcsolatok szempontjából is figyelemre méltónak kell tekintenünk a helynévi, földrajzi

¹⁰ Nemes családok, illetőleg görög katolikus papi családok.

névi eredetű családneveket, ezekből ugyanis következtetéseket vonhatunk le a neveket ma viselők őseinek származási helyére, ebből eredően az országon belüli, akár az országhatárokon túlmutató migrációs folyamatokra.

A családnevek között ilyenek a tájegységekre, közigazgatási egységekre utaló helynevek, amelyek valószerűsítik, hogy a nevet viselő személy (illetőleg valamelyik őse) melyik vagy milyen vidéken élt, honnét költözött későbbi lakóhelyére.

Közigazgatási egységekre, megyékre utaló a magyar nyelvi eredetű *Árvay, Baranyai, Beszterczey, Fogarassi/Fogarassy, Krasznai, Liptay 'Liptói', Soprony, Szepessi, Szilágyi*, a szláv *Haleskovits ~ Heleskovits* 'halicsi'; földrajzi tájegységre: *Erdély, Györgyéni*; a német *Hesse* 'hesseni (ember), talán a *Reiner* (< ném. *Rhein* 'Rajna' ?), a *Rottensteiner* (<a Rott folyónévből?), *Szandeczky* (Galícia, Sandecensi körzet).

A táj jellegére utal a szl. *Duliskov* 'völgyi', *Horatsek* 'hegyi', *Hornják* 'hegyvidéki, felvidéki'.

A névanyagban nagyon sok az olyan családnév, amelynek alapja helynév.

A magyar névanyagban ilyenek az **-i** (betűjele sokszor: **y**, olykor **ÿ**) helynévképzővel (névformánsal) képzett családnevek:

Abonyi, Almásy, Andrásy, Asztalóczy, Azary, Bagosi, Bánóczy, Batskádý, Batskay, Betsky, Bilkei, Boksay, Bonyi/Bónyi, Bosky, Böszörményi, Buday, Csabay, Csabáli/Csobali/Csobaly/Csobai/Csobay/Csobalyi, Csiki, Csinálosy, Csopey, Dobszay/Dobszaj, Dolinay, Dombrády, Egri, Endrédi, Eöry, Fázsi/Fázsý, Gadáczy, Gosztonyi, Grigasi, Györgyéni, Győri, Haraszty, Haluskay, Holozsnai, Huszty/Husztyj, Ilosvai, Jablonkay, Jarmy, Jekei, Kállay, Királyi, Kökényesdi, Körmöndi, Kőszegi, Kővári, Kreskay, Kucsay, Lipcsei/Liptsey, Madarászi/Madarászj, Maholányi, Mali, Margitay, Mihályi, Mitrósy, Mítskey, Morvai, Munkátsy, Nyulasi, Opray, Ornitzay, Óváry, Péchi/Péchy, Perényi, Petrovai, Petzeli, Pokorny, Polány, Polyánkay, Rádi, Radványi, Ráthonyi, Ruttkay/Vrutky, Seregélyi, Seregi/Sereghi, Simonyi, Somlyai, Surányi, Szalay, Szaplonczay, Szerdahelyi, Szilágyi, Szily, Szántay, Szentkutay, Szeremi, Szomolnoki, Szögyényi, Táby, Teleky, Ternyei, Ujhelyi, Unghváry, Váczy, Vásárhelyi, Vászony, Veresmarty, Vetésy, Vitkay, Zádory, Zanathy, Zombor.

A szláv nyelvekben (lengyel, ruszin/rutén) ilyenek a **-szki, szky, -ovszký, ský** képzős nevek:

Balotyánszky, Batsinszky, Borsiczky/Borsitzky, Bukovinszky, Csizinszky, Drosinszky, Dudinszki/Dudinszky, Francovszky, Freidmanszky, Fridmanszky, Ghivulszky, Gribovszky, Haslinszky, Hazslinszky, Jávorszky, Kálinszky, Katsanovszky, Kazimirszky, Ketsovszky, Kirsalószky, Kohánszky, Krinszky, Krisalószky, Kursinszky, Ladisinszky; Langvarszky, Lászky, Lengvarszky, Maksinszky, Marsovszky, Misinszky, Mizsalovszky, Polyánszki/Polyánszky, Praznovszky, Rajovszky, Rejkovszky, Ribszy, Schiralszky, Senkovszky, Simonszki/Simonszky, Stephanovszky, Szemjanszky, Szmolenszky, Szozánszky, Tarnovszky, Teleszky, Tuchovszky, Valkovszky Valkovszky, Vargovszky, Vekolonszky, Vengnitzky, Volenszki/Volenszky/Wolenszky, Volkovszky.

Ugyanílyenek a szláv **-cki, (- cky)** névformánsal képzettek:

Barsiczky, Beniczky, Czibenczky, Dumnitzky, Gonzetzki, Ilnitzky, Kamenitzky, Levitzky, Linczky, Lipeczky, Medvetzky/Medvetzki/Medvetzky, Nehrebetzky, Nevitzky, Pásztornitzky, Revitzky, Rosztoczki/Rosztotzky, Stiretzky, Strometzky, Stvertetzki, Szandetzky, Sztanatzky, Zlotzki/Zlotzky.

Az **-er** névformánsal képzett német nyelvi eredetű családnevek közül adatainkból talán ebbe a kategóriába sorolhatók (a *Deutsches Namenlexikon* adatai alapján) a *Hemtner, Lachner, Lechner, Paier, Rajmer, Reiner, Riesenberger, Rottensteiner* családnevek.

3). A névadás kora, az ősök származási helye

A magyar nyelvi eredetű helynevek tanúsága szerint a nevet viselők ősei többségükben Szatmárban és a szomszédos megyékben - Bereg, Ugocsa, Máramaros, Kővár-vidék, Szabolcs, Szolnok-Doboka megyében laktak -, illetőleg az ország (a királyság) északkeleti-megyéiben, - Sáros, Ung, Zemplén, Borsod, Abaúj-Torna -, gyakorlatilag az egykori török megszállást elkerült vidékeken.

A szláv **-szki,- szky, -cki, cky** névformánsal képzett nevek részben magyar nyelvi eredetű helynevekhez kapcsolódnak, részben szláv (ruszinul, szlovákul, lengyelül megnevezett)

helynevekhez. Ezek a nevek jelzik, hogy a nevet a 19. században viselő tanulók ősei milyen (magyarok és/vagy ruszinok, szlovákok lakta) helységekhez kötődtek, következésképp jelzik a családok migrációjának irányát. Ugyanakkor a tekintélyes számú, Kárpát-medencei helynévből lengyel névformánssal képzett név azt is jelzi, hogy eredetileg a családok ősei feltehetően lengyel identitásúak voltak, akik valamikor az északkeleti régióval szomszédos lengyel területekről érkeztek az adott vidékre.

A névanyagban a Felvidék északi megyéiből a következő települések szerepelnek: Liptó megyéből: Benic, Bukovina, Kamenec; Nyitra megyéből: Ribek, Simon, Stoerna, Smolinske (Szmolenszk), Sztaná, Zlava, Zloch; Sáros megyéből: Gribó, Hazslin, Kácsány, Kecsköz, Ladna, Lászka, Medvedze, Tarnó, Vargony; Zemplén megyéből: (Kis)valkó, Kohány, Mákos, Polyán, Véke; Trencsén megye: Praznó (Paraznó), Techina (Tohány), Ung megyéből: Neviczke. Bizonytalan vonatkozású a *Hrabovszki* név¹¹.

A 18. századi Szatmár megyei sváb telepések falvaiból a 19. század első felében kevesen tanultak a két iskolában¹². A valószínűsíthetően németországi helynévi eredetű családnevet¹³ viselők szülei, ősei nem Szatmár vidékén éltek, ők azokból a térségekből származ(hat)nak, ahová őseik akár a 13 - 15. században is érkezhettek.

4) Nyelvi eredet és identitás

A 19. század első felében anyakönyvezett névanyag feljegyzői különböző műveltségű, iskolázottságú személyek voltak. Erről tanúskodik és ennek függvénye a nevek írásmódja. Észrevehető, hogy melyik nevet írta németes, latinus, magyaros műveltségű scriptor, hallás vagy bemondás után.

A tanulóra vonatkozó adatok egyik rovata a „natio”, vagyis a néphez, nemzethez tartozás volt: Armenius, Gallicianus, Germanus, Hungarus, Rutenus, Slavus, Transylvanus, Valachus, stb. Ezt minden bizonnyal a szülők közlése, nyilatkozata alapján jegyezték be. Ezek a fogalmak a 19. század első felében utaltak ugyan az etnikai származásra, s valószínűleg az anyanyelvre is, tartalmukban azonban nem fedték a mai nemzet fogalmát, illetőleg a nemzeti hovatartozást. Így a 'Hungarus' jelző sem jelentett feltétlenül magyart, azaz magyar identitású, magyarul beszélő személyt.

A középkori magyar társadalomban a nemesi rendhez tartozás alapján etnikai származásától függetlenül „Hungarus”-nak tekintettek minden nemest, aki a történelmi Magyarország területén élt. Ennek következményeként alakult ki a nemesi nemzethez¹⁴ tartozás sajátos tudata.

Számos esetben el kell különítenünk tehát az anyanyelv és a nemzeti hovatartozás kérdését. Az idegen nyelvi eredetű családnevet viselő 'Hungarusok' között bizonyosan voltak rutén/ruszin, szlovák esetleg lengyel, román anyanyelvűek (egyben etnikumúak is), ahogy a magyar nyelvi eredetű családnevet viselők között sokan 'Ruthenus', 'Slavus', 'Valachus' etnikai identitásúak.

A felső-magyarországi nemesi és értelmiségi fiatalok egy része ugyanakkor valószínűleg két- vagy többnyelvű volt, ugyanis sokan közülük - etnikai származásuktól függetlenül - megtanultak németül, magyarul és/vagy szlovákul, ruszinul is.

A különböző nyelvi eredetű nevet viselő tanulók (illetőleg szüleik) vállalt identitása alapján megállapíthatjuk, hogy a családnév nyelvi eredete nem tekinthető a nevet viselő identitása bizonyítékának. A nyelvi eredete szerint bármelyik vizsgált nyelvhez -szláv (rutén~ruszin, lengyel, szlovák, illír), román, magyar, német, örmény - tartozó név, illetőleg az adott nyelv képzője, névformánssal képzett nevet viselő személy a 19. század első felében gyakorlatilag bármelyik etnikumhoz tartozhat.

Tanúsítják ezt az anyakönyv 'natio' rovatába a nevet viselők (illetőleg szüleik) közlése alapján bejegyzett adatok:

A **szláv nyelvi eredetű** nevet, illetőleg a **szláv névformánssal** alkotott név viselői közül:

- az **-ics/-vics** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

¹¹ Vonatkozhat a Hrabové, Hrabovce, Hrabovo helynévre (Tehát lehet Nógrád, Sáros, Zemplén megyei).

¹² Mezőpetri, Szaniszló, Színfalu 1-1, Krasznabétek, Csanálos. Csomaköz, Erdőd, Kaplony, Nagymadarász, Krasznasándorfalu 2-2, Királydaróc, Szakasz, Töketerebes 3-3.

¹³ Nyelvi elemzésük a germanisztika feladata.

¹⁴ A nemességhez tartozás társadalmi felemelkedést (jogokat és gazdasági előnyöket) jelentett. Az egyén számára a társadalmi osztályhoz való tartozás volt a meghatározó, nem az etnikai származás.

Ruténnek vallja magát: (1806)¹⁵ *Duliskovits, Koflánovits, Lyáchovits, Mihalkovits, Mitrovits, Popvits*; (1808) *Iszájovics, Kosztevics, Kotzákovits*; (1809) *Kosztévics*; (1820) *Stetzovits*, (1822) *Koflánovits*, (1823) *Illasevits ~ Illyasevits*;

Valachusnak vallja magát: 1809: *Baburnits*;

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Fundanits*; (1808) *Bukovics, Rudics*; (1809) *Bukovits, Danilovits, Fundvánits, Rudits*, (1821) *Banovits, Illyasevits*, (1822) *Koflanovics, Maruczanicus*, (1823) *Belovits, Illasevits, Mihálits, Popovits*, (1824) *Bellovits, Illyasevits, Mihálits, Musztjánovits ~ Musztyánovits, Popovits*, (1825) *Misovits*, (1827) *Misovics*, (1828) *Missovits*, (1829) *Babits, Hatalovits, Illyasevits, Jatzkovits, Koflanovits, Kontratovits, Miskovits, Popovits, Raikovits, Zsidovits*, (1831) *Popovits*, (1839) *Petrovits*, 1843: *Mihalovich*;

- a **-szki, szky** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1806) *Krinszky*; (1808) *Kálinszky, Simonszky*; (1815) *Ladisinszky*; (1820) *Polyánszki, Volenszki*;

Lengyelnek vallja magát: (1815) *Tuchovszky*, (1826) *Dusinszky*;

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Marsovszky*; (1808) *Dudinszky, Francovszky*, (1809) *Dudinszki*, (1819) *Polyánszky*, (1820) *Szozánszky*, (1821) *Dudinszky, Polyánszky, Volenszki~Wolenszky*, (1822) *Fridmanszky*, (1829) *Bukovinszky, Langvarszky, Mizzsalovszky, Sinkovszky, Valkovszky, Vargovszky*, (1831) *Maksinszky, Valkovszky*, (1832) *Valkovszky*, (1834) *Kursinszky, Volkovszky*, (1839) *Kazimirszky, Kirsalószky, Krisalószky*, (1843) *Hazslinszky, Kohánszky, Lánszky, Schirulszky*;

- a **-cki, -cky** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1806) *Stiretzky, Strometzky*, (1808) *Medvetzky*; (1820) *Stvertetzki, Zlotzki*, (1822, 1823) *Dumnitzki*;

Lengyelnek vallja magát: 1814, 1816: *Sztanatzky*;

Hungarusnak vallja magát: (1820) *Gonzetzki*, (1821) *Stverteczky*. (1822, 1824) *Czibenczky*, (1829) *Ilnitzky, Zlotzky*, (1843) *Kamenitzky, Pásztorniczky, Sztanatzky*;

- az **-ák** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Szlávnak [szlovák?] vallja magát: (1809) *Sperlák, Stahulyak*;

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Hanák*, (1809) *Sperlák*, (1815) *Firtzak*, (1818, 1825) *Novák*, (1829) *Novanyák, Porhontsák, Szoatók*, (1829) *Szirtsak*, (1833) *Szirtsák*, (1834) *Szemák*, (1838) *Szoatók*, (1843) *Firczák, Firtzák, Novák, Szerbák*;

- az **-ik** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Illírnek (délszláv!)vallja magát: (1820) *Jandrasik*;

Hungarusnak vallja magát: (1808) *Bobik, Haulik*, 1819: *Havlik*, (1820) *Jassik*, (1829) *Hudik*;

- az **-ek** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Csernek*, 1817: *Csernek, Furdek*, (1818, 1819) *Mratsek*, (1820) *Mratsek*, (1822) *Majertsek*, (1823, 1824), *Bozsek*, (1829) *Szlovácsek*, (1831, 1832) *Szlovatsek*;

az **-ec** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1809) *Magdinetz*, (1815) *Romanecz*;

- a **-ka** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Valachusnak vallja magát: (1809) *Roska*, (1812) *Mihálka*;

Hungarusnak vallja magát: (1808, 1809) *Paska*, (1815) *Kotska, Pridevka*, 1818: *Irodenka*, (1820) *Pascha, Zsuska*; (1822, 1824, 1828) *Pascha*, (1827) *Dunka*, (1829) *Gyarolinka, Maruska*, (1830) *Hanuska*, (1833, 1834) *Todorka*;

Transylvanus: 1821: *Zsurka*;

- a **-la** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1812): *Matzola*;

- a **-na** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Hungarusnak vallja magát: (1829) *Brana*;

- az **-ár** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1820) *Blanár*, (1829) *Hrabár*;

- az **-uk** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

---

¹⁵ A zárójelbe tett évszám minden esetben a név anyakönyvi előfordulása évét jelenti.

Ruténnek vallja magát: (1817, 1818, 1820): Andruk;

- az **-a** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Ruténnek vallja magát: (1808) *Severa*, (1820) *Hutza*, (1843) *Severa*;

Szlávnak vallja magát: (1809) *Zahora*;

Hungarusnak vallja magát: (1821) *Tomuczsa*, (1823), *Legeza*, *Zyma*, (1824) *Legeza*, (1831) *Zima*, (1829, 1834) *Hagara*, (1833) *Gyoroknika*;

- az **-us** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1815, 1819) *Klempus*;

Örménynek vallja magát: (1829) *Bánkus*, (1831): *Bankus* ~ *Bánkus*, (1833) *Bánkos*.

Valachusnak [románnak] vallja magát: (1808, 1820) *Drágus*, (1814) *Brindus*;

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Ángyus*, (1814) *Drágus*, *Márkus*, (1829) *Drágus*, (1843) *Brindus*;

- a **-kó** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Ruténnek vallja magát: (1806) *Deskó*, (1809) *Mesko*;

Hungarusnak vallja magát: (1820) *Schramkó*, (1825) *Raskó*, (1825, 1827, 1832) *Anderkó*, (1829) *Simkó*, (1830) *Sinkó*;

- az **-ó** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1829) *Faliznyó*, *Kroó*, *Kotro*, (1830) *Gorzó*, (1832) *Kotró*, (1829, 1830, 1831, 1832, 1834, 1835) *Faliznyo*, (1833) *Faliznyó*.

Egyaránt lehet szláv és/vagy román névformás:

- az **-án** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül:

Valachusnak [románnak] vallja magát: (1812) *Hajdutsán*, (1806) *Marián*, (1814) *Sorbán*, (1820, 1823) *Árgelán*, *Buttyán*, *Laurán*.

Ruténnek vallja magát: (1806) *Stéfán*.

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Dragán*, (1819) *Buttyán*, (1820) *Dragán*, (1821) *Drágán*, (1825) *Prodán*, (1829) *Fábián*, *Krizsán*, *Popdán*, *Prodán*, (1832) *Laurán*, (1833) *Laurán*, (1838) *Brátán*.

Transylvanusnak: (1819) *Buttyán*.

örmény névformánssal képzett név:

- az **-uj** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Hungarusnak vallja magát: (1820) *Paskuly*, (1821) *Páskuly*.

Német névformánssal képzett nevek:

- az **-er** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Németnek vallja magát: (1820) *Leitner*, *Rezler*.

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Forstenheizler*, *Meltzer*, *Prugberger*, (1808) *Faulvetter*, (1809) *Rottensteiner*, *Sájner*, (1810) *Günther*, (1817) *Lajtner*, (1819, 1821) *Laitner*, (1820) *Zeller*, (1822, 1824) *Melczer*, (1824) *Ruttner*, *Seifer*, (1825) *Bader~Baader*, *Freüdhoffer*, *Ruttner*, (1827) *Leitner*, (1828) *Tischler*, (1829) *Brielmajer*, *Fraidhoffer*, *Gaidler*, *Hungréder*, *Lachner*, *Langer*, *Lechner*, *Paier*, *Satettner*, *Tischler*, *Vengler*, *Zeller*, (1831) *Rezler*, (1832) *Stockinger*, (1833) *Mozer*, (1834) *Dragoner*, (1838) *Pichter*, *Stochinger*, *Toppentzer*, (1839) *Toppertner*.

Transilvanusnak vallja magát: (1829) *Zeller*.

- az **-el** képzővel képzett családnevet viselő tanulók közül

Németnek vallja magát: (1820) *Hampel*;

Hungarusnak vallja magát: (1806) *Rumpel*, (1829, 1830) *Harkel*, (1806, 1807) *Laketel*.

Magyar névformánssal képzett nevek:

- az **-i** képzővel alkotott nevet viselő tanulók közül:

Hungarusnak vallja magát: (1824) *Sztankóczi*, 1843: *Buday*, *Dobszay*, *Opray*, *Ráthonyi*, *Sopronyi*, *Surányi*;

Ruténnek vallja magát: (1806, 1807) *Asztalóczy*, *Fogarassy*, *Gadáczy*, (1808) *Mitrósy*, *Sereghi*, (1809) *Zombory*, (1815) *Simonyi*, (1821) *Seregélyi*, (1822) *Seregi*, (1823) *Sereghy*;

Valachusnak (románnak) vallja magát: (1806, 1808, 1809, 1815, 1816) *Buday*, (1807) *Madarászi*, *Mihályi*, (1815) *Csobay*, (1817) *Bónyi*, (1822) *Kővári*.

Könyvészet

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára III. 1965. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.

Bura László 1994. *Szatmári diákok 1610- 1952*. Szeged. Fontes Rerum Scholasticarum, V.

Bura László 1999. *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Státus Könyvkiadó.

Cholnoky Győző 1996. *Állam és nemzet - Uralkodó nemzet és nemzetpolitikai eszmék Magyarországon 1920-1941*. Budapest.

Romsics Ignác 1998. *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Budapest.

Márturiile culturale și lingvistice ale numelor de familie

Rezumat

După ce orașul Satu Mare a devenit sediul eparhiei romano-catolice înființată în anul 1804, Consiliul Guvernator a consimțit la înființarea Gimnaziului Regal Major, precum și a Liceului Episcopal, care a admis elevii absolvenți de gimnaziu, și a avut o durată de studii de doi ani. Cele două instituții de învățământ au funcționat independent până la reforma de învățământ habsburgic din anul 1852, până la introducerea învățământului mediu de opt clase.

Datorită distrugerii arhivelor vechi în urma celui de al doilea război mondial, numărul de elevi ai gimnaziului cunoscute sunt de 30, iar ale liceului episcopal de 24 de ani școlari.

Elevii cunoscuți, într-un număr de aproape de trei mii, au fost trecuți pe liste de profesorii gimnaziului, respectiv ai liceului. Numele elevilor au fost trecute potrivit ortografiei scriptorului. Pe lângă numele elevului (scris în limba latină) întotdeauna s-a trecut vârsta, religia, identitatea, locul de naștere (localitatea, județul), prenumele tatălui (de asemenea în limba latină). În studiul nostru, numele de familie al elevilor sunt trecute în mod fidel, literă cu literă.

Numele de persoane și numele localităților care apar pe listele de elevi formează un material care poate fi valorificat atât de lingvistică, cât și de științe sociale. Conform locului de naștere al elevilor (ocasional conform localității unde funcționează tatăl lor) putem contura sfera geografică din care se trag elevii. Comparația lingvistică a numelor de origine maghiară, română, slavă, germană, poate să ateste analogiile, congruențele ale obiceiurilor de denumire ale popoarelor. În unele cazuri numele de familie (de origine geografică) moștenite de strămoși pot semnală locul de proveniență al strămoșilor, prin urmare poate indica migrațiunea lor. Originea lingvistică și scrisul numelor, precum și semnalarea apartenenței la un mediu lingvistic, face plauzibil, în general, legăturile etnice ale strămoșilor, însă nu întotdeauna sunt identice cu ea. În urma prezentării materialului onomastic, studiul analizează problemele mai sus semnalate, iar în sintetizarea celor arătate stabilește care sunt mărturiile lor culturale și lingvistice.

Un document inedit din arhiva Muzeului Etnografic „Anton Badea” Reghin. Addenda la istoria militarilor Reghinului

Florin Bogdan

Încetarea activității Cancelariei Aulice a Transilvaniei, desființarea Dietei Transilvaniei au fost pașii care au condus la anexarea Transilvaniei la Ungaria, conținându-se astfel, pentru această provincie, instaurarea regimului dualist austro-ungar.

În același timp s-a procedat și la o reformă administrativă ce a urmărit desființarea vechilor forme de organizare, respectiv a comitatelor, scaunelor și districtelor, prin comasarea acestora rezultând noi unități administrative, denumite comitate: Alba de Jos, Bistrița-Năsăud, Brașov, Ciuc, Cojocna-Cluj, Făgăraș, Mureș-Turda, Odorhei, Târnava Mare, Târnava Mică, Trei Scauneși Turda-Arieș, toate cu subdiviziuni numite plăși. În acest context, Reghinul Săsesc este ridicat la rangul de municipiu¹, iar mai apoi prin reorganizarea administrativă devine oraș cu consiliu propriu.

Odată cu instaurarea dualismului austro-ungar, s-a trecut și la reorganizarea armatei și introducerea serviciului militar obligatoriu cu durata de 10 ani².

Infanteria, denumită în Ungaria „honved”, avea rol în apărarea internă. În cadrul armatei permanente, aceasta cuprindea 80 de regimente, un regiment de vânători din Tirol și 40 de batalioane de vânători de câmp³. Facem aceste mențiuni întrucât materialul de față are ca obiect de studiu un document de lăsare la vatră din batalionul de honvezi nr. 27 din Târgu Mureș, document redactat în limba maghiară⁴.

Curios este faptul că Reghinul Săsesc a devenit, în anul 1874, garnizoana batalionului 27 honvezi, sfintirea drapelului având loc la data de 29 iunie 1874, patroana acestuia fiind baroana Agnes Banffy⁵. Deși inițial Reghinul Săsesc fusese ales ca și loc pentru garnizoană, batalionul 27 de honvezi și-a stabilit garnizoana, în cele din urmă, la Târgu Mureș. Cu toate acestea, prin taxele și impozitele pe care le plătea, comunitatea din Reghinul Săsesc susținea armata, în anul 1884, cu suma de 1.250 florini⁶.

Revenind la documentul aflat în colecțiile muzeului reghinean, acesta se prezintă sub forma unui formular tipărit (cel mai probabil în anul 1871⁷). Tiparul este realizat cu tuș negru, fiind vorba, de fapt, despre o singură pagină de format mare. În partea superioară a foii este prezentată stema Ungariei, iar pe părțile laterale și jos sunt prezentate arme și imagini cu soldații care făceau parte din trupele maghiare. Chiar dacă prezintă părți lipsă la mijlocul celor două laterale nu afectează nici partea tipărită-din punct de vedere artistic-și nici partea completată de mână care îi conferă caracterul de document. În ceea ce urmează vom reda textul documentului tradus în limba română.

---

¹ Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, p. 204 apud *Corpus Juri Hungarici*, 1869-1871, Budapesta, 1896, p. 221.

² Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, p. 205.

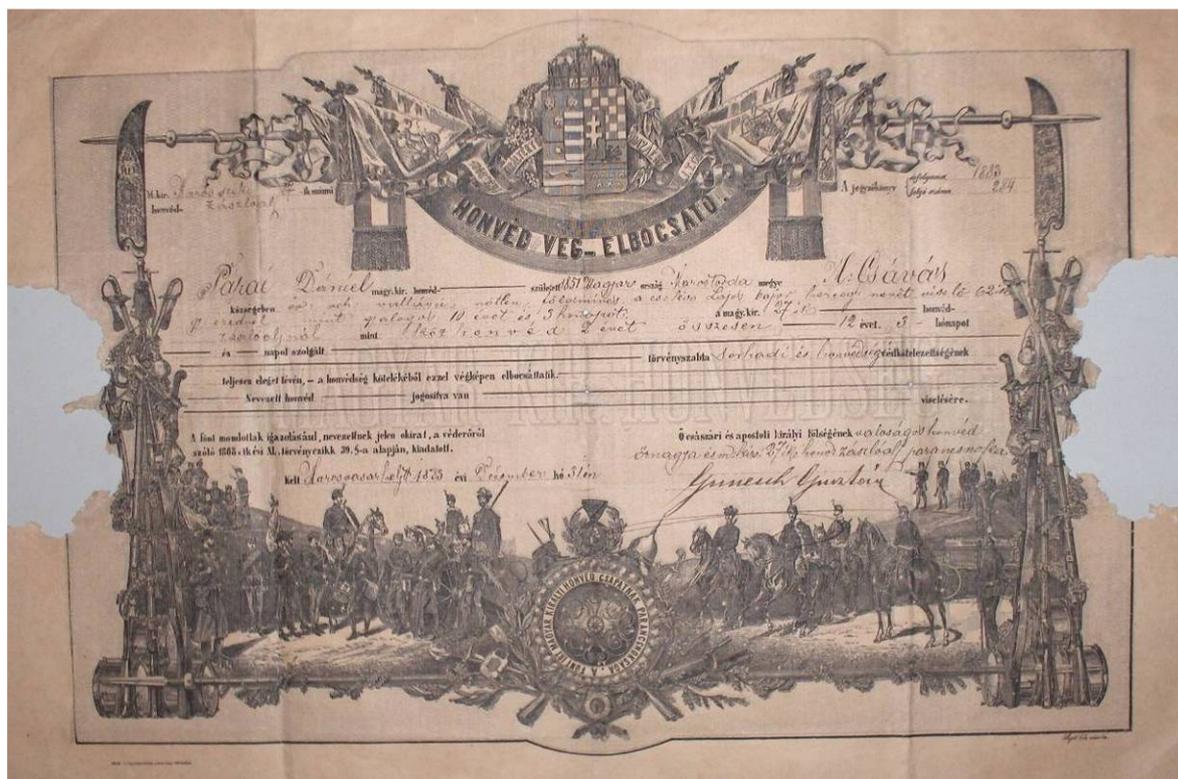
³ *Ibidem*, p. 206.

⁴ Document înregistrat la Muzeul Etnografic „Anton Badea” Reghin sub numărul de inventar 5374.

⁵ Dorin-Ioan Rus, *op. cit.*, p. 212.

⁶ *Ibidem*, p. 213.

⁷ Partea tipărită a documentului are menționați anii 1868 și 1871 în două locuri diferite, dar data probabilă a tipăririi sale este 1871, întrucât 1868 este anul în care a fost reorganizată armata austro-ungară.

LÁSARE LA VATRÁ

**Batalionul nr. 27 al armatei regale maghiare
de honvezi, comitatul Mureș-Turda**

**Proces verbal: 1883
Nr. curent: 284**

PAPAI DANIEL ostaș al armatei regale maghiare, s-a născut în 1851, Ungaria, comitatul Mureș-Turda, în satul Ceuașul de Câmpie, de religie reformată, necăsătorit, agricultor; în regimentul 62 cu numele prințului bavarez Ludovic a făcut un serviciu [militar] de 10 ani și 3 luni, [iar] la batalionul maghiar de honvezi nr. 27, doi ani, în total 12 ani și 3 luni.

Satisfăcând în totalitate serviciul militar obligatoriu prescris de lege, a fost lăsat definitiv la vatră.

**Conform legii nr. XI, art. 39, din 1868, a fost eliberată prezenta
adeverință, pentru a-i servi la nevoie susnumitei persoane**

**Maior al armatei regale maghiare, al
majestății sale imperiale și regale apostolice,
Comandantul batalionului de honvezi nr. 27**

Târgu Mureș, 1883, decembrie 31

Gunesch Gustav

Comandantul susnumitei unități a armatei maghiare regale

„LÁSARE LA VATRÁ//Batalionul nr. 27 al armatei regale maghiare de honvezi, //comitatul Mureș-Turda//Proces verbal: 1883//Nr. curent: 284//PAPAI DANIEL ostaș al armatei regale maghiare, s-a născut în 1851, Ungaria, comitatul Mureș-Turda, în satul Ceuașul de Câmpie, //de religie reformată, necăsătorit, agricultor; în regimentul 62 cu numele prințului bavarez Ludovic //a făcut un serviciu [militar] de 10 ani și 3 luni, [iar] la batalionul maghiar de honvezi nr. 27, //doi ani, în total 12 ani și 3 luni. //Satisfăcând în totalitate serviciul militar obligatoriu prescris de lege, a fost lăsat definitiv la vatră. //Conform legii nr. XI, art. 39, din 1868, a fost eliberată prezenta adeverință, pentru a-i servi la nevoie susnumitei persoane //Maior al armatei regale maghiare, al majestății sale imperiale și regale apostolice, //Comandantul batalionului de honvezi nr. 27

Gunesch Gustav//Comandantul susnumitei unități a armatei maghiare regale//Târgu Mureș, 1883, decembrie 31”.

După cum se poate observa, documentul ne oferă o varietate de informații cu privire la persoana în folosul căreia a fost eliberat. Aflăm că numitul Daniel Papai s-a născut în spațiul mureșean, respectiv în localitatea Ceuașu de Câmpie și era agricultor.

Datele referitoare la starea civilă și religia sa nu lipsesc, fiind necăsătorit și de religie reformată. De altfel, era destul de greu să fi fost căsătorit întrucât legislația cu privire la satisfacerea stagiului militar prevedea ca înrolarea să se facă la împlinirea vârstei de 20 de ani. Deci, în anul 1871, Daniel Papai a fost înrolat, după cum reiese din textul documentului, în regimentul 62 prințul Ludovic, petrecând acolo o perioadă de timp de 10 ani și trei luni.

Perioada petrecută în regimentul 62 a fost completată cu o alta de 2 ani în trupele batalionului maghiar de honvezi 27, între anii 1881-1883, anul în care este lăsat la vatră.

La finalul documentului, acesta este semnat de către comandantul batalionului de honvezi 27, maiorul Gustav Gunesch, fiind datat la 31 decembrie 1883, locul eliberării fiind Târgu Mureș, unde se afla și garnizoana respectivului batalion.

Documentul de față aduce un nume nou pe lista militarilor reghineni, începută prin lucrarea istoricului Dorin-Ioan Rus⁸, și care, pentru moment, rămâne deschisă unor noi contribuții, care într-un final vor reda o imagine cât mai complexă asupra unui segment al istoriei Reghinului de altă dată și al personalităților sale. Totodată demersul acesta este și un prim pas în valorificarea documentelor aflate în arhiva muzeului reghinean.

Bibliografie

Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte. Militarii Reghinului*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007
Corpus Juri Hungarici, 1869-1871, Budapesta, 1896.

A new document from the archive of the “Anton Badea” Ethnographical Museum from Reghin. Possible addendum to history of militaries from Reghin

Abstract

Instauration of the dualist Austro-Hungarian regime has resided in administrative reform of Transylvania and then in a military one. According to new military organization, infantry, named „Honvéd” in Hungarian, played a leading role in internal defence. Within permanent army, it included 80 regiments, a regiment of mountain huntsmen from Tyrol and 40 battalions of field huntsmen. The document studied in this article is issued by one of the Honvéd battalions from Transylvania, respectively that from Targu Mures and represents in fact a disband record. According to it, Papai Daniel had completed mandatory military service during 1871-1883. Information offered by this document includes data on Papai Daniel, place of birth, date of birth, marital status, religion, as well military units where he had enlisted for mandatory military service. This document brings forward a new name on the list of militaries from Reghin, which still remains open to new contributions that finally will render an image as complete as possible on a segment from history of old Reghin and its personalities.

---

⁸Vezi Dorin-Ioan Rus, *Sub semnul lui Marte*.

Activitatea directorului Martin Čulen la Liceul Regal Catolic din Satu Mare (1859-1862)

Dancu Pál

Este cunoscut publicului slovac faptul că personalitatea lui Martin Čulen, compatriot născut în satul Brodské din vestul Slovaciei, este legată de istoria națiunii slovace, a culturii și politicii sale.

Din viața sa sunt mai puțin cunoscute aspectele legate de activitatea sa privind regiunea Sătmarului.

Martin Čulen, preot romano-catolic, directorul liceelor din Banska Bystrica, Kláštor pod Znievom și Levoča, membru fondator al organizației Matica Slovenska, Animatorul Cercului editorial de cărți, al Asociației Sfântul Vojtech, renumit pedagog slovac, autorul primei istorii a literaturii slovace, a fost între anii 1859-1862 directorul Liceului Regal Catolic din Satu Mare-România. Urmașul (continuatorul de drept) al acestui liceu este Colegiul Național "Mihai Eminescu" din Satu Mare.

În 1848 își termină studiile de teologie la Universitatea de Teologie Catolică Pazmanium de la Viena (fondată în anul 1623 de cardinalul Pázmány Péter, arhiepiscop de Strigoniu)¹. La teologie și-a ales ca disciplină secundară matematica. Martin Čulen nu a fost doar un matematician, ci și un luptător al cauzei naționale. S-a alăturat luptei de eliberare a popoarelor încă din anii revoluției pașoptiste.

În decembrie 1848 a fost hirotonisit preot. La Universitatea din Viena a devenit profesor de matematică și fizică. La Viena este inițiatorul și fondatorul unei Biblioteci Slave ce conținea cărți și în limba slovacă. Tot în capitala Imperiului întemeiază un cerc literar slovac, frecventat de tinerii intelectuali slovaci aflați la studii la Viena.

În 1848, participă la Congresul Slavilor de la Praga, la invitația lui Vuk Karadžić, președintele Mișcării Culturale Sârbe, motiv pentru care pe numele lui este emis un mandat de arestare. La 17 noiembrie 1851 este numit profesor de matematică fizică la Gimnaziul (Liceul) din Banská Bystrica.

Anul 1853 este însemnat pentru Martin Čulen, deoarece atunci a obținut titlul de Doctor în Matematică, la Universitatea din Viena cu calificativul „Magna cum laude”². În anul 1854, scrie la Viena, un manual de Aritmetică pentru clasele 1-2 de gimnaziu („Lehrbuch der Arithmetik für die I. und II. Klasse des Untergymnasium”)³. În anul 1856 este numit profesor de matematică la Bratislava, unde activează până în 1859. Aici a fost singurul profesor de naționalitate slovacă din gimnaziu. Čulen, în calitatea sa de preot, împreună cu Jozef Kozáček încă de la mijlocul secolului al XIX-lea a insistat asupra ideii mărturisirii bisericești în limba slovacă.

Între anii 1859-1861 a fost numit director la Liceul Catolic Regesc din Satu Mare (actualmente Colegiul Național "Mihai Eminescu"). Ca director de liceu (gimnaziu) la Satu Mare, a fost de acord cu introducerea limbii române, sprijinindu-l în acest demers pe Petru Bran. În continuare voi prezenta câteva din documentele aflate în Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Satu Mare, referitoare la activitatea lui Martin Čulen în Liceul Regal Catolic.

Prin scrisoarea nr.1692/25.09.1859- (3396), Locotenența Regală îl informează pe Episcopul Haas că în baza deciziei 14031/969 din 16.09.1859 a Ministerului Cultelor și Educației se transferă de la Liceul din Bratislava preotul-profesor Martin Čulen, suportându-se cheltuielile sale de mutare în valoare de 945 de coroane, urmând să primească o remunerare lunară de 300 de coroane. În baza scrisorii 1290/24.08.1859 a Episcopiei, prin care se solicita un cadru didactic competent, Ministerul de resort a desemnat profesorul mai sus numit, obținând acordul în acest sens al conducerii Liceului din Bratislava. Totodată Locotenența Regală cere Episcopiei să acorde noului director, în limita posibilităților, tot sprijinul pentru îndeplinirea sarcinilor școlare.

¹ *Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat*, Budapest, 1993.

² Miloš Štilla, *Martin Čulen, pedagog a národný buditeľ*, Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, Bratislava, 1983.

³ Szinyei Merse-Magyarország természettudományi és Matematikai könyvészete, 1472-1875, Athaenum, Budapest, 1878.

În scrisoarea nr.1692/14.10.1859 - Episcopul Haas anunță Locotenența Regală că Martin Čulen și-a început activitatea.

În scrisoarea nr.1764/10.10.1859, Episcopul Haas îl înștiințează pe Martin Čulen despre confirmarea în postul de director.

Prin scrisoarea Episcopului Haas către Locotenența Regală cu nr.1925/31.10.1859 - pe baza notei 15217 din 08.10.1859 a Locotenenței cu referire la 1692/1859 și 1806/1859, Martin Čulen este confirmat pe postul de director, solicitându-se acordul pentru retribuirea acestuia.

Ministerul Instrucțiunii transmite ordinul 2.952 din 23 septembrie 1859 episcopului Michael Haas, aducându-i la cunoștință seriozitatea cu care se vor susține examenele de bacalaureat, desfășurate în limba germană, oral și scris. Se cere ca episcopul să-i îndemne pe profesori în a găsi metodele cele mai adecvate însușirii limbii germane. Guvernul n-a avut încredere în corpul profesoral, fapt pentru care l-a numit director pe Martin Čulen. În ședința din 2 noiembrie 1859 a impus ca istoria naturii, fizica și matematica să se predea în limba germană, pentru ca liceul să nu-și piardă dreptul de publicitate la Ministerul Instrucțiunii. Martin Čulen a refuzat înscrierea în clasele superioare ale liceului, a elevilor din gimnaziile inferioare din Baia Mare și Carei, pe considerentul că nu cunosc suficient limba germană. A introdus totodată limba germană în corespondența oficială și în întocmirea matricolelor școlare⁴.

În scrisoarea nr. 2421/12.12.1859, Martin Čulen îl informează pe Episcopul Haas că de la preluarea postului de director, din Octombrie a sesizat prin memoriul din noiembrie despre carențele constatate la Liceul din Satu Mare, mai ales faptul că la matematică, fizică, științe naturale nu se folosesc manualele prevăzute în programa școlară prevăzută de Minister. A insistat, simultan cu folosirea cărților în limba maghiară, asupra introducerii manualelor în limba germană, pentru ca elevii să facă față cerințelor bacalaureatului susținut în limba germană.

În scrisoarea nr. 2421/24.12.1859, Episcopul Haas transmite către Locotenența Regală problemele sesizate de Martin Čulen amintind carențele de cunoștințe ale elevilor proveniți din gimnaziile din Carei și Baia Mare.

În scrisoarea nr. 1924/1.11.1859, Martin Čulen mulțumește Episcopului Haas atribuirea sarcinilor sacerdotale în cadrul diecezei.

În locul lui Anton Mayerhold, refractar cauzei naționale române, ajunge astfel director Martin Čulen, care s-a dovedit a fi înțelegător studiului limbii române în liceul sătmărean.

Prin ordinul nr. 15839 din 7 noiembrie 1859, Locotenența Regală comunică prin inspectoratul general Oradea, că ministerul aprobă predarea limbii române ca obiect de studiu începând cu anul școlar 1859-1860. Pe postul de profesor de limba română a fost numit, la 12 octombrie 1859, protopopul Petru Bran.

În articolul „Limba română în gimnaziul din Satu Mare” din revista „Foaia pentru minte, inimă și literatură” cu nr. 38, din octombrie 1859, acesta mulțumește pentru ajutorul acordat de Michael Haas și Martin Čulen pentru introducerea studiului limbii române⁵.

Prin ordinul nr. 58244 din 21 octombrie 1861, emis de Consiliul Locotenențial Regal, liceul catolic din Satu Mare devine mixt, cu limba de predare maghiară și română. Corpul profesoral a protestat împotriva aplicării ordinului, afirmând că numărul mic de elevi români nu justifică acest lucru. Consiliul Locotenențial Regal a emis la 12 februarie 1859 ordinul nr. 75207, prin care reafirmă că limba română este egală cu limba maghiară⁶.

În scrisoarea nr. 1737/2.09.1861, Martin Čulen îl informează pe episcop că diriginții celor patru clase ale ciclului inferior al Liceului constată cu bucurie adaptarea elevilor la noile manuale școlare, în schimb elevii din clasele superioare au dificultăți.

Scrisoarea nr. 1700/7.08.1861 conține Plângerea către Locotenența Regală din partea lui Nagy Vince, directorul școlii elementare catolice din Satu Mare, privind corijența fiului său la limba maghiară și științe naturale la sesiunea de vară a bacalaureatului. Acesta reproșează că fiul său, la gramatica maghiară a uitat în anii de studiu din liceul sătmărean cele însușite la școala elementară, învinovățind pentru aceasta conducerea liceului.

⁴ Lucia Munteanu, Gh.Socolan, *Liceul "Mihai Eminescu" Satu Mare-1634-1994*, Imprimeria de Vest, Oradea, p. 24.

⁵ V. Scurtu, *Petru Bran un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Tipografia Presa Liberă, Satu Mare, 1939.

⁶ Sarmaságh Géza, *A szatmári kir.katolikus fögimnázium története*, Pázmány sajtó, 1896.

În scrisoarea nr. 1700/5.09.1861, Episcopul Haas scrie către Locotenența Regală că, pe baza notei 46.907, se precizează că plângerea din partea lui Nagy Vince, directorul școlii elementare catolice din Satu Mare, privind corijența fiului său la limba maghiară și științe naturale la sesiunea de vară a bacalaureatului, s-a produs cu mențiunea examinerilor că acesta poate participa la sesiunea din septembrie.

La conducerea liceului sătmărean, se află de doi ani preotul Martin Čulen, care anterior s-a remarcat ca profesor la liceul din Bratislava. Čulen, imediat după numirea sa în funcție la Satu Mare, a sesizat cauza problemelor și, prin devotamentul său a obținut rezultate remarcabile și aici. E adevărat că disciplina și studiul constant impuse de acesta, au avut ca rezultat plecarea, în anul școlar 1859-60, a unor elevi neadaptați la aceste cerințe, dar plecarea acestora a avut un impact pozitiv asupra nivelului educației în instituție. Iar faptul că la sfârșitul anului școlar 1859-60 au plecat din instituție 91 de elevi, se explică prin numărul mare de elevi din anul terminal, respectiv a mutării unora la gimnaziile reformate din Satu Mare și Sighetu Marmăției, aflate în extindere. Răspunzând sesizării că rezultatele la gramatica maghiară a elevilor clasei I lasă de dorit, episcopul afirmă că nu este de mirare, având în vedere numărul mare de elevi veniți din alte instituții de nivel educațional mai modest, precum și a numărului însemnat de elevi având limba maternă română și ruteană. Episcopul constată faptul că școala este așa cum o formează profesorii și că de dascăli calificați și devotați patrii maghiară duce cea mai mare lipsă. Chiar și într-un sistem didactic cu lacune, un profesor talentat poate obține rezultate, dar unul lipsit de experiență, nepregătit va fi distructiv chiar și într-un sistem didactic performant. În încheiere, episcopul Haas solicită menținerea în post cel puțin un an a directorului Martin Čulen, laudând activitatea acestuia.

Cercul de lectură și biblioteca tineretului au fost înființate la inițiativa lui Martin Čulen. A solicitat ajutorul guvernului pentru dotarea bibliotecii, organizând totodată colecte publice. La acțiune s-a raliat și avocatul Vajay Károly, devenit peste câteva decenii primarul urbei. Cercul de lectură "Kazinczy Ferenc" a fost înființat cu 48 membri în noiembrie 1861. Martin Čulen a făcut rost de dulapuri pentru bibliotecă⁷.

În timpul șederii la Satu Mare, în 1861, Čulen formulează „Memorandumul Națiunii Slovac”, în 15 puncte care a fost trimis și completat la Martin, la 21 de puncte, apoi înmănat împăratului Franz Iosif. Un loc deosebit de important în aceste puncte formulate de Čulen este ocupat de cererea introducerii limbii slovacă în administrație, acolo unde aceștia sunt majoritari, și a învățământului în limba slovacă. Chiar dacă nu a putut fi prezent la Adunarea memorandistă din anul 1861, a trimis acesteia cele 15 cerințe ale națiunii slovacă. În înfăptuirea aceleiași concepții a identității naționale pentru națiunea română Martin Čulen l-a ajutat pe colegul său, profesorul Petru Bran. În 1862 este mutat, prin ordin imperial, de la Satu Mare înapoi la Banská Bystrica, unde activează până în 1867⁸.

În anul 1866 este autorul unui manual intitulat „Știința măsurării și aritmetică pentru clasele I, II și III de gimnaziu, clase reale”, apărut la Skalica. Cele două manuale de matematică scrise de Čulen au fost traduse și au stat la baza manualului scris de F. Močnik, utilizat în toate școlile monarhiei, apărând în mai multe ediții⁹.

În 1867 este mutat la Levoča. Anul următor este învinuit de către autorități de trădare pentru formularea punctelor petiției mai sus amintite. Pleacă la Kľačtor pod Znievom, devenind directorul Gimnaziului Real Catolic, până la desființarea sa din 1874. În acest an este invitat la Zagreb la deschiderea festivă a Universității, unde ține o prelegere interesantă despre importanța păstrării culturii naționale. Tot cu această ocazie protestează împotriva închiderii gimnaziilor în limba slovacă. În 1875 este obligat să părăsească catedra, devenind preot paroh în localitatea Čaka (Slovacia).

Moare la 23 ianuarie 1894, la Čaka¹⁰.

Pe baza acestor evidențe istorice Paul Dancu, președintele organizației locale a Uniunii Democratice a Slovacilor și Cehilor din România a inițiat proiectul amplasării plăcii memoriale dedicate lui Martin Čulen la Colegiul Național "Mihai Eminescu" din Satu Mare.

⁷ Sarmaságh, *op.cit.*

⁸ Miloš Štilla, *Martin Čulen v dejinach Banskej Bystrice*, 2005, Biskupstvo Banská Bystrica.

⁹ *Matematický ústav Slovenskej Akadémie Vied*, Bratislava,

<http://www.mat.savba.sk/MATEMATICI/matematici.php?cislo=29>

¹⁰ Stanislav Kirschbaum, *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*, Palgrave Macmillan, 1995, p. 130-167.

Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România și Colegiul Național "Mihai Eminescu" din Satu Mare au organizat în data de 13.11.2009 festivitatea de dezvăluire a acestei plăci memoriale¹¹.

Bibliografie

Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 1993.

Miloš Štilla, *Martin Čulen, pedagog a národný buditeľ, Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, Bratislava, 1983.*

Szinyei Merse-Magyarország természettudományi és Matematikai könyvészete, 1472-1875, Athaeneum, Budapest, 1878.

Miloš Štilla, *Martin Čulen v dejinách Banskej Bystrice, 2005, Biskupstvo Banská Bystrica.*

Matematický ústav Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava.

Stanislav Kirschbaum, *A History of Slovakia: The Struggle for Survival, Palgrave Macmillan, 1995.*

<http://www.mat.savba.sk/MATEMATICI/matematici.php?cislo=29>

Martin Čulen igazgatói tevékenysége a szatmárnémeti Magyar Királyi Katolikus Főgimnázium élén (1859-1862)

Összefoglaló

Martin Čulen, a XIX. századi szlovák nemzeti mozgalom neves képviselője volt. Római katolikus papként a bécsi Pázmáneumban fejezte be tanulmányait, majd a Bécsi Tudományegyetemen szerzett matematika és fizika tányári diplomát. Neves pedagógus volt, több matematikai tankönyv szerzője. Iskolaigazgató volt a besztercebányai, znióvárjai, lőcsei, szatmárnémeti katolikus főgimnáziumokban.

Alapítója volt a Matica Slovenskának és a Szent Adalbert Egyesületnek. Részt vett az 1848-as prágai pánszláv kongresszuson. A tanulmány Martin Čulen szatmárnémeti iskolaigazgatói tevékenységét mutatja be, a feltárt levéltári dokumentumok tükrében. Itt 1859-1862 között működött. Haas Mihály szatmári püspök nagyra értékelte tevékenységét és a Főgimnázium oktatási szintjének emelése érdekében kifejtett erőfeszítéseit. Támogatta Petru Bran román görög-katolikus esperest a román nyelv a Főgimnáziumban való oktatásért kifejtett küzdelmében. Szatmári kortársai az Entwurf által meghatározott oktatási követelményei mögött németesítő szándékot láttak és gáncsoskodtak vele.

Szatmárnémetiből küldte el a Túrocszentmártoni Szlovák Népgyűlés számára a saját változatát a Szlovák Nemzet Memorandumának megfogalmazására. A kiegyezés után részt vett a Zágrábi Egyetem megnyitásán, ahol tiltakozott a szlovák nyelvű főgimnáziumok bezáratása ellen, ami ürügyként szolgált a Matica Slovenska betiltására. Ezután visszavonult a közéletből, csak papi és tudományos tevékenységet folytatott haláláig.

---

¹¹ *Informația Zilei*, 14 noiembrie 2009.

Національна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії в переписах 1880-1941 роки

Volodimir Fenich

Опираючись у своєму викладі в основному на офіційну статистику переписів населення 1880, 1910, 1921, 1930 і 1941 років, хотів би одразу задекларувати свою головну тезу, а потім проілюструвати її на конкретних прикладах: віросповідання та релігійна ідентифікація не завжди були тотожними етнічній чи національній ідентичності мешканців мультикультурного простору. Іншими словами, трохи перефразовуючи колишнього директора Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету у Львові Олега Турія¹, якщо більшість населення на території під Карпатами у першій половині ХХ ст. Хоч і були за віросповіданням греко-католиками, а за етнічною приналежністю - русинами, все ж далеко не всі русини/українці були і є греко-католиками, так само як і далеко не всі греко-католики вважали і вважають себе русинами/українцями. Це саме застереження стосується й щодо інших віросповідань та етнічних чи національних ідентичностей, носії яких співжили на маленькому просторі разом з уявною більшістю - греко-католиками-русинами*.

Мешканці Угорської Русі у світлі державної статистики 1910 р.

Після Сен-Жерменського (1919) і Тріанонського (1920) договорів територія площею 12 631 км. Кв. Під офіційною назвою Підкарпатська Русь (далі ПР) стала частиною заснованої на руїнах Австро-Угорщини Чехословацької республіки. В складі цього «руського» утворення, якому було обіцяно «широку автономію», цілком опинилися такі колишні історичні комітати Угорського королівства як Берег, Мараморош, Угоч і Унг та частково Саболч і Сатмар **. Формування в колективній уяві мешканців в майбутньому окремої адміністративно-територіальної, а отже, політичної одиниці ПР, що за висловом Бенедикта Андерсона, завжди є «генетично обмеженим і суверенним» образом співпричетності² до гомогенної партикулярної спільноти, припадає на думку сучасних угорських істориків, на кінець ХІХ - початок ХХ ст.³

Статистики угорського державного перепису 1910 р. Під територією Угорська Русь розуміли комітати Унг, Берег, Угоч і Мараморош. За цим переписом на території чотирьох комітатів загальною площею 17 945 км. Кв. Всього проживало 848 428 чол., з яких за етнічною приналежністю налічувалося 356 067 (41,96 %) русинів, 267 091 (31,48 %) мадярів, 94 723 (11,16 %) румунів, 93 047 (10,96 %) німців, 37 950 (4,47 %) словаків за рідною (материнською) мовою. Статистика, надто урядова, за своєю природою ніколи не буває об'єктивною. В даному випадку характерним є приклад національної ідентифікації юдеїв 128 791 (15,17 %), які записувалися частіше мадярами, рідше німцями⁴. За іронією долі, так

¹ Турій Олег. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині// Людина і світ. - 2001. - Жовтень. - С. 22.

*Про теоретичні засади понять «ідентичності та ідентифікації», «етнічності та віросповідання» та «підданства і громадянства» на прикладі імперських і національних уявлень у ХІХ - на початку ХХ ст. див. мою нещодавно публікацію: Феніч В. І. Едіпів комплекс: народ у пошуках своєї ідентичності (приклад імперських і національних уявлень у ХІХ - на початку ХХ ст.)// Науковий вісник Ужгородського університету. - Серія: Історія. - Випуск 22. Присвячується 70-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора Володимира Євгеновича Задорожного/ Редкол.; Вегеш М. М. (голова редкол.). - Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. - С. 44 - 51.

**Згідно перепису населення 1910 р. в складі майбутньої Підкарпатської Русі опинилися: 3 479 мешканців комітату Саболч, з яких 3 023 були мадярами-реформатами (кальвіністами) і лише 150 чол. грецького обряду католиками, які з етнічного погляду усвідомлювали себе так само переважно угорцями, та 1 525 жителів комітату Сатмар, з яких 1 254 були переважно угорськими реформатами (кальвіністами) і лише 82 угорськомовних осіб грецького обряду католиками: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

² Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Друге, перероблене видання/ Пер. з англ. Віктора Морозова. - Київ: Критика, 2001. - С. 22 та ін.

³ Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 15 - 37.

⁴ *Ibid.* - Old. 25, 59, 86.

само, як і угорці в Угорщині, внаслідок активної політики мадяризації русини на своїй території гетерогенного суспільства не становили й половини населення. Де саме русини становили більшість, а де меншість населення, як і в яких частинах Рутенії переважали, або поступалися іншим конфесіям греко-католики, допоможе встановити детальний огляд етнорелігійної ідентичності по окремим комітатам і найбільшим містам і містечкам.

Комітат Унг*

За підрахунками Пал Балоба (Balogh Pál, 1902) наприкінці XIX ст. В комітаті Унг налічувалося 210 населених пунктів, з яких у близько 85-ти русини, 75-ти словаки і 50-ти угорці склали більшість населення. За віросповідною ознакою угорські римо-католики склали більшість лише у дев'яти населених пунктах, в тому числі і в Ужгороді. Організаційно вони належали юрисдикції Сатмарського латинського єпископа. Крім того, римські-католики мешкали також у 17-ти словацьких та в одному русинському селі Глибокий. Налічувалися в комітаті Унг й 32 громади реформатів (переважно кальвіністів), які існували в тому числі і в тих 12-ти колишніх словацьких селах, які поступово у другій половині XIX - на початку XX ст. Стали мадярськими. Найчисельнішою, однак, в комітаті була греко-католицька спільнота, яка охоплювала 84 парафії, з яких, правда, лише 43 належали архієрейській юрисдикції мукачівського єпископа, тоді як 41 громади перебували під духовною опікою єпископа Пряшівської греко-католицької єпархії (ств. 1816 р.). Греко-католиками ідентифікували себе переважно етномовні русини і словаки, хоча в 9-ти селах довкола Ужгорода мешкали й мадяри-греко-католики⁵.

Із 401 280 греко-католицьких мешканців шести вище названих комітатів, в комітаті Унг 1880 р. Налічувалося всього 75 749 чол., з яких 46 597 були власне греко-католиками, 11 914 римськими-католиками, 10 779 юдеями, 6 258 реформатами (кальвіністами)⁶.

За переписом 1910 р. Комітат Унг охоплював територію площею 3 230 км. Кв., густина населення в якому становила 45,3 чол. на км. Кв. Населених пунктів у комітаті налічувалося 206, чисельність мешканців у яких становила 145 170 чол. (або за іншими даними 162 089). З них за етнічною приналежністю 42,1% русинів, 27,7% мадярів, 24,2% словаків, 5,0% німців. За віросповіданням мешканці комітату поділялися на: 58,3% греко-католиків, 20,0% римських-католиків, 12,9% реформатів, 8,5% юдеїв*. Як бачимо, всі русини були греко-католиками, проте не всі греко-католики (понад 16%) належали до русинської етнічної ідентичності.

Як і інші комітати Північно-східної Угорщини, в яких компактно проживали русини-греко-католики, комітат Унг модерна урбанізація у XIX ст. Ледь зачепила⁷. Тут налічувалося всього 6 міст і містечок: Великий Березний, Великі Капушани, Перечин, Середне, Собранці і Ужгород. Так, 1900 р. В комітатській столиці Унгварі проживало всього 14 723 жителів, з яких 11 631 були мадярами, 1 223 словаками, 1 071 німцями і лише 500 (!) ідентифікували себе русинами⁸. Столичне комітатське місто мало площу 22 км. Кв., на якій у 1910 р. Проживало 16 919 жителів, з яких 15 335 говорили угорською мовою, що і не дивно, адже за

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Унг дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історії Русинів и руських церковей в Ужанской жупь. Студія исторично-архивн/ Одбитка из «Наукового зборника» Товариства «Просвѣта» в Ужгородъ за рокъ 1923. и 1924. - Ужгородъ: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1924. - 149 с.; Uličný Ferdinand. Dejiny osídlenia Užskej župy. - Prešov: Filozofická fakulta v Prešove, Univerzity Pavla Jozefa šafárika v Košiciach, 1995. - 351 + mapové prílohy.

⁵ Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 582 - 593.

⁶ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

*Згідно інших статистичних підрахунків, більш близьких, на нашу думку, до об'єктивної дійсності, у 1910 р. в комітаті Унг проживало всього 104 147 осіб, з яких грецького обряду католиків 65 748, латинського обряду католиків 16 156, юдеїв (Izraelita) 13 189, реформатів 8 556, євангелістів 407, греко-східних (православних) 80: *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

⁷ Коша Ласло. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії/ Пер. з угор. Лесі Мушкетик. - Ужгород: СП «ПоліПрінт», 2002. - С. 198 - 199, 209 - 210.

⁸ Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 107.

етнічною ідентифікацією 13 590 (80,3%) вважали себе мадярами, 1 219 (7,2%) словаками, 1 151 (6,8%) німцями, 641 (3,8%) русинами (!) і 1,6% чехами і поляками разом. За віросповіданням мешканці Унгвара усвідомлювалися: 32,4% римськими-католиками, 31,4% юдеями, 26,4% греко-католиками і 8,1% реформатами⁹. Отже, в третьому за площею (після Мукачева і Берегова) і другому за чисельністю (після Мукачева) місті компактного проживання етноконфесійної спільноти русинів-греко-католиків, останні якраз і не впливали на формування ні еклезіальної, ні етнічної самоідентифікації.

У містечках цілого Ужанського комітату проживало всього: у Великому Березному - 2 822, Перечині - 2 534, Середньому - 1 867, Великих Капушанах - 1 714, Собранцях - 1 216 жителів. Той факт, що містечка важко було назвати продуктом успішної імперсько-королівської модернізації видно вже бодай із того, що деякі села, які не мали статусу *oppidum*, були більш заселеними. Яскравим прикладом може служити село Люта (Наваскőз) на Березнянщині, в якому 1910 р. Мешкали 2 936 осіб¹⁰, будучи, таким чином, другим після Ужгорода за чисельністю населеним пунктом на Ужанщині.

Комітат Берез*

За підрахунками Пал Балого наприкінці XIX ст. Із 247-ми населених пунктів комітату Берез русини проживали в 162, мадяри 71, німці 12 і словаки у 2-х. Березький комітат мав дев'ять густозаселених римсько-католицьких плебаній, з яких лише три були угорськомовними, тоді як інші шість - німецькі. Інституційно всі вони були підпорядковані Сатмарському єпископові латинського обряду. Натомість 80 греко-католицьких парафій були розкидані аж у 166-ти слабо заселених поселеннях, більша половина з яких у церковному адмініструванні мали лише статус філій. Проте всі вони без винятку підпорядковувалися Мукачівському греко-католицькому єпископові. Серед них були і чотири угорські греко-католицькі парафії - Балажер, Яноші, Чома і Пасіка. Крім того, в Березькому комітаті налічувалося 66 угорських реформатських парафій¹¹. Всього в комітаті Берез 1880 р. Проживало 134 954 чол., з яких за віросповіданням ідентифікували себе 75 179 як греко-католики, 28 675 реформати (кальвіністи), 19 194 юдеї, 11 235 римські-католики¹².

Згідно перепису 1910 р. Площа комітату охоплювала 3 786 км. Кв., а густота населення становила 56,1 чол. На км. Кв. Всіх населених пунктів у комітаті налічувалося 246. Чисельність населення складала 206 403 жителів, з яких 48,1% русинів, 42,6% мадярів і 8,5% німців. За віросповіданням: 54,0% греко-католиків, 26,6% реформатів, 10,7% юдеїв і 8,1% римо-католиків*. Як видно у Березькому комітаті еклезіальна та етнічна тотожність греко-католиків і русинів майже співпадали (лише майже 6% східних католиків не відносили себе до русинів), що по особливому вплинуло на формування національної ідентичності цієї частини краю у наступні два десятиліття чехословацької «демократії».

Столичне місто Мукачево, найбільше з усіх комітатських столиць Угорської Русі, мало 61 км. Кв. Території з населенням 17 275 жителів. Втім за етнічною ідентифікацією 73,4% вважали себе мадярами, 17,8% німцями і лише 8,1% русинами. За віросповіданням, мешканці колишньої «метрополії русинів», як назвав Мукачево на початку XIX ст. Відомий філософ о. Василь Довгович, ідентифікувалися на 44,4% як юдеї, 23,6% греко-католики, 20,4% римські-католики, 10,3% реформати і 1,1% євангелісти. Не важко здогадатися, що

⁹ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 77; Botlik J., Dupka G., *Magyarlakta települések ez redévre Kárpátalján*, Ungvár-Budapest, 1993. - Old. 228.

¹⁰ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 115, 137, 138, 146, 148, 157, 158.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Берез дет. див.: Lehoczky Tivadar. *Beregvármegye Monographiája*. - II. Kötet. - Ungvárrott: Nyomtatott polcsek Miksa könyvnyomdájában, 1881. - Old. 508.

¹¹ Balogh Pál, *A népfajok Magyarországon*, Budapest, 1902. - Old. 593 - 605.

¹² *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

*Згідно інших статистичних підрахунків, на наш погляд більш об'єктивних, населення Березького комітату 1910 р. становило 209 706 осіб, з яких 115 913 грецького обряду католиків, 41 358 реформатів, 31 540 юдеїв, 19 525 латинського обряду католиків, 971 євангелістів, 333 греко-східних (православних): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)*/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: Dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

майже всі юдеї за національною ознакою записалися мадярами (менше німцями), що загалом є очевидним. Проте так само мадярами вважала себе й більшість греко-католиків міста, втративши, таким чином, колишній привілей називати себе «метрополією русинів».

Іншим великим містом було місто Берегово, яке мало площу у два рази більшу за Ужгород - 44 км. Кв., правда з трохи меншою чисельністю населення 12 933 чол., з яких 96,1% становили мадяри, 1,7% (!) Русинів і 1,1% німців. За конфесійною ідентичністю мешканці цього майже суцільно угорськомовного міста визначилися таким чином: 33,6% ідентифікувалися реформатами, 30,2 юдеями, 21,1% римськими-католиками і лише 14,1% греко-католиками¹³. Не важко здогадатися, що і абсолютна більшість греко-католиків була угорської національної ідентичності.

Крім цих двох великих міст, комітат мав сім містечок і 236 малих сільських поселень, з яких 207 були слабо заселеними. Серед семи містечок найчисельнішими були: Білки - 4 686, Великі Лучки - 4 514, Ільниця - 4 313, Свалява - 3 802, Торпа - 3 590, Косино - 2 468, Росвигово - 2 076. Трохи менше двох тисяч населення проживало в Нижніх Воротах (1 936) та Іршаві (1 919)¹⁴.

Комітат Угоч*

За підрахунками Пал Балого в кінці XIX ст. 3 71 населеного пункту комітату Угоч, 33 були русиномовними, 31 мадярськими і 7 румунськими. Разом із сучасним Виноградом (Nagyszőlős) в комітаті налічувалося вісім містечок, з яких у п'яти більшість населення становили угорці (Нодьсвишиш, Вілок, Шаланки, Чорнотисово і Турулунг (нині на території Румунії) і лише два, де більшість складала русини і одно - румуни¹⁵.

В плані церковної юрисдикції наприкінці XIX ст. 51 парафія комітату Угоч підпорядковувалася Мукачівському греко-католицькому єпископові. За етнічною ідентифікацією вірники 31-ї парафії були русинами, 13 мадярами і 7 румунами. Реформати, ким були виключно мадяри, належали юрисдикції Мараморош-Угочській адміністрації. В комітаті налічувалися лише дві римсько-католицькі плебанії в Дякові (сьогодні Nevetlenfalú) і Турулунгу. Юдеї комітату Угоч мешкали в трьох реформатських угорських і 28 греко-католицьких, в основному русинських, селах¹⁶. За переписом 1880 р. В найменшому комітаті Угорщини - Угочі проживало всього 49 039 чол., з яких 31 766 вважали себе греко-католиками, 7 809 реформатами, 6 131 юдеями, 3 265 римськими-католиками¹⁷. Як і в містах Ужгород, Мукачево і Берегово більшість греко-католиків в комітаті Угоч становили угорці, які колись повинні були мати передусім русинську етнічну ідентичність.

Згідно перепису 1910 р. Площа найменшого комітату в Угорщині становила 1 213 км. Кв., а густота населення - 75,6 чол. На км. Кв. Всього населених пунктів в Угочі налічувалося 72. На території комітату проживало 91 775 жителів, з яких 46,5% мадярів, 37,5% русинів, 10,6% румунів і 5,0% німців. За віросповіданням 62,7% мешканців комітату були греко-католиками, 15,3% реформатами, 12,9% юдеями і 8,9% римськими-католиками*.

У столичному комітатському місті Нодьсвишиш проживало 7 811 жителів, з яких 5 943 (78,08%) ідентифікували себе мадярами, 1 266 (16,20%) русинами і 540 (6,9%) німцями, тоді як за релігійною приналежністю 42,4% комітату були греко-католиками, 28,6% юдеями,

¹³ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 68; Botlik József, Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 46.

¹⁴ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai, Baja-Pécs, 2000. - Old. 97, 117, 135, 139, 144, 160; Botlik József, Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 46.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Угоч дет. див.: Гаджега Василій. Додатки к історії Русинів и руських церковей в жупі Угоча. Часть I. и II/ Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвѣта» в Ужгородѣ. Рочник IV. 3. Р. 1925. и Рочник V. 3. Р. 1927. - Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1927. - Часть друга. - С. 61 - 122.

¹⁵ Balogh Pál, A népfajok Magyarországon, Budapest, 1902. - Old. 605 - 610.

¹⁶ Ibid. - Old. 610 - 611.

¹⁷ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: Dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András, Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000, Old. 24.

14,4% реформатами і 14,1% римськими-католиками¹⁸. Як бачимо, у Нодьсивлиші так само, як і в усіх інших вище наведених містах греко-католицьку більшість становили угорці, а не русини.

Більш-менш чисельними містечка в комітаті Угоч були: Турулунг, в якому проживало 3 792 мешканців, з яких 3 774 мадярів; Вілок (сьогодні Tiszaújlak), де мешкали 3 470 жителів, з яких 3 411 мадярів та Королево, в якому проживало 3 167 чол., з яких 2 224 (70,22%) мадярів і лише 932 (29,42%) русинів. В окремих селах проживало по декілька тисяч населення. Так, наприклад, у селі Холмеу (нині на території Румунії) мешкали 3 455, з яких, правда, 3 371 (97,56%) були мадярами, а в селі Великі Тарни (нині теж на території Румунії) з 1 931 жителя 881 були мадярами (45,6%), 555 румунами (28,7%) і 475 русинами (24,6%)¹⁹.

Комітат Мараморош*

Окремо від попередніх трьох комітатів до першої половини XVIII ст. Розвивалася політична і церковна історія комітату Мараморош, який був підпорядкований юрисдикції Мукачівського уніатського єпископа лише 1723 р., хоч схизматичні рухи тут мали місце аж до появи перших греко-східних (православних) громад. Наприкінці XIX ст. Із 160-ти населених пунктів Мараморошського комітату 97 були русинськими, 46 румунськими, 12 мадярськими і 5 німецькими²⁰. Згідно перепису 1880 р. В комітаті Мараморош проживало 137 666 чол., з яких греко-католиками вважали себе 106 992, юдеями 16 635, римськими-католиками 9 477, реформатами 4401 вірників²¹. Мараморош був найбільшим комітатом, в якому більшість греко-католиків становили русини. Іншими словами кажучи, саме ортодоксальний Мараморош теоретично мав шанси створити підґрунтя для греко-католицької русинської етноконфесійної ідентичності, якби на початку XX ст. Тут (спочатку в Ізі) не зародився антиуніатський рух за перехід у «православ'я».

На початку XX ст. Мараморош був п'ятим найбільшим комітатом в Угорщині загальною площею 9 716 км. Кв., поступаючись лише Пешту (12 973 км. Кв.), Крашшо-Сьорені (11 075 км. Кв.), Біхар (10 658 км. Кв.) і Торонтал (10 016 км. Кв.). Але з іншого погляду Мараморош був другим серед інших найменш заселених комітатів в Угорщині з густотою населення всього лише 35,0 чол. На км. Кв., випередивши лише найменш заселений комітат Чік (Csik), в якому на один км. Кв. Проживала 29,1 людина²².

---

*Правда за іншими, більш надійними, як на нашу думку, підрахунками 1910 р. в комітаті Угоч загальна чисельність населення становила 68 340 чол., з яких 44 120 були грецького обряду католиками, 10 505 реформатами, 9 191 юдеями, 4 385 латинського обряду католиками, 93 євангелістами і 41 греко-східними (православними): Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

¹⁸Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 77, 114, 140; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 51, 88; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 143.

¹⁹Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 122, 140, 161, 163; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 51 - 52, 119; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 68, 142.

*Про середньовічну та ранньомодерну історію заселення й розвитку комітату Мараморош. див.: Гаджега Василій. Додатки к історіє Русинів и руських церквей в Мараморошъ. Студіє исторично-архивнѣ// Науковий зборник Товариства «Просвѣта» в Ужгородъ за рокъ 1922/ Видає литературно-науковий оддѣл/ Под ред. Августина Волошина, Др. Василя Гаджеги, Др. Ивана Панькевича и др. Володимира Бирчака. - Рочник I. - Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922. - С. 112 - 176.

²⁰Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 611 - 612, 615.

²¹Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 24.

²²Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 68 - 69, 72 - 74, 76; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 55.

**Правда за іншими статистичними підрахунками комітат Мараморош у 1910 р. налічував 215 577 жителів, з яких більше половини (161 717) були грецького обряду католиками, 33 410 юдеями, 14 087 латинського обряду католиками, 6 057 реформатами, 171 євангелістами, 128 греко-східними (православними): Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán;

За переписом 1910 р. В комітаті налічувалося 156 населених пунктів, з яких 21 великі містечка, 135 малі поселення, але більшість - 238 залишалися майже безлюдними поселеннями. Проживало в комітаті 336 335 мешканців, з яких 159 086 вважали себе русинами (47,3%), 82 402 румунами (24,5%), 58 186 німцями (17,3%) і 35 315 мадярами (10,5%). За віросповіданням жителі комітату поділялися на: греко-католиків (73,8%), ким були переважно русини і румуни, юдеїв (17,2%), римських-католиків (6,3%) і реформатів (2,2%)*.*.

В столичному комітатському місті Мараморош-Сігет налічувалося всього 21 370 мешканців, з яких 17 542 (80,72%) вважалися мадярами, 2 001 (9,4%) румунами, 1 257 (5,9%) німцями і лише 2,5% русинами. За віросповіданням жителі міста ідентифікували себе 37,4% як юдеї, 27,4% греко-католики, 22,9% римські-католики і 10,6% реформати²³.

Інші міста комітату Мараморош у 1910 р., порівняно з містами інших комітатів етноконфесійної компактної зони заселення греко-католиків-русинів, теж були досить людними. Так, Вішеу де Сус разом із присілками (сьогодні на території Румунії) налічувалося 11 144 мешканців, серед яких мадярів налічувалося лише 1 100 чол. (9,9%). В Хусті - майбутньому «українському п'ємонті» на Підкарпатській Русі, 1910 р. Проживало 10 292 жителів, з яких трохи більше половини (5 230 або 51%) становили русини, 3 505 (34,0%) мадяри і 1 535 (16%) німці. В Ясіні - майбутній столиці самопроголошеної української Гуцульської республіки, 1910 р. Нараховувалося 9 795 мешканців, з яких лише 1 461 (14,9%) ідентифікували себе мадярами. Ще менше угорців проживало в інших містечках Мараморощини. Так, у Боржаві з 9 343 жителів лише 378 (4,1%) записали себе мадярами. Проте, значно більше угорців налічувалося в сусідньому з Ясіням Рахові: з 6 577 жителів міста, мадярами записалися 1 177 (17,9%). Великий Бичків налічував 5 955 жителів, з яких 3 078 русинів (51,69%), 1 646 мадярів (27,6%) і 1 177 (19,76%) німців. Проте

В таких містах, як Тячево, Вишково і Довге Поле більшість мешканців складала мадяри. Так, у Тячеві з 5 910 жителів, 4 482 були мадярами (75,8%) і лише 855 (14,47%) осіб записалися русинами і 434 (7,34%) німцями. Винятком було містечко Терєбля, в якому із 3 936 мешканців, 3 226 (81,96%) ідентифікували себе русинами, 500 (12,7%) німці і лише 207 (5,26%) мадяри. Проте у Вишкові з 4 839 жителів, 3 871 (80,0%) вважали себе мадярами, а в Довгому Полі із 2 588 жителів, мадярами записали себе ще більше - 2 230 (86,2%)²⁴.

Отже, по всій Мараморощині, де під впливом українських визвольних змагань, насамперед з Галичини, найшвидше поширилася українська національна ідея з розпадом Австро-Угорщини, русини переважали лише в Ясінях, Хусті, Терєсві, Рахові, Великому Бичкові, Буштині, Боржаві, Міжгір'ї, Терєблі. Натомість в п'яти „королівських містах” (за винятком Хуста) - Мараморош-Сігеті, Тячеві, Вишкові і Довгому Полі, більшість населення становили все таки мадяри.

Релігійне становище комітату було схожим на інші регіони. 14 римсько-католицьких плебаній, з яких шість були мадярськими, належали Сатмарській юрисдикції латинських єпископів. 88 греко-католицьких парафій, з яких лише дві були угорськомовними, належали юрисдикції Мукачівського єпископа, тоді як 49 румунських парафій організаційно підпорядковувалися Самош-Уйварській румунській греко-католицькій єпархії. Налічувалося в комітаті також 11 юдейських та 6 реформатських (особливо в Тячеві, Вишкові і Довгому Полі) громад²⁵.

Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25.

²³Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 72, 133; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 152; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 57, 153.

²⁴Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 64, 98, 110, 117, 127, 137, 149, 168; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 58.

²⁵Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 58.

*Дет. див.: Sturák Peter, THLIC. Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 - 1989. - Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999. - S. 24 - 33.

Русини-греко-католики поза межами чотирьох комітатів Угорської Русі*

Окремо слід сказати кілька слів про сусідні з етноконфесійним ядром греко-католиків комітати Земплин, Шаріш, Спіш і Абауй, в яких разом проживало бл. 100 тис. Русинів²⁶. В комітаті *Cniiu* (Szepes) 1890 р. 17 500 русинів (9,2% від загальної чисельності населення комітату) мешкали в 17-ти населених пунктах, з яких 9 розташовувалися аж в басейні Попраду і Дунаю²⁷. В комітаті *Шаріш* (Saris) за переписом 1910 р. Налічувалося 39 тис. Русинів, що становило 25,9% загальної кількості населення в ньому²⁸. Втім двадцять років перед тим (1890) русинів тут налічувалося 35 тис., які у 119 населених пунктах склали більшість населення комітату. А якщо звернутися до даних, які 1851 р. Навів відомий угорський історик-статистик Елек Фейнеші, то в комітаті Шаріш налічувалося 367 населених пунктів, з яких у 214-ти проживали русини, 176-ти словаки, 37-ти мадяри і 1-му німці²⁹. В столичному місті комітату Шаріш - Пряшеві 1910 р. Проживало 16 323 мешканців, з яких 48,9% становили мадяри, 39,8% словаки і 8,6% німці³⁰.

При збільшенні загальної частки греко-католиків в Угорській частині імперії Габсбургів, одночасно помітним на початку ХХ ст. Був процес стагнації та зменшення кількості католиків східного обряду - носіїв руської та словацької мов. Найкраще цю дихотомію суперечностей висвітлює десятилітня статистика співвідношення між віровизнанням і рідною мовою. Так, якщо у 1900 р. В усій Угорщині налічувалося 1 841 272 греко-католиків, з яких 410 775 (23,31%) вважали рідною руську мову, а 101 578 (5,52%) - словацьку, то вже у 1910 р., коли загальна чисельність греко-католиків в Угорщині досягнула 2 007 916 осіб, кількість тих, із них, що спілкувалися руською мовою - дещо збільшилася до 456 027 (22,71%), тоді як словацькою - знизилася до 79 152 (3,94%). Аналізуючи демографічну ситуацію протягом трьох десятиліть (1880-1910 рр.), видно, що частка русинів серед східних католиків зазнала відносно незначного спаду - 22,79% у 1880 р., 22,31% у 1900 р. І 22,71% у 1910 р. За цей же період чисельність словаків систематично зменшувалася: з 6,83% у 1880 р. До 5,52% у 1910 р. Характерною ознакою цього часового відрізка є й те, що з одночасним зменшенням частки русинів, словаків і румунів серед греко-католиків в Угорщині спостерігається динамічне зростання кількості угорців: з 9,39% у 1880 р. До 13,39% у 1900 р. І аж до 15,16% у 1910 р.³¹

Загально прийнятою в національних історіографіях народів колишньої «клаптикової монархії» причиною негативних тенденцій у демографічному розвитку греко-католиків-не угорців була цілеспрямована і систематична асиміляторська політика здебільшого кальвіністських урядовців Будапешту в дуалістичну добу. У зв'язку з цим та з огляду на ще далеко не сформовану національну ідентичність не угорських католиків грецького обряду мадяризація виглядала цілком природним і логічним наслідком націоналізующогося суспільства, проте з перспективи подальшої подібної політики властей - абсолютним анахронізмом. Мадяризація власне греко-католицької еклезіальної ідентичності менше з тим, що вела до реального збільшення частки угорців у ній: як політика державної конфесіалізації вона стала вагомою внутрішньою причиною та благодатним ґрунтом для поступового поширення русофільськи зорієнтованого православного руху між самими греко-католиками. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Православна Церква в Угорщині хоч

²⁶Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 86.

²⁷Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 93.

²⁸Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 93.

²⁹Balogh Pál. A népfajok Magyarországon. - Budapest, 1902. - Old. 532, 561, 634; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 93.

³⁰Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 94.

³¹Летц Роберт. Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами// Ковчег. Науковий збірник із церковної історії/ За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. - Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи/ Відп. ред. Олег Турій. - Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. - С. 175 - 176.

ще й не мала великої кількості вірних серед русинів і словаків, проте в період між першим і другим Мараморошськими судовими процесами над православними їх чисельність тим не менше була офіційно визнаною. Якщо за переписом 1900 р. Греко-східних православних нараховувалося між русинами 392, а словаками - 741 особа, то під час наступного перепису населення в 1910 р. Статистики зафіксували 868 православних русинів та 680 словаків³².

Різкий кількісний спад серед греко-католиків словаків порівняно з русинами був спричинений тією обставиною, що мова жителів значної частини Східної Словаччини у Шарішському, Земплинському та Ужанському комітатах ще в 1900 р. Вважалася словацькою, але вже 1910 р. - руською. Коригування цього штучного статистичного росту чисельності русинів подав перший чехословацький перепис населення у 1921 р., який підтвердив ту основну тенденцію, що намітилася ще в період між 1880 і 1900 рр. Словацький історик Роберт Летц її підтверджує таким прикладом: у 46 селах комітатів Шаріш і Земплин, за переписом 1900 р. Проживало 483 русини і 9 731 словак. У тих самих селах, за даними 1910 р., нараховувалося уже 9 862 русини і лише 363 словаки. Загалом у чотирьох північно-східних комітатах Угорщини, тобто місць компактного проживання словацьких греко-католиків (Спіш, Шаріш, Земплин і Унг), у 1900 р. Проживало 138 894 русини і 363 688 словаків. Натомість у 1910 р. Тут зафіксовано лише 328 239 словаків і аж 151 571 русин, проте кількість русинів, які розмовляли словацькою, за цей же період зросла³³.

На зменшення кількості греко-католиків в Угорщині після 1880 р. Впливав й ще один чинник - еміграція, особливо до Америки, кульмінація якої припала на 1907 р. Найбільше переселенців виїжджало зі Східної Словаччини - комітатів Шаріш, Земплин, Спіш та Абауй, а також Ужанського комітату Угорської Русі. Загалом в період з 1899 по 1913 р. До Північної Америки лише з Угорської Русі виїхало понад 60 тис. Чол., в т. Ч.: з комітатів Унг - 30 500 (з 1890 по 1899 р. - 19 877), Берег - 13 500, Мараморош - 6 500 і Угоч - 4 000³⁴.

*****

Отже, напередодні Першої світової війни, за даними перепису 1910 р., в комітатах Унг, Берег, Угоч і Мараморош, на території загальною площею 17 945 км. Кв., проживало 848 428 мешканців. За етнічною ідентифікацією русинів налічувалося 356 067 (41,96%), мадярів 267 091 (31,48%), жидів 128 791 (15,17%) (які, правда, частіше мадярами, менше німцями, себе записували), румунів 94 723 (11,16%), німців 93 047 (10,96%), словаків 37 950 (4,47%). Крім того, русини також мешкали в сусідніх північно-західних комітатах - Земплин, Шаріш, Спіш і Абауй (разом близько 100 тис.).

Окремо слід прокоментувати віросповідну ідентифікацію мешканців чотирьох комітатів. Дані офіційної угорської статистики 1880 та 1910 рр. Дають можливість переконатися, що із 848 428 жителів Угорської Русі 62,2% усвідомлювали себе греко-католиками, 14,25% реформатами (кальвіністами), 10,82% римськими-католиками і 10,2% юдеями. Оскільки у той час русини були в основному лише греко-католиками *, то й не складно помітити, що майже 20% ідентифікованих католиків грецького обряду не мали руської етнічної конотації, хоч греко-католиками і була переважна більшість вірників у комітатах Мараморош (73,8%) і Угоч (62,7%) та відносна більшість у комітатах Унг (58,3%) і Берег (54,0%).

Парадоксальним й одночасно оригінальним також є і той факт, що найбільше греко-католиків проживали там, де найпізніше відбулося щеплення унії і навернення „схизматиків” до католицизму - орієнтальному Марамороші. Натомість найбільш окциденталізованими виявилися, звісно, північно-західні комітати Угорської Русі, свідченням чому є очевидний вплив римських-католиків у комітаті Унг (20%) і реформатів-кальвіністів у комітаті Берег (26,6%). Фактично кожний п'ятий та відповідно кожний четвертий мешканець цих комітатів ідентифікував себе через еклезіальну тотожність з

³²Летц Роберт. Греко-Католицька Церква у Словаччині... - С. 176.

³³Там само.

³⁴Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 111.

соціально-культурними артефактами західно-християнської цивілізації. Одночасно найбільший успіх юдеїв (17,2%) на Марамороші ймовірно пояснюється найнижчим рівнем соціально-культурної імплементації місцевої спільноти греко-католиків. Відштовхуючись від загальних характеристик віросповідної ідентифікації мешканців Угорської Русі, найбільш терпимим і одночасно толерантним регіоном був комітат Угоч, де чисельність греко-католиків, римських-католиків, реформатів та юдеїв майже відповідала загальній етнорелігійній ідентифікації мешканців цілої області. Іншими словами, етнічна та віросповідна ідентичність мешканців найменшого комітату в Угорщині - Угочі, є мініатюрним віддзеркаленням еклезіального та національного образу цілої Угорської Русі.

Окремо варта підсумувати й питання про етнічну та релігійну ідентифікацію жителів столичних комітатських міст. Загалом в слабо урбанізованих столичних містах чотирьох комітатів проживало 63 375 осіб, що складало лише 7,46% всього населення Угорської Русі. Як це не виглядатиме парадоксально, але найбільш русинським і одночасно греко-католицьким містом був маленький Нодьсивлиш (сучасне Виноградово), в якому русинами вважали себе 16,2%, а католиками грецького обряду - 42,4%. У всіх інших столичних комітатських містах греко-католики мали здебільшого угорську, словацьку та румунську ідентичність. Так, із 16 919 мешканців Ужгорода греко-католиками були 26,4%, тоді як русинами вважали себе лише 3,8% (решта греко-католиків були угорцями, словаками або різними білінгвами чи навіть полілінгвами). В Мукачеві, із 17 275 жителів, греко-католики склали 23,6%, з яких тільки 8,1% становили русини (решту склали угорці або білінгви), а з 21 370 жителя Мараморош-Сігету греко-католиками були 27,4%, проте русинами вважали себе лише 2,5% (решта були румунами, угорцями або білінгвами). Загалом у столичних комітатських містах Угорської Русі станом на 1910 р. Греко-католиками почували себе майже третина міщан (29,95%), з яких, правда, мали етнічну ідентичність русинів всього 7,65%.

Жителі Підкарпатської Русі у світлі чехословацької Статистики 1921 та 1930 рр.

Розпад Австро-Угорщини призвів не лише до утворення на її руїнах нових держав, але й до територіальних змін чотирьох комітатів Угорської Русі. Ці об'єктивні зміни, разом з, хоч і розмитим, суб'єктивним національним самоусвідомленням, привели до формування в колективній уяві її мешканців «генетично обмеженого і суверенного» образу співпричетності³⁵ - гомогенної партикулярної спільноти, що невдовзі отримала міжнародну та внутрідержавну легітиміацію в назві «Підкарпатська Русь».

В період діяльності Русинського народного секретаріату - губернії Руська Крайна (21 березня - 29 квітня 1919 р.) - територія Підкарпаття становила 20 130 км. Кв. З населенням 980 тис. Чол.³⁶ Як відомо, у вересні 1919 р., за умовами Сен-Жерменського договору, в складі Чехословацької республіки опинилася Підкарпатська Русь площею 12 694 км. Кв., на якій проживало 606 568 (за іншими даними - 605 568) чол. Густота населення в Рутенії на той час становила 48 чол. На км. Кв.³⁷.

*Поява «православного руху» в Угорській Русі на початку ХХ ст. поки що відчутно на впливала на кореляцію еклезіальної ідентичності русинів, хоч стрімке його поширення в околицях Бардієва (з центром у с. Бехеро), Хуста (з центром у с. Іза) і Мукачева (з центром у с. Великі Лучки), від 1902 до 1912 р. охопило бл. 15 населених пунктів загальною чисельністю вірників, не за офіційною статистикою, бл. 30 тис. Дет. про це див.: Marek Pavel, Bureha Volodimir. *Oravoslavní v Československu v letech 1918 - 1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*/ Pavel Marek, Volodymyr Bureha. - 2. prepracované a doplnené vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008. - S. 38 - 40.

³⁵Андерсон Бенедикт. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму/ Друге, перероблене видання/ Пер. з англ. Віктора Морозова. - Київ: Критика, 2001. - С. 22 та ін.

³⁶Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 110. Як на нас більш правдоподібними видаються підрахунки Іржі Краля, на думку якого, чотири комітати Угорської Русі напередодні входження до складу Чехословаччини охоплювали територію площею 17 945 км. кв., з якої лише 70,7%, тобто 12 694 км. кв. опинилося в межах Підкарпатської Русі: Král Jirži. *Op. cit.* - S. 10.

³⁷Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 27; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*. - Budapest, 2000. - Old. 150.

* Дет. про ці мадярські та мадяризовані села див.: Botlik József, Dupka György. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. - Ungvár-Budapest: Intermix kiadó, 1993. - Old. 359.

Перед тим, як наведемо та проаналізуємо чехословацькі переписи населення міжвоєнного періоду, скажемо кілька слів про ті невеличкі оази, які не ввійшли згідно міжнародних договорів в адміністративно-територіальні кордони Підкарпатської Русі, а залишилися й надалі в складі Угорщини, ввійшли до Румунії або опинилися в словацькій частині ЧСР - Пряшівщині, а разом - це територія площею 7 436 км. Кв. (!).

За межами колективно уявної спільноти*

Пряшівщина. Після 1919 р. До словацької території ЧСР відійшли три села - Малі Ратівці, Великі Ратівці і Тісоашвань. За переписом 1910 р. Разом у трьох селах проживало 1 609 чол., які з етнічного погляду були майже всі мадярами 1 591 (98,89%)³⁸. За переписом 1921 р. Ці села охоплювали територію площею 2 213 га., на якій проживали на 100 осіб менше, ніж десять років тому (1 502 всіх жителів), з яких 1 172 (78,0%) - мадяри³⁹.

Угорщина. В складі Угорщини (від колишнього комітату Унг) залишилася територія 13 км. Кв. Велико-капушанського округу всього із двома селами, одним з яких є Загонь, де проживало 1 231 чол. В той же час від комітату Саболч до Підкарпатської Русі ЧСР відійшла територія в 69 км. Кв. З трьома селами: Есень - 2 013 чол., з яких 1 947 мадярів, Салівка - 791 (всі мадяри) і Тісоателек - 675 чол., з яких лише четверо були не мадярами. За переписом 1910 р. В цих селах разом мешкали 3 479 жителів, з яких 3 409 були мадярами (97,98%)⁴⁰. Від колишнього Березького комітату, що займав площу територією 3 786 км. Кв. Більша частина (3 327 км. Кв.) Відійшла до ЧСР. В складі Угорщини залишилося лише 459 км. Кв. (пізніше 436 км. Кв.) Округу Чонка-Берег.

Румунія. Від найменшого колись в історії Святостефанської корони комітату Угоч (1 213 км. Кв.) Залишилося в складі хортистьської Угорщини лише 0,1 км. Кв. Території (бл. 10 га), тоді як 60% комітату відійшло до ЧСР, а 39,09% - до Румунії. В складі останньої також опинилися міста Сатмарнеметі (сучасне Сату Маре), Нодькароль, Нодьбаньо і Фелшибаньо комітату Сатмар з усіма навколишніми селами загальною площею 6 289 км. Кв. До складу ЧСР (1921 р.) Ввійшло село Велика Паладь колишнього комітату Угоч, в якому на території 32,4 км. Кв. (1910 р.) Проживало 1 525 жителів.

Окремо слід згадати, що після Першої світової війни в складі Румунії опинилися 11 греко-католицьких парафій Мараморошського комітату, котрі, правда, інституційно й надалі підпорядковувалися Мукачівському єпископові. Станом на 1915 р. Тут проживали 22 336 греко-католиків, з яких 16 956 усвідомлювали себе русинами, 4 756 двомовними мадяро-русинами і 654 мадярами. У 1930-х роках всі 11 громад стали частиною новоутвореної Мараморошської румунської греко-католицької єпархії⁴¹. Загалом із 9 716 км. Кв. Колишнього Мараморошського комітату до Румунії відійшла територія площею 3 417 км. Кв.⁴²

³⁸ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 125, 139, 161.

³⁹ Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 139.

⁴⁰ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 74-75, 77, 107, 114, 154, 161, 168; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 144.

⁴¹ Bendasz István, Koi István. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsképeinek 1792. évi katalógusa. - Nyiregyháza, 1994. - Old. 21-224; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 218.

⁴² Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. - Baja-Pécs, 2000. - Old. 68, 72, 75, 77; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 144; Botlik J. Egastas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 49.

*Серед сучасних авторів, чії наукові публікації заслуговують довіри критиків, дет. про Підкарпатську Русь 1919 - 1939 рр. див.: Шандор Вікентій. Спомини. - Том I. Карпатська Україна 1938 - 1939. - Ужгород: МПП Гржда, 1995. - 388 с.: іл.; Магочій Павло Роберт. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 - 1948)/ Авторизов. пер. з англ. - Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994. - С. 51 - 148; Пушкаш А. И. Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами// Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе/ Отв. ред. Л. Е. Горизонтов. - М.: Институт славяноведения РАН, 2005. - С. 238 - 274; Пушкаш Андрей. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918-1945/ Андрей Пушкаш; Институт славяноведения РАН. - М.: Издательство «Европа», 2006. - С. 65 - 288.

В межах колективно уявної спільноти - Підкарпатська Русь*

Згідно адміністративної реформи (29 лютого 1920 р.) Підкарпатська Русь складалася з трьох округів, центрами яких були відповідно Ужгород, Мукачево і Севлюш. Спочатку три округи поділялися на 18, а від 1927 р. - на 12 районів. Із колишніх чотирьох комітетів Угорської Русі загальною площею 17 945 км. Кв. В Чехословаччині, як було сказано вище, опинилося 70,7%, тобто 12 694 км. Кв.

За першим чехословацьким переписом, проведеного 15 лютого 1921 р., на Підкарпатській Русі проживало 604 745 жителів, з яких 372 884 (62,17%) становили русини, частка яких зросла порівняно з 1910 р. (56,16%) не так через стрімке зростання етнічної самосвідомості за роки війни та зміни свого підданства і громадянства з імперського на національно-республіканське, а скоріш за все через зменшення частки мадярів, чисельність яких від 1910 до 1921 р. впала з 21,96 % до 17,03%, налічуючи, таким чином, 102 144 чол. Третю за впливовістю етнічну групу на Підкарпатській Русі, згідно перепису 1921 р., займали євреї, яких нараховувалося 80 059 (13,35%) чол. Порівняно з переписом 1910 р., за неповних три роки перебування краю в складі Чехословаччини, чисельність «чехословаків» зросла з 1,29% (тоді це були переважно етнічні словаки) до 3,29%, нараховуючи разом 19 737 осіб, суттєво витіснивши на маргінесі такі традиційні етнічні спільноти як румунів - 13 610 (2,27%) та німців - 10 460 (1,74%).

Незважаючи на те, що від 1910 до 1921 р. Частка мадярів на Підкарпатській Русі впала майже на 5% (від 1918 до 1924 р. До Угорщини виїхало із Підкарпатської Русі бл. 18 тис. Угорців, а зі Словаччини - 88 тис.)⁴³, їхня присутність все ж залишалася відчутною особливо в містах і містечках, де політика мадярського ексклюзивізму після 1867 р. виявилася найбільш успішною. Так, в Ужгороді станом на 1921 р. 3 20 601 жителів понад третина (38,89%) вважала себе мадярами, у Мукачеві з 20 865 мешканців майже чверть населення (24,15%) склали мадяри, а в Берегові з 13 864 осіб мадяри склали майже абсолютну більшість населення - 62,15%. В інших містечках Підкарпаття частка мадярів 1921 р. Так само була досить високою - від 93,20% в Косині, 25,23% в Севлюші, 11,16% у Тячеві, 8,31% у Рахові, 7,74% у Росвигові, 7,46% у Середньому до 6,87% у майбутньому «українському п'ємонті» на Підкарпатській Русі - Хусті⁴⁴ **.

Після входження краю до складу Чехословацької республіки особливо швидкими темпами зростала чисельність «чехословаків», які посіли державні місця в губернській та окружній адміністраціях. Якщо за переписом 1921 р. 3 19 775 „чехословаків” 9 477 були чехами і 10 298 словаками (у 1910 р. Налічувалося всього 234 чехів і 7 728 словаків), то за переписом 1930 р. „чехословаків” було уже 33 961, з яких, навпаки, чехів 20 719, а словаків 13 242⁴⁵.

Серед міст найбільш заселеним «мегаполісом» на Підкарпатській Русі за переписом 1921 р. Був не Ужгород з його 20 601 мешканцями, а все ще Мукачево, в якому на 264 жителів проживало більше. Правда етнічне обличчя колишньої «метрополії русинів» за п'ятдесят років австро-угорського дуалізму суттєво змінилося. Так, із загальної чисельності міщан 8 394 були жидами, 4 936 русинами, 4 864 мадярами, 1 493 „чехословаками”, 720 «чужими» і 512 «іншими». За віросповіданням мешканці міста ідентифікували себе з

⁴³Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 202.

⁴⁴Král Jiri. Podkarpatská Rus. - Praga, 1924. - S. 10, 51, 56-60, 98, 103; Statistický Lexicon obci v Podkarpatské Rusi. - Praga, 1928. - S. 45; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 151 - 152.

**Згідно угорських архівних даних та підрахунків статистика Дюли Попелі (Gyula Popély), на Підкарпатській Русі 1921 р. мешкало 604 593 жителів, з яких 372 500 були русинами, 103 690 мадярами, 79 715 євреїв, 19 775 „чехословаками”, 10 810 румунами, 10 326 німцями. Тоді ж на Підкарпатті налічувалося 6862 солдатів і офіцерів Чехословацької армії. Небезстороння угорська статистика в Мукачеві нараховувала 38%, а у Виноградіві 33% угорців: Popély Gyula. Népfogyatkozás (A csehszlovákiat magyarság a népszámlálások tükrében, 1918 - 1945). - Budapest, 1991. - Old. 60; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 151.

⁴⁵Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 200; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918-1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 152, 239.

юдеями - 10 012, греко-католиками - 4 735, римськими-католиками - 4 346, євангелістами - 1 355, православними - 111. Мали місце в Мукачеві і 316 «невірних» («нехристиян») ⁴⁶.

Втім етнічна ідентичність мешканців Мукачева не виглядала настільки угорською, як національна структура населення Ужгорода. Якщо в колишній „метрополії русинів” 1921 р. Угорці склали 23,37%, то в Ужгороді мадярами записалися 7 712 чол. (37,43%) ⁴⁷. Іншими словами жодне з найбільших міст на Підкарпатській Русі не мало шансів об’єктивно стати центром збереження власне русинської етнічної ідентичності чи в перспективі української національної свідомості.

Правда в наступне десятиліття, здебільшого за рахунок чеських і меншою мірою словацьких чиновників, населення Ужгорода перевищило чисельність мешканців Мукачева і становило 26 675 чол., з яких 8 030 (30,10 %) склали «чехословаки», 6 260 (23,47 %) русини, 5 897 (22,10 %) жиди і лише 4 499 (16,87 %) мадяри ⁴⁸. За конфесійною ідентифікацією мешканці губернського центру 1930 р. Поділялися на римських-католиків (8 674), греко-католиків (7 497), юдеїв (7 357), реформатів і євангелістів різних деномінацій (1 106), православних (263) і без віросповідання (1 778) ⁴⁹. Як бачимо, Ужгород не лише став найчисельнішим містом Підкарпатської Русі, але й перестав бути мадярським. Правда не став Ужгород, як губернська столиця Підкарпатської Русі, ні греко-католицьким, ні русинським. До кінця 1930-років греко-католики-русини в Ужгороді не перевищували чверті населення міста.

Від останнього угорського (1910) до першого чехословацького (1921) перепису змінилася й віросповідна приналежність населення краю. Найперше, що кидається у вічі, то це динамічне зростання чисельності вірників православної ідентичності. Так, якщо у 1910 р. Греко-східними себе записали лише 577 вірників, то вже 1921 р. Їх налічувалося майже 70 тис., які мешкали в 76-ти парафіях. Упродовж 1920-х років чисельність православних зростає з 55 до 76-ти тисяч вірників ⁵⁰ *. Станом на 1925 р. Організаційно православна церква на Підкарпатській Русі була поділена на 11 благочинних округів (деканатів): мукачівський (11 церковних громад), іршавський (6), довжанський (6), хутський (15), дубівський (8), ужгородський (4), волівський (6), салдобошський (6), тячівський (9), тересв’янський (5) і рахівський (6) ⁵¹. Отже, разом Карпаторуській православної церкві належало 82 парафії (церковні громади). Водночас 65 тис. Підкарпатських реформатів на початку 1920-х років мешкали в 76 громадах і 5-ти філіях. Адміністративно вони належали до Березького, Ужанського і Мараморош-Угочанського церковних округів. Реформати-мадяри Ужанського

⁴⁶Петригалла П. И. Мукачево в течені за 10 лть республіки// Карпаторуські досягнення/ Сост. и издаль А. В. Поповъ. - Мукачево, 1930. - С. 294; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 205; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 190.

⁴⁷Statistický Lexicon obci... - S. 25; Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 205.

⁴⁸Statistický Lexicon obci... 1937. - S. 21; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 300.

⁴⁹Dostál Jaroslav. Podkarpatská Rus/ Druhé, zcela prepracované a rozšířené vydání. - Praha Vydává Knihkupectví Klubu ceskoslovenských turistu, 1936. - S. 10 - 11.

⁵⁰Botlik J. Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez. - Budapest, 2000. - Old. 203; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 219, 228.

*Чисельність православних, як і інших віросповідань чи підрахунків етнічних ідентичностей, мають різне тлумачення. Так, за підрахунками сучасних православних авторів Павела Марєка і Володимира Бурєги, чисельність православних у 1910 р. становила 558 вірників, 1921 р. - 60 997, а 1930 р. - 111 989, які проживали у 83 парафіях: Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavni v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: prispevek k dejinam Pravoslavne cirkevne v ceskych zemich, na Slovensku a na Podkarpatske Rusi/ Pavel Marek, Volodimir Bureha. - 2. prepracovane a dopolnene vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008. - S. 270, що є навіть менше, ніж у деяких сучасних угорських статистиків - 1910 р. - 582, 1921 р. - 64 267; Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 25 - 26.

⁵¹Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavni v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: prispevek k dejinam Pravoslavne cirkevne ceskych zemich, na Slovensku na Podkarpatske Rusi/ Pavel Marek, Volodimir Bureha. - 2. prepracovane a dopolnene vyd. - Brno: CDK (Centrum pro szudium demokracie a kultury), 2008. - S. 349.

комітату мешкали в Малих Гесвцях, Чомони, Есені, Малій Доброні, Великій Доброні⁵². Підкарпатські римські-католики, хоч і перебували в церковній юрисдикції Сатмарського єпископа латинського обряду, після Тріанонського договору 44 плебанії опинилися в складі ЧСР, 45 - Румунії і лише 14 в складі Угорщини (комітатах Саболч, Сатмар і Чонка-Берег⁵³.

Коментуючи дані перепису 1921 р. Різні сучасні статистики підраховали, що на Підкарпатській Русі із 612 442 жителів налічувалося 329 364 (або 330 308) греко-католиків (53,93%), 93 795 (або 93 031) юдеїв (15,31%), 64 701 (або 62 637) реформатів і євангелістів всіх деномінацій (10,32%), 60 997 (або 64 267) греко-східних (православних) (10,49%), 55 019 (або 56 958) римсько-католиків (9,30%), 4 477 (з яких 1 169 без віровизнання) інших віросповідань⁵⁴.

Підтримка чехословацьким урядом православного руху на Підкарпатті логічно привела до істотного зменшення чисельності греко-католиків. Так, за переписом 1930 р. На Підкарпатській Русі із 734 249 жителів греко-католиками вважали себе 360 269 (49,07%), які проживали в 315 парафіях. Слідом за ними, витіснивши за неповних десять років юдеїв і реформатів разом з євангелістами, йдуть 112 (або 118 284) тис. Православних (15,43%, або 16,11%). 102 (або 103 319) тис. Юдеїв (14,07%) посіли третю сходинку, після яких розмістилися 71 559 тис. Римських-католиків (9,75%), 72 (69 050) тисячі реформатів і євангелістів різних деномінацій (9,77%, або 9,40%) та 11 768 (1,60%) інших віровизнань і невірних⁵⁵.

***

За двадцять міжвоєнних років чехословацької «демократії» на Підкарпатській Русі істотно змінилася національна та релігійна ідентифікація населення. Найперше, що кидається у вічі сучасному досліднику та пересічному жителю краю тих часів, то це: по-перше, стрімке збільшення чисельності православних (від 577 у 1910 р. До 70-ти тисяч у 1922, 112 тисяч у 1930 та 140 тисяч у 1936 р.), громади яких поповнювалися в основному за рахунок етнічних русинів; по-друге, чисельне зростання нових господарів краю - „чехословаків” (від 234 чехів і 7 728 словаків у 1910 р. До 19 775 у 1921 р., з яких 9 477 були чехами і 10 298 словаками, та 33 961 „чехословаків”, з яких 20 719 були чехами і 13 242 словаками у 1930 р.), які майже монополюючи обсіли головні посади в державному управлінні краєм; по-третє, за цей період відбулися суттєві зміни в етноконфесійному співвідношенні між русинами і греко-католиками: якщо за переписом 1921 р. Із 612 442 жителів 372 884 були русинами (62,17% супроти 56,16% у 1910 р.), то 1930 р. Із 734 249 жителів краю греко-католиками були 360 269, що становило лише 49,07%, багато з яких прийняли нову віросповідну ідентичність - греко-східних православних; по-четверте, якщо за перші десять років ХХ ст. Чисельність греко-католиків у чотирьох комітатах Угорської Русі зросла загалом на 58 тис. (з 460 431 у 1900 р. До 518 349 у 1910 р.), а кількість русинів збільшилася лише майже на 30 тис. (з 327 392 у 1900 р. До 356 533 у 1910 р.), то від 1921 до 1930 р. Чисельність греко-католиків зросла на майже 30 тис (330 308 до 360 269), хоча в загальному їхня частка впала від майже 54% 1921 р. До трохи більше 49% 1930 р. За цей же період кількісно зросли і русини (з 372 884 до 446 916), хоча в цілому їхня загальна частка не піднялася і на 1% (з 62,17% до 63%); по-п'яте, за переписом 1930 р. На Підкарпатській Русі

⁵²Az Ungi Református Egyházmegye története. - Ungvár, 1931. - Old. 2, 103; Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 226.

⁵³Botlik József. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 227.

⁵⁴Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 26; Marek Pavel, Bureha Volodimir. Oravoslavni v Ceskoslovensku v letech 1918 - 1953: prispevek k dejinam Pravoslavne cirkevne v ceskych zemich, na Slovensku a na Podkarpatske Rusi/ Pavel Marek, Volodimir Bureha. - 2. prepracovane a dopolnene vyd. - Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008. - S. 271.

⁵⁵Botlik J. Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646 - 1997. - Budapest, 1997. - Old. 228 - 229; Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 27.

налічувалося 2 355 осіб, які записалися українцями⁵⁶ (це були переважно емігрантами із Галичини (менше - Наддніпрянської України), що опинилися в Чехословаччині після поразки українських визвольних змагань 1917-1921 рр.

Мешканці Підкарпатської території в угорській офіційній Статистиці 1938 - 1941 рр.

«Повернуті» території до Угорщини за Віденським арбітражем. Територія І населення автономної Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини *

Після першого Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) Згідно перепису від 15 грудня 1938 р. Від Чехословаччини до Угорщини відійшла територія площею 11 927 км. Кв., на якій проживало 1 041 101 чол., з яких 83,7% мадяр, 12,9 % словаків і лише 2% русинів⁵⁷. Територія Підкарпатської Русі зменшилася на 1 896 км. Кв., на якій проживало 207 059 жителів. До Угорщини відійшли: Ужгород і навколишні села загальною площею 692 км. Кв. (всього 59 населених пунктів) з населенням 73 980 чол., з яких мадярів 63 652 (86,0%), русинів 6 709 (9,1 %) і словаків 1 758 (2,4%). На даний момент в Ужанському окрузі більшість мешканців (68 714 чол., або 92,9%) розмовляла угорською мовою⁵⁸; від Березького і Угочанського округів (з містами Мукачево і Берегово) відпало території площею 1 204 км. Кв. (всього 73 населених пунктів, в т.ч. 32 навколо Берегова і по 20 навколо Мукачева і містечка Вілок) із загальним населенням 133 079 жителів, з яких 114 512 (86,0%) були мадярами і 12 334 (9,3%) русинами. Натомість в цих двох округах угорською мовою розмовляли 123 847 чол. (93,0%). До Угорщини також відійшли 24 населених пунктів району Вашарошнамені комітату Чонка-Берег загальною площею 436 км. Кв., які після Трианонського договору (1920) були «прирізані» Чехословаччині⁵⁹. За другим Віденським арбітражем (30 серпня 1940 р.) Від румунської Трансільванії і земель сейкеїв до Угорщини відійшла територія загальною площею 43 591 км. Кв. з населенням 2 185 546 чол., з яких мадяр 1 123 216 (51,1%) та румунів 42,1%.

Згідно угорського державного перепису від 15 грудня 1938 р. В підкарпатських містах, що вдруге опинилися в складі Свято-Стефанської Угорщини проживало: в Мукачеві 27 223 жителів, з яких 21 938 (80,6%) мадярів і 2 890 (10,6%) русинів; в Ужгороді 22 624 чол., з яких мадярів 18 037 (79,8%), а русинів 2 478 (11,0%) і Берегові 19 135 жителів, з яких 17 907 мадярів (93,6%) і лише 713 (3,7%) русинів⁶⁰.

Згідно перепису, проведеному в лютому 1939 р., напередодні виборів до Союму Карпатської України, що відбулися 12 числа, її територія займала площу 11 094 км. Кв., на якій у 390 населених пунктах проживало 552 124 чол. З них, правда, 7 365 були офіцерами і солдатами чехословацької армії. За етнічною ідентифікацією мешканці ошуканої Третім Райхом автономної Підкарпатської Русі/Карпатської України вважали себе: 413 481 (75,9%) русинами, 65 828 (12,1%) жидами, 25 894 (4,8%) мадярами, 17 495 (3,2%) чехами і словаками, 13 268 (2,4%) румунами, 8 715 (1,6%) німцями. Отже, всього на території

⁵⁶Botlik J, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646-1997*, Budapest, 1997. - Old. 229; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 236.

*Серед авторів, чії мемуарні публікації заслуговують на увагу критиків, дет. див.: Шандор Вікентій. Спомини. - Том II. Карпатська Україна 1939 - 1945. - Ужгород: МПП Гражда, 2000. - 245 с.: іл.; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спомини й переживання. - Прага: «Нація в поході», 1940. - 91 с.; Бірчак Володимир. Карпатська Україна: Спогади і переживання/ Післямова Романа Офіцинського. - Ужгород: Гражда, 2007. - 200 с.

⁵⁷Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle, 1939. - 5 sz. - Old. 456, 478; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 212; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 259.*

⁵⁸Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 – 1945*, Nyiregyháza, 2005. - Old. 299.

⁵⁹Ibid. - Old. 299.

⁶⁰Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle. – 1939, - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 213; Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle, 1939. - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 299.**

Карпатської України, без чехословацького армійського корпусу, налічувалося 544 759 автохтонних мешканців⁶¹.

Територія Підкарпатського регентського комісаріату після окупації Угорщиною Карпатської України *

15-18 березня 1939 р., в результаті окупації угорськими військами Карпатської України, до складу Угорщини відійшла територія площею 11 085 км. Кв. З населенням 544 759 чол. Крім Ужгороду, Мукачева і Берегова, які ще в листопаді 1938 р. Опинилися в складі Угорщини, до неї ввійшли такі міста, як Хуст (17 833 чол.), Нодьсивлиш (11 054 чол.) і Ясіня (10 614 чол.)⁶². Окремо за умовами угорсько-словацького договору про спірну територію від 4 квітня 1939 р. До Угорщини відійшла територія площею 1 056 км. Кв. З населенням 40 777 чол. Мова йде про два округи Земплінського комітату: Сніна - 604 км. Кв. З населенням (1930 р.) 19 496 чол. і Собранці - 452 км. Кв. З населенням (1930 р.) 21 281 жителів⁶³.

Зовнішньо Підкарпатська територія (офіційна назва краю від липня 1939 р.) Ще трохи змінила своє обличчя влітку 1939 р. Так, до комітату Унг Ужанського округу ввійшло Довге Поле, до м. Ужгород - 1 161 житель, до комітатів Берег і Угоч Мукачівського округу - чотири села, Вілоцького округу - шість сіл (Фанчиково, Чепя, Матієво, Тросник, Вербовці і Холмовець) з населенням 7 136 чол.

Отже, згідно перепису від 15 липня 1939 р. На території Підкарпатського регентського комісаріату загальною площею 12 141 км. Кв. Проживало 671 512 чол. (1910 р. - 496 487, 1930 р. - 592 901 чол.). Правда до цієї кількості відносились і ті, що тимчасово перебували в краї (6 896 чол.), і ті 13 582, які працювали в низинних районах Угорщини Алфьолді, і ті 43 567, що опинилися на території Підкарпаття в результаті словацько-угорського договору⁶⁴.

В результаті змін державних кордонів адміністративно-територіальний устрій комітатів також зазнав трансформації. Так, згідно перепису 15 липня 1939 р. В комітаті Унг площею 692 км. Кв. Проживало 73 980 чол., з яких у місті Ужгороді 23 785, а комітатах Берег і Угоч площею 1 204 км. Кв. Мешкали 133 079 чол., комітатських містах Мукачеві і Берегові - відповідно 27 291 та 19 135 чол. Решта мешканців проживали в 9 більших, 92 менших містечках-селах і 261 сільському населеному пункті⁶⁵.

Таким чином, станом на липень 1939 р. Підкарпатський регентський комісаріат - представницький орган державного управління в краї, мав площу 12 146 км. Кв. З населенням 671 512 чол.⁶⁶ З них:

⁶¹Kemény Gábor, *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve)*, Budapest, 1939. - Old. 211; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez.* - Budapest, 2000. - Old. 231; Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. - Том II (1918 - 1945)/ Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. - Ужгород: Закарпаття, 1995. - С. 294; Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 267, 329.

*Дет. див.: Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)/ Передм. В. Задорожного. - Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. - 244 с.; Пушкаш Андрей. *Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 - 1945/ Андрей Пушкаш; Інститут славянознавства РАН.* - М.: Издательство «Европа», 2006. - С. 289 - 420.

⁶²Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 199 - 200; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 231.

⁶³Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle*, 1939. - 5 sz. - Old. 236 - 237; Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 233 - 234; Thirring Lajos, *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén// Magy. Stat. Szemle.* - 1939. - 5 sz. - Old. 456, 461, 474 - 475, 479, 487; Botlik J., *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 336 - 337.

⁶⁴Botlik J. *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX - XX. századi gazdaság- és társadalomtörténetéhez*, Budapest, 2000. - Old. 234; Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945, Nyiregyháza, 2005. - Old. 337.

⁶⁵Botlik József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 194., Nyiregyháza, 2005, Old. 310.

⁶⁶*Ibid.* - Old. 352.

- Ужанський комісаріат - 2 941 км. Кв. З населенням 128 543 чол., в т. Ч.: Великоберезнянський район 1 417 км. Кв. З населенням 52 172 чол., Перечинський район - 624 км. Кв. З населенням 26 666 чол. І Собранецький район - 462 км. Кв. З населенням 24 057 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 34 містечка і 155 малих сільських поселень;

- Березький комісаріат - 2 838 км. Кв. З населенням 191 329 чол., в т. Ч.: Іршавський район - 753 км. Кв. З населенням 57 565 чол., Мукачівський район - 667 км. Кв. З населенням 72 831 чол. І Сваявський район - 408 км. Кв. З населенням 60 933 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 32 містечка і 176 малих сільських поселень;

- Мараморошський комісаріат - 6 292 км. Кв. З населенням 347 689 чол., в т. Ч.: Хустський район - 962 км. Кв. З населенням 82 015 чол., Великосевлюшський район - 473 км. Кв. З населенням 62 032 чол., Міжгірський район - 1 150 км. Кв. З населенням 41 533 чол., Рахівський район - 1 939 км. Кв. З населенням 67 314 чол. І Тячівський район - 1 768 км. Кв. З населенням 94 795 чол.; всього в комісаріаті налічувалося 41 містечко і 113 малих сільських поселень.

Всього у 12 районах налічувалося 459 населених пунктів, в т. Ч. 15 великих міст та 444 містечок і малих сільських поселень. Цікаво, що більша половина території і населення Підкарпатського регентського комісаріату припадала на Мараморошський комісаріат (52,13%)⁶⁷.

Етнічний склад населення всіх 667 561 жителів Підкарпатського регентського комісаріату в липні 1939 р. виглядав наступним чином: русинів - 498 290 (74,7%), жидів - 61 092 (9,1%), мадярів - 57 562 (8,6%), словаків - 24 818 (3,7%), румунів - 14 464 (2,2%), німців - 9 340 (1,4%). Із всього населення краю 132 240 (19,8%) вільно розмовляли угорською мовою, в т. Ч. Серед не угорців з рідною мовою таких налічувалося 74 678 (12,2%). За віросповіданням мешканці Підкарпаття у липні 1939 р. Ідентифікували себе як: греко-католики - 412 961 (61,9%), православні - 114 659 (17,2%), юдеї - 80 598 (12,1%), римські-католики - 39 818 (6,0%), реформати - 14 825 (2,2%)⁶⁸.

Результати перепису від 15 липня 1939 р. Фактично було продубльовано майже через два роки. Так, згідно угорського державного перепису, проведеного в січні 1941 р., на Підкарпатській території площею 12 146 км. Кв. Мешкало 667 561 осіб, з яких понад 50% (347 689 чол.) - на Мараморощині. Тоді, 1941 р., етнічний склад населення Підкарпаття виглядав наступним чином: 498 290 записали себе русинами (74,7%), 61 092 жидами (9,1%), 57 562 угорцями (8,6%), 24 818 словаками (3,7%), 14 464 румунами (2,2%), 9 340 німцями (1,4%). Що ж до церковно-релігійної приналежності жителів краю, то картина виглядала таким чином: 412 961 були греко-католиками (61,9%), 114 659 православними (17,2%), 80 598 юдеями (12,1%), 39 818 римсько-католиками (6,0%), 14 825 реформатами (2,2%), 1 858 євангелістами (0,2%) і 2 842 інших віросповідань (0,4%)⁶⁹.

Правда угорський перепис від 15 липня 1939 р. Був далеко не повним і, на відміну від чехословацьких статистичних даних 1920-1930-х рр., призначався лише для службового, а не публічного користування. Натомість сучасні угорські статистики повідомляють про повні дані перепису 1941 р., які кардинально змінюють уявлення про етнічну та віросповідну ідентичність населення Регентського комісаріату. Так, на Підкарпатській території на початку 1940-х рр., згідно їхніх підрахунків, проживало насправді 853 949 чол., з яких 435 141 були греко-католиками (50,96%), 125 637 православними (14,71%), 115 999 юдеями (13,58%), 91 651 реформатами (10,73%), 79 342 римськими-католиками (9,29%),

⁶⁷ *Ibid.* - Old. 388.

⁶⁸ Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. - I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918 - 1945.* Nyiregyháza, 2005. - Old. 387.

⁶⁹ Крізь пекло ГУЛАГів (Документи, спогади, нариси)/ Ред. О. Довганич; передм. В. Приходька. - Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1996. - С. 127 - 130; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917 - 1953 (Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз): У 2-х книгах. - Кн. 2. - К.: "Либідь"- "Військо України", 1994. - С. 669 - 673; Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 - 1944)/ Передм. В. Задорожного. - Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. - С. 75; Пушкаш Ласло. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. - Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. - С. 206; Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918 - 1945/ Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae.* 7. - Nyiregyháza, 2005. - Old. 387.

3 219 євангелістами (0,38%), 1 687 баптистами (0,13%) і 1 263 належали до інших віровизнань⁷⁰.

***

Таким чином, внаслідок другого входження краю до складу Угорщини, хоч і відбулися певні зміни у співвідношенні деяких етнічних та релігійних спільнот, проте в цілому національна й еклезіальна ідентичність мешканців тимчасових автономної Підкарпатської Русі, Карпатської України та Підкарпатського регентського комісаріату істотно не помінялася. Звичка жити вчора в одній, сьогодні в іншій, а завтра в третій державі виробили серед місцевих мешканців стійкий імунітет до викликів сучасності. Етноконфесійна ідентичність русинів, чисельність яких на відміну від попереднього чехословацького періоду істотно виросла (74,7% 1941 р. Супроти 62,17% 1921 р.), видозмінилася не стільки в греко-католицькому середовищі, скільки завдяки збереженню певної гомогенності їх в рядах православної спільноти. Якщо за віросповіданням майже всі русини належали лише до двох конфесійних середовищ - греко-католицького і православного (хоч гіпотетично можна припустити, що існували й винятки, наприклад, т.зв. Біригуальні вірники або неофіти чи конвертовані), то звісно не всі православні, а тим більше греко-католики усвідомлювали себе русинами. Чимало греко-католиків були угорцями, або, щонайменше такими себе вважали. Також серед греко-католиків налічувалося трохи словаків, румунів і українців. Натомість більшість православних все ж становили русини, хоч певну частку займали російські та українські емігранти. Зрозуміло також, що статистичні дані офіційних переписів населення (угорських, чехословацьких і знову угорських) були далекими від об'єктивності, як, власне, й будь-які інші урядові переписи. Різницю між ними і дослідженнями окремих істориків ми намагалися показати кожного разу, коли йшлося про етнічну чи еклезіальну ідентифікацію греко-католиків Мукачівської єпархії. Правда і в тому (офіційному), і в емпіричному (дослідницькому) випадках статистика ніколи не буває вірною, а, отже, зрадливою.

Identitatea națională a greco-catolicilor din Episcopia de Mukacevo în recensămintele anilor 1880-1941

Rezumat

Până la eliminarea forțată a bisericii greco-catolice din Transcarpatia, (anul acesta se vor împlini 60-de la acest eveniment), mai mult de jumătate din populația regiunii, conform recensămintelor oficiale, a aparținut de această comunitate ecleziastică. Comparând statisticile administrației și cele eparhiale luate, în principal, din publicațiile oficiale ale eparhiei-a Șematismelor, se observă nu doar diferențele semnificative în calcularea numărului enoriașilor, ci mai ales a identității lor naționale.

Explicația formală a acestei stări de fapt este obligatorie. Acest lucru se explică prin faptul că statisticienii de stat luau în considerare argumentele politico-administrative, iar statisticienii eparhiali - teritoriul canonic al diocezei de Mukacevo, de aceea, este de înțeles că frontierele obiectului descris nu sunt identice. Identitatea este prea națională, un lucru nu este înnăscut, ci dobândit. Poți să te naști greco-catolic, dar să nu te simți niciodată rusin. Oare se poate face conversiunea inversă?

Formată încă în epoca modernă, identitatea bilingvă a Episcopiei greco-catolice de Mukachevo în condițiile naționalismului, maghiar, cehoslovac, ucrainean și din nou maghiar, a creat nu numai structura clasică a „identităților numerice și loialităților reciproc exclusive”, dar, și, capacitatea de «adaptare» bazându-se, (colaborând în funcție de împrejurări), pe normele existente, în timp ce, în general, nu se asimilau cu ea.

În mod real o astfel de biserică avea șanse de supraviețuire doar până când, identitatea ecleziastică complexă a «ortodocșilor catolici» și «catolicilor ortodocși» era tolerantă. Din

⁷⁰ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 - 1941)/ Szerkesztette: Dr. Kepecs József; Összeállította: Czibulko Zoltán; Főmunkatárs: dr. Dányi Dezső; Témavezető: dr. Klinger András. - Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000. - Old. 13.

momentul în care administrația de stat înceta s-o considere ca având capacitatea a se «adapta fără asimilare» nu avea șanse de supraviețuire.

Perioada de studiu selectată este interesantă mai ales pentru că, în această perioadă odată cu episcopia de Mukachevo, ca rezultat al politicii de asimilare a guvernului, «au apărut» comunitățile bisericii greco-catolice maghiare și slovace.

Se pare că Biserica greco-catolică nu a avut nici o șansă să evite o întâlnire cu naționalismul și, de asemenea, nu a fost pregătită pentru o „discuție” cu descendenții Bisericii Unite din Ujgorod.

Să vorbească în limba - naționalismului - în limbaj jignitor la adresa identității ecleziastice a greco-catolicilor nu au fost învățată, iar atunci când a trebuit să folosească acest limbaj, fără susținerea cuiva de la stat, a fost prea târziu.

De aceea, întâlnirea cu comunismul sovietic (care, de asemenea, este un fel de religie) a oferit două alternative: fie asimilarea formală cu majoritatea ortodoxă și prin acest mod specific să-și păstreze identitatea greco-catolică, sau să opună o rezistență periculoasă care condamna biserica lor la desființare, iar pe ei înșiși în - „martiri pentru credință”. Ca urmare, a acestei situații, clerul greco-catolic al Episcopiei de Mukachevo a ales ambele căi.

Evreii sătmăreni în documente istorice¹

Daniela Bălu

Istoria complexă a „poporului ales” a reprezentat și continuă să reprezinte o temă mult disputată în istoriografie.

Evenimentele dramatice din timpul celui de-al doilea război mondial, culminând cu aplicarea ideologiei de „purificare” etnică susținută de cel de-al treilea Reich, politică ce viza inclusiv exterminarea populației evreiești, au reprezentat un conglomerat de cauze și consecințe ce au avut ca deznodământ fatal „soluția finală”.

Expansiunea Germaniei naziste, intensificarea revizionismului și recrudescența forțelor ultrareacționare, au determinat schimbări structurale esențiale și pentru România, pierderile teritoriale și umane suferite în vara anului 1940 ducând la modificări substanțiale în structura etnică a populației, aproximativ 2.630.000 de locuitori trecând sub dominația Ungariei horthyste.

Populația românească din Transilvania de nord, supusă unui regim de represalii, deznaționalizare și pauperizare, a fost nevoită să-și părăsească locurile natale, cca. 500.000 de ardeleni refugiindu-se în România.

Numărul populației evreiești a cunoscut de asemenea schimbări considerabile, astfel, din totalul de 750.000 de locuitori evrei (în anul 1930), „prin pierderea Basarabiei și Bucovinei de nord au trecut sub autoritatea sovietică cca. 275.000 (aproximativ 38% din totalul populației evreiești din România), iar sub autoritatea ungară 150.000 (cca. 20%)”².

În timp ce din România „nu a plecat niciun tren”³ spre crematorii, populația evreiască din nord-estul Transilvaniei, ocupat de Ungaria, a fost în cea mai mare parte exterminată. „Prin numărul mare al supraviețuitorilor, evreii din România reprezintă un caz singular în rândul fostelor țări satelit sau aliate ale Germaniei. Această situație l-a determinat pe profesorul Bela Vágo de la Universitatea din Tel-Aviv să declare că dacă Transilvania de Nord-Est nu ar fi fost anexată de Ungaria, evreii din acest teritoriu românesc ar fi putut fi și ei salvați de la holocaust”⁴. Distrugerea evreilor în Ungaria a fost facilitată de gruparea fascistă „Săgețile Încruciate”, aflată la putere în 1944⁵.

La începutul anului 1940 în județul Satu Mare trăiau 40.000 de evrei, regimul horthyst deportând în lagărele fasciste 18.863, din care 14.440 au fost uciși⁶. Transportul evreilor spre lagăre a fost efectuat în perioada 19 mai - 1 iunie 1944, după ce în prealabil aceștia fuseseră închiși în ghetoul din Satu Mare.

Documentele din fondurile arhivistice sătmărene ne oferă informații despre evreii decedați în lagărele naziste de exterminare. În acest sens distingem *Sentințele civile* pronunțate de către Tribunalul județului Satu Mare, în scopul înscrierii ulterioare a decesului evreilor sătmăreni, în registrul stării civile. Urmașii familiilor celor decedați în lagărele de exterminare depuneau cereri către tribunal, pentru a fi constatat decesul și din punct de vedere juridic.

Sursele informative arhivistice sunt edificatoare în ceea ce privește numele persoanelor decedate, dar și identitatea martorilor invocați în procedura juridică, prin urmare a evreilor supraviețuitori. Totodată documentele evidențiază lagărele în care evreii sătmăreni au fost deportați, data decesului, dar și domiciliul avut anterior deportării.

Dr. inginer Merksammer Emerik, domiciliat în orașul Satu Mare, strada Cuza Vodă nr. 1, prin petiția cu nr. 4.049 din 8 mai 1946, solicita înscrierea în registrul stării civile a decesului soției sale, născută Glük Margareta, care a decedat în lagărul de la Auschwitz la data de 8 septembrie 1944.

¹ Lucrarea a fost prezentată în cadrul simpozionului *Holocaustul din România. Evreii sătmăreni fără morminte*, ce a avut loc la Satu Mare în data de 23 noiembrie 2010.

² Calafeteanu, 1993, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 6.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ Manuilă și Filderman, 1994, p. 30.

⁶ Vezi pe larg Corneanu și Teocan, 2010, p. 110-380. Vezi și www.jewishcommunity.ro 2011.

Ca martoră este consemnată Markovits Ileana, care „a fost în același lagăr cu defuncta”⁷.

Tribunalul județului Satu Mare, prin sentința civilă cu nr. 134/6 august 1946, admitea cererea depusă de către Schwartz Vasile, cu nr. 6987/18 iulie 1946, și constata că Schwartz Emanuil, ce a avut domiciliul în orașul Satu Mare, a decedat la data de 5 decembrie 1944 în localitatea Liberose din Germania, „în urma deportării”⁸. Schwartz Emanuil era născut în comuna Someșeni, județul Satu Mare, la 15 iulie 1895.

Prin sentința civilă a Tribunalului județului Satu Mare, cu nr. 38/1947, se constata că „Nathan Ignațiu Klein, la data de 21 iunie 1944 a încetat din viață în lagărul de concentrare de la Auschwitz”⁹. Cererea de înscriere a decesului în registrul stării civile și în Buletinul oficial al județului Satu Mare, a fost depusă de către Armin Lefcovits, cu domiciliul în Satu Mare, strada Mihai Viteazul nr. 5, înregistrată cu nr. 227/1947.

Tot Armin Lefcovits prin cererea cu nr. 228/1947 solicita constatarea decesului lui Neuman Isidor, la data de 10 iulie 1944 în lagărul de la Auschwitz¹⁰.

Tragedia pierderii familiei lui Armin Lefcovits se deslușește inclusiv din numărul mare de cereri depuse de către acesta către Tribunalul Satu Mare, o altă cerere fiind înregistrată cu nr. 225/1947. Prin sentința civilă cu nr. 36/1947 se constata că încă un membru al familiei sale, Maria Klein, născută în anul 1903, fiica lui Martin și Terezia Lefcovits, a încetat din viață la data de 25 noiembrie 1944 în lagărul de concentrare de la Birkenau - Polonia¹¹.

Tot Armin Lefcovits prin cererea cu nr. 226/1947 solicita înscrierea în registrul decedaților a Mathildei Neuman¹², născută în anul 1906, fiica lui Martin și Terezia Lefcovits, care a decedat în lagărul de la Birkenau în ziua de 15 decembrie 1944.

Prin sentința civilă cu nr. 78/1947, tribunalul Satu Mare admitea cererea înaintată de Grosz Alexandru și constata că Grosz Francisc, născut la 23 iulie în Culciu Mic, a încetat din viață în lagărul de la Auschwitz¹³, la o dată necunoscută.

Tribunalul Satu Mare admitea cererea depusă de același Grosz Alexandru, constatând că Grosz Rozalia¹⁴, născută Weisz, în anul 1894 în Gherța Mare, a încetat din viață în lagărul de la Dachau (primul lagăr nazist de pe teritoriul Germaniei - n.n.), în 3 august 1944.

Prin sentința din 4 februarie 1947 cu nr. 35, Tribunalul admitea cererea înaintată de Steinmetz Gheiza din Satu Mare, și constata că soția sa născută Züssman Estera¹⁵, în anul 1914, a încetat din viață la data de 25 septembrie 1944 în lagărul deportaților din Stutthof.

Sentința civilă nr. 87/1946 accepta cererea înaintată de Rooz Emil, și „constată că Fried Ileana Malvin, născută Rooz, la data de 15 decembrie 1893 în comuna Odoreu, a încetat din viață în lagărul de la Auschwitz, la data de 25 septembrie 1945. În baza art. 32, 38, 53 și 54 din legea pentru actele de stare civilă, decesul susnumitei se va înscrie în registrul stării civile pentru morții din Satu Mare, ca ultim domiciliul al decedatei”¹⁶.

Sentința civilă nr. 62/1947 din 18 februarie, prin cererea înaintată de Moldovan Eugen, cu nr. 13400/1946, constata că Moldovan Samuilă¹⁷, născut la data de 20 februarie la Ardud, a încetat din viață la data de 15 noiembrie în lagărul deportaților din Mauthausen, Austria.

Ca urmare a cererii depusă de către Maier Eugen din Satu Mare, cu nr. 1402/13 martie 1947, tribunalul constată că Züssman Bernat ce a avut domiciliul în Satu Mare, a decedat într-un lagăr de concentrare din localitatea Melk, Austria¹⁸, la data de 30 octombrie 1944.

---

⁷ ANRDJSM, Fond Prefectura Județului Satu Mare, dosar 32/1947, f. 29. Dosarul cuprinde Rapoarte, ordine, publicații și sentințe civile privind licitații, constatarea deceselor unor prizonieri de război, posturi vacante la primărie. Documentul reproduce *Sentința civilă a Tribunalului județului Satu Mare*, cu nr. 78/28 mai 1946.

⁸ *Loc. cit.*, f. 77.

⁹ *Loc. cit.*, f. 97.

¹⁰ *Loc. cit.*, f. 99.

¹¹ *Loc. cit.*, f. 100.

¹² *Loc. cit.*, f. 103.

¹³ *Loc. cit.*, f. 169.

¹⁴ *Loc. cit.*, f. 171.

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 176.

¹⁶ *Loc. cit.*, f. 178.

¹⁷ *Loc. cit.*, f. 182.

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 204.

Sentița civilă nr. 119/1947 din 22 aprilie, ca răspuns la cererea întocmită de Zinger Ileana din Satu Mare, cu nr. 2719 din 16 martie 1947, constata că „Grosz Adalbert născut la 1 octombrie 1905 în comuna Seini, cu ultimul domiciliu în Satu Mare, a încetat din viață în lagărul din Aushwitz”¹⁹.

Tribunalul Satu Mare, prin sentița civilă cu nr. 121/22 aprilie 1947, admitea cererea înaintată tot de Zinger Ileana, cu nr. 2721/6 martie 1947, și stabilea că „Dr. Zinger Alexandru născut în 1903 la Seini, cu ultimul domiciliu în Satu Mare, a încetat din viață la data de 2 ianuarie 1945, în lagărul din Mathausen”²⁰.

Prin sentița din 24 aprilie 1947, se admitea cererea depusă de către Katona Ludovic din orașul Satu Mare, înregistrată cu nr. 4.057/9 aprilie 1947, „constatându-se că soția petiționarului, Rozalia Veis, născută în comuna Halmeu la data de 2 noiembrie 1911, împreună cu copiii: Alice, născută la Satu Mare în 1931, Heidi Hedvig, născută la Satu Mare în 1933, Vasile, născut la Satu Mare în 1936, deportați în anul 1944, au încetat din viață în lagărul de deportare Auschwitz”²¹.

Documentul evidențiază încă o tragedie a familiei evreiești, o mamă împreună cu cei trei copii fiind exterminați cu toții în camerele de gazare de la Auschwitz.

Sentița civilă 130/28 aprilie 1947, accepta cererea cu nr. 3511/27 martie 1947 înaintată de către Weiss Iosif din Satu Mare, cu domiciliul în strada Conta nr.2, și „dispune înscrierea ulterioară a morții deportatei Olga Weiss, născută Fenerstein, numita fiind decedată în lagărul din Auschwitz, la data de 5 septembrie 1944”²².

Sentița civilă nr. 159/15 mai 1947, admitea cererea depusă de Klein Armin, din comuna Potău, județul Satu Mare, înregistrată cu nr. 2315/25 februarie 1947. Tribunalul a dispus „înscrierea ulterioară a morții deportatei Gizela Iacob măritată Klein, născută în anul 1881 în comuna Potău, cu ultimul domiciliul în comuna Băbășești, județul Satu Mare, numita fiind decedată în lagărul din Auschwitz”²³, la data de 1 septembrie 1944.

Sentița civilă nr. 192/27 noiembrie 1947 admite cererea cu nr. 2349/15 mai 1947, depusă de Veinberger Ignatiu din Satu Mare, strada Cloșca nr. 9, și constată că Veinberger Hani născută Schviner, de religie mozaică, a decedat în ziua de 30 septembrie 1944 în lagărul de la Birkenau²⁴.

Tribunalul Satu Mare, prin sentița civilă cu nr. 264/9 iulie 1947, admitea cererea făcută de Friedman Herman cu domiciliul în Satu Mare, și constata că soția sa, născută Moskovits Feige, a decedat în ziua de 10 decembrie 1944 în lagărul din Auschwitz²⁵.

Sentița civilă nr. 280/17 iulie 1947, pronunțată ca urmare a cererii înregistrată cu nr. 3615/1947, înaintată de Rosenberg Jonas domiciliat în Satu Mare, “constată moartea lui Rosenberg Eugen, pe data de 15 noiembrie 1944, în localitatea Liberose, Germania, unde a fost deportat ca evreu de către germani”²⁶. În vederea „dovedirii împrejurării de mai sus a mai fost ascultat martorul Rosenbluth Moise, croitor din Satu Mare, care a dovedit că numitul Eugen Rosenberg, de religie mozaică, a decedat din cauza inaniției și că dânsul a văzut cadavrul lui”²⁷.

Sentița civilă 284/24 iulie 1947 admitea cererea lui Weisz Iosif, cu nr. 3061/13 iunie 1947, și „constată că Weisz Martin, cu ultimul domiciliu în comuna Stâna, județul Satu Mare, de religie mozaică, a decedat în ziua de 13 iunie 1944 în lagărul de la Auschwitz, unde se găsea deportat”²⁸.

Tot Weisz Iosif depunea cererea cu nr. 3063/13 iunie 1947, iar Tribunalul Satu Mare constata că „Weisz Rozalia, cu ultimul domiciliu în localitatea Stâna, județul Satu Mare, de religie mozaică, fiica lui Isac și Cecilia, a decedat în ziua de 13 iunie 1944, în lagărul de la Auschwitz”²⁹.

Sentițele pronunțate de către Tribunalul județului Satu Mare în anii 1946 - 1947, facilitează cunoașterea localităților în care evreii sătmăreni au fost deportați, precum și data

¹⁹ *Loc. cit.*, f. 220.

²⁰ *Loc. cit.*, f. 222.

²¹ *Loc. cit.*, f. 246.

²² *Loc. cit.*, f. 249.

²³ *Loc. cit.*, f. 273.

²⁴ *Loc. cit.*, f. 303.

²⁵ *Loc. cit.*, f. 387.

²⁶ *Loc. cit.*, f. 341.

²⁷ *Loc. cit.*, f. 341.

²⁸ *Loc. cit.*, f. 353.

²⁹ *Loc. cit.*, f. 357.

decesului acestora. Centralizând informațiile se desprind cu precădere localitățile: Auschwitz, Birkenau, Mathausen, Melk-Austria, Stutthof (Danzing), Dachau și Liberose - Germania.

După încheierea celui de-al doilea război mondial o problemă importantă în viața comunității evreiești a fost aceea a redobândirii averilor și bunurilor deținute înainte de anul deportării.

Statistici și date cu referire la acest subiect se regăsesc în documentele arhivistice sătmărene, inclusiv Ordinul nr. 800/1946 emis de către Oficiul Județean al Bunurilor confiscate în timpul războiului, care preciza: „bunurile mobile și imobile ale evreilor reînțorși vor fi date în administrarea acestora. În cazul când deportații au murit în lagăr și au în țară ascendenți sau frați și surori, aceștia vor fi numiți ca administratori sau custozi.

Bunurile cetățenilor evrei nu pot fi ridicate sau depozitate până la soluționarea situației acestei categorii de persoane. S-a intervenit ca aceste bunuri să fie deblocate.

Această măsură se aplică tuturor bunurilor persoanelor deportate și absenteiștilor, indiferent de originea lor, afară de cei de origine germană și numai dacă fac dovada că nu au luat parte în lupta contra României și a URSS-ului și nu au sprijinit regimul lui Horthy și Antonescu”³⁰.

Același fond arhivistic, în Dosarul *Armistițiul-Rapoarte, tabele privind bunurile evreilor care nu s-au întors din deportare*³¹, prezintă centralizatoare întocmite de către unele primării din județul Satu Mare, ce conțin numele locuitorilor evrei, bunurile care le-au aparținut, în special bunuri imobile, case, terenuri, magazine etc.

După calvarul exterminării urma zbaterea pentru reprimirea a ceea ce cândva le-a aparținut. Un destin care amintește de masacrarea și expulzarea românilor ardeleni, în timpul aceleiași dominații horthyste. O politică totalitară, extremistă, care a umilit și a călcat în picioare nu doar etniei, ci demnitatea umană. Ipostaza politicilor de degradare supremă a ființei umane, de agresiune și xenofobism nădăjduim să rămână doar în trecutul dureros, iar forța unei viziuni umaniste, pacifiste, să domine prezentul și viitorul.

Bibliografie

Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Satu Mare, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*. Dosar 48/1946; Dosar 32/1947; Dosar 3/1948 - 1949.

Anuarul orașului Satu Mare, Szatmár város közigazdasági és Szakcimentara, f.a.

Benjamin Lya, *Evreii din România între anii 1940-1944*, Editura Hasefer, București, 1993.

Calafeteanu Ion (responsabil), Nicolae Dinu, Teodor Gheorghe, *Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente din arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, Editura Silex, București, 1993.

Corneanu Ioan, Teocan Lacrima - Camelia, *Evreii sătmăreni-Istorie și destin*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2010.

Industria și comerțul Municipiului Satu Mare - Város ipara és kereskedelme, Lexicon- Legile noiu industriale și comerciale și colecția noțiunilor de interes public, Editura Lexicon”, Satu Mare, f.a.

www.jewishcommunity.ro - Pagina Comunității Evreilor din Satu Mare, 2011.

The Jews from Satu Mare in historical documents

Abstract

The work presents documents about Jews from Satu Mare County deported to Nazi concentration camps during the occupation of the north-east of Transylvania by Hungary. The documents are part of the funds of the National Archives of Romania, Satu Mare County. In 1940 in Satu Mare lived 40.000 Jews and the Horthy 's regime was deporting on fascist camps 18.863, of which 14.440 were killed. It also is presented the order no. 800/1946 concerning the re-taken of the deported Jews on them possessions.

³⁰ ANRDJSM, Fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dosar nr. 48/1946, f. 23. Dosarul conține *Ordine și rapoarte privind repunerea evreilor deportați în posesia bunurilor avute*.

³¹ *Loc. cit.*, dosar nr. 3/1948 - 1949.

Cum au fost dejucate planurile comuniștilor de a desființa comuna Ruscova (Maramureș)

Irina Liuba Horvat

Încercarea de a pune în aplicare prevederile legilor nr. 58 și 59/1974 privitoare la sistematizarea, adică la desființarea abuzivă a unor unități administrative din mediul rural și urban, precum și Legea cu privire la fondul funciar prevăzută de regimul comunist produce mari nemulțumiri în rândul populației din localitățile avizate. Printre unitățile rurale se numără și comuna Ruscova din județul Maramureș, care urma a fi desființată ca unitate administrativ-teritorială și alipită comunei vecine- Leordina.

Aflându-se direct în fața unui pericol, ruscovenii s-au hotărât să-și apere cu orice preț existența seculară a localității, care, la 26 octombrie 1973, a comemorat 600 de ani de la atestarea documentară, eveniment relatat pe larg în presa locală și centrală, cu titluri pe prima pagină: „Ruscova- 600 de ani” și transmiterea festivităților dedicate acestui eveniment pe postul național TVR1.

Încercările de desființare a comunelor au avut mai multe etape.

Prima acțiune a avut loc pe timpul raionului, când secretarul cu problemele organizatorice Ion a venit la Ruscova pentru a perfecta formalitățile de mutare a arhivei în comuna Leordina. La intervenția fermă a ruscovenilor, planul nu poate fi aplicat; menționăm că nu au avut loc incidente neplăcute.

A doua etapă coincide cu anul 1968, când se reia acțiunea de desființare a localității. Spre deosebire de prima etapă are loc o adunare populară, unde la unison de la mic la mare, de la intelectuali la țărani se decide trimiterea unei delegații compusă din Petric Ioan- învățător, Covaci Alexa - profesor, Benzar Ioan zis Hriț, Nemzet Alexa - țaran, la C.C al PCR. În urma acestei decizii, autoritățile județene renunță temporar la desființarea localității.

A treia etapă și ultima, are loc în anul 1978, când organele comuniste județene vin cu o nouă „păcăleală”. Pentru a-și atinge scopul, vin cu o așa-zisă variantă de „înființare a centrului agro-industrial Leordina-Ruscova (așa-zis oraș), cu care scop se elaborează și un proiect al noului centru cu sediul la Leordina.

Tactica nouă adoptată de comuniști impune luarea de noi măsuri de contracarare a planului în vederea păstrării identității teritoriale a localității.

Un rol decisiv l-a avut Comisia locală de sistematizare, care adoptă calea pașnică - cea a rezistenței, bazată pe legislația în domeniu, susținută cu argumente solide, neputând fi atacate de nimeni, nici chiar de inițiatorii proiectului.

Argumentele au fost următoarele:

- Comasarea prin desființarea localităților rurale viza localitățile care aveau un număr mai mic de 5.000 de locuitori (Ruscova avea la vremea respectivă aprox. 6000 de locuitori), față de Leordina cu doar 3200 locuitori.

- Comasarea a două localități bazate pe proprietate cooperatistă (CAP - Leordina) și proprietate individuală în Ruscova.

- Protecția mediului înconjurător- Leordina era protejată spre deosebire de Ruscova, care era mai tot timpul amenințată de inundații.

- Pentru obținerea unei simple adeverințe, ruscovenii din partea de sus a comunei (Oblaz), trebuiau să meargă pe jos cca 12 km etc.

În plus, ruscovenii vin cu contrapropuneri legate de noul centru agro-industrial, și anume, Leordina și Ruscova să devină cartiere al așa-zisului oraș, iar centrul administrativ să fie amplasat pe platforma BEREHOMIT, amplasată pe malul drept al râului Vișeu, care era apărat natural de inundații, locul aflându-se la mijlocul noului centru, iar denumirea acestuia să fie „Dumbrava”, excluzându-se denumirile celor două localități.

Situația s-a schimbat brusc în defavoarea localității Ruscova. Primarii celor două localități, prof. Horvat Vasile (Ruscova) și Ileana Leordean (Leordina) au fost invitați în fața Comisiei Județene de Sistematizare condusă de primvicepreședintele Gheorghe Pop, ocazie cu care cei doi sunt puși în fața faptului împlinit, urmând doar a-și da acordul.

Prima este invitată d-na primar a comunei Leordina, care își încheie pledoaria cu următoarele considerații: ”...în numele leordenilor, mulțumim pentru grija partidului pentru crearea noului centru agro-industrial”.

Primarul comunei Ruscova nu poate să nu fie de acord cu grija partidului dar, în numele ruscovenilor, vine cu contra argumentele descrise mai sus, în plus vine și cu alte argumente și anume: fiecare din cele două localități are propriul său trecut istoric, obiceiuri, port și tradiții locale specifice, precum și particularități lingvistice distincte etc. Se propune la vot aprobarea noului proiect care este votat în unanimitate, bucurându-se și de acceptul primarului Leordinei.

La întrebarea cine este împotriva, a fost înregistrat un singur vot: cel al primarului comunei Ruscova. Iată ce ne povestește în continuare prof. Vasile Horvat¹.

”Revenind acasă, am convocat Comisia locală de Sistematizare, unde am expus cele aprobate la nivel de județ, adică comasarea/desființarea localității. În astfel de situație, singura posibilitatea de a schimba (răsturna) decizia comisiei județene erau ruscovenii, care până la acea dată își vedeau liniștiți de treburile zilnice. Astfel, fără prea multă popularizare, am decis convocarea adunării populare a locuitorilor, în prima duminică, unde urma să-i informez și să le explic că fără ajutorul lor cauza va fi pierdută. Adunarea a fost convocată de către secretarul consiliului local, Popovici Dumitru, iar eu m-am prefăcut că sunt bolnav. De comun acord cu secretarul am nominalizat în secret pe un ruscovean să-l întrebe pe secretar care este situația actuală a localității. Răspunsul dat de secretar a fost următorul: Comisia județeană Maramureș a decis să desființeze comuna. La auzul acestei vești, cei prezenți au ales o delegație pentru a pleca la București. Delegația a fost compusă din: Mariciuc Mihai, Bumbar Mihai (zis Gabruț), Maios Nicolae etc.

Imediat după terminarea adunării populare, delegația care urma să plece spre București, împreună cu secretarul consiliului local Ruscova au venit la mine acasă, unde am hotărât de comun acord să nu plece spre București până luni.

Luni dimineața am venit la Primărie și primul lucru pe care l-am făcut a fost să telefonez secretarului Consiliului Județean Maramureș, d-lui Valentin Bota (un om deosebit și corect și care, pe acea vreme, răspundea din partea Comitetului Județean de Ruscova, iar întâlnirile domniei sale cu factorii de răspundere din localitate, ori de câte ori era nevoie, erau din cele mai plăcute, el fiind singura persoană, care ar fi putut să ne susțină în demersul nostru, care după cum se vor derula evenimentele, ar fi avut rolul providențial unde l-am informat despre starea de spirit creată, informându-l totodată că nu sunt în măsură să țin situația sub control, la care Domnia sa mi-a răspuns:”.....ferească D-zeu să plece delegația la București”. În urma acestui telefon, cam o săptămână după adunarea generală a locuitorilor au fost convocați primarii la o instruire la Baia Mare. La un moment dat vine la mine instructorul județean de partid, dl. Popciuc Petru, și-mi spune:”....primare, la ora 10 pleci cu secretarul Valentin Bota la Ruscova. ”Sesizând gravitatea situației am fugit la Oficiul Juridic, de unde am făcut comanda cu primăria Ruscova, rugându-l pe secretarul primăriei să convoace în secret și cât mai urgent Comisia locală de Sistematizare.

În drumul spre Ruscova mă gândeam la ce va urma. Văzându-mă îngândurat, dl. Valentin Bota m-a întrebat: ”.....cine este vinovat de răsturnarea situației, deoarece primul secretar Gheorghe Blaj a informat Bucureștiul de aprobarea unificării celor două localități”. Răspunsul meu a fost scurt:”.... domnule secretar, sunt dispus să mergem în adunarea populară și dacă locuitorii vor afirma că eu sunt vinovat, sunt dispus să mă spânzur...”.

Întâlnirea cu membrii Comisiei locale de Sistematizare a d-lui V. Bota a fost scurtă și cu efect favorabil, și anume, dacă ruscovenii nu vor unificare, atunci Ruscova rămâne comună de sine stătătoare ca și până acum. După care, dl. V. Bota mi-a spus să convoc Adunarea populară și să informez populația de hotărârea luată.

Temându-mă că situația s-ar putea schimba l-am rugat să vină și el la adunare și să le spună el ruscovenilor că unificarea nu mai are loc. La propunerea mea, dl. Secretar V. Bota a spus că trebuie să însoțească o delegație pe Valea Izei și că nu poate fi prezent la adunare. În cele din urmă însă a acceptat să participe la aceasta doar dimineața, cu condiția ca ruscovenii să participe la adunare.

---

¹ Informator Horvat Vasile, Ruscova, 75 ani.

În cursul săptămânii, am luat legătura cu vicarul Ion Pițura și am convenit, că atunci când va primi un bilet prin omul de serviciu de la primărie, să întrerupă slujba la biserică și să vină în frunte cu enoriașii în Adunarea populară.

Duminica dimineața la ora 9.00, dl. V. Bota a fost la sediul primăriei Ruscova unde deja era așteptat cu nerăbdare. La întrebarea: unde îi sunt oamenii? i-am răspuns că vor fi și că trebuie să mergem în fața Căminului Cultural unde va fi adunarea. Când am pornit spre locul adunării și vicarul în fruntea enoriașilor se îndreptau într-o liniște și ordine desăvârșită spre Căminul cultural.

La întrebarea adresată ruscovenilor de către dl. Secretar V. Bota, dacă vor să se unească cu Leordina, răspunsul unanim a fost- NU. La care dl. V. Bota le-a răspuns:...”atunci așa va fi, Ruscova rămâne așa cum a fost, nu se unește cu Leordina. Toți cei prezenți au strigat: „Să vă ajute Dumnezeu, dle secretar””.

Astfel, putem afirma faptul că localitatea Ruscova în urmă cu 22 de ani a fost prima comună rurală care a dejucat planul de desființare abuzivă a unei unități administrative, prevăzut de comuniști fără a recurge la manifestații violente sau așa zise „mici revoluții”.

Pierzând cauza la Ruscova, organele comuniste din Maramureș și-au îndreptat atenția spre o altă localitate din județ, și anume localitatea Petrova. Despre modul cum au reușit petrovenii să răstoarne planul de a desființa o altă comună, se relatează pe larg accesând adresa web: [www.sighet-online.ro/index.php...revoluția din Petrova](http://www.sighet-online.ro/index.php...revoluția_din_Petrova)

How failed the communist plans for dissolve Ruscova (Maramureș County)

Abstract

The paper uses the methodology of oral history to recreate a difficult moment in the history of a small commune of Maramures County, in the years of the Communist Regime. Based on a new law promoted by the communists in 1974 and presented as a “systematization of the rural world”, a lot of communes in Romania, and also Ruscova (Maramures County) would be dissolved and included in other administrative units, therefore reduced at a status of “periphery”. Although many of these units resisted the degradation of their status, the inside mechanism that allowed passive resistance are difficult to comprehend based only on the official historical sources of that period. The detailed reconstruction of the insides of an event that could have changed forever the life of the inhabitants is founded therefore on the testimony of the main character of the public life of the commune in that period, the Mayor of Ruscova

Casa Muzeu Tășnad*

Anca Deaconu

Casa Muzeu Tășnad a fost realizată în cadrul Proiectului „*Patrimonium. Valorificarea moștenirii culturale comune în regiunea de graniță*” derulat de Muzeul Județean Satu Mare și Direcția Muzeelor din județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, finanțat prin programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013.

Casa țărănească amenajată la Tășnad a fost cumpărată din localitatea Sânmiclăuș, județul Satu Mare. Casa datează din 10 octombrie 1903, această dată fiind marcată de constructor pe meștergrindă.

În interiorul acesteia a fost amenajată expoziția permanentă de istorie și arheologie locală, interior specific zonei de câmpie și subcodru, sala meșteșugurilor și depozitul uneltelor agricole.

Patrimoniul arheologic provine din săpăturile efectuate pe teritoriul orașului Tășnad, dar și în zona limitrofă a acestuia, în localitățile ce pot fi considerate ca aparținând „hinterlandului” acestuia. Zona Tășnadului este bogată în vestigii arheologice, ca urmare a condițiilor bune de trai pe care le asigură relieful variat, ce include ecosisteme de deal, câmpie și mlaștină.

Pe parcursul timpului în această zonă au fost efectuate cercetări arheologice la Cehăluț, Căuaș, Tășnad, Blaja și Sărăuad. De asemenea, vestigii arheologice au fost descoperite întâmplător, la suprafață sau cu ocazia realizării unor lucrări edilitare.

Pentru epoca neolitică, cele mai interesante descoperiri au fost realizate în zona ștrandului din Tășnad. Aici, pe în valea pârâului Cehal, cu ocazia lucrărilor de construcție au fost descoperite vestigii ale culturilor Criș (neolitic timpuriu) și Tisa (neolitic târziu). În această zonă au fost descoperite locuințe și construcții gospodărești ce conțineau ceramică (uneori pictată), unelte de piatră (topoare, lame, răzuitoare). Vestigii neolitice au mai fost descoperite în localitățile Cehal, Cehăluț, Blaja și Tășnad.

Epoca cuprului și perioada de tranziție spre epoca bronzului sunt reprezentate de culturile arheologice Tiszapolgar, Coțofeni, Baden, ale căror vestigii s-au descoperit la Tășnad, Sărăuad și Blaja.

Descoperiri deosebit de interesante au fost realizate pentru epoca bronzului: așezările de la Sărăuad (cultura Otomani), Cehăluț și Tășnad (cultura Hajdubagos-Cehăluț). Din această perioadă sunt expuse unelte realizate din corn de cerb, tipare pentru turnat obiecte de bronz, vase ceramice, respectiv arme, unelte și podoabe de bronz.

Pentru perioada de la începutul epocii fierului, descoperiri spectaculoase au fost realizate la Căuaș. Pe insula cunoscută sub numele de „Sighet” a existat o uriașă așezare fortificată ce avea rol de centru tribal.

Descoperiri arheologice din perioada epocii romane au fost realizate pe raza localităților Tășnad (zona ștrandului), Cehal, Blaja și Cehăluț. Artefactele scoase la iveală de specialiști atestă prezența dacilor și a germanilor pe meleagurile Tășnadului. Cultura materială a acestor populații atestă un schimb intens cu zona provincială romană.

Prima atestare documentară a Tășnadului datează din perioada imediat următoare primei invazii mongole, în anul 1246. Din punct de vedere administrativ, așezarea făcea parte în acele vremuri din comitatul Solnocu de Mijloc (viitorul Sălaj). Mai important este însă statutul său din punct de vedere al administrației ecleziastice: Tășnadul a reprezentat, pe tot parcursul evului mediu, centrul vicariatului de după Meseș al Episcopiei Transilvaniei. Întreaga așezare era de altfel în proprietatea episcopului de Transilvania, cu reședința la Alba Iulia.

Importanța statutului său ecleziastic a imprimat Tășnadului o dezvoltare ascendentă, din punct de vedere economic și al numărului de locuitori, în toată perioada medievală. În 1456 devine *oppidum* (târg), ajungând să reprezinte ceva mai puțin decât un oraș, însă o localitate mult mai importantă decât un simplu sat. Două decenii mai târziu, regele Ungariei, Matei Corvin, acordă episcopului Transilvaniei permisiunea de a construi o cetate din lemn sau piatră pe moșia sa din Tășnad. Despre aspectul sau istoria clădirii sau a fortificației construite nu avem aproape nici un fel

---

* Pregătirea științifică și realizarea expoziției a fost efectuată de membrii echipei de proiect: Szócs Péter Levente (coord.), Tóth Zoltán, Anca Deaconu, Diana Iegar, Sárándi Tamás, Szilágyi Levente, Gindele Robert.

de date. Ultima mențiune a “castelului” din Tășnad datează din anul 1563, când se afla în posesia lui Balassa Menyhért.

Tășnadul și domeniul format în jurul acestuia devine una dintre componentele Principatului Transilvaniei imediat după formarea acestuia, la jumătatea secolului al XVI-lea. În timpul domniei lui Gabriel Bethlen, domeniul este donat de principe fratelui său, Ștefan Bethlen, ajungând pe această cale în posesia soției acestuia, Széchi Mária. O conscripție mai târzie, din secolul al XVIII-lea, relevă dimensiunile domeniului cu centrul la Tășnad. Acesta cuprindea un număr de 20 sate, situate în zona vestică a comitatului Solnocu de Mijloc și în comitatul Bihor: Camăr, Almașu Mare, Șumal, Cehal, Cehăluț, Boianu Mare, Doh, Blaja, Malomszeg, Cig, Sărăuad, Giungi, Căuaș, Ghenci, Satu Mic, Țeghea, Săcășeni, Babucza, Mălădia și Bobota.

Tot ca o donație a principelui Transilvaniei, Tășnadul își schimbă din nou proprietarii în anul 1648, ajungând în posesia lui Gheorghe Rákoczi. Acesta și-a construit în localitate o curie din piatră, vizibilă încă în 1742, centru al domeniului economic din zona Tășnadului.

În ceea ce privește viața locuitorilor din zonă, primele date mai complete ne parvin abia din perioada premodernă. Conform statutului său de centru regional, Tășnadul avea un număr mare de locuitori. În 1742, aici locuiau 201 familii, dintre care 35 de familii de nobili. Tradiția școlii din localitate este foarte puternică: aici a funcționat prima școală deschisă după Reforma religioasă în comitatul Solnocu de Mijloc. În timp, până în secolul al XIX-lea, în oraș s-au deschis școli confesionale aparținând celorlalte culte religioase conviețuitoare: romano-și greco-catolici, izraeliți.

În anul 1779, domeniul Tășnad intră în posesia contelui careian Károlyi Antal. Târgul se transformă în scurt timp într-unul dintre centrele de colonizare a șvabilor, ajunși aici din localitățile vecine. Familiile de șvabi, și apoi cele de evrei stabilite în localitate dinamizează viața economică a Tășnadului, în special în domeniul meșteșugurilor și al comerțului. Târgul devine un important centru al breslelor meșteșugărești care beneficiau deja de o anumită tradiție în zonă. Multe dintre cele mai importante bresle din Tășnad: cele ale olarilor, tăbăcarilor, cizmarilor, curelarilor etc. primesc privilegii importante în anul 1837.

Tășnadul devine, la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, un important centru al mișcării naționale românești. Oameni de valoare, intelectuali din sfera laică sau ecleziastică, de origine din satele românești din jurul Tășnadului au adus o contribuție importantă nu doar în păstrarea conștiinței naționale a românilor sătmăreni, ci și în îmbunătățirea calității vieții acestora. În anul 1908, la inițiativa mai multor preoți, avocați, învățători, dar și simpli țărani din zonă, a luat ființă la Tășnad banca „Vulturul”, cu scopul acordării de ajutor financiar proprietarilor cu spirit întreprinzător și, astfel, impulsionează viața economică a orașului și a zonei. Un rol central în această inițiativă l-a avut avocatul Dr. Coriolan Șter, una dintre personalitățile cele mai marcante ale vieții economice și politice ale Tășnadului din acea perioadă. Acesta joacă un rol important și în cadrul evenimentului care marchează decisiv primele decenii ale secolului al XX-lea, Unirea Transilvaniei cu România. Ales ca membru al Consiliului Național Român din Tășnad, este delegat din partea orașului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918), unde dobândește statutul de membru al Marelui Sfat Național Român.

Tășnadul continuă să-și păstreze statutul de centru de plasă și în perioada următoare integrării Transilvaniei în România. Anii dintre cele două războaie mondiale sunt caracterizați de o dezvoltare economică lentă, dar constantă. Ruptura este provocată de marea conflagrație din 1939-1945, când Tășnadul, odată cu Transilvania de Nord este integrat din nou în Ungaria. În anul 1944, evreii din oraș, însumând aproximativ 800 de persoane, sunt internați în ghetoul din Satu Mare și apoi transportați spre lagărele de exterminare din Polonia. Abia un an mai târziu, după încheierea războiului, este rândul populației șvabești din Tășnad să fie transportată spre lagărele de muncă din URSS.

După încheierea evenimentelor nefaste ale celui de al doilea război mondial, un moment notabil în viața orașului îl reprezintă reforma administrativă din anul 1968, când Tășnadul este integrat în județul Satu Mare. În perioada comunistă, în oraș se înființează unități industriale de prelucrare a lemnului, de construcția mașinilor și de industrie ușoară. În anul 1978, pe teritoriul orașului este descoperit un important izvor de ape termale. Aproape imediat este înființată stațiunea de băi termale, care reprezintă și la momentul actual una dintre cele mai importante ținte ale turismului balnear din întreaga zonă sătmăreană.

Orașul Tășnad este locul natal al mai multor personalități științifice și culturale de renume internațional, între care se remarcă Lajos Bíró (1856-1931), celebru biolog și etnograf, Coriolan Șter (1879-1924), avocat și politician, Sámuel Keresztesi, pictor. Amintirea celor trei personalități este păstrată de statuile ridicate de comunitate în parcul orașului.

Casa țărănească specifică zonei sătmărene de câmpie și zonei de subcodru este compusă din tindă, camera din față (sau camera curată) și camera de locuit, urmată de cămară și bucătăria de vară. Materialele folosite în construcție sunt în mod tradițional văioagele și lemnul. Stâlpii de susținere ai tavanului sunt așezați pe o meștergrindă din lemn de gorun, de obicei inscripționată de constructor cu numele acestuia și data. Camera curată reprezintă încăperea cea mai atent mobilată și decorată a locuinței, îndeplinind cel mai adesea funcția de „cameră de oaspeți”. Obiectele din lemn care reconstituie un interior specific zonei: masa, scaunele, patul, lădoiul, ornamentate cu motive decorative specifice zonei, sunt confecționate de mici meseriași locali.

Țesutul la război al textilelor era preocuparea principală a femeilor, îndeosebi în anotimpurile în care munca câmpului nu reprezenta preocuparea prioritară, din toamnă până în primăvară. Țesăturile din zona de câmpie sunt ornamentate cu motive florale, geometrice și zoomorfe, predominant în nuanțe de albastru și vișiniu. Materialele textile sunt țesute din in și cânepă, iar broderiile sunt lucrate manual.

Lădoiul, una dintre cele mai reprezentative piese de mobilier din încăperea, are o valoare multifuncțională, servind atât pentru depozitarea materialelor textile, cât și pentru odihnă.

Majoritatea blidelor care decorau pereții locuințelor erau realizate de meșteri locali, însă gospodarii înstăriți își împodobeau interioarele camerei curate cu piese mai rare din centre ceramice renumite, precum cel de la Vama, iar mai târziu cu farfurii de Hollóháza, Wittemberg.

Icoanele reprezentau mai mult decât un simplu element de decor, simbolizând credința și spiritualitatea care ghida viața oamenilor de la sate. În zona Tășnadului sunt răspândite mai ales icoane pictate pe sticlă, și mai rar cele pictate pe lemn.

Interiorul reconstituit al camerei curate specifice zonei de câmpie și zonei Codru reflectă întocmai caracterul multietnic și pluriconfesional al comunităților conviețuitoare care au dat naștere unei culturi tradiționale cu elemente unice, individualizante.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, imaginea Tășnadul era cea a unui târgușor cu puternice accente rurale, dinamizat însă de activitatea productivă a celor câteva ateliere meșteșugărești din oraș. Încă din evul mediu, de când beneficiază de statutul de târg, Tășnadul a reprezentat un centru zonal de producție meșteșugărească, capabil să asigure produse finite pentru toate satele din vecinătate.

Meșteșugurile erau practicate fie în atelierele profesionale, fie pe stradă ca activitate sezonieră, sau ocazional în târgul care se desfășura săptămânal. Domeniile de specializare a meșterilor răspundeau cerințelor traiului de zi cu zi al oamenilor din zonă, centrându-se îndeosebi pe prelucrarea lemnului, fierului și a pielii. Atelierele meșteșugărești produceau toate obiectele și instalațiile necesare dotării unei gospodării, respectiv uneltele utilizate în desfășurarea activităților tradiționale din zonă. Produsele finite, rezultate ale muncii din ateliere erau vândute în târgurile organizate săptămânal sau lunar în Tășnad.

Meșteșugarii din Tășnad beneficiază de o tradiție istorică îndelungată. Mărturii istorice despre existența meșterilor olari, tăbăcari, cizmari, dogari, rotari, dulgheri, fierari și croitori și despre organizarea acestora în bresle cu statut bine definit se păstrează încă de la începutul secolului al XIX-lea. Încă din 1837, breslele olarilor, tăbăcarilor, cizmarilor și curelarilor din Tășnad primesc privilegiile prin care activitatea lor este încurajată la nivel regional și statal.

Dintre atelierele meșteșugărești care și-au desfășurat activitatea în oraș, sunt reconstituite aspecte specifice atelierelor de tăbăcar, de pantofar, de fierar și de olar. Astfel, obiectele expuse (unelte caracteristice fiecăreia dintre cele trei meserii, produsul finit) vor reconstitui într-o manieră inteligibilă și sugestivă arta aproape uitată a meșterilor din Tășnad, astăzi în totalitate înlocuită de producția industrială.

În regiunea Tășnadului, particularitățile de relief și clima, varietatea și întinderea solurilor cultivabile determină prezența culturilor de cereale, plante textile, pomi fructiferi, vița de vie, toate acestea având o continuitate care dovedește că agricultura este o ocupație străveche și permanentă a poporului nostru.

Organizat în spațiul destinat cămării, depozitul de unelte agricole reprezintă o încăpere tipică gospodăriei tradiționale țărănești din zona de câmpie, unde agricultura reprezenta o ocupație de bază. În general, aici sunt păstrate uneltele de mai mici dimensiuni folosite la munca câmpului, precum furca, grebla, coasa, lopata pentru cereale, îmblăciul etc.

Grâuul se tăia cu coasa, iar în urma secerătorului femeile adunau spicele de grâu făcându-le cruci. O cruce era formată din 18 snopi de grâu. Aceste cruci erau duse în gospodăriile oamenilor urmând să fie bătute cu îmblăciele. Boabele rezultate au fost adunate cu lopata și trecute prin vânturătoarea de cereale, separând bobul de pleavă. Paiele rămase pe câmp erau adunate cu grebla, unealtă agricolă folosită și la adunarea fânului.

Piese de rezistență ale expunerii din această sală le reprezintă uneltele în sine, astăzi rar întâlnite chiar și la țară, care sugerează un mod de viață aproape exclusiv în trecutul relativ apropiat al regiunii Tășnadului.

Casa Muzeu Tășnad - oglindă și martor al relațiilor dintre culturile din zona de câmpie beneficiază de un patrimoniu unic, dar în curs de dispariție .

Prin intermediul acestei case tradiționale se prezintă publicului și se conservă pentru generațiile viitoare cele mai valoroase elemente de cultură materială și spirituală a locuitorilor din Tășnad.

Prezența acestor valori într-un muzeu demonstrează atât locuitorilor acestui oraș, cât și turiștilor tradițiile culturale ale oamenilor de pe aceste meleaguri, hărnicia, îndemânarea, talentul și spiritul lor creator.

Bibliografie:

Ardelean Ioan, *Oamenii din Sălaj (Szilágysági emberek)*, Zalău, 1938.

János Némethi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului, București (Nagykároly vidékének régészeti repertórium)*, 1999.

Petri Mór, *Szilágy vármegye monográfiája (Monografia comitatului Sălaj)*, Zilah, 1902.

Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosujvariensis graeci ritus catholicorum pro anno a Christo nato 1886, Szamosujvarini, 1886.

Szőcs Péter Levente (coord.), *Arhitectura ecleziastică din Satu Mare. Szatmár egyházi építészet. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*, Satu Mare, 2007.

Dionisie Stoica - Ioan P. Lazar, *Schiță monografică a Sălagiului (A Szilágyság vázlatos monográfiája)*, 1908.

Várady József, *Királyhágómellék református templomai I, A Nagybányai, Nagykárolyi, Szatmári, Szilágysomlyói, Zilahi egyházmegyék (Bisericile reformate ale Episcopiei de Piatra Craiului I. Protopopiatele Baia Mare, Carei, Satu Mare, Șimleu Silvaniei, Zalău)*, Debrecen, 2004.

Tășnad Museum House

Abstract

Tășnad Museum House was made within the project "Patrimonium. Common cultural heritage in the border region" implemented by the Satu Mare County Museum and Museum Department in the county Szabolcs - Szatmár - Bereg, financed through the CBC Hungary - Romania 2007 - 2013. The peasant house arranged at Tasnad was bought from the village Sânmiclăuș, Satu Mare county. The house dates from 1905, this time being mentioned by the builder on the master beam. Inside of the house was arranged a permanent exhibition of local history and archeology, interior specific room of plains and forest area, crafts and agricultural tools.

Casa Muzeu Tășnad

Istorie și arheologie locală

Sala meșteșugurilor

Interior țărănesc

Depozit de unelte agricole

A posztmodern Ady-recepció: ideológiai beszédmódok és kanonizációs stratégiák

Kereskényi Sándor

A kortárs líra kérdésirányait integráló (vagy attól elhatárolódó) olvasói identitásképzés számára nagyon is eltérő lehet a múlthoz fordulás érdekeltsége. Sokszor előáll a sajátos hermeneutikai szituáció: a *feltételezett* egykori és a *tapasztalt* jelenidejű költészeti horizont távolsága más-más okokból jelenthet kihívást az értelmező számára. A mai magyar költészet mértékadóinak vélt teljesítményei ritkán teremtenek intertextuális kapcsolatot az Ady-versekkel. Mégis egyre jobban érzékelhető a költő életművével való újabb számvetés igénye. Az eltérő interpretációs érdekeltségek nyilvánvaló meglepte azonban máris sejteti korunk Ady-olvasásának esetenként radikálisan széttartó lehetőségeit¹.

Ady Endre (1877-1919) új elemekkel szőtte át az európai szimbolizmust - a létezés egészének transzcendenciáját nemzeti hagyományokkal, biblikus és népi mítoszokkal ötvözte, s tette mindezt egy kihangsúlyozott közéleti elkötelezettség jegyében. Joggal nevezhetjük őt az „utolsó magyar nemzeti költőnek”, hiszen az európai szimbolisták színes palettáján a „nemzeti modernséget” testesítette meg. Ugyanakkor líránk első olyan költője, akinél felismerhető már a „nemzetfelettség” későmodern motívuma is, a nemzeti értékek tudatos alárendelése az emberi emancipáció egyetemes célkitűzésének.

Az elmúlt harminc évben Párizsban élő neves irodalomtörténészünk, Pór Péter szerint Ady ízzig-vérig magyar költő, ezzel egyidejűleg azonban - Paul Celannal és Rainer Maria Rilkével együtt - a Monarchia „nemzetek feletti” költője is, sajátos „Duna-menti tematikák” hírhozója. Pór Ady-jellemzése kiindulópontjává vált a költő posztmodern recepciójának². 1988-as könyvének zárószövegei vissza-visszatérnek a magyar szimbolizmus olyan kutatóinál, mint Bojtár Endre³, Fried István⁴, Krasztev Péter⁵, Vajda György Mihály⁶. Eszerint Ady összekapcsolta a lélek ezoterikus mélységének Baudelaire-től tanult kifejezését a nyelv, illetve a stílus Verlaine-féle megújításával. Anélkül, hogy elérte volna a versszerkezet Mallarméra (vagy akár Rilkére) jellemző összetettségét, olyan komplex képi világot hozott létre, amely a szimbolikus költői ontológia jelentős vívmányának tekinthető, sőt túl is mutat azon.

Az Ady-kanon újraértékelése

Az Ady-életmű a 20. század folyamán sokféle, többnyire eltérő (olykor konfliktusos) kanonizációs törekvések mentén értelmeződött át meg át, újra és újra - majdnem mindig agresszív irodalom- és kultúrpolitikai stratégiák kitüntetett ütközőpontjaként. Ezért aztán egyáltalán nem meglepő az Ady-viták gyakorisága, sőt még az sem, hogy a vitatkozó felek (a legkomolyabbnak szánt irodalomtörténeti értékelések kontextusában) az Ady-szövegeket irodalmon kívüli szempontok szerint kívánták végleg feldicsőíteni vagy éppen egyszer és mindenkorra lejártni.

Az értésmód „felnitítésének” vagy „lezárásának”, illetve „kisajátításának” ellenjátéka talán a legfontosabb komponens az Ady-olvasás történetében. Megjelent az ú.n. „Ady-pörökben” (1910-1930), megjelent az akadémiai és a publicisztikai diskurzusokban. Megjelent elsősorban az ideológiai és az esztétikai legitimációképzés igényével, megjelent sokszor az eltérő hagyományszemléletek ütköztetésének szándékával, és megjelent néha (de nem utolsó sorban) az öngazolás és a pozícióvadászat többé-kevésbé leplezett törekvései mentén⁷. Babits, Kosztolányi és József Attila vitájában (ahogyan József Attila Babits-kritikájában is) elsőrendű szerepet kapott. Itt a „hatásszorongás” beszédmódalakító szerepe mellett meghatározó tényező lehetett, hogy éppen

¹Szirák Péter: Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukció az Ady-recepcióban. *Literatura*, 1998. 2. 173-180. A szerző eme tanulmánya egyszerre képez nélkülözhetetlen eligazítást és megkerülhetetlen vita-alapot. A legújabb Ady-interpretáció hagyományos nézőpontú áttekintését olvashatjuk Görömbei Andrásról (Ady-képünk és a újabb szakirodalom. In: *A szavak értelme*. Csokonai, Debrecen, 1996. 15-28.)

²Péter Pór: Ein Symbolist aus Ost-Europa: Endre Ady. In: *Der Körper des Turmes. Essays zur europäischen Literatur von Schiller bis Valéry*. Ed. Peter Lang, Frankfurt/M.-Bern-New York-Paris, 1988. 220.

³Bojtár Endre: *A kelet-közép-európai szimbolizmus*. Akadémiai, Bp., 1989.

⁴Fried István: *Az Osztrák-Magyar Monarchia irodalma és kultúrája*. Irodalomtörténet, 1991. 1.57-92.

⁵Krasztev Péter: *Ismét újra kell születnünk. A szimbolizmus Közép- és Kelet-Európában*. Balassi, Bp., 1994.

⁶Vajda György Mihály: *A modernség néhány típusa az Osztrák-Magyar Monarchia irodalmaiban*. In: *Egy irodalmi Közép-Európáért*. Fekete Sas, Bp., 2000.101-103.

⁷Jászi Oszkár: *Ady és a magyar jövő*. Nyugat, 1919.1.13-17.

általán problémázódik a századelő költészettörténeti paradigmájának folytathatósága. Összefüggésben azzal a törekvéssel, amely immár elodázhatatlan feladatának látja a kultúra, a művészet és a politikum viszonyának újragondolását - elvárás és tapasztalat olyan rendszerében, amelyet élesen eltérő modernség-konstrukciók tagolnak.

Ilyen körülmények között Ady Endre egyszerre válik a modernség-kánon és az azt „magyartalannak”, „nemzetietlennek” minősítő ellenkánon középponti alakjává. Ne feledjük: a költő (elsősorban a *Nyugat* révén) a 20. század eleji reformelit vezéralakjává vált (azaz ideológiai távlatból a „szakítás”, a „szembenállás” embere volt), költészetének és társadalomszemléletének fő aspektusa azonban mégis a „történeti identitás”, a „visszatekintés” volt. Ady értelmezéstörténetét tehát nagy mértékben befolyásolta-már az „egyidejű” recepció idején is - a 20. századi magyar modernségfelfogás heterogenitása, a korabeli modernségfogalmak dinamizmusa.

Elmondható tehát, hogy az Ady-kánon mindenkorai újraértékelése nem annyira irodalomelméleti, irodalomesztétikai értékek, hanem szinte kizárólag irodalompolitikai érdekek mentén zajlott - sokszor a kelletténél felszínesebben, és általában a szokásosnál hangosabban. Már igen korán, 1910-ben, Horváth János szép és tartalmas értekezésben méltatta a költő szövegeinek összetettségét, sőt hagyománytörténeti értékeit, modernitásának megszenvedett, hiteles voltát is, de nem mulasztotta el rosszallóan megjegyezni liberális kötődéseit, „alkalmi magyartalankodásait.”⁸ Később Földessy Gyula „megvédte” Adyt Babits és Kosztolányi „magyartalanító kísérleteitől.”⁹ Aztán maga Babits vette védelmébe (1920-ban!) Ady „hiteles” magyarságát, mi több, költőtársát „kurucnak” aposztrofálta¹⁰. Ezidőtájt Szeffü Gyula - elismerve sőt némiképpen „túldicsérve” a költő irodalmi érdemeit-Adyt „politikai analfabétának” bélyegezte, művelődéstörténeti hatását pedig „ellentmondásosnak”, „nem éppen veszélytelennek” ítélte.¹¹

A kanonizáló ideológiaképzés legjellemzőbb példájával azonban Féja Géza szolgált. Szerinte Ady „etnikumvédő eszmevilága” a „magyar szellem” mítoszának kibontakozását példázza - s egyben a „magyar népiség” szociális-kulturális emancipációját. Féja ezzel a látványos (és felszínes) megoldással vélte jó szorosan összekapcsolni a „nemzeti Adyt” a „társadalmi Adyval” - anélkül, hogy sok szót vesztegetett volna költői mibenlétének megmutatására.¹² Igaz, nem ő volt az első és utolsó, akinek az igényes versanalízis komoly gondot okozhatott. Ezzel be is indult az Ady-kanonizációk ama sorozata, amidőn rendre a költő-Ady húzta a rövidebbet - hiszen költészete volt az utolsó, amit az eszmetörténész egzegéták figyelemre méltattak. Ez érthető is, hiszen a mű nyelvi-stilisztikai dimenziója volt az a szféra, ahonnan a legkevesebb legitimáló „muníciót” lehetett begyűjteni. Révai József, Lukács György vagy Bóka László a bolsevik-marxista, egyeduralmi aspirációjú rekanonizációs törekvések képviselőiként egyfajta üdvtörténeti narratívát állítottak előtérbe¹³ - az 1945-1965 közötti korszakban ez a „diszkurzív rendőrségként” működő cenzúra és a tényleges erőszakszervezetek hathatós támogatását élvezte, odáig menően, hogy Adyt-kötelezően - a „marxista forradalmár” alaptípusának előfutárává tette. (Ekkor született meg a Petőfi-Ady-József Attila hármasság legitimációs és uralmi paradigmája is.) 1965-1985 között a „Petőfi-Ady-József Attila vonal” már iránytű és mérce egyaránt, s ennek a nagy „megalapozó” munkának volt végső állomása Király István két terjedelmes Ady-monográfiája¹⁴, illetve egy fontos tanulmánykötete, amely azonban már meg is előlegezte a kilencvenes évek új Ady-interpretációit¹⁵.

Király egyébként - és ilyen értelemben - az államszocialista Ady-olvasat beteljesítőjének és a posztmodern Ady-recepció megelőlegezőjének tekinthető. Beteljesítője a hivatalos baloldali recepciónak, hiszen összegezni tudta az államszocialista kritika megközelítésmódjait. Ugyanakkor elérkezettnek látta az időt arra, hogy a kismemesi, a protestáns, a vívódó Adyt „rehabilitálja”. Olykor megmosolyogató csűrés-csavarással: „Magáévá tette Ady a radikális történelemlátás alapszemponjtját. A nemzetivel szemben a társadalmat tekintette értékelő és magyarázó elvnek, de a

⁸Horváth János: Ady és a legújabb magyar líra. Széphalom, Bp., 1910.

⁹Földessy Gyula: Ady Endre. Tanulmány és ismertetés. Exodus, Bp., 1923.

¹⁰Babits Mihály: Tanulmány Adyról. In: Magyar irodalomtörténet arcképekben. Magvető, Bp., 1996.145-172.

¹¹Szeffü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Mecénás, Bp.,1989.363-369.

¹²Féja Géza: Magyar irodalomtörténet. Felvilágosodástól sötétedésig. Magyar Élet, Bp., 1938.

¹³Azaz baloldali apostolként vagy egyszerűen csak „vörös agitátorként” mutatták be a költőt.

¹⁴Király István: Ady Endre. Magvető, Bp., 1970. I-II., valamint uő.: Intés az őrzökhöz. Magvető, Bp., 1982. I-II.

¹⁵Király István: A megkötöttség verse. In: Hazafiság és forradalmiság. Kossuth, Bp., 1974. 263-290.

szabadságharcos tradíciót ezzel a mércével mérve is, őrizendő örökségnek vélte.”¹⁶ Király azonban megelőlegező is: például Ady sokat vitatott „kurucos megkööttség-érzését” (hogy ti. a költő egyszerre érezte áldottnak és átkozottnak a történelmi múlt egyik „legszebb hagyományát”) először vizsgálta ideológiamentesen, szigorúan formális-texturális kritériumok alapján, s az így nyert eredmények nyomán jutott el a kuruc versek tematikus motívumainak újraértelmező és jelentős mértékben újraértékelő szemantikai átcsoportosításáig.¹⁷

A Révai-Lukács-Bóka-Király-féle kanonizációs stratégiával végig vitában maradt két debreceni irodalomtörténész, Barta János „protestáns” és Tamás Attila „polgári” Ady-olvasata.¹⁸ Tamás Attilánál Ady a magyar modernség képviselője, s közben biztosítja a költészeti hagyomány folytonosságát - múlt és jelen összekapcsolódásának dinamizmusában. Ez az olvasásmód a világtkép-fogalom rögzítésével tagoltabbá, sőt átláthatóbbá tette Ady megítélhetőségét. Nem befolyásolta olyan ideológiai bizonyításkényszer, amely a magyar költészeti tradícióról, valamint az európai lírai horizontokról leválasztotta volna az értékvonatkoztatások összetettségét. Tamás a modernség tagolt önreflexiójában, az egymástól is megkülönböztetett modernség-fogalmak kultúraközi dialógusában igyekezett Adyt újraértelmezni.

Barta János nagy igényű tanulmányaival ráirányította a figyelmet az Ady-versnyelv kódkonfigurációinak összetettségére, másrészt Ady költészetének karakterológiai-kultúrmorfológiai komponenseire. Ezzel jelentősen megnőtt az Ady-recepció feltételrendszerének komplexitása és befogadásesztétikai többértelműsége. A nyelvi összetettség hangsúlyozása ugyanis implicit kritikája volt az ideológiaképző olvasásnak, ugyanakkor visszaírta Adyt a 20. század lírájának kánonjába, szabaddá téve vallásos dekódolhatóságát.¹⁹

A posztmodern Ady-olvasat

Az utóbbi évtizedek stílusirányzat-történeti távlatúnak szánt módosításai többnyire korrekciós jellegűek voltak. Ady lírai alakításmódjának „szisztematikus idejét” igyekeztek behatárolni - többnyire az irányzati odatartozás eldöntetlenségének tapasztalatával. A már Horváth János által megjelölt szimbolista vonatkozásokat, illetve szecessziós értelmezési kereteket mindinkább tágitotta az impresszionista, expresszionista, szürrealista jegyek feltérképezése. Ezeket az utóbbi időben egyre inkább kiegyensúlyozta a biblikus-népies versnyelv kanonikus fontosságának felismerése, illetve az a feltételezés, hogy Ady eleve - minden egyénieskedése ellenére - stílári szintézisre törekvő, tudatos versíró volt.

Az Ady-kánon alakulástörténetében ezzel összefüggő, de jóval meghatározóbb szerepet játszik az irodalomtörténeti folytonosság és diszkontinuitás kérdése, amely mindenkor befolyásolja a történelmi szegmentálás korszak-retorikáját is. Jellemző, hogy a Tamás Attila-féle történeti konstrukcióban a Vörösmarty-Petőfi-Arany-Ady-József Attila-folytonosság mellett nagy hangsúlyt kap annak az argumentációja, hogy Ady a magyar költészeti modernség igazi kezdeményezője. (Bori Imre az avantgardot tekinti a modernség letéteményesének, míg Adyt lényegében 19. századi jelenségnek ítéli²⁰.) Németh G. Béla rekanonizációjában, amelynek központi elemévé a tragikus létbölcsélet kitüntetettsége vált, nem épített ki folytonos történeti konstrukciót. Igaz, ő nem látott alapvető törést a 19. század utolsó harmada és a 20. század első harmada között. (Igy Adynak, sőt még Kassáknak is a hagyományhoz való kötődése szerves része a 19. század irodalomszemlélet folytonosságának.²¹)

Az olyanfajta kultúrtörténeti megközelítés, mint a Németh G. Béláé, Ady közvetlen elődeit a Schopenhauer szellemében író Reviczky Gyulában és a Nietzsche felé mutató Komjáthy Jenőben látja, és hangsúlyozza azt, hogy költészetének tematikus előzményei felbukkannak már az 1880-as években zajló ún. tragikum-vitában. A „sorsrontás” gondolata, a „létben való kiszolgáltatottság” riasztó képe, a „beteggé vált emberiség” rémlátomása, valamint az Arany-Madách vonal világtképi hagyománya, a moralitás ontologikumá abszolutizálása, sőt még a „rossz magyar karakter” rögeszméje is mind felvonul Beöthy-Rákosi-Péterfy nagy vitájának érvrendszerében. Németh G.

¹⁶Király István: Ady és a kurucos-szabadságharcos örökség. In: Hazafiság és forradalmiság. 218-262.

¹⁷Uo. 265-279.

¹⁸Tamás Attila: Esztétikum, írás, olvasás. Magvető, Bp., 1988. 275.

¹⁹Barta János: Vallásos élmény, életélmény és küldetésstudat Ady lírájában. In: Évfordulók. Szépirodalmi, Bp., 1981. 175-198.

²⁰Bori Imre: Avantgarde és modernség. Akadémiai, Bp., 1978.

²¹Németh G. Béla: Küllő és kerék. Folytonosság, hagyomány és modernitás irodalmunkban. Magvető, Bp., 1978.

Béla szerint a „francia tapasztalat” csak ráerősített arra az „életérzésre”, amelybe Ady „beleszületett”.

Az életmű megszületésének kultúrtörténeti környezete áttételesen meghatározta az egyidejű recepció feltételeit is. Németh G. Béla elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy Ady - ellentétben az irodalomtörténészek többségének közismert véleményével - nem a jövőnek, hanem a jelennek alkotott, azaz nagyon is tisztában volt kora olvasói elitjének az elvárásaival és igényeivel. „Ady-divatot maga a költő teremtett” - írja az irodalomtörténész, hangsúlyozván, hogy Ady volt az első olyan modern költőnk, aki „tudatosan választott elődöket magának”, és mind esztétikai, mind pedig politikai szempontból a legaktuálisabb kívánt lenni - odáig menően, hogy szövegeiben fokozatosan növelte a „lázongó költő”, a „marginális értelmiségi” és a „megkeseredett vátesz” szerepsajátosságaira utaló tematikus és stílári jegyeket.

Nem elégedett meg azzal, hogy ő a „tragikusan magyar” - olyan költő benyomását akarta kelteni, aki nem más, mint „a legutolsó magyar”. („Magamban látni omlóban a fajtám” - írja kétségbeesve a *Margita élni akar* című 1912-es verses regényében.) Ady egész poétikai szerepjátszásával azt sugallta, hogy a *magyar költészet* „utolsó megszólaltatója”, és az, ami utána jön, *más* - gyökértelenebb, hígabb, hiteltelenebb. Németh G. Béla szerint Ady nem feltalálta, hanem folytatta a „magyar sorsképlet” textualizálását, és ilyen értelemben jóval szorosabb módon kötődött a századvég mentalitástörténeti toposzaihoz és magyarsággépéhez, mint azt egykori és mai méltatói feltételeznék. Ugyancsak Németh G. Béla mutatott rá, Ady sajátos attitűdjének életrajzi hátterére, összefüggésére a hagyományos nép- és nemzetmentői hivatástudattal.

Kenyeres Zoltán Ady-könyve a tematikus eldöntetlenségek szaporításával igyekezett elkerülni a határozott állásfoglalást irányzati és korszakolási kérdésekben. Könyve szerint Ady nem volt irányzatos szimbolista, ám belső rokonság fűzte a parnassziánus költészet utáni francia lírai kezdeményezésekhez. Kenyeres a tematikus-biografikus jelentésalkotást deklarálta a versszubjektum nyelvi konstituálódásának vizsgálatával kapcsolja össze. Így a romantika kontinuitása mellett érvel - szerinte Ady arra törekedett, hogy megőrizze a versíró alany abszolút lírateremtő pozícióját.²²

Egyébként - Kulcsár Szabó Ernőhöz és Szegedy-Maszák Mihályhoz hasonlóan - Kenyeres Zoltán is határozottan szembe megy az államszocialista Ady-kánonnal. Király István üdvtörténeti narrációjával egyértelműen szembeszögezi Ady önaffirmatív ars poeticáját, és az ebből következő tragikus retorika „explozív individualizmusát”. Ennyiben ráerősít Barta János és Tamás Attila érvelésmódjára. Azzal azonban már túl is lép rajtuk, hogy az Ady-költészet lírai diskurzusát szorosan hozzáköti nemcsak Juhász Gyula és Tóth Árpád, hanem Babits Mihály és Kosztolányi Dezső lírai retorikájához, és ezáltal Adyt közvetlenül megteszi az expresszionista-pacifista, sőt a filozófikus és vallásos József Attila költészettörténeti elődjének.²³

Az Ady-kánon „összeolvasása” a legújabb európai líra-elemzés normarendszerével

Az Ady-recepció mindig is kulcskérdése volt a 20. század magyar irodalmáról alkotott nézeteknek. Az elhúzódó és folytonosan újraéledő „Ady-pörök” mindig modern irodalmunk fejlődéstörténeti koncepcióját, sajátos értékfogalmait vizsgálták felül. Egyúttal szembeállították az esztétikai értékfogalomnak térségi, sajátosan magyar és kelet-európai vétetésű, valamint egyetemes, az európai esztétikai modernséghez kapcsolt jelentését. Aligha véletlen, hogy az elmúlt két évtizedben Szegedy-Maszák Mihály a francia²⁴, Kulcsár Szabó Ernő pedig a német²⁵ vonatkozású kötődéseit vizsgálta az Ady-lírának. Szegedy-Maszák a francia szimbolizmus Adyra gyakorolt hatását elemezte (főleg Pór Péter nyomán), és megállapította azt, hogy a költő *Vér és arany* (1906), illetve a *Magunk szerelme* (1907) című verseskötetei azok, amelyekben a legtisztábban érvényesül Baudelaire, Verlaine, valamint Mallarmé hatása. Így ezek azok a kötetek, amelyek őt az európai irodalomtörténet modernista fejlődéssodrához leginkább hozzákapcsolják. Kulcsár Szabó Ernő viszont a Celan - és a Rilke-vonalat követte, feltüntetve azokat a pályafordulatokat és motívumokat, amelyek Adyt a kortárs német nyelvű költészethez közelítik.

²²Kenyeres Zoltán: Ady Endre. Korona, Bp., 1998. 50.

²³Uo. 65.

²⁴Szegedy-Maszák Mihály: Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban. In: „Minta a szőnyegen”. Szépirodalmi, Bp., 1995. 157. , 160-162.

²⁵Kulcsár Szabó Ernő: A kettévált modernség nyomában. In: Beszédmód és horizont. Magvető, Bp., 1996. 31.

A mai kutatók jelentős része (Kulcsár-Szabó Zoltán, Lőrincz Csongor, Török Gyula) előszeretettel alkalmazza Ady és az európai líra kapcsolatának intertextuális megközelítését.²⁶ Ezzel szemben Palkó Gábor következetesen felülírta Király István „polgári-radikális” megközelítésének tanulságait, és részletesen körüljárta az újkori magyar költészet Ady által végrehajtott intertextualizációjának összefüggésrendszerét²⁷. Palkó sikeresen tematizálta a magyar nemzeti hagyományok Ady által felújított és újraértékelt kanonizációját, miközben hasznosította Kulcsár Szabó Ernő iskolájának az irodalomesztétika és a medialitás viszonyához kapcsolódó elméleti és módszertani megfontolásait. Ezzel kiszabadította a posztmodern Ady-recepciót az ideológiai beszédmódok és a kanonizációs stratégiák kettős szorításából, lehetővé téve, hogy az intertextualitásra alapozó irodalomesztétikai elemzésekben egyszerre használhassuk a német típusú szövegelmélet, a francia vétetésű irodalmi mentalitástörténet és az angolszász újhistorizmus módszertani vívmányait.

Intertextuális szövegfogalom és posztstrukturalista (dekonstrukciós) irodalomértelmezés konfliktusán túllépve Palkó Gábor elsősorban annak a szövegelméletnek a horizontja felé nyit, amelyet Niklas Luhmann írt le a legteljesebben a mai német kultúrakutatásban. Az Ady-életmű ugyanis természetesen túl a hagyományos irodalomértelmezési kereteken, és ezért az Ady-befogadás is komplex kultúrtörténeti jelenségként teteleződik - még az olyan egyszerűsítésre hajlamos ideológiai főhivatalnokok esetében is, mint Révai József. (Ez magyarázza, hogy a kultúraszociológiai totalitás büvkörében élő Lukács György újra és újra elővette, kedves példaként, az Ady-recepció „szellemtörténetét”).

Mindezen túl a német kutatásmodellben egyenes út vezet Heideggertől, Gadameren át és Peter Szondi felé, azaz az egzisztencialista esztétikától a fenomenológiai ihletésű kultúraelméleten át az irodalmi hermeneutikáig. Egy másik „német út” Nietzschétől Paul de Manon át Jonathan Millerig, azaz az akaratesztétikától a retorikai criticizmuson át a hajszálfinom etimológizálásig. Egyáltalán nem véletlen, hogy Kulcsár Szabó Ernő iskolája már az 1990-es évek elején ráhangolódott a recepciótörténet szövegelvű vizsgálatára. Ugyanakkor itt alapozódott meg az irodalmi hermeneutikának és az irodalomelméleti esztétikának az a kapcsolata, amely talán a legalkalmasabb arra, hogy a *poétikai paradigmaváltás* kialakulástörténetét vizsgálja. Ez az Ady-recepció esetében elsősorban abban kamatozott, hogy összefüggő képet tudott nyújtani az Ady-szövegek félreolvasási és félreértési technikái mögött meghúzódó *antropológiai képletek* értékfelfogásának változásairól.

A francia vétetésű irodalmi mentalitástörténetnek az átültetése az Ady-recepció kutatási körébe főleg Szegedy-Maszák Mihály érdeme. Ő már első szintetikus kötetének, a *Világkép és stílus*nak a megjelenése óta jelezte, hogy készül egy olyan kutatási módszer kialakítására, amely a francia antropológiai horizontot közelíti a német értékelméletekhez, ugyanakkor nyitott az angolszász pragmatizmus irányában is. Ennek a megközelítési módnak az első következetes képviselője egyébként az a Hankiss Elemér volt, aki még a hatvanas években a strukturalizmus felől próbálta felülírni a magyar irodalomtörténeti koncepciók ideológiaközpontúságát. Szegedy-Maszák jó érzéssel ragadta meg a szimbolizmus problematikáját, és az ellentmondásos minősítésekre épülő Ady-képek helyébe a „posztromantikus Ady”- egyébként feltűnően a posztmodern felé mutató - alakját állította.

Ezzel a gesztusával Szegedy-Maszák végkép szakított a már-már megkövesedett Ady-kronológiákkal és egyben a hatástörténet közkeletű sémáival is. Úgy vélte, Ady a 19. századi magyar líratörténet tematikus és stílárius betetőzője (egyébként Babits is így fogta fel), és azt is hangsúlyozta (ezúttal Németh G. Bélával egyetértésben), hogy az Ady-verskultúra befogadásának kreatív szakasza lényegében lezárult a húszas évek elején - utána már csupán görcsös ideológiai átértelmezések kísérletei következtek.

²⁶Lásd. Kulcsár-Szabó Zoltán szövegelméleti és hermeneutikai tanulmányait, illetve válogatásait, Palkó Gábor: *A modernség alakzatai*. Ulpius Ház, Bp., 2004. című könyvét, valamint Lőrincz Csongor: *A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez*. Ráció, Bp., 2007. című monográfiáját.

²⁷Palkó Gábor: *Ősi dalok visszhangja*. In: H. Nagy Péter-Lőrincz Csongor-Palkó Gábor-Török Lajos: *Ady-értelmezések*. Iskolakultúra, Pécs, 2002. 72-103.

A neostrukturalizmustól az újhistorizmusig

A *hermeneutika* és a *dekonstrukció* viszonyában csupán látszólagosnak tekinthetjük a választás kényszerét. Ha a két alapállás nem összeegyeztethető, márpedig a tapasztalat ezt mutatja, a magyar irodalomtudományban sem lesz az. Ugyanakkor egyes határozott vélekedésekkel ellentétben változatlanul differenciált és bonyolult diszciplínának tekinthetjük az irodalomtudományt, olyannak, amelyet sosem meríthet ki -és nem is helyettesíthet - egyetlen szemléleti-módszertani irányzat, netán egyetlen kivételezett tudományos beszédmód.²⁸

Leszögezendő még, hogy a sokat vitatott hatástörténeti vizsgálódások is indokoltak, s ha olykor ellenszenvet váltanak ki, annak nem a kutatási irányban, hanem másban rejlenek az okai. A dekonstrukcióelméleti beállítottságnak is vannak érdemei az elmúlt három, Magyarországon pedig az elmúlt egy évtizedben, Egyéb, korábban kialakult szemléletmódok további fenntartása és érvényesülése, valamint a magyar irodalomkutatásban még nem mutatkozó vizsgálatok, nem befogadáscentrikus módszerek megjelenése is a szakterület érdeke.

A különféle kutatói preferenciákat igen egyszerűen abból a bonyolult jelenségvilágból kiindulva méltányolhatjuk, amelyet az irodalom mint nyelv, művészet, tudomány, intézményrendszer, kultúra jelent. Kétségtelen, hogy sem a hermeneutika, sem a dekonstrukció nem illetékes azon összefüggések feltárásában, amelyeket például az „új historizmus” (new historicism) vizsgál, vagy remélhetőleg hamarosan vizsgálni fog a magyar kultúra kontextusában is.

A neostrukturalizmus elemzésmodelljei elsősorban az Ady-vers formális szerkezetével foglalkoztak, s ezen a szférán csak a dekonstrukciós olvasat interpretációja lépett túl. Ezzel szemben az újhistorizmus megközelítési kísérletei - abból kiindulva, hogy az irodalomtörténeti tények és jelenségek maguk is textuálisak, azaz interpretatívak - igyekezett mentalitástörténeti összefüggésbe helyezni az Ady-szövegeket, illetve az Adyval kapcsolatos irodalomtörténeti narratívákat. Így aztán az is elmondható, hogy a különféle neostrukturalista elemzések formális Ady-olvasata és az újhistorizmus szövegértelmezései szerencsésen kiegészítik egymást.²⁹

A posztmodern „irodalomtudomány-csinálás” kihívásának igazi célpontja természetesen az akadémiai diskurzus. A posztmodern elemzés ugyanis mindig önelemzés is - ezért tesz (eddig ismeretlen öniróniával) olyan éles különbséget a *feltételezett* és a *megettörtént*, illetve a *tapasztalt* és a *valóságos* között. Egyrészt a posztmodern elképzelhetetlen a heideggeri *létfilozófiai megalapozás* nélkül, másrészt nem teljesíthető ki anélkül, hogy ne mennék végig a Husserl által megjelölt *ismeretfilozófiai labirintus* útvesztőin. Ez a kettősség - a posztmodernben rejlő elméleti és módszertani buktatókon kívül - fontos kultúrpolitikai következményekkel jár.

Jó példa erre a posztmodern Ady-recepció eddigi története. Az ideológiátlanítás hevében az Ady-értelmezések eszmetörténetileg ugyancsak korlátozott, ám tudományosan mégis egészen új formái kristályosodtak ki. Úgy tűnik azonban, hogy a posztmodern tudománycsinálás legjellemzőbb vonása nem annyira a poetológiai elemzés „forradalmi megújításában” áll, hanem sokkal inkább az intézménybeli és az intézmények közötti hatalmi viszonyok újrarendezésében.³⁰ Ilyen értelemben pedig elmondható, hogy a posztmodern Ady-recepció híven tükrözi az „új irodalmi céh” önigazolási törekvéseit, valamint azt is, hogy mennyire nehéz valóban új tudományos megoldásokat találni a költői műalkotásnak mint kulturális jelenségszférának a mélyreható megközelítésére.

Mi következik mindebből a hazai *irodalomtudományi dialógus* esélyeire nézve? Ha létezne tökéletesen megbízható felmérés a magyar irodalomtudomány erőforrásairól és eredményeiről, akkor nagyon valószínű, hogy a tehetség, műveltség, tudás, felkészültség, sokoldalúság rovataiban megjelenő adatok sokkal több elsőrangú publikációt előlegeznének meg, mint amennyi ténylegesen megvalósul. Ezt kifejezetten a szakmai dialógus hiányának tulajdoníthatjuk.³¹ Az eredmények azért nem állnak összhangban a lehetőségekkel, dialógus talán azért nincs, mert jelentős, kollektív bizalomdeficittel kell számolnunk, valamint hiányzik az egymással való szolidaritás és az egymás iránti figyelem. Jónak kellene lenni ahhoz, hogy az ember nyilatkozni merjen, változik-e valami

²⁸Thomka Beáta: A posztmodern irodalomtudomány természettudomány. Akadémiai, Bp., 1994.

²⁹Orbán Jolán: Derrida írás-fordulata. Jelenkor, Pécs, 1994. 17-19., Kiss Gábor Zoltán: „Ördögűzés-kritika”. Az újhistorizmus a kritikai csatamezőn. Literatura, 1998. 2. 133-146., valamint Kabdebó Lóránt: Elveszett otthonok. Csokonai, Debrecen, 2003. 117.

³⁰Connor, Steven: Cultura postmodernă. Polirom, Iași, 1998. 27.

³¹Vezér Erzsébet: Ady Endre élete és pályája. Seneca, Bp., 1997. 272-277.

oly rövid időn belül, hogy a lehetséges beszélgetőpartnerek már a közeli jövőben, netán most azonnal elgondolkozzanak azon, mikor lesz érdemes kibújni a sündisznóállásból.

Recepția postmodernistă a lui Endre Ady: discursurile ideologice și strategiile canonizatoare

Rezumat

Studiul tratează patru probleme importante legate de recepția postmodernistă a marelui poet maghiar Endre Ady (1877-1919): 1. reevaluarea canonului literar referitor la modernismul maghiar în general și la Ady în mod special, 2. lectura postmodernistă a textului poetic, 3. relația acesteia cu normele esteticii europene contemporane, 4. evoluția orizontului axiologic al recepției de la „neostucturalism” până la „noul istorism”.

Renumitul estetician și istoric literar Péter Pór a fost primul care a abordat-o într-un context postmodernist opera lui Endre Ady. După 1990 Mihály Szegedi-Maszák și Ernő Kulcsár Szabó au publicat în limba engleză și germană numeroase studii despre Ady, valorificându-i din plin elementele teoriilor și metodelor postmoderniste. În ultimii zece ani Csongor Lőrincz și Gábor Palkó și-au elaborat un model de cercetare specific postmodernist, cu ajutorul căruia le-au identificat noi structuri ale textului poetic.

Trebuie subliniat, totuși, că interpretările postmoderniste ale lui Ady nu se deosebesc fundamental de cele anterioare, caracterizându-se și prin unele prejudecăți ideologice deghizate într-un estetism extravagant care-și etalează o obiectivitate științifică sub vălul neutralității căreia se proliferază însă numeroase suspiciuni politice. Putem considera că trăsăturile definiții ale postmodernismului literar nu se regăsesc într-o revoluție a exprimării poetice și a analizei poetologice, ci într-o rearanjare a relațiilor de putere în și între instituțiile culturale și de critică academică. Trecerea grabnică de la discursurile ideologice la strategiile canonizatoare în recepția postmodernistă a lui Ady, oglindește fidel o tendință automistificatoare a breslei literare, precum și mascarea teoretică a incapacității sale de a oferi soluții științifice coerente în analiza fenomenului artistic.

Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Марії Матіос

Anastasiya Vehesh

Творчість Марії Матіос привертає увагу численних читачів. Її книжки «Нація. Одкровення», «Солодка Даруся», «Щоденник страченої», «Містер і місіс Ю-ко в країні укрів», «Майже ніколи не навпаки», «Москалиця», «Мама Маріца - дружина Христофора Колумба» - це, насамперед, мовний виклик дистильованій макулатурі, що заповонила книжковий ринок. Це - українська історія минулого століття на теренах Буковини та Галичини, викладена з почуттям гумору. І, як завжди, майже хірургічне проникнення у психологію та дії персонажів. Герої Марії Матіос понад усе хочуть зберегти гідність. А гідність не має національності, як, - за словами авторки, - не має її кров.

М.Матіос корінна гуцулка з Буковини. Тому й зрозуміло, що ЛХА її творів адекватно відтворюють, моделюють буковинський антропонімійний узус. Персонажі Марії Матіос іменуються типовими для даного регіону антропонімами, які виконують номінативну функцію: *Павло Процик, Семен Данилишин, Дмитро Калиняк, Іларій Гуцуляк, Юрко Гриб, Юрко Ігнатків, Грицько Граб, Ілля Руснак, Тимофій Сандуляк* («Нація»); *Матіос Онуфрій, Ілля Джуряк, Петро Ціпцяр, Микола Григорків, Танасій Максим'юк* («Солодка Даруся»); *Кирило Чев'юк, Олекса Говдя, Михайло Стринада, Гаврило Дячук, Василь Крильчук, Катерина Василяцук* («Майже ніколи не навпаки»), *Семен Дудка, Іван Чигирин, Дмитро Берник, Василь Полотнюк, Марія Онуфрійчук* («Москалиця»), *Рибачук Марія, Катря Овадюк* («Мама Маріца - дружина Христофора Колумба»).

Авторка створює ЛХА, почерпнуті з розмовної мови, з народного побуту. Це, так звані, андроніми, які доволі активно використовуються «як зручні ідентифікатори одружених жінок» [24, 158]. Такі ЛХА виконують характеристичну функцію. Здебільшого це андронімні моделі з суфіксами на *-их- а, -іх-а, -їх-а*: *Данилиха, Семениха, Климиха, Юрчиха, Ілчиха* («Нація»); *Іваниха, Йорчиха, Павлиха* («Солодка Даруся»).

Виділяється цілий ряд ЛХА, утворених від прізвища, прізвиська чи професії батька - патроніми з суфіксами *-ов-а*: *Анна Гафтинюкова, Параска Гаврилюкова, Маруська Паленюкова* («Нація»); *Василина Макушкова, Параска Данилюкова* («Солодка Даруся»), *Іванка Борсукова* («Москалиця»), а також на *-ка*: *Фулячка, Білейчучка, Бундячка, Шулемчучка, Дмитрючка* («Нація»); *Петрусячка, Варваручка, Притулячка* («Майже ніколи не навпаки»). А ось у повісті «Москалиця» головна героїня носить прізвище батька, його ім'я, а по батькові - за матір'ю: *Северин Северина Катеринівна* («...найперше охрестила дівчинку...Севериною. Ніби прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина - Полотнюк»).

З загальнонародної мови авторка почерпнула антропоніми, які утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки і передають відтінки пестливості, здрибнілості, фамільярності, іронії, зневаги, ненависті, тобто всю гаму людських почуттів. Суфікс *-к-* найбільш поширений в загальнонародній мові. У ЛХА М.Матіос він виражає експресивні відтінки: а) пестливості та здрибнілості: *Софійка, Василько, Марічка, Фрозинка, Павлінка, Іванко, Петрусько, Одокійка* («Нація»); *Матронка, Василячка, Гафійка, Славко* («Солодка Даруся»); *Химка, Параска* («Майже ніколи не навпаки»); *Северинка, Катрінка* («Москалиця»); б) поблажливої зневаги або фамільярності: *Маруська, Місько, Штефка* («Солодка Даруся»). Позитивні емоції - ласкавість, здрибнілість виражають суфікси *-ик-, -чик-, -усь-, -ц-*: *Юрчик, Михайлик, Дмитрик, Миколайчик, Федусь, Дунусь, Тонця* («Нація»); *Андрійчик, Дмитрик* («Майже ніколи не навпаки»); *Богданчик, Богдасик, Богдась* («Мама Маріца - дружина Христофора Колумба»). Іноді зустрічаються ЛХА, утворені за допомогою усичення: *Лесьо, Флоря, Дуся, Федьо* («Солодка Даруся»); *Корнельо, Штефа, Міця* («Нація»); *Мітя, Уля, Зіня, Піня, Тама* («Містер і місіс Ю-ко в країні укрів»); *Філя, Доця* («Майже ніколи не навпаки»). Величезне структурне розмаїття ЛХА-регіоналізмів використовується для творення місцевого колориту. Тут виступають такі ЛХА, «які містять у своїй структурі специфічні діалектні риси» - фонетичні або словотворчі [2, 123]. Пор.: *Николай, Штефан, Штефка, Ілак, Васюта, Ілена, Лесьо* («Солодка Даруся»); *Юр'яна,*

Ксеня, Йорко, Паютка («Нація»). Дуже часто при звертанні використовуються суфіксальні варіанти, але М.Матіос до імені додає ще й прикметник, який вказує на позитивне або іронічне ставлення до людини. Пор.: *срібний Михайлику, Міську срібний, жінко добра, Варварко любя, Варварко щира* («Солодка Даруся»); *любий кумочку Герасимчаку* («Нація»), *золотий і безпощадний чоловічку* («Щоденник страченої»); *срібна Маринько, молодий Чев'ючок, срібна Фільо* («Майже ніколи не навпаки»).

За П.Флоренським, здрібніло-пестливий варіант імені є пристосуванням імені до середовища [22, 71], але в такому випадку обов'язково відбувається втрата монументальності й сили імені [8, 72], ось чому в жодній нації не прийнято називати людей зменшувальними іменами. Якщо ж відповідна зменшувальна чи пестлива форма імені довготривало стосується дорослого, то йдеться або про фізичну каліку, хвору чи божевільну людину або про скривджену долею персонажа [21, 205]. Пор.: *німа Катрінка, дурна Параска, солодка Даруся* («А Даруся не дурна - вона солодка. Вона не солодка, але й не дурна» («Солодка Даруся»)); *Маринька-богодуха, Маринька-черниця* («Майже ніколи не навпаки»).

Персонажів шляхетного походження та священників М.Матіос наділяє вишуканими маловживаними іменами: *панотець Захарій, сільський філософ Танасій* («Солодка Даруся»); *артистка пані Стефанія* («Нація»). Антропонімією формулою «ім'я + ім'я по батькові» авторка називає здебільшого персонажів так званих «привілейованих» станів: *голова колгоспу Петро Григорович, начальник пошти Марія Герасимівна* («Нація»). Щодо особових назв прізвищового типу, то «місцеве українське населення зайшлих людей звало, звичайно, за назвами їхньої народної приналежності» [23, 55]. Тому серед персонажів-гуцулів у М.Матіос зустрічаються *Дмитро Угрин* («Солодка Даруся»), *Петро Татарин* («Нація»), які стали українцями. Хоча *Угрин* щирим українцем не став, адже саме він підносив німецькому офіцерові «хліб-сіль на вишитому рушникові» і саме він «переводив Матронку» від москалів-мучителів». Виходить, ЛХА *Угрин* вибраний авторкою неспроста. Герой-зайда прислуговує ворогам, а не людям, з якими живе.

Заслужують на увагу імена євреїв, які на Буковині мирно проживали поряд з українцями та румунами. У М.Матіос це: *Абрам Машталер, Леон Райх, Шльома Бухбіндер, Лазар Капетутер, Юзьо Розенфельд* («Солодка Даруся»); *корчмар Лейба, його жінка Фіра, доктор Давид Гольштейн* («Майже ніколи не навпаки»). Звичайно, що дітей своїх вони теж називали єврейськими іменами: *Сара, Самуїл, Давид, Яків, Герико* («Солодка Даруся»); *Єсуда, Естер* («Нація»). Прикметно, що авторка влучно підмітила поширену на Буковині традицію адаптації чужомовних, зокрема єврейських імен до українських. Розмовні варіанти імен часто змінені, пристосовані до українських. Напр.: «Русяву дівчинку назвали *Ханою*. *Хана* - то й *Хана*. Сандуляки називали її *Анною*», або ж «Тимофієва дружина Марія вчинила Сандулякові сина - русявого *Андрія*, а Естер вродила Машталерові чорненьку дівчинку, яку чомусь назвали *Андреєю*. А може і в жидів є таке ім'я...». А от *Михайло Плащук* стає *Мігаєм*, якщо до нього звертаються румуни, або *Мойшею*, якщо це євреї («Нація»).

Окрему групу ЛХА М.Матіос складають псевдо воїнів УПА. Вони, як правило, утворені шляхом онімізації апелювальної лексики. Вихідною основою для таких псевдонімів слугували назви осіб за їх інтелектуальними та соціальними ознаками. [18, 244]. Про це зазначають дослідники української повстанської псевдонімії В.Німчук [див. 17] та М.Лесюк [див. 9]. Це ЛХА, утворені на базі ботанічної лексики та орнітономів: *друг «Береза»* (Василь), *подруга «Ялина»* (Корнелія), *друг «Клен»* (Максим) («Нація»); *«Іван на псевдо «Яструб»* («Солодка Даруся»). Як і в багатьох інших авторів, особливий інтерес в літературно-художньому антропоніміконі М.Матіос викликають власне характеристичні ЛХА. Неабияку роль в творах М.Матіос відіграє номінація власне ім'я + прикладка, яка характерна як для класичної української літератури, так і для сучасної [8, 337]. Апелюватив при власному імені може вказувати на професію: *Дмитро-газоварювальник, Василь-тесля* («Солодка Даруся»); вікове співвідношення: *Фіцик-молодий* («Нація»). Прикладка почасти виступає як репрезентант певної художньої інформації або образної характеристики: *Варвара-злодійка* («Солодка Даруся»), *Дмитро-циган* («Щоденник страченої»). Такі ЛХА - явище поширене.

У книжці «Солодка Даруся» авторка не обмежується лише іменами чи прізвищами, але й додає прізвиська з коротенькою характеристикою. Напр.: «*Василя-тєсю* поза очі прозивали *Ксьондзом* за його недільну одежу, в якій він неодмінно ходив до церкви: довге пальто схоже на мантію і чорний капелюх»;

«*Дмитро Одайний* - комірник, якого в селі називали *Член Колобок* за його опецькувату і круглу фігуру і за непомірно часте вживання слова «член»;

«*Федьо* осідлав був свого барана і повіз на нім сина до школи, і ніхто не сказав, що *Федьо* дурний, хоч до сина відтоді так і прилипло прізвисько «*баран*»;

«*Матронку* в селі називають *Михайловим чудом*. Точніше, Михайло сам її так прозвав».

Цікавим, на наш погляд, є ЛХА *Іван Цвичок* - «чудний та дурнуватий, як вважали в селі, чоловік-зайда». М.Матіос сама розшифровує цю назву: Іванового прізвища «ніхто в селі не знав, та й не допитував ніколи, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім прізвиськувалися йому *Цвичком*, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізаччя, а найбільше - цвяхи, по-тутешньому «цвики», з яких згодом робив дримби...» Ось звідки таке прізвисько.

У повісті «Мама Маріца - дружина Христофора Колумба» персонаж Христофор Рибачук отримує прізвисько Колумб «за екзотичне для цих країв ім'я».

Головній героїні з повісті «Москалиця» «сільські язики таки задовго до церковної книги припечатали...її довічне ім'я - москалиця. Ніби так само прямо, але вже в голос, нагадуючи про минулорічний постій у Катрінчиній хаті трьох чорноволосих вояків-русаків...» «Вона давно навіть і не чує, як її називають. Байстриця. Москалиця. Северинка. Мольфарка».

Низка ЛХА роману «Майже ніколи не навпаки» також мають крім справжніх імен ще й прізвиська. ЛХА *Михайло Стринада* - «*м'ясар*», «*різник*», «*майстер він на правду знаменитий*», «*говірливий, як баба*». Він має прізвисько «*поташ*». Всім, хто в селі занедужав, він радив згасити поташу і випити. «Для *Стринади* припасали соду, яку в цих краях називали поташем. Інакше свіжина буде не така смачна, якщо не догодити м'ясареві». Персонаж *Німий* прозваний так через ваду: втратив мову. Пор.: «Той, кого в Тисовій Рівні називали *Німим*, був *Олекса Говдя* по метриці. *Німим* вернувся з цісарської війни. Контузія відібрала йому мову, але дала якийсь нелюдський дух». ЛХА *Крива качка* - прізвисько *Василини* (сусідки), дали його односельці теж через ваду. Пор.: «*Василина* з несподіванки й злості ледь стрималася, щоб не назвати тєзку *Качкою*. Проте назвала її так, як замолоду називають в селі кожну *Васюту*. *Цютка*. Тобто зменшеним від *Васютка*». Виявляється, жінка «від народження кривонога *Василина*, якій не криючись прізвиськувались *Кривою Качкою*».

Не менш цікаві ЛХА зустрічаються в книжці «Нація». Героїня *Юр'яна* - бідна сільська жінка, яка все життя працює на землі. Пишменниця не випадково дала їй таке ім'я. Воно походить від чоловічого імені *Юрій*, що у перекладі з грецької означає хлібороб, «або певніше той, хто обробляє землю, орач» [7, 118]. Героїня має також прізвисько *Соломон*.

Таке прізвисько дали їй люди у селі через непересічний розум. Трохи незвичним є те, що *Соломон* - це, як відомо, чоловіче ім'я, яке використовується на позначення жінки. Однак таке явище спостерігається в українському позиванні, адже саму *М.Матіос* називають «*Стефаником у спідниці*». Антропонім *Соломон* є інформаційним, бо містить натяк на мудрість, розум уславленого старозаповітного тезки. Також на позначення героїні використовується ойконім *Уласіха*. Пор.: «Та й ця *Уласіха*, що її *Соломоном* в селі називають». Твірною основою такого антропоніма виступає ім'я чоловіка *Уласія*. Ще у селі героїню називають *Джуричкою*. Завдяки такій номінації приходимо до висновку, що прізвище героїні *Джуриак*. Ймовірно, що лексичною основою цього оніма є апелятив *джура* (*Джуриак* - *Джура* - *джура*). А *джура* - зброносець у козацької старшини в Україні в 16 - 18 ст. [6, 292]. За контекстом можемо встановити ім'я по батькові жінки: «Відколи умер її нєньо *Ілля*, вона сама собі рада і влада». Отже, повне ім'я героїні - *Джуриак Юр'яна Іллівна*. Авторка використовує ряд апелятивів на позначення героїні твору: *мати, мама, вона, жінка*. Усі вони свідчать про прихильне ставлення, повагу, любов авторки до героїні. Таке багате називання для М.Матіос, зазвичай, рідкість. Авторка, як правило, обмежується іменами,

прізвищами, прізвиськами. Чоловік *Юр'яни Уласій* був калікою. («Уласій уже років десять не мав правого ока. Тріска вирвалася з поліна - витекло око...»). Антропонім *Уласій* зафіксований словником Л.Т.Скрипник, Н.П.Дзятківської і в перекладі з грецької мови означає скривлений назовні [див 20]. Можливо, авторка провела паралель між значенням оніма та героєм, і саме йому дала «нести хрест» каліцтва. Представники радянської влади та військові називають його зверхньо, зневажливо: *каліка, бандера, він кодро, бандит*. Натомість родичі, зокрема дружина, називають його рядом апелютивів, які суттєво різняться за значенням у порівнянні з попередніми: *чоловік, господар, тато, батько, приятель, порадник, розрадник, гуцул*.

Досить цікавим є ЛХА *Довгопол*. *Довгопол* - уповноважений від МГБ. Люди в селі його боялися і потайки ненавиділи. «Є людина, нема людини - для такого нічого не значить», - говорили про нього. Не виняток, що *Довгопол* прізвище або й навіть прізвисько, утворене за допомогою основокладання (Довг-о-пол), де довг - довгий, пол - стать або підлога. Можливо це прізвище від апелютива довгополий, тобто з довгими полями (про одяг) [6, 309]. Пор.: « - Я *Довгопол*. - Ой, *Довгопол*... - А де ваші довгі поли?.. - Я лиш хотів сказати, що в одного чоловіка, ну, бігме, не може бути все зразу: й довгі поли, й довгі руки». Прізвище виявилось настільки вдалим, що селянам навіть не довелося придумувати прізвисько. Іменем *Льоня* його всього один раз в тексті називає співробітник, а *Леонід* зафіксовано двічі. Це говорить про те, що, як правило, на ім'я до людини звертаються близькі, родичі, хороші друзі. У *Довгопола* таких не було. Для людей герой залишається чужим та ворожим, а таких називають на прізвище, або апелютивами, переважно зневажливого характеру: *довгорук, уповноважений, гість*. Письменниця підбирає такі ЛХА, які відповідають реаліям того часу і цікаві своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Як пише Л.Белей: «Якщо автор прагне, аби його герої сприймалися як реальні особи, він зобов'язаний дібрати персонажам реальні (за структурою) імена. Тому структура власних особових іменувань персонажів більшою чи меншою мірою мусить бути орієнтована на реальну антропонімію, на знання її мовним колективом» [2, 11].

У «Щоденнику страченої» М.Матіос проникає в потаємні закутки людської психіки. Її головна героїня *Ковальчук Лариса Михайлівна* - «як світова вдова - не вдова, наречена - не наречена, а просто жінка-сирота чи жінка-смертниця на роздоріжжі молодості й затьожної зрілості». Прізвище героїні походить від апелютива *коваль*, значить долю свою вона кує собі сама. *Коваль* - найпоширеніше у світі прізвище. Ім'я *Лариса* у перекладі з грецької «чайка» [1, 98]. Хоч і кує долю, та б'ється над нею, як чайка над морем. Героїня та її ім'я асоціюються зі словами Івана Мазепи «Горе тій чайці-небозі, що вивела діточок при битій дорозі...» Оце поєднання з птахом відчувається і в звертанні до самої себе в щоденнику: «Пізно, *голубко*, пізно...» Вона до нестями закохана в одруженого і дуже відомого чоловіка. І це кохання стає її рятунком та загибеллю водночас. ЛХА *Воронов Володимир Петрович* появляється під кінець розповіді. До цього зі щоденника *Лариси* ми виводимо тільки апелютиви-звертання: «*мій золотий і безпощадний чоловічку*», «*ти мій гробар*», «*мій хоробрий Отелло*» або персонаж позначається займенником: «*Він*», «розмова з *Ним*». Такі ЛХА налаштовують на якусь таємничість, якими і є самі стосунки між героями.

Складнішу структуру онімічної семантики має низка ЛХА зі «Щоденника страченої», де авторка називає своїх героїв криптонімами на зразок: зателефонував *О.О.*, давальник по імені *Л.Д.*, дзвонив *С.Д.*, колежанка *Лариса К.* Ю. Андрухович теж використовував такі антропоніми в романах «Диявол ховається в сирі» та в «Тасмніці».

Замінники імені, передовсім семантично наповнені експресивні апелютиви, додатково характеризують свого носія і доповнюють інформацію, закладену в антропонімах, особливо тоді, коли контекст потребує чітко визначеного ставлення до персонажа [5, 8]. Пор.: *подруга-докторша - шпигун-аналітик, всепрощаюча мати Тереза, мудра практична жінка; сусідка - гадюка на двох ногах, кобра в жовтих шортах, жовтозада сусідка*.

Теза письменниці про те, що «важить не час, а людина в обставинах часу», розкривається через драматичну історію кількох гуцульських родин у романі «Майже ніколи не навпаки». Кожен персонаж цієї небуденної драми має беззаперечне алібі, неопротестовану правду і власні суди честі. М.Матіос знайомить нас з родиною Чев'юків. *Кирило Чев'юк* - глава сімейства. Його ім'я в перекладі з грецької означає «пан, володар» [1,

66]. Герой «м'який серцем, але скупий язиком». Ім'я його дружини *Василини* утворено від чоловічого імені *Василь*, що означає «цар» в перекладі з грецької [1, 57]. Багатство «володаря» та «цариці» - «три Чев'юкові сини - *Павло* (малий), *Андрій* (мужній, хоробрий), та *Оксентій* (той, хто росте) [Див. 1] - однакові, як три краплі води. А четверта крапля такої самої води - батько...» Старший син *Павло* найдобріший, саме йому батько заповідав свій маєток. Син *Оксентій* хоче статку, постійно захищає свою розпусну дружину. *Андрій* - любимчик матері. «*Андрійчик - Василинине коко. Писанка великодня. Він - дитя дурної крові Василининої*». Саме це «*коко*» несло біду в родину. Ще один син *Дмитрик*, котрого «вже не закличеш із того світа», був тихим і робітним, «*майже дитина*». «*Як ангел, чистий. Невинний... Він Кириловий мізинчик*», - розповідає Петруня.

Показовою є текстова динаміка антропоформул до ЛХА *Одокія* (жінка *Павла*): *Одокія* (офіційно), *Доця* (по-домашньому), *Доцька* (за свекрухою: «*Доцька - та, мов крілиця*. Все кітна ходить... хоч і псяча то кістка та *Доцька*»), *сестра-жалібниця* (доглядала за *Дмитриком*). ЛХА *Гаврило Дячук* - чоловік поважний, має гонор. Його прізвище походить від апелятива *дяк* + суфікс - *ук* (молодий *дяк* або син *дяка*). Ім'я його дочки *Петруня* утворене від чоловічого імені *Петро*, що в перекладі з грецької означає «скеля, камінь» [1, 74]. Цей ЛХА має великий синонімічний ряд: *біднятко, весільна княгиня, запашна квітка, Гаврилове золотко, молода дружина, молода газдинька, молода Варварчучка, дівчина-жінка*. Ось як роздумує *Гаврило*: «А онде в дверях стодоли стоїть його *котятко, мицька* («*кішечка*», «*кицька*») його *маленька - дитина його єдина. Біла, як туман після дощу над їхнім хутором. Та невинна, як цвіт яблуневий у травні*». ЛХА *Іван Варварчук - Гаврилів зять, старий парубок, молодий князь* («*гм - м -м... молодий, та не дуже*»), *учораиний цісарський стрілець, вояк*. Для *Петруні* він - *нелюд*, «завжди неголений ходить як *циган-бляхар* із сусіднього села». Назва «*нелюд*» асоціюється з прізвищем героя, яке походить від слова *варвар* - некультурний, малосвідомий чоловік. ЛХА *Франц-Йосиф* має теж кілька варіантів: *престолонаслідник корони Франц Фердинанд, цісаревич, ваша милість, ясний пан, наш ясний Цісар*.

Специфічну субсистему в літературно-художньому антропонікомі *М.Матіос* складають власні назви персонажів роману «*Містер і місіс Ю-ко в країні укрів*», де авторка їдко, але справедливо характеризує сучасну епоху та її діячів. Це, як правило, дейктичні ЛХА, на структурі та онімічній семантиці яких позначилось мовне експериментаторство постмодерністів [3, 194]. *М.Матіос*, як і її земляк *В.Кожелянко*, на нашу думку, є неперевершеними майстрами у створенні таких ЛХА. Інформаційно-оцінний потенціал дейктичних ЛХА служить засобом у реалізації їх основної стилістичної функції - вказати на реальну особу або опосередковано виявити авторське ставлення до певних, часто непривабливих явищ суспільної дійсності [4, 97]. Роман «*Містер і місіс Ю-ко в країні укрів*» присвячений одній людині *Жінці-політику*, а втім просто *Жінці*. Саме через постать *Улі* (*Юлі* *Тимошенко*) пропускається жіноча суть і політична ситуація в країні. В ЛХА *Уля Милашенко* легко відчитується справжнє іменування прототипа, що посилює переконання про безпосередній зв'язок літературного персонажа та певної реальної особи. Героїня називається цілим рядом апелятивів, які дають не тільки позитивну характеристику, але й вказують на рід занять: «*Дюймовочка*», «*вундеркінд і ходячий комп'ютер*», «*отака мала ящірка*», «*уперта гадючка*», «*чаєчка-небога*», «*найпривабливіший харизматичний трансформер цілої країни УКР*», «*парфумерна принцеса*», *Джейн Ейр Бонд 007*», «*Шовкова Леді*», «*Орлеанська Діва*». *Мітя UA - Господар Країни, Керманіч Країни* (*Віктор Ющенко*) «так любив свою країну УКР, що навіть взяв собі прізвище на модерний манер - *UA* - за прописними літерами у назві його країни». ЛХА *Мітя UA* теж має ряд апелятивів: *найкрацій, пестунчик долі її укрів, люблячий татусь, чисторукий, медовий, пасічник, фантазійний* і т. д. Авторка вміло наділяє кожного героя невеличкою характеристикою так, що ще не назвавши персонажа, ми вже здогадуємось про кого йде мова. Пор.: *Мітя-2, Мітя шапкопопратувач, двічі професор, жертва Станіславської курки-несучки, хрещений батько Анни Ахметової, натхненник теорії загартування валянок в апельсиновому соку - Мітя Янукович* (*Віктор Янукович*), *хронічний Цицерон мислі, великий комбінатор, экс Папа у квадраті - Леонід Кудла Другий* (*Леонід Кучма*), *довірена особа Зубкіса* (*Суркіса*), *розробник ручного виду транспорту власного імені - Леонід Крав-Чув* (*Леонід Кравчук*), *права рука*

Папи, екзильний герой, багаторічний турист розкішних смугастих апартаментів закритого типу - Пашико Казнаренко (Павло Лазаренко), красень, трибун і винахідник з головою лірика і серцем фізика, русявий хлопчик - Зіня (Зінченко), шантажозвінчувач, предендент на історичні науки і регалії - Роман Смердний (Роман Безсмертний), утримувач чвертьсотенних акцій Сашико Чвертьяков (Олександр Третьяков), порохобезпечний координатор програми «уряд-2», людина-пароход, Шоколадний Заєць - Петрусь-Чорний вус Безпильний (Петро Порошенко), прихильник яблук із нашої батьківщини - Мішаня Плотський (Михайло Бродський), вірний Санчо Панса Орлеанської Діви, пастор всіх заблудлих - Сашико Буй-Тур-Чинов (Олександр Турчинов), алхімік і меценат, Монако-жителі і просто син кохання - Ахмет Магометов (Рінат Ахметов), знавець диктофонів, магнітофонів, єдиновірний єдиновірної дороги до світлого Соціального Інтернаціоналу - Олександр Холод (Олександр Мороз), єдиний стильний чувак від Бріоні - Григорій Зубкіс (Григорій Суркіс), примусовий захисник політ'язнів, любитель червоних троянд, кухонних фартухів, потерпілий від боксерського удару двічі професора - Віктор Мертвечук (Віктор Медведчук), фокусник і новатор, винахідник нової формули потрійного вступання в одне і те ж лайно - Всесвят Тискун (Святослав Пискун), майор Микола Довго-меле-мельченко (Микола Мельниченко), сторож Хортиці й головний інженер Дніпрогесу - Генік Чревоненко (Геннадій Чревоненко), мозолемасажист Олександера Холода, контролер темних справ і конкретних хлопчиків - Юрась Куценко (Юрій Луценко), диригент співу «Євро-сліпота - 2005», просто завжди готовий і завжди третій - Микола Юленко (Микола Томенко), власник людей, коней, лісів і біцепсів, free boy - Нестор Махно (Нестор Шуфрич), дезинфікатор двічі професора і сирітка, похирювач слави батьків - Тигран Синьобіловіл (Тарас Чорновіл), переписувач Святого Письма, далекоглядний і далекозорець - Володи-Мир Народний (Володимир Литвин), цербер транзитних серверів, підрахуй живих, мертвих і ненароджених - Серж Кідалов (Сергій Ківалов), завідувач Зали Національних Чвар - Іванко Хлющ (Іван Плющ), незабудько власних університетів - Ромко Збавич (Роман Зварич), незмінний лапшеріз і окоплюв, телепилли з конопель - Пліховшек (В'ячеслав Піховшек), просто - Йосип Пінський (Йосип Вінський), Юрій Крамоломазін (Юрій Кармазін), Грицько Пустомельченко (Григорій Омельченко), Степан Гаврош (Степан Гавриш), Петро Симулянченко (Петро Симоненко), Дуся в екзилі - Ігорьок Макай (Ігор Бакай), фінансовий Сорос піддиваних звуків, банк даних і просто банк - Борис Бреховольський, він же північний сусід Борисогліб Плутовський (Борис Березовський), сам Бого-Царь Плутич (Владімір Путін), лядський воєвода Сандик Квашнєпольський (Олександр Квасневській). Не могла оминати М.Матіос і жінок-політиків. Пор.: «мати Тереза ув'язнених і ескулапіха здоров'я конкурентів Раїса Муромцева (Раїса Богатирьова) дивиться з рекламних білбордів віч-на-віч ніби вводить анестезію. Так і хочеться схопитися за матню, аби не вразила усе чоловіче господарство»; «...прихильниця металобраслетів, сестра милосердя для вибраних кардіохворих і гіпертоніків, єдина прометее-жінка - Тама Підшукуратова» (Тамара Прошкуратова); «носійка автентичного волосся і власниця погляду паралітичної дії, вроджена з озимини і піни Піні - діва Інна Деві Христос Богоявленська» (Інна Богословська).

Як бачимо, замість повного іменування реальної, ще живої особи, М.Матіос «вживає описові йменування, до складу яких, окрім реального імені, входить апелятив-означення чи уточнююча обставина, що допомагає однозначно ідентифікувати літературного героя з прототипом» [4, 98]. Такі ЛХА виступають мовностилістичним засобом осуду існуючого ладу, мають двозначну онімічну семантику.

Персонажі роману «Майже ніколи не навпаки» - люди віруючі, богобоязливі. Тому, не дивно, що вони славлять *Бога*, поклоняються йому, просять допомоги, прощення, дякують. Люди знають, що *Божа* сила контролює людський небесний простір. *Бог* - ідея правосуддя, справедливості, світлих помислів [16, 415]. Так виникає ще один персонаж - *Бог*. Пор.: «прости, *Боже*, мою грішну душу...», «видить *Бог*, я не хотів її займати...», «*Але Боже* борони тебе сказати татові...», «...самі просили в *Бога* для нього смерті...», «*Боже* помагай», «слава *Богові*, вона здорова - як цвях, значить дочекається, що їй *Бог* пошле», «До чого вона дожилася, *Божечку-Боже*...», «Ой - *Боже-Боже*...знали би це її мама...» і т.п. *Божа* слава і сила випромінюють світло, амбівалентно демонструючи перемогу над силами темряви.

Образ нечистої сили репрезентований у художніх творах багатьох письменників, у тому числі й М.Матіос. Він протиставляється доброму началу, як негативне, чуже, належне до того світу [19, 210]. Герої М.Матіос вірять і в нечисту силу. Пор.: «Не годна вона ні молитися *Богові*, ні звертатися до *Сатани*», «Що мучить *Німого Нечиста сила* і не годна вийти з нього...», «якась *двонога чортиця* колись позаздрила їхнім синам...»

Отже, ЛХА Марії Матіос - могутній виразовий, характеристичний мовний засіб її індивідуального стилю. Авторка вміло добирає імена персонажам, вони породжені національною культурою та узагальнюють одним словом найбільш типові риси денотата.

Література:

- Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині: словник-довідник. - Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1993. - 116 с.
- Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. - Ужгород, 2002. - 176 с.
- Белей Л. Основні тенденції розвитку новітньої української літературно-художньої антропонімії//Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). - Випуск 8: Збірник пам'яті професора Василя Добоша. - Ужгород, 2005. - С. 189-194.
- Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст. - Ужгород: Патент, -1995. - 120 с.
- Бияк Н.Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах. Автореферат дис... канд. філолог. наук. - Івано-Франківськ, 2004. - 19 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
- Глинський І. Твоє ім'я - твій друг. - К.: Видавництво дитячої літератури «Веселка», 1970. - 212 с.
- Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. - 416 с.
- Лесюк М. Псевда вояків Української Повстанської Армії//Studia Shawistyczne 1: Nazewnictwo na podraniczach etniczno-jezykowych. - Bialystok, 1999. - С. 177-184.
- Матіос М. Майже ніколи не навпаки. - Львів: ЛА «Піраміда», 2007. - 176 с.
- Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr.& Ms. U-Ko in country UA. - Львів: ЛА «Піраміда», 2006. - 136 с.
- Матіос М. Москалиця; Мама Маріца - дружина Христофора Колумба. - Львів: ЛА «Піраміда», 2008. - 64+48 с.
- Матіос М. Нація. Одкровення. - Львів: ЛА «Піраміда», 2006. - 204 с.
- Матіос М. Солодка Даруся. - Львів: ЛА «Піраміда», 2005. - 176 с.
- Матіос М. Щоденник страченої. - Львів: ЛА «Піраміда», 2005. - 192 с.
- Мацьків П. Референти, кореференти Бога у фольклорній картині світу//Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 356-359. Слов'янська філологія. - Чернівці: Рута, 2007. - С.411-416.
- Німчук В. Про українську псевдонімію та криптонімію//Українська мова. - 2002. - №2. - С. 30-58.
- Павликівська Н. До питання відантропонімної номінації у псевдонімії//Лінгвістичні студії. - 2006. - Випуск 14. - 243-246.
- Редька М. Пропральна номінація нечистої сили в українських народних чарівних казках (у записах XIX ст.)//Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 356-359. Слов'янська філологія. - Чернівці: Рута, 2007. - С.210-213.
- Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. - К.: Наукова думка, 1986. - 312 с.
- Слоньовська О. Слід невловимого Протея. - Івано-Франківськ: Плай - Коломия: Вік, 2006. - 688 с.
- Флоренский П. Имена. - М.: АСТ, 2000. - 441 с.
- Худаш М.Л. З історії української антропонімії. - К.: Наукова думка, 1977. - 236 с.

Чучка П.П. Украинские антропонимы на славянском фоне//Перспективы развития славянской ономастики. - М.: Наука, 1980. - С. 138-158.

Tradițiile și inovațiile antroponimelor literar-artistice în opera Mariei Matios

Rezumat

În articolul d-nei Anastasia Vegheș „Tradițiile și inovațiile antroponimelor literar - artistice din opera Mariei Matios” se face o descriere a eroilor literari a cunoscutei scriitoare contemporane Maria Matios.

Creațiile Mariei Matios atrag atenția multor cititori. Cărțile ei „Națiunea”, „Dulcea Darusia”, „Aproape niciodată invers”- sunt o istorie ucraineană a secolului trecut din ținuturile Bucovinei și a Galiției.

Epoca contemporană, autoarea cu sarcasm, dar pe bună dreptate o descrie în romanul „Domnul și D-na Yu-Ko în țara ukrilor”și în „Jurnalul executatei”

Personajele Mariei Matios sunt numite cu antroponime specifice acestei regiuni. Ele reproduc, modelează uzanța antroponimică bucovineană. În articol, în afară de descrierea antroponimelor literare, se studiază și funcțiile acestora. Clasificarea antroponimelor literar-artistice sunt date conform școlii onomastice din Ujgorod, în special, a cercetărilor cunoscutului profesor - onomast - Liubomir Belei.

Sunt studiate numele, prenumele și poreclele eroilor literari. Locul se subliniază cu ajutorul antroponimului nominativ, literar -artistic ideologic.

O atenție deosebită o merită poreclele. Ele de regulă arată un anumit semn: caracter, defecte, profesia etc. Persoana reală este arătată cu ajutorul antroponimelor literar-artistice, pe structura și semantica onimică căreia i s-a evidențiat experiența lingvistică a postmoderniștilor

În romanul „Domnul și D-na Yu-ko în țara ukrilor” antroponimele literar-artistice sunt mijloacele lingvistico-stilistice de condamnare a guvernării existente, au o semantică onimică ambiguă (duble sens).

Antroponimele literar artistice din operele Mariei Matios- un puternic mijloc de caracterizare literară a stilului ei individual.

Separarea femeilor în sinagogă și influența acesteia asupra arhitecturii fațadelor

Felicia Grigorescu

Arhitectura interioară a sălii de rugăciune din sinagogă, a fost influențată încă de la începutul mileniului al doilea de statornicirea obiceiului separării femeilor, de bărbații care se rugau în sinagogă, separare cunoscută sub numele - *mehitsa*. Acest lucru a afectat organizarea spațială a interioarelor sălilor de rugăciune, dar și a înfățișării exterioarelor.

S-a susținut că *mehitza* este o lege a cărei sursă este în *Tora*, adică ar fi o - *midé orayta*¹.

Separarea unor spații pentru femei în sinagogă este consemnată pentru prima oară la sinagogile egiptene, începând din secolul al XI-lea². Deși separarea în fapt în sinagogi se petrecea de-a lungul Evului Mediu până în epoca modernă, în toată aria europeană, obligativitatea înfăptuirii ei a devenit explicită, abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, la evreii ortodocși, ca un contraargument, în confruntările ideologice dintre conservatorii ortodocși și reprezentanții curentului reformator, neologii.

Cei ce susțin obligativitatea separării femeilor în sinagogă, invocau două argumente: existența încă din perioada celui de-al doilea Templu a locurilor rezervate femeilor pe de o parte, precum și necesitatea respectării interdicției de „impudicitate” - „*ervat davar*”. Contraargumentele, după o atentă cercetare a textului biblic, susțin că spațiul din jurul Templului conținea mai multe partiții, iar cea a femeilor ar fi una dintre acestea, separarea însemnând limitarea accesului femeilor doar până la poarta Niconore³. Dar în spațiul respectiv aveau acces alături de femei și bărbații, în restul anului. Despre o excepție, când bărbații nu aveau acces în respectiva zonă, se precizează ca fiind legată de sărbătoarea „*simhat beit ha-choéva*”⁴, o sărbătoare legată de apa care nu se termină, când, pentru evitarea impudicității, femeile sunt despărțite de bărbați. Dar aceasta era o excepție strict legată de această sărbătoare.

Separarea femeilor s-a realizat, la început, la același nivel, prin așezarea lor în încăperi separate lângă sala mare de rugăciune, între aceste spații existând ziduri perforate cu ambrazuri, grilaje sau trafoare. Mai târziu, separarea a fost mai categorică, prin mutarea femeilor la alt nivel decât cel al bărbaților. Aceasta s-a realizat prin construirea pentru femei de spații speciale: balcoane, galerii sau tribune - *ezrat nachim* (Fig. 2). Și acestea la rândul lor au fost prevăzute cu diferite separatoare traforate care împiedicau vizibilitatea, permițând doar propagarea sunetului.

Separarea femeilor în sinagogă a atras după sine și modificări în estetica fațadelor. Accesul la nivelul superior rezervat pentru femei, se făcea de cele mai multe ori pe scări la care se ajungea prin intrări separate de cele pentru bărbați. Apar astfel în fațade, un număr mai mare de accese. Așezarea lor în desfășurarea fațadelor a cunoscut o mare varietate de soluții. Intrările pentru femei erau amplasate uneori în fațada principală (vestică). Acestea de obicei erau câte două, flancând simetric intrarea principală, rezervată bărbaților (Fig. 4). În acest caz distingem situații în care se accentuează monumentalitatea portalului central, al intrării pentru bărbați, față de cele laterale, mai modeste, sau intrările sunt egal dezvoltate, generând o fațadă uniform ritmată.

Alteori intrările rezervate femeilor sunt plasate în fațadele laterale, de obicei în primul ax de lângă fațada principală.

Un caz mai spectaculos se întâlnește la sinagoga de pe str. Primăriei din Oradea, care are accesele la balcoanele pentru femei, situate în cele două abside circulare de colț, din fațada vestică (Fig. 3). Spectacolul arhitectonic al fațadelor acestei sinagogi este completat și de alte elemente deosebite, cum ar fi: coloanele solomonice cu spirala lor nervoasă, precum și scările rotunjite de la intrările femeilor, urmând cercul absidei.

În afara acestor situații, care sunt de altfel cele mai frecvente, se întâlnesc o seamă de alte soluții de separare a intrărilor pentru femei, generate de restricțiile spațiale. Templu Vijnițer din Sighetu Marmației are intrarea pentru bărbați în rezalitul fațadei principale, iar intrările pentru

¹ Monique Sussqind Goldberg, *La mehitsa à la synagogue*, în *Aprende et enseigner. Carnets d'étude sur le statut de la femme dans la Loi Juive*, Nr. 1, Le Centre de recherche sur la Femme dans la Loi Juive à l, Institut Schechter des Etudes Juives, Israel, p. 23.

² *Ibidem*, p. 15.

³ *Ibidem*, p. 5.

⁴ *Ibidem*, p. 6. Sărbătoarea din Israelul antic era una de mare bucurie, legată de apa ce nu se termină.

femei sunt așezate în lateralele rezaliturii. Sinagoga Saare Tora din Satu Mare are o singură intrare pentru balconul femeilor, rezolvată prin adosarea pe fațada de sud a unei scări (Fig. 1.).

Deși această dispută în jurul separării pe sexe în sinagogă este unul din punctele de neînțelegere dintre susținătorii celor două curente religioase evreiești în opoziție, active în a doua jumătate a secolului al XIX - lea, după separare, nici neologii nu renunță la structura interioară cu separări, ei menținând și rastelurile în dreptul balcoanelor femeilor. La unele sinagogi totuși s-a remarcat transformarea acestor balcoane din niște locuri ascunse, în unele perfect vizibile, asemenea unui teatru⁵, în contradicție cu ortodoxismul iudaic conservator.

În prezent, separării pe sexe nu i se acordă importanța de odinioară, în micile comunități care există, grandioasele temple fiind aproape goale, datorită deportărilor de la jumătatea secolului al XX-lea și apoi emigrărilor din a doua jumătate a secolului al XX - lea.

Glosar de termeni

1.	<i>ervat davar</i>	interdicția de impudicitate
2.	<i>mehitsa</i>	obiceiul separării femeilor în sinagogă
3.	<i>midé orayta</i>	lege religioasă a cărei sursă este <i>Tora</i>
4.	<i>simhat beit ha-choéva</i>	sărbătoare a apei din perioada Temolului
5.	<i>Tora</i>	învățătură, prima parte din Vechiul Testament

Bibliografie

*** *Biblia*

Monique Sussqind Goldberg, *La mehitsa à la synagogue, în Aprendre et enseigner. Carnets d'étude sur le statut de la femme dans la Loi Juive*, Nr. 1, Le Centre de recherche sur la Femme dans la Loi Juive à 1, Institut Schechter des Etudes Juives, Israel.

Moldovan, Mircea, *Sinagoga.Arhitectură a monoteismului*, București, Ed. Paideia, 2003.

Unterman, Alan, *Dictionnaire du JuAdaïsme - Histoire, mythes et traditions*, Londres, Thames & Hudson, 1991.

The male-female separation in the synagogue an its influence on the architecture

Abstract

The male-female separation in the synagogue is known as *mehitsa*. This was first seen in the XI-XII-th century in Egipt. after the break of the neolog cult from the orthodox, this separation became very obvious. The jewish temples build in the north-western part of Romania, after the jewish emancipation in the second part of the XIX-th century, had separate doors for women. male.s entrences was throu the main doors in the west side of the building. doors used by women were smaller and placed on the sides of the main doors. they can be also situated on the north or the south side of the building. the sinagogues from this area have a variaty of situations for the placement of the doors. There are cases when the entrance is only on one of the north or south side of the building. One of the most interesting case is the sinagogue situated on Primăriei street, in Oradea, where acces for women is made trouh doors placed inte two corner apses.

⁵ Dominique Jarrassé, *La synagogue...*, <http://www.cairn.info/revue-romantisme-2004-3-page-43.htm>.

Fig. 1. Sinagoga Saare Tora-Satu Mare-Casa scării pentru balconul femeilor adosat fațadei sudice.

Fig. 2. Balcoane pentru femei în Templul ortodox din Oradea

Fig. 3. Absidele de colț ale sinagogii de pe strada Primăriei din Oradea

Fig. 4. Accesele în fațada vestică a sinagogii din Valea lui Mihai

ETNOGRAFIE

A nagykarolyi fésűsmesterség története. Szerszámok, munkafolyamatok és termékek ismertetése

Cziker András

1. A mesterség története

A fésű a haj rendezésére, ápolására és díszítésére szolgáló eszköz. Már a legrégebbi korokban is fésűt készítettek különböző anyagokból: fából, csontból, kerámiákból és különböző fémekből stb.

A mi tájegységünkön készített fésűk alapanyaga, legnagyobb részben az ökör-, tehén- és bivalyszarva volt. Ezekből készültek a szarufésűk, amit még csont fésűnek is neveztek megkülönböztetésül a más anyagokból készült fésűktől. Fésűket még készítettek ló- és tehénpatából, fából, fémből stb.

Verseny helyzetet jelentettek a csontból készült fésűk számára a 19. században megjelent kaucsuk fésűk, melyek egyrészt rugalmasságuknál, másrészt pedig olcsó árúknál fogva igen keresetté váltak. A 20. század második felében aztán tömegesen megjelentek a különböző műanyagokból új technológiai eljárással, és nagyipari, modern módszerekkel készített műanyag fésűk. Ezzel az árúdömpinggel hagyományos szarufésű nem tudott versenyezni, és a múlt század második felében örökre megszűnt a fésűs mesterség.

A fésűs mesterség megszűnését az is siettette, hogy a szürkemarha állományt szinte teljesen kiirtották, így az alapanyag is elfogyott, és a közben külföldről betelepített más szarvasmarhák szarva sem minőségben, sem mennyiségben nem volt alkalmas nagyobb üzemek fenntartására.

A műanyag fésű gyártási folyamata tömegtermelésbe ment át, ahol az automatizálás, számítástechnikai eszközök és a robottechnika széleskörű alkalmazásával teljesen átalakította a képesítések iránti igényt.

Megjegyzem, hogy még vannak egy néhányan „szaruműves iparművészek”, akik szaruból különböző használati- és dísz tárgyakat készítenek. Ők, különös igények kielégítésére, készítenek korlátozott mennyiségben szarufésűt is, hagyományos gépesített módszerrel.

A szarufésű-készítés, mint ősi magyar mesterség, a szarvasmarhákat tenyésztő és a nyájukat őrző pásztoroktól ered, a honfoglalást követő évszázadokból. A szarut könnyű volt megmunkálni, mivel hőre könnyen lágyul. Faragással, karcolással, spanyolozással gazdagon díszített pásztorkürtöket, sőtartókat, orvosságos edényeket készítettek. Szintén szaruból készítették a kasszafenőkö tárolására használt fentekot, a különböző méretű löportartókat, ivó poharakat, olaj, bor és más folyadékok eltartására szolgáló edényeket valamint fésűket és gombokat, amelyeket a vásárokon árultak. Később a fésűkészítéssel foglalkozók tevékenysége a fésűs elnevezést kapta. Innen erednek a Fésűs vezetéknevek is.

Vidékünkön a szarufésű készítés egy másik forrása az újabb kori népvándorlás alkalmával idetelepedett, német és szlovák kézművesektől származik.

Nyugat-Európában a szarufésű készítés fénykora 1900-1930 közé esik. Ezen időszak alatt volt olyan év (1930), hogy csak Franciaországban 30 millió fésűt készítettek. Ekkor 35 üzemből kb. 1500 szarufésűs dolgozott. A kézműves termékei létrehozását kézzel és kézi szerszámaival végezte. Eleinte a kézműves magának, vagy szűkebb környezetének készített tárgyakat, később a termékeit értékesítette a kialakuló piacokon.

A kézművesek idősebb mesterfokozatú szakembertől tanulták a szakmát. Inasként kezdték, folytatták, segédként a mesterek műhelyeiben, majd elkészítve mintadarabjaikat és szerszámaikat, megnyitották saját műhelyeiket, és később maguk is mesterek lettek.

A 19. században, amikor a városi életforma és vele együtt a piac is kialakult, ez az iparág is fellendült, sok mással együtt. A kézművességnek és a kisiparnak, a termékek jó minősége és a viszonylag szabad életformát biztosító munka jellege miatt, mindig nagy volt a megbecsültsége és a vonzereje.

Nagykarolyba a fésűs mesterséget, nagyapám, Czikker András (Zwicher) hozta. Ő Szilágysomlyón született 1870. június 11-én. és ott tanulta meg a szakmát az egyik nagybátyjától. Az édesapja, József, asztalos volt.

Itt szeretném megjegyezni, hogy ebben az állandóan változó világban a családjunk tagjainak a nevét többféleképpen, a kornak megfelelő „értelmezés” vagy az adott hivatalnok „tudása” szerint írták/írják (például: Cziker, Zicher, Zikker, Ciher, Czicher, Ticher stb). Erről egy külön történelmet lehetne írni, hogy hogyan változtatták/változtatják az éppen hivatalban levő személyek kényük-kedvük szerint a neveket. Azért, hogy a tanulmányom egyértelmű legyen, a következőkben, a családomhoz tartozó elődeim neveit Czikker-ként fogom írni. A saját és utódaim neveit pedig Cziker-nek írom, úgy ahogy az a keresztleveleinkben szerepel.

Nagyapám, az inasévek leteltével, miután felszabadult és segéd lett, a kor szokásaihoz híven vándorútra kelt, és néhány évet Kolozsváron dolgozott, mint segéd, az ottani fésűs mestereknél, és gyűjtötte a tapasztalatokat a mesterségben. Néhány év után visszament Szilágysomlyóra, és mint segéd dolgozott a volt tanítómesterénél. Közben megkezdte beszerezni és elkészíteni a fésű csináláskor használt szerszámokat és eszközöket, amik szükségesek egy önálló kisiparos műhely megnyitásához. Ebben a munkájában előnyére volt, hogy a családi környezetben már megismerte és elsajátította a famegmunkálás folyamatát, az asztalos mesterséget. Mivel a fésűs műhely szerszámjai és eszközei egy részének alapanyaga a fa, így saját maga elkészítette a szükséges felszerelések nagy részét.

1897-ben Nagykárolyba ment azzal a szándékkal, hogy ott nyisson fésűs műhelyt. Tudta, hogy ott még nincsen fésűs, és ez a megyeszékhelyű város, ahol a kisipar gyors fejlődésben van, szükségelteti ezt az iparágat is. Bemutatta termékeit az itteni kereskedőknek, és tárgyalásai után az ipartestület képviselőivel arra az elhatározásra jutott, hogy Nagykárolyban fogja megnyitni a fésűs műhelyét. Házat vett a Magtár utca 4. szám alatt, berendezte lakását és műhelyét, majd kiváltotta az iparjogosítványt fésű készítésre és árusításra. Az 1. kép azt a házat mutatja ahol lakott és berendezte az első fésűkészítő műhelyt Nagykárolyban. (A fénykép 2010-ben készült.) A ház többször volt javítva, gazdát cserélt, de az alapzat eredeti formáját megtartotta. A mostani címe: Bicaz utca 5. szám. A fésűket szaruból készítette, hagyományos 19. századi technológiával. A kor hagyományaihoz híven több fiataalt (inast) megtanított erre a mesterségre. A Nagykárolyba frissen letelepedett fésűs kisiparos - aki már jelentős tapasztalatokkal rendelkezett a mesterség terén - nehéz, szorgalmas és kitartó munkával rövidesen beilleszkedett a város mozgalmas polgári életébe, és ismert, megbecsült személyiség lett az iparosok társadalmában. Az általa készített fésűk keresettek lettek a Nagykárolyban és vidékén.

Nagyapám már 1890-ben feleségül vette a 21 éves Bokor Zsuzsannát. Ebből a házasságból, az idő folyamán öt gyerekük született: Mária (1891 - 1959), Juliska (1898 - 1918), József (1900 - 1969), Lajos (1901 - 1918), és András (1909 - 1979). A 2. kép, nagyapám családjáról, 1915-ben készült Nagykárolyban, Huszty Zoltán fényképész műtermében. Hiányzik a képről Juliska, aki betegsége miatt nem tudott jelen lenni. A képen a gyerekek balról - jobbra: Lajos, József, Mária és András.

Az 1909-es év változást hoz Nagykároly fésűsmesterség történetébe. Ebben az évben még egy fésűs telepedett le Nagykárolyban. A neve Hajdú József, Szászvárosban született 1887 szeptember 23-án. A fésűs mesterséget inasként szülőföldjén tanulta, és mint segéd ott gyakorolta. Nagykárolyba az egyik nővérét jött meglátogatni, aki férjével Pák Ernővel lakott itt.

Nagykárolyi tartózkodása idején felkereste, az akkor még egyedüli fésűs iparost, elbeszélgettek, bemutatta fésűkészítő tudását, (ami hasonlított az akkor itt alkalmazott technológiához.) Ekkor nagyapám már nem tudta egyedül kielégíteni az egyre növekvő igényeket a szarufésű iránt, és mivel tetszett neki a bemutatott próba-munka, segédként alkalmazta Hajdú Józsefet. Most már kettejük munkájának következtében javult a város és a környék fésűvel való ellátása, ugyanakkor valamivel lazult a nagyapám megterhelése az új munkamegosztás következtében. Hajdú József 1912-ben házasságot kötött nagyapám leányával, Máriával. Ez alkalommal készült Huszty Zoltán fényképész műtermében a 3. képen bemutatott fénykép.

A házasság után Hajdú József tovább dolgozott az apósa műhelyében, de már megkezdte az előkészületeket egy önálló műhely megnyitására. Ez a terv csak később valósulhatott meg, ugyanis késleltette a rövidesen kitört I. világháború. Hajdú Józsefet 1914-ben - ahogy feszülté vált a nemzetközi helyzet - elsőként mozgósították katonai szolgálatra. A háborút a Déli Fronton harcolta végig, és csak 1818-ban tért vissza Nagykárolyba. Hajdú József, miután visszatért a háborúból, feleségével együtt megvásárolták a Werbőczy utca 8 szám alatti ingatlant (jelenleg, Corneliu Coposu utca 21 szám, látsd 4. kép.) A fénykép 2011-ben készült. A ház megtartotta eredeti

formáját és beosztását, átalakításokat csak a külterületen voltak eszközöltek (udvar és kerítés stb.). Itt berendezte a legjobban felszerelt kézműves fésűs műhelyt, és ő lett Nagykárolyban a második önálló fésűs kisiparos.

A két munkapad és az aránylag tágas elhelyezése a munkaeszközöknek (5.kép) lehetővé tette, hogy kettő, de esetenként több személy is dolgozhasson egyszerre, különböző munkamegosztásban. A két világháború között volt időszak, hogy egyszerre ketten vagy hárman is tanultak/dolgoztak műhelyében, inasok és segédek. A fésű-készítésben és a szarufeldolgozásban a 19. századból származó hagyományos kézműves módszert tanította és alkalmazta az egész pályafutása idején. Termékei jó minőségűek, külalakra tetszetősek voltak. Mondhatni legjobb fésűket ő készítette, a teljesen kézi technológiával dolgozó nagykarolyi fésűsök közül. Termékeinek egy részét a nagykarolyi kereskedőknél, más részét a nagykarolyi és környéki piacokon értékesítette. 1940 után már csak egyedül dolgozott. Pályája alatt a fésűkön kívül még nagyon sok féle haszon és dísz tárgy készített szaruból: szarukürt azaz pásztorkürt, ruhafogas, kulcstartó, cigarettaszipka, pipaszár, hajcsat és hajtű, cipőkanál, kasza fenőkötartó stb. Ő csinálta a leggazdagabban és a legszebben díszített kontyfésűket.

Czikker József, miután visszatért a háborúból, még egy ideig az édesapja műhelyében dolgozott ahol már segéd minősítést kapott a fésűs mesterségből. 1924-ben megházasodott. Rövidesen elköltözött a szülői házból, feleségével együtt lakást bérelnek, ahol önálló iparendéssel fésűs műhelyt működtetett. Ő volt, sorrendben, a harmadik fésűs iparos a városban. Az 1930-as évek elején házat vettek a Fazekas utcában (ma Gh. Lazár 70. szám), ide költöztek feleségével, és átköltöztette a fésűs műhelyét is. A fésűt a 19. századi kézműves módszerrel csinálta, felesége segítségével. Később, miután megjelent a váltóáram 1943-1944-ben - a testvére András segítségével - átalakította a műhelyét. Ezután egyes műveleteket váltóáramú, háromfázisú villanymotorral meghajtott gépeken csinált, ily módon négyszeresre növelve a termelékenységet. 1954-ben átépítette a vert falas, nádfedeles, alacsony házat a mai formát adva neki (6. kép.) Munkásságának utolsó évtizedeiben már mind kevesebb szaru anyaghoz jutott, és ekkor ló és szarvasmarha patából valamint PVC műanyagból is csinált fésűket, a hagyományos technológiát használva. Az 1969-ben bekövetkezett halálával gyakorlatilag végleg megszűnt a fésűs mesterség Nagykárolyban is. Utódai nem voltak. Halála után a létező nyersanyag készletét a még meglévő műhelyében, Lengyel József fésűs feldolgozta, és a mester özvegye értékesítette a helybeli piacon. Később, özvegye a műhelyt is felszámolta, a szerszámok és a felszerelés fa részeit eltűzelte, a fémrészeket eladta az ócskavas telepen.

A nagyapám halála után (1936), a nála tanult és már segédként dolgozó Tempfli Antal (1909-1980), műhelyt nyitott és folytatta a mesterséget élete végéig továbbra is kézi szerszámokkal és a 19. századi technológiával.

A nagyapám legkisebb fia, Czikker András (1909 - 1979), édesapám, miután az 1930-as évek gazdasági válsága miatt nem talált munkahelyet a bútor asztalos szakmában, amki tanult, a nagyapám műhelyében dolgozott mint fésűs. 1934-ben feleségül vette leendő édesanyját Pengász Margitot (1908 - 1994). Nagyapám halála után, édesapám a Liszt Ferenc utcában, ahol lakott, műhelyt nyitott, 1935 és 1938 között, átalakította, tovább fejlesztette, mondhatni forradalmasította Nagykárolyban a fésű készítését. Megváltoztatta, a szarufésű készítés folyamán addig gyakorolt, 19. századi, kézi technológiájának számos munkafázisát. Új villanymotorokkal meghajtott gépi megmunkálási technológiát vezetett be. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy gépesítette a szaruból kipréselt csonttáblák feldolgozását. A szaru átalakítását csont táblákká (amit platninak is neveztek) továbbra is a 19. században véglegesített módszerrel végezték.

Megtervezte és elkészítette az első fogvágó gépet, és kimunkált különböző eszközöket és gépi szerszámokat az addig kézzel végzett munkafázisok könnyebb elvégzéséhez. A szükséges gépeket, eszközöket, szerszámokat saját maga tervezte, kivitelezte, majd összeszerelte. Csak az egyes fémalkatrészek elkészítését (amelyek speciális megmunkálást igényeltek, úgymint: kovácsolás, vasesztergályozás) végeztette szakműhelyekben. Az általa készített fogvágó gép, más konstrukciójú, egyszerűbb és sokkal könnyebben kezelhető volt, mint a Budapesten ugyanerre a célra gyárilag készített gépek. (A nagykarolyi első gépesített fésűs műhely elrendezését a 7. kép mutatja be.) Az újonnan felszerelt, gépesített műhelyben megőrizték a kézműves szerszámokat és eszközöket is, amit még használtak, amikor szünetelt a villamos energia-szolgáltatás. Az új munkamódszerek bevezetése után a munka termelékenysége a négyszeresére nőtt, ugyanakkor

javult a fésű minősége és kinézete. Az 1940-es évek elején kibővítette műhelyét, lehetővé tette, hogy egyszerre, kettő vagy esetenként több személy is dolgozhasson. Az ő műhelyében gyakorolta a fésűs mesterséget Lengyel József, aki később nagy segítségére volt édesapámnak a kisipari szövetkezet beindításánál.

Nagykárolyban a fésűs mesterség megjelenése óta gyors és állandó fejlődésben volt, és ellátta fésűkkel, nemcsak a várost és vidékét, hanem a környező megyéket is.

1942-ben Nagykároly városban az iparjogosítvánnyal rendelkező kereskedők és iparosok névjegyzékében, a fésűkészítő iparosok sorában négy személy volt nyilvántartva, akikből hárman a Czikker család tagjai voltak a negyedik pedig Tempfli Antal.

Nem sokkal a háború vége után, 1945 augusztusában, Czikker András, Benedek Mátyás és Haarpuder László létrehozta a fésűkészítő társulást, amelyhez a szükséges üzemfelszerelést Czikker András szolgáltatta. A fésűknek ez a „kisüzemi termelése” egy évig működött Volt amikor négy személy is dolgozott az üzemben. (Még egy fésűs, Lengyel József és két munkásnő, akik megtanultak elvégezni néhány munkafázist.) A felbomlásához nagyban hozzájárult a nagymértékű, gyorsan növekvő infláció, aminek következtében a közös pénz kezelése lehetetlen volt még rövid távon is.

Czikker András visszatért az egyéni fésűgyártáshoz. A fésűit és egyéb szarutermekeinek a legnagyobb részét angróban adta el, nagyrészt a piacokon árusító vándor kereskedőknek.

1947 végén Románia megszűnik királyság lenni, Mihai király elhagyja az országot, és kikiáltják a Román Népköztársaságot. A magántulajdon felszámolásának első lépéseként, 1948-ban, Romániában is , elkezdődik a termelőeszközök államosítása. A nagykárolyi fésűs szakmában, elsőként szobajött édesapám a kornak megfelelően jól felszerelt villanymotor meghajtású gépekkel és szerszámkészlettel jól ellátott műhelye. Akkor gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy az iparos műhelyét, összes felszerelésével elkobozzák és ha nincsen aki dolgozzon benne vagy nem érdemes üzemeltetni, a felszerelést összetörik és beadják ócskavasnak. Abban az időben erre a sorsra jutott sok iparosnak nehéz munkával, sok áldozathozattal és nélkülözésekkel megalkotott kisebb-nagyobb műhelyfelszerelése. A fésűsök közül az első államosítandó műhely a Czikker András villanymotorokkal felszerelt műhelye volt. Édesapám felismerve és elismerve a kor követelményeit nem várta be a kényszerítő intézkedéseket, és Beltrámi Mártonnal együtt, mint alapítók, megszervezik és létrehozzák 1949-ben Nagykárolyban a „December 21” Ipari Szövetkezetet, amelynek a fő tevékenysége fésűk és gombok készítése, szaruból. Az újonnan megalapított ipari termelő szövetkezetet a mostani Iuliu Maniu utca 21-23. számú épületegyüttesben rendezték be, mely a volt Posta és a Városvásáros között. Köznyelven „fésű és gombgyárnak” nevezték. (A hivatalos elnevezése: „21 Decembrie 1949” Cooperativa de producție meșteșugărească de nasturi, piepteni și perii Carei volt.)

A fésűk készítését az 1936-ban bevezetett gépesített módszerrel végezték, az édesapám által készített gépekkel, szerszámokkal és kifejlesztett technikával és a hagyományos technológiával. Itt már munkamegosztásos gyártási módszert alkalmaztak. Az egyes munkafázisokat, legnagyobb részben, betanított dolgozók végezték, akik nem ismerték a fésűkészítés egészét.

Édesapám irányította és nagyrészt ő is végezte gépeinek a beszerelését, valamint az új gépek és szerszámok készítését. Ő felelt a fésűt gyártó részleg üzemeltetéséért, a munkások betanításáért, a munkavédelmi szabályok betartásáért, valamint az árú minőségéért. Ő végezte a szerszámok és a gépek karbantartását, valamint új szerszámok és gépek készítését. Az 1950-es évek közepétől – közben Beltrámi Márton betegsége miatt, nyugdíjazták - Czikker Andrásra bízta a gombgyártó részleg üzemeltetését és karbantartását is. Ez az ipari termelő szövetkezet másfél évtizeden keresztül átlag hatvan személynek biztosított munkát. Ebben az iparágban ekkor jelent meg tömegesen a női foglalkoztatottság. A dolgozók nagy része, 65 százaléka, nő volt. Ez Nagykárolyi viszonylatban igen jelentős szám volt. Ekkor az itt gyártott fésűk eljutnak az ország minden részébe. A kereskedők, akik egyszer itt vásároltak, legtöbb esetben visszatértek, hogy újra vásároljanak.

Mivel a nyersanyag, szaru, beszerzése mind nehezebbé vált az 1950-es évek második felében, részben áttértek műanyagok, galalit és celluloid, felhasználására a fésűk és a gombok gyártásánál, a klasszikus technológiát alkalmazva. Ezeket a műanyagokat különböző méretű, a célnak megfelelő vastagságú táblákban lehetett beszerezni, ami aránylag leegyszerűsítette a

fésűkészítés technológiai folyamatait. Eleinte a galalit zömét a Nagyszében melletti Orlátról vásárolták, majd később már itt állították elő tehéntejből.

Az 1960-as évek első felében ez a fajta termelés már nem volt rentábilis. Az új műanyagok (főleg a pvc) felfedezése utána régi technológia radikálisan megváltozott. A ma gyártott műanyag fésűk gyártásában egészen más technológiát alkalmaznak amely semmiben sem hasonlít a régihez, és teljesen más képzettséget igényel. Ezért a szövetkezet fésű és gombgyártó részlege megszűnt. A nagykarolyi szarufésűt gyártó szövetkezet a mesterség kiemelkedő - utolsó minden korábit fölülmúló - virágzását jelentette. Mondhatni ez volt városunk fésűs mesterségének a hatyúdála. A feleslegessé vált munkaerőt áthelyezték más szövetkezetekhez vagy vállalatokhoz, munka nélkül nem maradt senki.

Előzőleg írtam, hogy a fésűs mesterség gyakorlása már több mint négy évtizede megszűnt. Azért még ma is van a térségünkben egy személy aki ismeri a szarufésű és általában a szaruból készített haszon- és dísztárgyak készítésének a technológiáját, és a technikáját, a legaprólékosabb részletekig. Ez a személy én vagyok, Cziker András, a jelen tanulmány írója. A nagykarolyi fésűs mesterség történetének a befejezéseként, röviden ismertetem az életpályámat. A fésűs mesterséget gyerekkoromban tanultam meg az édesapám, keresztapám és nagybátyám műhelyeiben, ahol az iskolai szünidők egy részét töltöttem. Megjegyzem, ezt a mesterséget sohasem gyakoroltam anyagi haszonszerzés céljából. Amikor oda nőtem, hogy meg kellett gondoljam, miből fogom a jövőben a magam és a családom megélhetését biztosítani, már tudtuk, ez a mesterség rövidesen megszűnik, ezért idejében gondoskodtam - a szüleim segítségével - egy másik szakma elsajátításáról is.

Nyugdíjba vonulásom után (mint művezető 45 évet dolgoztam a villamosenergia iparban) összeszedtem a családi hagyatékban még fennmaradt fésűkészítő szerszámok és gépek maradványait, megjavítottam, kipótoltam a hiányzó szerszámokat és eszközöket. Újra felszereltem a két típusú fésűkészítő kézműves műhelyt; az egyik, ahol 19. századi technológiával, eszközökkel és szerszámokkal dolgoztak, a másik ahol, 20. század első felétől, egyes munkafázisok elvégzésére villanymotorral meghajtott gépeket is használtak. Ezek a tárgyak, valamint a gyakorlati és a szellemi ismeretanyag az alapja a jelen tanulmány megírásának. Az újra felszerelt műhelyek szolgálták a fésűsök által gyártott tárgyak elkészítésére, valamint a szerszámok, az alkalmazott technikák és a technológiai folyamatok bemutatására.

2010-ben - felhasználva a fésűs mesterség alapos ismeretét - részt vettem a Magyar Oktatási és Kulturális Minisztérium és az Anyanyelv- és Kultúrális Szövetsége 2009. évi közös anyanyelvi pályázatán A kiírt pályázati téma: Régi magyar mesterségek - családnveink tükrében. A dolgozatommal, amelyben röviden ismertettem a nagykarolyi fésűs mesterség történetét, negyedik díjat nyertem (8. kép).

2. A fésűről

A fésű mint használati eszköz elsődlegesen higiénia célokat szolgál. Emellett azonban jelentős esztétikai szerepe is van a mindenkori viseletben. Már az emberi kultúra kezdetén megjelent a fésű díszítő funkciója, ékszer jellege is. Két alapvető fésűformát különböztethetünk meg, az egyoldalt és a kétoldalt fogazott fésűt, mindkettő már ismert volt az ókorban. Az alapvető típusok az évszázadok folyamán keveset változtak. A kétoldalt, egyenes fésűk mellett már a 4. századtól ismert az ívesre formált párkányú, áttöréssel díszített típus is, ovális vagy szögletes fogóval. Régióinkban már a népvándorlás kori síroknak is gyakori melléklete a fésű, különösen a germán temetőinkben általános. A fésűkészítés legelterjedtebb alapanyaga a csont és a szarú volt. Emellett azonban használtak különböző faanyagokat, kerámiát, teknőcot, fémekeket stb.

Az új- és jelenkor fésűje a haj gondozását, bontását, rendezését valamint rögzítését, és ezzel együtt, esetenként, a díszítését is szolgálta/szolgálja. Az elmúlt századokban a fésűket férfiak és nők egyaránt használták, és nem csupán a haj gondozására, de rögzítésre is. Az alföldi parasztemberek hajviselete a 19. század közepéig hagyományosan a hosszú haj volt. Csibókokba tekerve viselték, s föltűzéséhez fésűt használtak. A dísztelen, szaruból készült görbe fésű a férfiviselet része volt. A hosszú haj és körhaj divatja idején a férfiak a görbe fésűt használták, amellyel hajukat tarkó felett leszorították (9. kép). A hosszú haját a pásztorok őrizték meg legtovább. A polgárosodó mezővárosi parasztasszonyok a 19. század második felében díszes kontyfésűt használtak.

A fésűt használták/használgák a fejtetvek és serkéik eltávolítására, különösen, amikor ezek járványszerűen jelentek meg a háborúk következtében, de nem csak akkor. Ilyen időszakokban

megnőtt a kereslet a sűrű fogazatú fésűk iránt. A fésű a mai korban is az egyik választható módszer a tetvek kiirtására, mióta bebizonyosodott, hogy a tetűirtószerek nem hatékonyabbak a fésülésnél. Fésűt használnak még a férfiszakáll és bajusz rendben tartására is, valamint az intim testrészekben levő szőrzet gondozására.

A nagykarolyi fésűsök a fésűk túlnyomó részét szarvasmarhák ökor-, tehén-, bivalyszaruból stb. készítették, ezek voltak a szarufésűk. Csak az 1950-es évek után, mikor már egyre kevesebb lett, és nehezebbé vált a szaru beszerzése, készítettek fésűt még tehén- és lópatából, valamint egyes hozzáférhető műanyagokból is, a hagyományos technológiát alkalmazva.

Amint már említettem eddigi írásomban, az egyes korszakokban kialakult életforma hatással volt a hajviselet változásaira is. Az itt bemutatott fésűk a fésűs mesterség gyakorlásának az utolsó hetven évét foglalják magukba. A folytatásban felsorolt fésűket, valamint a fésűsök által gyártott egyéb termékeket, a tanulmány írója készítette és fényképezte 2010 és 2011-ben. A következőkben, részletesen, ismertetem a Nagykarolyban leggyakrabban gyártott fésűk típusait, formáit és méreteit (10. kép):

- *Parasztfésű*, más vidékeken grampli vagy fancni néven ismert. Formája téglalaphoz hasonlít (10.a kép). Méretei különbözők voltak, a hossza 6,5 - 11 centiméter, szélessége 5-6 centiméter. Az egyik hosszabb oldalon sűrű-, keskeny-, rövidfogak vannak, a haj és a fejbőr tisztítására szolgálnak. A második hosszabb oldalon ritka-, széles-, hosszabbfogak vannak a haj bontására és fésülésére használatosak. A fésű két rövidebbik oldala gyengén kifele íveltek voltak és a sarkokat lekerekítették. Mivel ritka- és sűrűfogak egyaránt találhatóak rajta, a legkelendőbb fésűfajta volt az egyszerű nép körében, így ebből gyártották a legnagyobb mennyiséget.

- *Sűrűfésű*, más vidékeken még mondták simító vagy porfésűnek. Alakja és mérete hasonló a parasztfésűhöz, de mindkét hosszú oldalára sűrű fogat vágtak, különböző vékonyságú fűrészszel (10. b kép). Általában minden társadalmi réteg vásárolta. A haj tisztán tartására szolgált. Ott, ahol gyerek volt, esetenként, megszabadította a hajukat (és nem csak az övéket) a korpától, a tetűtől és annak tojásaitól, valamint a serkéktől is.

- *Félfésű*, nevezték még: *féloldalú*, *sűrű félfésűnek*, vagy kósedli. A parasztfésűnek az a fele, amelyiken a sűrű fogak vannak (10. c kép). A fogakkal ellentétes oldala kifelé ívelt formájú. Készítésére a szarú gyengébb minőségű része is megfelelt, mivel csak az egyik oldalára volt fog vágva az olcsóbb árú közé tartozott. A háborúk után nagy számban vásárolták.

- *Bontófésű*, nevezték még *frizérnek*, máshol: női bontó, nagy frizérbontó, női hosszúfésű. A polgárosodó társadalom női igényeinek a kielégítésére formálódott a 19. század végén. A parasztfésű rendeltetését igényesebben és szebb kivitelben teljesítette (10. d kép). A bontófésűk hossza 15-22 centiméter és szélessége 3-4,5 centiméter között van. Az egyik hosszú oldal képezi a fésű egy centiméter körüli peremét (párkányát), ennek az oldalnak a sarkai le vannak kerekítve. A párkánya kifelé kissé ívelt. Fogazata egyik felét széles-, illetve ritka fogak, a másik felét sűrűbb-, illetve keskenyfogak képezik, de nem annyira sűrű mint a parasztfésűké. A fogak mélysége lényegesen hosszabb mint a parasztfésűké. Egyes típusoknál a fésű szélessége a sűrűbb fogazat felé kissé elkeskenyedik. A legjobb minőségű szaruból készítették. A fésű peremét falcolással, hullámosítással díszítették. A legdrágább kategóriába tartozott. Gyakran vásároltak ajándéknak jeles alkalmakra, például esküvőre.

- *Nyeles fésű*, nyeles bontónak is neveztek. Méretükben hasonlóak a bontófésűhöz. A különbség, hogy nincsen keskeny-, valamint sűrűfogazata, ehelyett keskenyebb, ívelt, lekerekített, kézben fogható nyele van kialakítva. A párkánya kissé ívelt és díszítéssel van ellátva (10. e kép). A vastag szarulapra ritka erős fogakat vágtak, a hosszú és göndör női hajak kibontására, fésülésére szolgál. Ezek és a bontófésűk a legjobb minőségű árú voltak, amelyeket több évtizeden át lehetett használni.

- *Zsebfésű* vagy *férfifésű* Hasonlít a bontófésűhöz, csak a méretei kisebbek, hossza 10-14 centiméter, szélessége 2,5-3 centiméter. Kétféle, ritkább és sűrűbb fogazattal készült. A férfiak általában zsebben tartották (10. f kép). A társadalmi fejlődés, a polgárosulás tette szükségessé bevezetését, s az a közösségi elvárás, hogy az utcára lépő, társaságba, emberek közé kerülő férfi hajzata gondozott, „jól fésült legyen”. Mindig kéznél volt, bármikor eligazíthatták vele a szél kuszálta hajszájakat. Az 1930-as évektől igen keresett cikk lett.

- *Bajuszfésű*. Hasonlít a nyeles fésűhöz csak kisebb a mérete, 8-12 centiméter hosszú és 2 - 3 centiméter széles. A szakáll és a bajusz gondozására használták.

- *Borbélyfésű.* Hosszúsága 18-20 centiméter, szélessége 2,5-3 centiméter. A párkánya egyenes, csak a sarkoknál van lekerekítve. A fogazata hasonló a bontófésűjéhez. A fésű vékonyabb, mint más hasonló méretű fésű (10. g kép). Általában a férfi fodrászok használták. Lényeges volt, hogy száraz anyagból legyen készítve.

- *Tupirfésű,* még nevezték stílfésűnek is. Hossza 18-19 centiméter, szélessége 3 centiméter. A hosszának a fele közepes szélességű fogazattal van kiképezve, a másik fele keskeny hegyes nyél. Általában a női fodrászok vásárolták. A nyél a dús női haj közepén való ketté választására is szolgált (10. h kép).

- *Görbefésű.* Téglalap alakú, 7-10 centiméter hosszú és 4,5-5,5 centiméter széles. Az egyik (hosszabbik) oldala képezi az 1 centiméter körüli peremet. A fogazata hosszú, ritka és széles. Miután elkészült meghajlítják, hogy kövesse a fej görbületét. A női hajviselet kelléke. Régebben, amikor a férfiaknál a hosszú hajviselet volt a divat, ők is használták, egy valamivel hosszabb változatát. A férfiaknál legtovább a pásztorok között maradt használatban (10. i kép).

- *Kontyfésű,* nevezték még hajakasztónak, hajbavalónak. Széles, ívelt peremű görbe fésű. A hossza 9-12 centiméter, szélessége 8-10 centiméter. Az alsó részébe 7-10 széles és ritka, 6-8 centiméter hosszúságú fogat vágta. A fonatokból alkotott összecsavart haj a konty rögzítésére és díszítésére szolgált. A széles peremén különböző minták szerint, lombfűrészszel vágott, áttört díszítéseket alkalmaztak. Ékszerként is szolgált (10. k kép). Általában a fésűk vastagsága 1,5-5 mm között változott, a fogak hegyei fele vékonyodott.

Egyes fésűk párkányai díszítéssel voltak ellátva. A legváltozatosabb formák és díszítések a kontyfésűkön voltak. A felsoroltak voltak a leggyakrabban készített szarufésűk. Megrendelésre más méretű és más formájú fésűket is készítettek. Például, mint érdekességet említem meg, a hal formájú zsebfésűt (10. m kép). Voltak megrendelők különböző típusú fésűkből álló garnitúrákra, amit aztán alkalom adtán elajándékoztak.

Egyes fésűsök, a fésű készítésén kívül, gyártottak szaruból (nagy részt a fésű készítésre felhasználhatatlan darabokból, hulladékból) gombokat, hajtűt, hajcsatot, és egyéb használati- és dísz tárgyakat, például kés- és szerszámnyeleket (csavarhúzó-, reszelőnyél stb.), szipkát, pipát, pipaszárat, kondáskürtöt, cipőkanalat (cipőhúzó), fenékö tokot, sakkfigurákat, fogantyúkat, stilizált állatfigurákat (hal, madár stb.), gyertyatartót, ruhafogast, kulcstartót stb.

Az igényes kisiparos a szép és esztétikus külsőt, az ízléses megjelenítést fontosnak tartotta. Egyes fésűk, valamint egyéb kisszámú alkotásaik már az iparművészet (csont művészet) kategóriájába tartoztak.

3. Szarufésű készítés kézműves technológiával

Az ismertetésre kerülő szarufésű készítési módszer, vagyis a fésűsmesterség, munkafolyamatok, szerszámkészlet, illetve a szakszavak megteremtése kifejezések a 19. század elején érte el a bemutatott formáját. A nagykarolyi fésűsök mindnyájan ismerték és gyakorolták ezt a szarufésű készítési technológiát. Ez nagyon munkaigényes és fárasztó készítési módja volt a fésűnek.

A fésűkészítés őskorában a szerszámok, eszközök és eljárások sokkal egyszerűbbek, kezdetlegesebbek voltak, és nagyon sok változáson mentek keresztül, ameddig eljutottak a bemutatott technológiához.

Nagykarolyban három fésűs kisiparos - nagyapám, Hajdú József és Tempfli Antal - ezt a teljesen kézműves technológiát alkalmazták lényeges változtatás nélkül egész életükben. Más fésűs kisiparosok: édesapám és Czikker József, kihasználva az egyre terjedő villamos energia biztosította lehetőségeket, villanymotorral működtetett gépekkel, eszközökkel végezték a fésűkészítés több műveletét.

A következőkben ismertetem a szarufésű készítést teljesen kézi módszerekkel és kézi szerszámokkal. Bemutatom a mesterség egészét, a munkafolyamatokat, az ezekben használt szerszámok, eszközök, szakmai kifejezések részletes leírásával.

A gyáripar megjelenése előtt, de még sokan utána is, a kézműves kisiparosok így a nagykarolyi fésűsök is maguk készítették szerszámaikat és eszközeik nagy részét. A fésűsök is elkészítették a szakmában használt jellegzetes szerszámokat és eszközöket. Esetenként használtak olyan szerszámokat és eszközöket is, amelyek más szakmában is ismeretesek voltak.

A fésűsök maguk foglalkoztak szerszámaik karbantartásával és javításával. A kemény szaruanyag feldolgozása hamar elkoptatta a vágó-, faragó-, sikáló-, marószerszámok éleit, ezért

nagy gyakorisággal szükségessé vált a szerszámok újraélezése, fenése. A fésűsműhely felszereléséhez tartoztak: a láb meghajtású vagy kézi forgatással működtetett *vizes köszörűkövek*, a különböző *reszelők* és *fenőkövek*. Ez utóbbit fenőknek nevezték. A szaru megmunkálása közben a maró-, kaparószerszámoknak hamar elkopott a finom élük. Ezek gyakori helyrehozatalára nagyon kemény acélból készített szerszámot használtak, amit *sorjázónak* neveztek, a művelet neve sorjázás volt. A sorjázó egy tompított élű borotva-darab volt ami fa- vagy szarunyélbe volt rögzítve. A szerszámok mindennemű karbantartása lényeges művelet volt, mert megkopott élű szerszámokkal nem lehetett rendesen dolgozni.

A „Czikker fésűs dinasztia” mesterei maguk készítették a szaru feldolgozásnál használt szerszámaikat is. Ezek nagy része faanyagból készült. Ezért műhelyeik berendezéséhez tartoztak a famegmunkálás egyes jellegzetes kézi szerszámai. Szintén rendelkeztek egy kovácssatúval és néhány egyszerű, a fém megmunkálásnál használt eszközzel is. Az iparosok fésűs műhelyének az eszközeihez tartoztak a különböző polcok és szekrények is, amiket a kisebb szerszámok, valamint munkában lévő anyag és félkész áruk tárolására használtak. A 11-es képen látható egy faliszekrény, amiben a fésűkészítés kézi szerszámainak egy részét tartották. Ez teljes egészében az eredeti formában maradt meg Hajdú József műhelyéből, az 1920-as év elejéről.

A szarufésű (még nevezték csontfésűnek is megkülönböztetésként, a más anyagokból készült fésűtől) készítés több munkafázist igénylő munkafolyamat volt. Legalább 20-25-ször kellett kézbe venni a szarudarabot, ameddig elkészült a fésű. Ezzel a kézműves módszerrel egy ember, egy nap alatt (14 óra) általában 25-30 fésűt készített.

A fésűkészítő mesterség könnyebb áttekinthetősége érdekében, a következő csoportokba összevonva ismertetem azokat a munkafolyamatokat, amelyek eredményeképpen az állat szarvából fésű lesz:

- A szarv (szaru) átalakítása síklapokká.
- A síklapok kiképzése a fésű méretére, és előkészítése a fogak kialakítására.
- A fogak kialakítása.
- A befejező műveletek.

A 10-es kép bemutatja a nyersanyagot (a kicsontolt szarut) és a végterméket a szarufésűt.

A szarv (szaru) átalakítása síklapokká

A szarufésű alapanyaga a tehén, ökör, bivaly szarva volt. Szarunak nevezték a szarvasmarha szarvának a külső burkolatát. Használtak ló- és ökörpatát is. A legjobb minőségű fésű a nagy méretű ökörszarvból és a szürkemarha szarvából készült. Ezeket a vágóhidakról, tímároktól, időnként mészárosoktól vásárolták meg. A gyenge minőségű kicsi szarvakat, amit pitlingnek neveztek, nem vették, csak akkor, amikor már nem lehetett máshoz jutni. Legtöbb esetben a szarut a belső szivacsos csonttal vették meg, amely az elszarusodott tülök belsejében a vérkeringést biztosította.

A munkafolyamat a szarvnak, (szarunak), a tisztításával, majd annak *kicsontolásával*, azaz a belsejét kitöltő ritka csontszövetek eltávolításával kezdődött. A szarvat a hegyénél egyik kézbe fogva, egy 60-70 centiméter magas fatőkének támasztották, és a másik kézben fogott kisbaltával az alját megfaragták, körülvágták. Azután a balta fokával kiütötték a belső csontot, a megmaradt külső rész, ami a *szaru* a hegyes végénél tömör maradt, belül üreges lett.

Ez a *kupalakú tülök* képezte a fésű alapanyagát, amit további feldolgozás előtt jól ki kellett szárítani, ugyanis a nyers, nedves szaruból készített fésű hamar meggömbült. A szárítás általában a padláson történt, ami az évszaktól függően 2-5 hónapig tartott. A szárítás felgyorsítására száraz időben a szarukat kitétték napos helyre, vagy ha sürgősen kellett, kemencében szárították.

A feldolgozásra kerülő üreges és száraz szaruból a fésű tervezett mérete szerint szabálytalan csonka kúp formájú darabokat fűrészelték. Egy ilyen darabnak a vastagsága egyenlőtlen, általában 2 és 8 milliméter közt változott. Ezt a műveletet, a *felszabást* vagy *darabolást*, egyszerűen csak *darablásnak* nevezték, és az eszközt, a daraboló fűrész, amivel végezték, *darablónak* hívták.

A darabló, egy 1,5 méter hosszú és 25 centiméter széles, 4 centiméter vastag keményfa deszkából készült munkapad, amely 4 darab 50 centiméter magas, terpesztett lábakon állt (falócára hasonlít). Ezen a munkapadon két fatartó között 30 centiméter magasságban egy 80 centiméter hosszú, 4 centiméter széles acélfűrész volt kifeszítve a fogatával felfele. A fűrészlap (platt) két fából készült tartója az ellentétes végén munkapad alatt végződött. Ezeket az alsó végeiken - a

fűrészlap spanolásra, feszessé tételre alkalmas - menettel ellátott vasrúd fogott össze. A daraboló fűrész, és a darabolásra előkészített kicsontolt szaru a 12-es képen van bemutatva.

A darabolás művelete a következőképpen történt: a darabolásra szánt szarvakat odakészítették a daraboló mellé. A darabolást végző személy ráült a darabolóra, szemben a kifeszített fűrészszel. A két kézzel fogott szarut ráhelyezte a fűrészre, többször előre és hátra mozgatva, közben nyomva a fűrészre, elvágta (13-as kép). Először a szaru tömör hegyét vágta le, utána a fésűtípusnak és méretnek megfelelő, szabálytalan csonka kúp alakú darabokra szabták. Minden egyes csonka kúp alakú szarudarab hosszában is el kellett metszeni, hogy széjjelnyitható legyen, ezt a műveletet *hasításnak* nevezték, és szintén a daraboló fűrészszel végezték.

A darabolás tudást és tapasztalatot igénylő művelet volt. Ebben a fázisban (figyelembe véve a szaru minőségét) a mester el kellett döntse milyen fésű típus készíthető belőle. Ismerve a piac igényeit is, ezeknek a függvényében végezte a darabolást. A csonka kúp alakú szarudarab hosszanti bevágásánál, hasításánál figyelembe kellett venni, hogy a szaru belsejében (hasában) kiemelkedő rész, ér szokott lenni. Ilyen esetben itt kell befűrészelni, hogy ez a rész későbbi feldolgozás folyamán ne essen a fogak helyére, mert azok könnyen kitörtek volna.

A darabolás után, ha volt olyan csonka kúp alakú szarudarab, amelynek az egyik végén az üreg (lyuk) túl kicsi volt, (vagy talán tömör maradt a szaruhegy levágása után) 10-16 mm-es cigányfúróval átfúrták.

A szaru levágott, tömör hegye nem volt használható fésűkészítésre. Ebből gombokat, szerszámnyelet, különböző fogantyúkat, cigarettaszípkát, pipaszárat stb. lehetett készíteni. A szaruhegy hosszúsága 6-25 centiméter között váltakozott a szarvasmarha korától és fajtájától függően. A nagykarolyi fésűsök a szaruhegynek csak kis részét dolgozták, fel nagyobb részét eladták más szakmák iparosainak.

A fésűkészítés folyamatában ezután következett egy műveletsorozat, aminek az összefoglaló neve *préselés* volt. Ennek eredményeképpen a szabálytalan csonka kúp formájú, belül üres és hosszában egy helyen felvágott szarudarabot sík lappá alakították. Ezt a műveletsorozatot két ember végezte. Ha nem volt inas vagy segéd, akkor a mestert a felesége segítette. A préseléskor használt szerszámok a 14-es képen vannak bemutatva. (Folytatólagosan a szerszámok ismertetésekkor csak azt jegyzem meg, hogy a megfelelő szerszám, a 14-es képen, milyen számozású ábrán látható.)

Ahhoz, hogy a csonka kúp alakú szarudarab képlékeny, szétnyitható és kiegyenesíthető legyen, először fel kellett melegíteni kb. 150 °C fokra. A német területeken a szaru puhításának általánosan elterjedt eljárása a kifőzés volt. Magyarországon azonban ez a puhítási mód nem volt elterjedve, csak ritkán alkalmazták egyes sváb mesterek és gépesített üzemekben. A szaru megmunkálásra előkészítésének általános módja a nyílt lángon való hevítése volt. (Ezt a módszert alkalmazták végig a nagykarolyi fésűkészítők is.)

Ezt a műveletet egy elől nyitott kemencéhez (nagyobb kandallóhoz) hasonló, kb. 1,5 méter széles, 1 méter mélységű, 1,5-2 méter magas, felül szabad kéményhez csatlakoztatott téglapítményben végezték, amit *kohónak* neveztek. A kohó a fésűsműhely egyik sarkában volt kiképezve. A talajtól 50-60 centiméternyi magasságban volt a kemence alja. Elöl nyitott volt teljes szélességében, a talajtól 100-120 centiméter magasságig. A melegítéshez szükséges tüztér, a kemence alján, a kohó belsejének a közepén volt kialakítva, ahova két téglát helyeztek el párhuzamosan, egymástól 20 centiméter távolságra. Ezekre helyezték a száraz, egyforma vastagságra hasított 25 centiméter hosszú tűzifát, és alagyújtottak. Lényeges volt, hogy a tűz folyamatosan és minél egyformább lánggal égjen, ezért keményfát használtak (a leggyakrabban; bükk-, tölgy- vagy gyertyánfát).

A tüztérben az égő fadarabok alá (ahova az izzó parázs hullott a fadarabok leégése után) helyezték a különböző méretű *sütővasakat*. A sütővas kovácsolt vasból készült, az eleje 10-15 centiméter magasságú és különböző alapú (25, 30, 40 milliméter átmérőjű) kúphoz hasonlított, amely 80 centiméter hosszú és 16 milliméter átmérőjű szárban folytatódott, fanyéllal a végén (1-es ábra). A 600 °C körüli hőmérsékletre felhevített sütővassal a szarudarabok végén lévő szűkebb nyílásokat (lyukakat) tágitották kiégetéssel, a műveletet *kisütésnek* nevezték, és a szakember végezte.

A préselést, két személy, a kohó előtt, székekre ülve végezte. A kisebb képzettségű személy foglalkozott a megfelelő tűz fenntartásával és a csonka kúp alakú szarudarabok

előmelegítésével. Ezt a műveletet a *melegítőfa* nevű szerszámmal végezték. A melegítőfa 120 - 140 centiméter hosszú, seprűnyél vastagságú fadarab volt, amelynek az egyik vége 25 cm mélyen be volt hasítva, és kissé széjjel volt nyitva (kétágú villához hasonlított). Erre a villára, egymásnak feszítve, hogy szorosan álljanak, ráhúztak két csonka kúp alakú szarudarabot (2-es ábra). Az előmelegítést végző személy az egyik kezével tartva a melegítőfát és a másik kezével lassan forgatva előre-hátra mozgatta a szarudarabokat a láng felett. Addig melegítették ameddig megpuhult, képlékennyé vált. (Figyelembe véve azt, hogy a szaru nem egy homogén anyag, nehéz egyenletesen felmelegíteni.) A vastagabb részeket tovább kellett a láng közelében tartani, a vékonyabb részeket kevesebb ideig kellett melegíteni. A szaru melegítése gondos és figyelmes munkát igényelt. Tudni kellett, mennyi ideig és milyen közel szabad tartani a lánghoz, hogy ne égesse (pörkölje) meg az anyagot. (A megégetett szarudarab törékennyé válik, és hasznavehetetlen fésű készítésére. Az ilyen anyagból készített fésű foga használat közben kitörött.)

Miután a szarudarab elérte a kívánt hőmérsékletet, a mester egyenként átvette azokat további feldolgozásra. A következő művelet a csonka kúp formájú szarudarab széjjelnyitása, sík formához hasonló darabbá kiegyenesítése. Ennek a műveletnek *kinyújtás* volt a neve, amit a *nyújtófogóval* végeztek (nevezték még *préselő fogónak* is.) A nyújtófogó erre a célra kovácsolt, vasból készült szerszám. Ennek a hossza 110 centiméter, amiből a fogó szára 80 centiméter, és a különös kiképzésű, az anyagot befogó része 30 centiméter. Két darab 25 centiméter hosszú és 3 centiméter széles lapos csőre van, amely 4 centiméter sugarú félkörben csatlakozik a fogó szárához, 3-as ábra.

Amikor a melegítés során a szarudarab képlékennyé vált, bemetszett hasítása mentén kezdett szétnyílni, a mester egy kalap posztó darabbal levette a melegítő fáról. A combján tartott hosszúnyelű nyújtófogó csőrét a vágásba helyezte és egyik kézzel fogva a fogót a másik kézzel pedig óvatosan kinyitották, megnyújtották a meglágyult meleg szarut. Ha a szarudarab vastagsága nagyobb volt akkor a kinyításra egy másik kisebb, 30 centiméter körüli lapos csőrű vasfogót (egy a kovácsok által is használt *tűzi fogót*) használtak, 4-es ábra. Egyenesítés közben érződik, ha az anyag nem melegedett át egészen, és ha szükséges még melegíteni, a nyújtófogóba tartva tovább melegítették. Ha nem volt megfelelően átmelegedve az anyag, az nyújtás közben megrepedt. A vastagabb anyagot ismételten a tűz felet tartva melegítették és fokozatosan nyújtották. Nyújtás előtt a vastagabb darabok szűkebb nyílásait halvány-vörösen izzó sütővassal tágították, kiégették.

A kinyújtott szarulap vastagsága változó, nem egyforma, vastagabb az a rész, amely a szarv hegyéhez van közelebb. A lap felületei sem egyformák; a külső felület egyenetlen, rücskös, általában a belső felület aránylag sima. Gyakran előfordul, hogy a belső felületen is vannak kisebb méretű kidudorodások, erek. Ezeket el kellett távolítani. Ugyanis a szaruban maradt erek a szarut úgy meggyengítik, hogy ha a fésű foga ilyen helyre esne, az könnyen kitörne. A szaru belső felületén található egyenlőtlen ségek erek eltávolítását érhúzásnak, hántolásnak vagy hernyózásnak nevezték. Az erre használt szerszám (kés) neve *hántoló kés* (hernyózó kés, érvágó vagy struzsokkés). Ez egy nyélbe erősített 15 - 20 centiméter hosszú a végén félkör alakban hajlított acél penge (5-ös ábra.) Ezzel a meleg szarufelületéről könnyen kivághatók a kidudorosodott anyagrészek, elérve ezzel a művelettel azt is, hogy már ebben a fázisban minél simább felületet kapjunk.

Egy másik szerszám, amivel még igazították a felhevített, képlékeny anyagot, a *kacor* vagy görbe kés. Ez nyéllel ellátott befele ívelt kés (6-os ábra), amivel könnyen le lehetett vágni a meleg szarudarab felesleges részeit, általában a vékony széleket, amelyek csak nehézséget okoztak volna a végleges kiegyenesítésnél (*préselésnél*).

A nyújtás közben előfordult a szaru vastagabb részének berepedése, rétegződése. Ilyen esetben a két réteget széjjel kellett választani. A szerszámot, amivel ezt elvégezték, *fejtőkésnek* vagy *feszítővasnak* nevezték, a művelet neve: széjjelfeszítés. (Röviden csak *feszítés*.) A feszítővas (7-es ábra) egy lapos, 4 centiméter széles, 3 milliméter vastag, 25 centiméter hosszú, az egyik végén elvékonyított és lekerekített, a másik végén fanyélben végződő acélszerszám. A feszítővas elvékonyított végét benyomva a szaru rétegei közé széjjelválasztották azokat. Ha kinyújtott szarulap igen vastag volt a mester a kacorról vízszintesen bevágta, majd a feszítővasat a résbe illesztve erőltetve feszegetni kezdte, ameddig ketté nem vált egy hát és egy has részre. A széjjelfeszített szarulapokat kacorról és hántolóval kiigazították.

A kinyújtott forró szarulapokat préslapok közé helyezve a *présbe* tették (egyszerre több darabot is a prés méretétől függően), majd a prés szorító csavarjával (11-es ábra) összeszorították, kipréselték. A művelet neve préselés. Miután az anyag a présben lehült, kivették és a szaru megmaradt lapos síkformában.

A szaru préselésére használt prések különböző elven működtek. A nagykarolyi fésűsök csavarrendszerrel szorító, különböző formájú, önmaguk által készített préseket használtak (8-as ábra). A préslapok kétfélek voltak: az egyik: 6 - 8 milliméter vastag, 30 centiméter széles, 35 centiméter hosszú acéllemez (a méret a présről függően változhatott), ezt nevezték *vas préslapnak* (9-es ábra) vagy szimplán *vaslapnak*; a másik préslap hasonló méretű, 25 milliméter vastag puhafából (pl. fenyőből) készült, a neve *fa préslap* vagy egyszerűen *falap* volt (10-es ábra). A kinyújtott forró szarudarabokat úgy helyezték az előzőleg vízben áztatott falap és egy vaslap közé, hogy a szaru simábbik fele (vagyis, ami a belseje, a hasa volt) a vaslapra kerüljön, a rücskös, egyenetlen oldala a falapra támaszkodjon. Így behelyezték a présbe, erősen összeszorították, a szaru egyenetlen részei besüllyedtek a puhafába, és a szaru sima oldala teljesen rátapadt a vaslemezre. A kipréselt szarudarab vas felőli oldala aránylag sima síkfelülethez volt hasonló. Ha a présből kivett szarudarab még nem hült le teljesen, vízbe téve lehűtötték. A szimpla préseknél két fa préslap között egy vas préslapot használtak. Hajdú Józsefnek a bemutatott présről különböző nagyobb teljesítményű fésűsnek való fából készült, vályúalku prése volt. Ez négy lábú, vastag tölgyfadeszkából készült alkotmány, hossz tengelyében volt egy vastag erős kovácsoltvasból készült csavar, benne váltakozva több deszka- és vaslap volt elhelyezve. A csavar a préslapok egymáshoz szorítására szolgált, a köztük elhelyezett szarulapokkal együtt. A vályú hossza 90 centiméter körüli, a szélessége 40 centiméter, a belvilága pedig 47 x 30 centiméter volt. A nagy tűzfogóval kiegyenesített, forró szarudarabot szintén úgy helyezték a vízbe áztatott deszka és egy vaslap közé, hogy a szaru belső fele kerüljön a vaslaphoz, külső része pedig a fadeszkához. Fél óra elteltével a szarulapokat a présből kiszedve vízbe dobták, hogy kihűljön.

A síklapok kiképzése a fésűméretére, előkészítésük a fogak kialakítására

Az eddig elvégzett munkafolyamatok eredményeképpen a szarvasmarha kúp alakú szarujából (tülökből) különböző nagyságú, 2-10 milliméter vastagságú kiegyenesített plattokhoz, platnihoz jutott a fésűs (15-ös kép.)

A következő művelet a fésű alakjának a kipréselt szarudarabra rajzolása. A különböző típusú és méretű fésűknek a formájáról 3-4 milliméteres vastagságú fából mintákat készítettek. A készíteni kívánt fésű mintáját ráhelyezték a szarulap sima oldalára. A minták közül mindig a legnagyobbat helyezték rá, hogy minél kevesebb hulladék keletkezzék. Rajztűvel haladva a minta szélei mellett rákarcolták a szarura a fésű formáját, ezt a műveletet *rajzolásnak* nevezték. A fésűformák megrajzolására használt *rajztű* egy kb. 4 milliméter átmérőjű, 10 centiméter hosszú, az egyik végén tûhegyesre kiképzett, a másik végén nyélben végződő acél volt. Ez a nagyon egyszerűnek tűnő munkafázis szakértelmet és tapasztalatot igényelt. Tanulóra nem bízták. Amikor a mester a darabot kezébe vette, először a fény felé fordította, hogy az esetleg megégett részt, a rejtett hibát kikerülje.

A rajzolást végző személynek ismernie kellett a szaru „szerkezeti” felépítését. A szaru mechanikai szilárdsága (más természetes anyagokhoz hasonlóan, mint például a fa esetében) nem minden irányban egyforma. A fésűk készítésénél különös figyelemmel kellett lenni a törékenységi és a rugalmassági, egymástól függő tényezőkre. Ezek a tényezők összefüggésben vannak az anyag sejteinek a felépítésével, azok szerkezetével és rostok irányával. Ezeket a tulajdonságokat a fésűs mesterek egyszerűen úgy nevezték, hogy a szaru szálára (a rostokkal párhuzamos irány) rugalmasabb, vagyis kevésbé törékeny, és keresztbe (a rostok irányára merőlegesen) törékeny, vagyis kevésbé rugalmas. A fésűs szakma nyelvhasználatában ezzel kapcsolatban használják a *szálára* és *keresztbe* szavakat.

A mester így tanította a rajzolás műveletét: „szálára tedd a mintát, ne keresztbe”. A fésűkészítő kézműves ezt megtanulta, és a gyakorlatban kialakult az anyagnak egy helyes látásmódja, amit már a darabolásnál, de aztán majd a rajzolásnál is figyelembe kellett venni azért, hogy a fésű fogazata szálára helyezkedjen el. Így rugalmasabb lett, tovább tartott, nem tört ki hamar.

A rajzolás után következett a *szabás* művelete. Több szakmában is ismert ez a műveletmegnevezés. Ebben a szakmában a megrajzolt fésűanyagának a kivágását jelentette a

kiegyenesített szarudarabból. Használatos volt a „szarukivágása” kifejezés is. A szabás műveletét különböző *kézi fűrészekkel* végezték. Erre a célra használt általában 30-40 centiméter hosszú acélból készült fűrészlapokat laposvasból készült fémkeretbe rögzítve használták, amit fűrészrámának neveztek. A fűrészráma részei: a keret, a befogótüske, a szárnyas anya, a nyél, a feszítőtüske. A fűrészkeretbe a fűrészlapot úgy helyezték el, hogy az előretaszítás irányába vágjon. A befogótüske és a feszítőtüske közé helyezett fűrészlapot megfelelő méretű hengeres szeggel rögzítve egy szárnyasanyával megfeszítették.

A szélesebb, 1-1,5 centiméter pengéjű fűrészeket az egyenes vonalú vágásra, szabásra használták, *szabófűrész* volt a neve. A görbe vonalú vágásokra használták a *kanyarító fűrész*t, amelynek a penge szélessége 5 milliméter körül volt. (A rajzolásra és kiszabásra használt szerszámok 16-os képen láthatók.)

Röviden bemutatom a fűrész, amely sokélú forgácsolószerszám, a fésűs szakmában több művelet elvégzésére használták: darabolásra, szabásra, fogvágásra, díszítésre stb. A fűrészlap vagy penge részei: a két oldallap, fogazott él és a hátlap. A fogazás jellemző méretei a fogtávolság vagy fogosztás és fogmagasság. A fogak között levő hézag, a fogüreg. Minden fűrészfog egy-egy forgácsolószerszámnak tekinthető. A fűrészfogak alakja és helyzete határozza meg a vágás minőségét. Minél nagyobb a fogosztás és minél hegyesebbek a fogak, a vágás annál durvább, és annál nagyobb erőt igényel. A fésűsmesterek maguk készítették fűrészzeit, ezek különböztek méreteikben, formájukban és fogazatukban a más mesterségek által használt fűrészektől. A szarufeldolgozásban használt fűrészek apróbb, sűrűbb fogazattal voltak kialakítva, hogy a vágás minél finomabb legyen és kisebb erőt igényeljen.

A szabást, és még több más műveletet is egy keményfából készült *munkapadon* végezték, amelyet *csikónak* neveztek. Édesapámtól hallottam, hogy amikor nagyapám tanulta a mesterséget, ennek az eszköznek *műhelypad*, vagy egyszerűen *műhely* volt a neve. Ez a munkapad, és sok más hasonló társa elnevezését valószínűleg évszázadokkal ezelőtt kaphatta, a kézművesség kezdetekor, mikor ez volt a fésű készítés sokoldalú munkaeszköze, és még nem alakultak ki a későbbi értelemben vett, összetett felszerelésű, műhelyek. A munkapad úgy volt kialakítva, hogy ráülve dolgoztak, innen kaphatta a csikó elnevezést (17-es kép). A csikó 1,8 méter hosszú, 4 centiméter vastag, négy 40 centiméter magas lábon álló munkapad, amelynek az oldalai úgy voltak kialakítva, hogy a rajta keresztben ülő dologzó lábainak kényelmes elhelyezést biztosított, ezt a részt ülésnek nevezték. Az egyik végén, amit a csikó elejének neveztek, 20 centiméterre kiemelve az üléstől volt a *befogófej* (nevezték még klapninak is, ez az elnevezés a német eredetű klupniból származott), ez szolgált a megmunkálendő szarudarab rögzítésére. Az anyag rögzítését, az elvégzendő műveletnek megfelelő helyzetben, az erre a célra kiképzett két deszkalap közé szorításával végezték, amit a befogófej pofájának neveztek. A gyors rögzítést a befogófejbe egy ékformájú fadarabbal végezték, amit *szorítónak* neveztek. A másik végén (amit a csikó hátuljának neveztek) 10 centiméter magasságban kiemelkedve az ülés szintjétől volt egy fából kialakított támasztékrendszer, amit *támasztónak* vagy „kokas”-nak is neveztek. Ezt használták, a különböző kézi megmunkálások során, az anyag megtámasztására.

Szabás közben a kiegyenesített szarudarabot - egyik kézben a támasztéknak tartva, a másik kézzel mozgatott fűrészszel a szaruba karcolt rajz mentén - elvágták. Ezt a módszert az egyenes vonalú vágásoknál használták. A görbe vonalú fűrészszelésekkor az anyagot szilárdan rögzítették a befogófejbe. A szarularab fűrészszelését a belseje, azaz a hasa felől végezték mert az anyag így nem szakadozott.

Miután elkészült a fésű formájának megfelelő, durva szarudarab, következett az a műveletsorozat, amelynek eredménye a fésű oldalainak, széleinek és vastagságának a véglegeshez közeli megformálása. Ebben a sorozatban az első művelet az oldalfelületek durva megmunkálása (faragásnak neveztek). A faragást egy *fatőkén*, *szekercével* végezték. Ez fél oldalára élezett, rövid fanyéllal ellátott faragószerszám, amit a famegmunkálásnál is használnak. A kiszabott fésű formájú szarudarabot egy fatőkén megtámasztva a bal kézben fogott, csőrszerű fogóval tartva, a jobb kézben lévő szekercével lefaragták a szarularab oldalairól a durva egyenlőtlenégeket, valamint a vastagság felesleges részeit, azaz levékonyították azt a szélet/széleket ahova fogat vágta. Ezt a műveletet széken ülve végezték (18-as kép).

Az oldalfelületek e durva megmunkálása után következett ezeknek a felületeknek egy finomabb megmunkálása, a *sikálás*. A sikálást a *sikálókéssel* végezték. Ez egy lapos, egyirányú

élezéssel kialakított, acélból készült marószerszám (kés), amelynek a két végén, 90 fokra lefele volt a két nyele. A fa megmunkálásánál is használtak ehhez hasonló szerszámot, ott egyenes vonókésnek nevezték. A sikálendő anyagot a *sikálóbak*ban rögzítették. Ez három támaszponton (két lábön és a sikálóbak egyik végén), a talajhoz viszonyítva srégen álló faeszköz, a megmunkálendő anyag rögzítésére szolgált. A sikálást végző személy a sikálóbak előtt széken ülve az anyag egyik végét megtámasztotta a fa erre kiképzett bemélyedéséhez, az anyag szembeni végét a kengyelbe helyezett lábfejjel működtetett, lefogónak nevezett facsőrrel leszorította, rögzítette. A sikálókést két kézbe fogva, a sikálendő anyagra nyomva, többszöri előtolással koptatta az anyagot, a megfelelő sima felület és vastagságok kialakításáig. Ezzel a művelettel véglegesítették a szarulapok elvékonyítását azon a részen, ahol a fésűfogak hegyei voltak (19-es kép).

Ezután következett a leendő fésű anyagának még finomabb megmunkálása (még mielőtt a fogak kialakítására kerülne a sor), amit simító hántolásnak, röviden simításnak neveztek. A hántolás kézi forgácsolási művelet, amely folyamán a szarudarabból tized milliméternél is vékonyabb részecskéket választottak le. A hántolásnak két fokozata volt: a *simító hántolás* és a *finom hántolás*. Az elsőt a fogak kiképzése előtt, a másodikat utána végezték. A hántolásra használt szerszámot; *szaruhántolónak*, *szarusimítónak* vagy csak *simítónak* nevezték. Hívták még *szarugyalunak* vagy egyszerűen gyalunak, vagy *taszítónak* is, amellyel „helyben hagyták”, azaz finomították, előkészítették a fogazáshoz a fésű formájú szarulapot. Megjegyzem, nem hasonlított az asztalosok által használt gyalura. Ez a taszító vagy gyalu egy több élű, sík sorozatmaró, az él kiképzése szerint ferde fogazatú szerszám. A szerszám 25-40 centiméter hosszú, 2-5 centiméter széles, 3-4 milliméter vastag lapos acél, amelynek az egyik lapján (keresztbe) a fűrészfogakhoz hasonló, marásra alkalmas élei voltak. A 19. században kialakult egy könnyebben elkészíthető változata a szarugyalunak, amelynek a sorozat élei keményfába beültetett, 1,5 milliméter vastagságú, ferdeélezésű acél lapocskákból álltak. A keményfának a lapokkal szembeni oldalán egy kézben tartható fogója volt. A gyaluval elvégezték a még szükséges simításokat a szaru felületén. Ugyancsak ezzel a szerszámmal simították az egyenes és kifelé ívelő oldalakat, a szélek és sarkok kerekítését. A megmunkálendő szarudarabot kézben tartva, vagy nekitámasztva a műhelypad támasztójának, a másik kézzel többször előrenyomták a gyalut. A műveletet addig ismételték, ameddig a megfelelő vastagságú sima felületet el nem érték. (A 20-as képen látható a szarulap simító hántolása a szarugyaluval.)

A szarugyaluba beültetett acéllapocskák éleit 20-25 fésűnek előkészített szarulap legyalulása után sorjázóval ismételten újra kellett élezni. (A 21-es képen bemutatom a szarufésű felületeinek a simítására és finomítására használt szerszámok egy csoportját. A 4-es ábrán látható vastag acélból készült szarugyalu a 19. század elejéről származik, a súlya 2,3 kilogramm.) Ilyen gyalut huzamosabb ideig kézben tartani és dolgozni vele óriási erőfeszítést jelentett. Ezt a szerszámot a nagyapám hozta magával. Ő is kapta a tanítómesterétől. Megjegyzem, hogy a nagykarolyi fésűsök nem dolgoztak ezzel a szerszámmal. Ezt a 19. század közepétől felváltotta 3-as ábrán látható, keményfába beültetett acélkésekkel készített szarugyalu, amelynek a súlya már csak egy kilogramm volt. Ez utóbbi forma maradt használatban a mesterég megszűnéséig.

Ha a fésűnek előkészített darabon még maradtak olyan részek, amelyeket az eddig ismertetett módszerekkel nem lehetett teljes egészében, véglegesen kidolgozni, például: a nyeles fésű nyelét, kerekítéseket stb., ezeket különböző formájú (gömbölyű, félgömbölyű, lapos stb.) és különböző durvaságú reszelőkkel csinálták.

A fogak kialakítása

Miután a szaru megkapta a fésű végleges formáját következett az egyik legfontosabb művelet: a fogaknak a kialakítása, kivágása, amit leggyakrabban fogvágásnak neveztek, ritkábban még használták a fogazás és a fogak bemetszése szavakat is.

Azért, hogy a fogak egyforma hosszúak legyenek fogvágás előtt a fésűformájú szarudarabra, egy vonal rákarcolásával, kijelölték a fésűfog mélységét. Ezt a műveletet egy különleges formájú rajztűvel - a végén 90 fokban meghajlított, a másik végén nyéllal ellátott, 4 milliméter átmérőjű, 10-15 centiméter hosszú acél, rajta forgó kis kerek csont- vagy fémlappal - végezték, aminek a neve *fogmélység jelölő* vagy egyszerűen *fogjelölő* volt. A fésű anyagát az egyik kézbe tartva, a másik kézzel a mutató- és nagyujjakkal tartva a fogmélység jelölőt, végig húzták a fésű pereme mellett, úgy, hogy a hegyes része kijelölte a fogak mélységét. Ezzel mérték ki azt is, hogy az egyes fésűtípusokon meddig vágjanak sűrű fogakat, és hol kezdődjenek a ritka fogak.

A fogvágást fogvágó fűrészszel végezték. Ezek a szerszámok többfélék voltak: méretben, formában különböztek, attól függően, milyen típusú fogak kialakítására használták. A fűrész vastagsága határozta meg a fésűfogak közötti távolságot. A szélesebb és ritkább fogú fésűknél, vastagabb plattú fűrészszelket használtak, a sűrűfogazatú fésűknél vékonyabb plattú fűrészszelket.

Nagy fogvágónak nevezték a ritkább fésűfogazat kialakítására használt szerszámot. Ez egy kb. 40 centiméter hosszú, 3-4 centiméter széles, 2-3 milliméter vastag nyélben végződő, lapos acél. Ennek az egyik élén voltak a fűrészfogak kiképezve, amelyeknek a formája folytatódott az acéllap mindkét oldalán. A fogvágáskor, ahogy a fűrész haladt a szaruban, a szerszám két oldala, mint finom maró eltüntette a fűrész hagyta nyomokat a fésű fogainak az oldalain. Ezenkívül még használtak más típusú szimpla fogvágó fűrészszelket, amelyek oldalai nem voltak maró felülettel kiképezve. Ilyenek voltak a széles pengéjű fogvágók, amelyeket a konty fésűk ritka fogazatának a kialakításához is használtak. Ezeknek az egyplattos fogvágóknak a használata nagy gyakorlatot és tehetséget kívánt. (A fogvágásnál használt szerszámok a 22. képen láthatók.)

A sűrűbb fogak vágását egy kétplattos duplafűrészszel, (csak a plattok élein kiképzett fűrészszel) végezték, amit sűrű fogvágónak neveztek. A két egyforma vastagságú fűrészplatt egy nyéllal ellátott farámába volt párhuzamosan beszorítva. A fűrészplatt vastagsága a fésűfogak közti távolságot határozta meg. A fűrészplattok között volt egy távolságtartó zsinór, ami a fésűfog vastagságát határozta meg. A két fűrész fogsora úgy volt elhelyezve, hogy az egyik (a bal oldali) jobban kiállt a rámából, mint a másik. Ennek eredményeképpen fogvágás közben, mikor az első fűrész elérte a fésűfog kijelölt mélységét, a második már belevágott az anyagba, így megelőzte a következő fésűfog kezdetét. Ezt a második fűrészplattot (jobb oldali) „jegyző fűrészplatt”-nak nevezték. Ilyen módon, a vágásokat ismételve, egymástól egyenlő távolságú és egymással egyenlő szélességű fogazatot tudtak csinálni. Ezen az elven működtek a dupla fűrészszel ellátott szélesebb fogvágók, amit a kevesebb gyakorlattal/tehetséggel rendelkezők használtak.

Az egyforma, egyenes, pontos, szép fésűfogak kialakítása nagyon sok gyakorlatot igényelt. A fogvágás műveletét az inasok több ideig deszkadarabokon vagy hulladék szarudarabokon végezték, addig, ameddig megtanulták, begyakorolták, a helyes fűrészszel tartást és egyéb tudnivalókat. A fogvágás műveletét a műhelypadon végezték, befogva a fésű anyagát ennek a rögzítőjébe. (A 23. képen látható a fogvágás művelete a két oldalán is élezett nagy fogvágóval).

A fésűket először a ritka fogakkal látták el, ezt követően újabb kézbevitel után készült el a hajsimitáshoz használt sűrű fogazat. A fogak kialakításának a haladási iránya baloldaltól jobbirány felé végezték. Úgy mint a szabásnál, a fogak kifűrészelését a szaru belseje, hasa felől végezték. Azért, hogy a fésű mindkét oldalán a fogak hossza egyforma legyen, ugyan olyan vastagságú szimpla fűrészszel a háta részén is befűrészelték a megfelelő mélységet. A drágább és igényesebb termékeknél apró sűrűfogú fűrészszel eltüntették az ék alakú csontrészt, ami a két oldalról végzett fogvágás után a fogak közt keletkezett.

Befejező műveletek

A fogvágás után a szélesebb nagyfogak végeit kihegyezték. A művelet neve *hegyezés*, a szerszámot, amivel végezték *hegyezőnek* nevezték. A hegyező közepes nagyságú, nyéllal ellátott háromszög-reszelőhöz hasonlított, amelynek két oldala több élű marószerszámmal volt kiképezve. A fésű hegyezését a műhelypad szorítójába befogva végezték. A hegyező ismételt eltolásaival koptatták a fogvégek szélességét, mind a két oldalon, ameddig elérték a kívánt hegyes formát

Ezek után a fésű mind a két oldalát kézben tartva a simító szarugyaluval megtisztították, letakarították a forgácsolt felületet, valamint eltüntették a fogak mélységét jelölő karcolatot. Ez volt a *finom hántolás*. Ezt a műveletet a már bemutatott szarugyaluval végezték. A szarugyalt jobban tartva többször végig taszították a balkézben tartott, immár fogazott anyagon, ameddig eltűntek az eddigi megmunkálás zavaró nyomai, és kialakult a sűrű fog végeinek a megfelelő vastagsága (24. kép). A gyalulást a szaru anyagának a szálirányában végezték, így nem törtek ki a fésű ugyanebben az irányban vágott fogai.

Egyes típusú fésűket díszítésekkel is elláttak. A díszítés a fésű párkányán volt. Általában a nagyobb fésűket díszítették, mint például a bontófésűt, nyeles fésűt, a hajban hordott görbefésűt. Az egyik díszítési mód: a *párkány kivölgyelése*, (vagy *hullámosítása*). Gömbölyű reszelővel köríveket reszeltek a műhelypad befogójában rögzített fésű párkányának mind a két oldalára, így hullámos felületet kaptak, amit finomszemcséjű smirglivel letisztítottak. Más díszítési mód a *sáncolás* vagy *falcolás*. A fésű párkányának teljes hosszában mind a két oldalon, körív formájú

bemélyedést, sáncot martak. A műveletet egy félkör alakú, nyéllal ellátott, egyik oldalára élezett marószerszámmal végezték, aminek a neve *sáncoló*, de nevezték még *falcolónak* is.

A leggazdagabban a kontyfésűk széles peremét díszítették. Papírminták szerint lombfűrészszel vágott finom áttört díszítéseket fűrészelték. A papírra megrajzolt mintát az enyvvvel a platnira (szarulapra) ragasztották. A cakkos vagy íves peremét a rajz nyomán lombfűrészszel körülvágták, majd peremének díszzeit vágták ki. Ennek érdekében a szaruanyagot minden kivágandó díszítő elemnél átfúrták, hogy befűzhessék a keskeny lombfűrész szálát. Majd a rajz vonalán egyenként kivágták a díszítő elemeket, amelynek a száma több tucat is lehetett. Ez a munka az olyan kemény nyersanyagnál, mint a szaru, nagy türelmet és kitartó pontos munkát igényelt. A fésűsök erre a célra gazdag mintagyűjteménnyel rendelkeztek. A fő motívumok mértani és növényi jellegűek voltak de léteztek más eredetű díszítések is. A díszítőkivágások készítésére más szakmákban is ismert szerszámkészletet használtak, amelynek összetevői: lombfűrész, tárgyátmasztó, fúró és furdancs.

Az eddig bemutatott megmunkálási műveletek után következett az utolsó, *finom simítása*, sikálása, *kaparása* a fésű oldalainak, peremének stb. Ez az előző megmunkálások zavaró nyomainak az eltüntetését jelentette. A műveletet *kaparásnak*, vakarásnak vagy *levakarásnak* is nevezték, és a *vakaró késsel* (pallérozó kés), röviden *vakaróval* végezték. A vakaró, acélkéshez hasonló, az egyik oldalán ferde élezésű, nyéllal ellátott marószerszám. Az egyik kézben tartva a fésűt, a másik kézben a vakaró kést fogva, elvégezték a még szükséges finom simításokat.

A görbefésűt és a kontyfésűt, amelyeket a hajba tűzve használtak, körív formájúra meg kellett görbíteni, hogy igazodjon a fej domborulatához. A műveletet fésűgörbítésnek nevezték, és a fésű méretének megfelelően kiképzett *görbítőfával* csinálták. A görbítésre előzőleg felmelegített fésűt ékkel megfeszített szíjjal rápréselték a görbítő fának erre a célra kialakított formájára. Előzőleg a fésűt a konyhai tűzhely közepesen meleg vaslapjára helyezett újságpapíron többszöri forgatással felmelegítették, hogy könnyen hajlítható legyen. A görbítőfán való kihűlése után a fésű megmaradt a felvett görbeformánál.

A szarufésű készítés befejező művelete a szépítés, kifényesítés volt, amit *fényezésnek* neveztek.

Ezt a fényeződeszkán (nevezték még *pucolónak* és *hegedűnek* is), egy 60-80 centiméter hosszú, 6-8 centiméter széles deszkadarabra kifeszített posztón végezték (25. kép). A fényezést végző személy ülő helyzetben, a fényeződeszka egyik végét a műhelypadnak támasztva az egyik kezével srégen tartotta. A másik kezébe fogta a fésűt, amelynek az egyik oldalát előzőleg megnedvesítette, hogy a finom mészporba mártva ebből valamennyi rátapadjon. Rátette a fényeződeszkára, s addig dörzsölte a posztón (hosszába mozgatta le-fel), ameddig szép fényes lett. Ezt a műveletet ismételte a fésű többi felületeivel is. Ezt az eszközt asszonykínzónak is nevezték, a fényesítés ugyanis többségében a nők munkája volt.

Az igényesebb vevők számára készített drágább fésűket-például a nyeles és női bontó - még különböző eljárásokkal csiszolták (*glancolták*), ami az előbbinél nagyobb fényt, csillogást biztosított a fésűnek.

4. Szarufésű készítés gépesítet technikával

Egyes fésűs kisiparosok kihasználva az egyre terjedő villamos energia biztosította lehetőségeket, villanymotorral működtetett gépekkel, eszközökkel végezték a fésűkészítés több műveletét. Ugyanakkor betartották a műveletek hagyományos sorrendjét. Továbbra is megmaradt a szakma kézműves jellege, az anyag alakítását a végtermékig, továbbra is kézben tartva vagy kézi irányítással végezték ezeken a kezdetleges gépeken. Ez vonatkozott a később megalakult ipari termelő szövetkezetben alkalmazott fésűkészítő technológiára is.

A fésűs, aki a kéziszerszámok használatakor ismerte meg a szarumegmunkálást, a gépet nemcsak a nehéz fizikai munkát pótló eszközként használta, hanem azon is minőségi munkát tudott végezni. Ez azért van, mert a kézimunka folyamán jól elsajátította az anyag különböző tulajdonságait. Úgy mondták, van érzéke az anyaghoz. Aki kezdettől fogva csak gépen dolgozott, annál a megfelelő érzék lassabban alakult ki.

A gépeken, a nyersanyag és a termék célja ismeretében általában könnyebben, gyorsabban és nagy pontossággal végezhető a kéziszerszám használata esetén nehéz fizikai munkát jelentő és időigényes műveletek is. Elengedhetetlen azonban, hogy a gépeket célszerűen és biztonságosan kezeljék, valamint az, hogy a gépen dolgozó a gépi forgácsolás műszaki alapjaival tisztában legyen.

Nagykárolyban a gépek használatát a fésűkészítés egyes műveleteinek az elvégzésére édesapám fejlesztette ki és vezette be 1934 és 1936 között. Ez idő alatt - kivéve a csontolást, préselést, görbítést és egyes díszítő munkákat - a fésűkészítés minden más munkafolyamatainak az elvégzésére egyszerű gépeket és eszközöket tervezett és készített. Ezeknek a gépeknek és eszközöknek egy része hasonlított a más szakmákban is használtakhoz. Egy másik csoportja a gépeknek és eszközöknek kimondottan a fésűs szakmában való használatra volt tervezve és kivitelezve.

A gépek bevezetése után megnőtt a termelékenység, azonos idő alatt négyszer annyi fésűt lehetett elkészíteni, mintha teljesen kézi szerszámokkal dolgoztak volna. Javult a minősége és csökkent az ára a fésűeknek.

A nagykarolyi fésűkészítő műhelyekben a gépeket működtető energiaforrás az elektromosság volt. Erre eleinte egyenáramú motort, majd a villamos energia elosztásának váltóáramú bevezetése után kizárólag háromfázisú 3x380 voltos aszinkron motorokat használtak.

A gépi szerszámok körpályán mozogtak. A gyakorlatban a megmunkálandó anyag és a szerszám minősége meghatározza a forgácsolási sebességet. A szerszám átmérőjének ismeretében kiszámítható mekkora annak a megengedhető fordulatszám. Ha valamely szerszám átmérője nagyobb, akkor kisebb fordulatszám elegendő, és fordítva. A szükséges fordulatszámot a szíjtárcsák megfelelő méretezésével állították be. A nagyobb fordulatszámú javul a forgácsolt felület finomsága és növekedik a teljesítmény. A forgácsoló sebesség növelésének határt szab a szerszám szilárdsága, amely a növekedett centrifugális erő okozta igénybevételt esetleg nem bírja el. Veszélyes a centrifugális erő akkor is, ha a szerszám nincs jól kiegyensúlyozva. Ilyenkor rezeg a gép. Kisméretű rezgés is káros, mert rongálja a csapágyakat.

A kiegyenesített szarulap átalakítását fésűnek nagyrészt forgácsoló megmunkálással végezték. Ezek során a különböző forgácsoló szerszámokkal: fűrészeléssel, marással és köszörüléssel forgácsot választottak le a munkadarabról.

A fésűs műhely egyik gépi eszköze a villanymotor által működtetett, két csapágyon forgó vízszintes elhelyezésű tengely volt (26-os kép). A képen bemutatott tengely volt az első, ilyen célra készített gép Nagykarolyban. A tengely végei úgy voltak kiképezve (menetes résszel, ütközőkkel és csavaranyával voltak ellátva), hogy lehetővé tették az anyag megmunkálásához szükséges különböző szerszámok felfogását. Erre a tengelyre szerelték fel a fésűkészítés egyes munkafázisainál használt szerszámokat. Ezek a gépi használatú szerszámok és eszközök, amelyek nagy részét a fésűsök készítették a 27-es képen láthatók.

Összehasonlításként az előző fejezetben bemutatott kézzel és emberi erővel végzett munkafolyamatokkal, a következőkben ismertetem, hogy ugyanazokat a műveleteket a tengelyre felszerelt milyen gépi szerszámokkal végezték, a villamosság szolgáltatta energia felhasználásával.

A szaru darabolását és a kiegyenesített szarutáblák szabását a tengelyre szerelt, különböző méretű és fogazatú *kőfűrészekkel* végezték. Az anyagot a gépasztalon eltolással, kézzel irányították a forgó, körfűrész tárcsa alá (28-as kép). A szaruanyag fűrészeléséhez megfelelő körfűrészeket maguk a fésűsök készítették. A daraboláshoz nagyobb átmérőjű és ritkább fogazatú, a szarulapok szabásakor sűrűbb fogazatú kisebb átmérőjű fűrész használtak. A szarutáblák szabásánál vigyázni kellett, hogy a szarutábla belseje (hasa) a fűrész fele legyen.

A faragást és a síkálást forgó marószerszámmal végezték, amelynek *krackerék* volt a neve. A krackerék egy fakorong, amelynek a peremébe acéllapokból maróéleket ültettek be. A műveletet *kracolásnak* nevezték (29-es kép). A durva egyenlőtlen vastagságú szaruanyag felületeinek a megfelelő megmunkálását ezzel a forgó marószerszámmal végezték, szilárdan két kézben tartva az anyagot. Ez nagy figyelmességet igénylő munkafázis volt. A figyelmetlenség, vagy az anyag hibás síkban való tartása esetén, a szabadon és gyorsan forgó marókészülék könnyen balesetet idézhetett elő, megvágta vagy esetleg teljesen össze roncsolhatta a dolgozó személy ujját vagy ujjait. A fésűgyártás folyamatában - a lehetséges balesetek szempontjából - a krackerék volt a legveszélyesebb szerszám, illetve a kracolás volt a legveszélyesebb technológiai művelet. Ezt a műveletet csak férfiak végezték.

A fogvágás előtti simítóhantolást, a fésű peremeinek a formázását és a fogvágás utáni finomhantolást köszörüléssel végezték. Erre a célra sajátos köszörülő korongokat készítettek. Ezek puha fából készült, 5 centiméter vastag és 25 centiméter átmérőjű korongok voltak, amelyeknek palástjára és oldalaira különböző szemcseméretű csiszolópapírt ragasztottak enyvvel. Közéjükön a

felelősítéshez a tengelyméretnek megfelelő furattal készültek. A műveletet *köszörülésnek* nevezték (30-as kép).

A **hegyezést és a párkány kivölgyelését** forgó fakorongok erre a célra kiesztergált és finom szemcséjű csiszolóporral bevont palástjain végezték. A szerszámok nevei: *hegyezőkorong* és *díszítőkorong*. (A 31. képen van bemutatva a fésű fogainak a hegyezése forgó hegyező korongon.)

A **kaparást** a fésű felületeinek *csiszolásával* helyettesítették. A csiszolást forgó rongykorongon végezték, aminek *csiszolókorong* volt a neve. A csiszolandó fésűt előzőleg bemártották finom téglaporból vízzel készített iszapba. Az iszappal bevont fésű felületét hozzányomták a forgó rongykoronghoz, így finomra csiszolták a felületeket (32-es kép). Ezt a műveletet addig ismételték, ameddig karcmentes tompa fényű felületet kapott a szaru. A téglaporból készült iszapot erre a célra készített, a csiszoló korong alatt elhelyezett faládjában tárolták. A láda úgy volt elkészítve, hogy felfogta a forgó csiszolókorong által széjjel szórt iszapot is.

A **kézi fényezést** a gépi fényezés váltotta fel. A fényezést forgó pamutkorongra (fényezőkorong) felhordott, finom fényezőpaszta használatával végezték, ameddig tetszetős, fényes felületet kaptak (33-as kép).

A fésűs műhely egy másik gépi eszköze a *fogvágógép* volt. Mint már említettem, az édesapám az 1930-as évek második felében megtervezte és megvalósította a *fésűfogvágó gépet*. Egyes vasesztergályos munka kivételével, amit szakműhelyben rendelt meg, a többi összes alkatrészeket saját maga készítette el, és összeszerelte az ócskavas telepen vásárolt öntöttvas vázra. Összehasonlítva az akkor Budapesten gyártott fésűfogvágó géppel, ez teljesen más elven működött, egyszerűbb, könnyebb volt a kezelése és lényegesen kevesebbe került (az elkészítése, a gyári gép árának csak a 10 %-ba került!). Az ezzel készített fogak minősége semmivel sem különbözött a gyárban készült fogvágógép termékeitől, sőt ennek a termelékenységére, egyszerűbb kezelhetősége miatt, nagyobb volt. A kézi megmunkáláshoz viszonyítva, általában, egy tizedére csökkentette a fogvágás idejét. Ezt a típusú fogvágógépeket használták a később megalakult szövetkezetben is (34-es kép). A szövetkezetben már gyári munkamegosztásban dolgoztak, az egyes műveleteket az arra betanított munkások végezték, akik nem ismerték a fésűkészítés egészét. A fogak kialakítását (ami a fésű fogai közötti hézagok kivágását jelentette) tengelyre szerelt körfűrészszel végezték. A körfűrész vastagsága határozta meg a fésűfogak közötti távolságot. A vastagabb fűrészplatt esetében ritkábbak voltak a fogak, még vékonyabb fűrészplatt esetében sűrűbben voltak a fogak. Minden fésűtípusnak külön tengelyre szerelt fűrészszel csináltak, amit gépen a fésű típusa szerint cseréltek. A tengely két acélsúcs (kirner) között forgott. (Szükség esetén a tengely cseréjét gyorsan és egyszerűen el lehetett végezni.) A fűrész tengelyét közvetett meghajtással, lapos borszijas erőátvitellel, villanymotor forgatta.

A fésű anyaga egy befogófejbe volt rögzítve, ami a fűrész tengelyének a síkjához képest többféle mozgást végezhetett:

➤ A fogvágásra befogott anyag a működtető fogantyú (nyél) segítségével mozgatható volt, 0 és 70 fokos körív mentén, az említett síkhoz képest. Gyakorlatilag a nyelet jobb kézbe fogva lefele, illetve felfele mozgatták. A fésű lapjához képest a forgó fűrész merőlegesen helyezkedett el. Bevágásnál a kézben tartott nyelet felemelve, az anyagot 70-től 0 fokig mozgatták, majd továbbra is kézben tartva, a nyelet lefele mozgatva, a bevágott anyag kiemelkedett a fűrészből. Ugyanakkor a pálya 60 fokos szögénél az anyagot rögzítő befogó fej elmozdult a fűrészhez képest a fog szélességének megfelelő távolsággal, párhuzamosan a tengellyel. Ezt az elmozdulást a húzószinór működtette, ami a fésűtípustól függően előre be volt állítva az osztó orsón. Ezt az orsót a nyél lefele mozgatása közben egy fogaskerékből, és az ezt működtető léptető szerkezet mozgatta. Majd ismét felemelve a kézbe tartott nyelet megvalósult a második bevágás, és így folytatva kialakították a fésű fogazatát.

➤ A befogófej a tengelyhez, illetve a fűrészhez képest - egy fogmélység szabályzó csavar segítségével - végezhetett közelítő vagy távolító (előre-hátra) mozgást is. A fogak mélységét a bal kézzel működtetett szabályzó csavarral lehetett beállítani.

A fésű fogvágógép tartozékait képezték (35-ös kép) a különböző típusú fogak kivágásához megfelelő tengelyre szerelt acél körfűrészszel. A fogvágógépen a fűrészszel cseréjét egyszerűen és gyorsan egy közepes méretű csavarhúzó segítségével végezték. A gép tartozékai között megtaláljuk

a háromszögű fűrészreszelők széles skáláját a legfinomabb tűreszelőig. A gép mozgó alkatrészeinek a kenésére kéznél volt az olajozó kanna.

A fogvágó fűrészeket minél apróbb és sűrűbb fogakkal kellett elkészíteni, hogy a vágások nyomai, vagyis a fésű fogai, minél finomabbak (simábbak) legyenek. A fűrészek elkészítése és karbantartása, amit a fésűs mester végzett, nagyon pontos munkát igényelt. Ez fokozottan érvényes volt a sűrűfog vágó fűrészek esetében. Ezek nagyon vékony körfűrész lapok voltak (alsó határ 0,75 milliméter volt) bármilyen kicsi oldalkilengése a fűrésznek vagy egyetlensége a fűrészfogaknak könnyen az 1 milliméter körüli széles fésűfog kitoréséhez vezetett. Itt jegyzem meg, hogy Hajdú József aki kézműves technológiával dolgozott a sűrűfogak elkészítésénél 0,65 milliméteres vastagságú fűrész is használt, így ő készítette a legsűrűbb fogazatú fésűt (tetűirtót).

A fűrészek elkészítéséhez és élezéséhez különböző méretű és finomságú háromszögű fűrészreszelőt használtak, a fűrészfog méretének megfelelően.

A fűrész minden élezésekor a palástját finom fenőkővel leszabályozták. Ez azt jelentette, hogy ugyanazon a szinten kellett futnia minden fűrészfognak. A fogak reszelővel való élezése után a fűrész mind a két oldaláról el kellett távolítani a reszelő által hagyott finom nyomokat. Ezt a műveletet finom fenőkővel végezték. A forgásban levő fűrészlapot egyszerre mind a két oldalról fenőkőkkel megtámasztották.

Czikker András 1945-ben megoldotta a gépi sűrűfog vágást a 0,65 milliméteres legvékonyabb fűrészszel. Az általa készített bonyolult szerkezettel stabilizálta a forgó fűrész egy síkban maradását, vagyis megakadályozta a fűrész oldalkilengését abban a pillanatban, amikor érintkezett a vágandó anyaggal.

A gépesített fésűsműhelyben a kézi fogvágást felváltotta az erre a célra készített fogvágógép. Az anyagot a gép rögzítőjébe fogták, és ennek kézi mozgatásával -forgó körfűrész bevágásával - alakították ki a fésű fogazatát (36. kép). A két alapgép (a tengely és a fogvágó) villanymotorral való működtetését mutatja a 37-es kép. Ebben a megvalósításban egyszerre két személy is dolgozhatott a fésűkészítés különböző gépi műveletein. Megjegyzem, hogy az akkori időkben egy villamos energiával működtetett gépesített kisiparos fésűsműhely kialakításának a költsége igen magas volt, egy szerényebb családi ház árának felelt meg.

A szarufésű készítés közben - mind a két módszer esetében, úgy a teljesen kézműves módszerrel mint a gépek segítségével - különböző nagyságú szaruforgács keletkezett. A faragás, sikálás, kracolás, fűrészelés (darabolás, szabás, fogvágás) közben keletkezett szaruforgács méretei milliméter nagyságrendűek vagy annak többszörösei. A többi forgácsolási műveletnél leválasztott szaruforgács általában a milliméter nagyságnál kisebbek sőt a köszörülésnél keletkezett és lerakódott por finomsága a liszthez hasonlít ez szarulisztnak is nevezték. A szaruliszt és szaruforgács lassan ható nitrogén utánpótló trágya, 9-18% közötti nitrogén, kevés foszfortartalommal. A szarulisztben a nitrogén organikus formában fordul elő s ezért hatása lassúbb. A csontliszt a foszforutánpótlás egyik legfontosabb eleme. Foszfortartalma 10-14%, emellett meszet, magnéziumot, nátriumot, nitrogént és némi káliumot is tartalmaz. A fésűkészítésnek ezt a hulladékát a kertészek használták a talaj javítására.

5. A nagykarolyi fésűsök termékeinek értékesítése

A fésűs mesterség történetével szorosan összefügg a termékek, fésűk és egyéb szaruból készült tárgyak értékesítése. A nagyapám, ameddig egyedüli kisiparos volt a szakmában, termékei egy részét a nagykarolyi piacon tartott hetivásárokon árusította. A másik részt a helyi és vándorkereskedők vették meg, nagy tételekben. Ritkában felkeresték otthonában (műhelyében) egyes alkalmi vevők is.

A nagykarolyi fésűsök - a mesterség az I. világháború utáni újabb fellendülése után - ellátták fésűkkel nemcsak a várost és vidékét, hanem a környező megyéket is. A nagykarolyi kisiparosok által készített fésűk eljutottak Románia déli vidékeire is a vándor-kereskedők révén, akik szívesen vették a jó minőségű és esztétikus árút. A második világháború idején Nyírbátorból és Mátészalkáról is jöttek kereskedők fésűt vásárolni Nagykarolyba, annak ellenére, hogy Debrecenben évszázados hagyományai voltak a fésűkészítésnek.

A termékek az értékesítésnek, a fésűk nagybani eladásán kívül a kereskedőknek, egy másik módja a nagykarolyi és közeli városokban és nagyközségekben hetente, vagy havonta megrendezett vásárokon való közvetlen árusítás volt.

Édesapám nem vitte a piacokra értékesíteni a termékeit. A kereskedők, viszonteladók háztól vásárolták meg a termékeit.

A többi fésűs rendszeresen árult a heti vásárokon Nagykarolyban (Carei) és Tasnádon (Tășnad). Esetenként elmentek áruikkal a környező városok és nagyközségek piacaira is. Ezekből gyakrabban látogatták Szatmárnémeti (Satu-Mare), Sarmaság (Sărmășag), Zsibo (Jibău), Zilah (Zalău), Szilágykrasna (Crasna), Szilágyosomlyó (Simleul Silvaniei), Krasznabéltek (Beltiug), Ákos (Acăș) piacait. (A 38. egy térkép azokkal a helyiségekkel megjelölve ahova eljártak a nagykarolyi fésűsök áruikkal.) A vásárokat nagyrészt a mester felesége járta. Ha az iparos egyedül dogozott nem engedhette meg magának, hogy huzamosabb ideig hiányozzon a műhelyéből. Általában ilyenkor csak a helyi piacra ment árulni hétfői napokon. Az olyan időszakban, amikor segéd vagy inas is dolgozott a műhelyében, a mesternek is több ideje volt a piacokat járni.

A két világháború között elterjedt vásárookra való járás az akkori körülmények között nagyon nehéz és fárasztó munka volt. Általában lovasszekérrel rendelkező fuvarost fogadtak, vagy más mesteremberekkel társultak, és már kora hajnali órában elindultak hazulról. Volt rá eset, hogy több napig vándoroltak, mentek amaddig eljutottak egy távolabbi település piacára. Közben nappal megálltak, és árultak az útba eső piacokon

A második világháborút követő időszakban erősen csökkenő tendenciát mutatott a fésűs kisiparosok piaci tevékenysége. Először elmarad a távolabbi helyiségekben lévő piacok látogatása. Ehhez az is hozzájárult, hogy 1946-ban Zilahon megjelent egy fésűs, ipar és árusítási engedéllyel. Demók József átvette a környező piacok fésűvel való ellátását. Ő is a tágabb értelemben vett családjához tartozott, édesapámnak volt az első unokatestvére. Fésűit Zilahon, Sarmaságon, Zsibón, Szilágykrasznán és Szilágyosomlyón a heti vásárokon árulta.

A piaci aktivitás csökkenéséhez hozzájárult az áru mennyiségének fokozatos csökkenése a mind nehezebben beszerezhető nyersanyag miatt, ehhez kapcsolódott a boltok és bazárárusok telítettsége olcsó műanyag fésűkkel. 1955 után már csak két fésűs, Czikker József és Tempfli Antal árult rendszeresen szarufésűt a nagykarolyi piacon ritkábban a tasnádi piacon. A szarufésű piacon történő kiárusítása véglegesen 1972-ben szűnt meg. Megjegyzem, hogy a piacokon megforduló vevők igénye a szaruból készült fésűk iránt még akkor is igen jelentős volt, annak ellenére, hogy azoknak az ára háromszor - négyszer magasabb volt, mint műanyag fésűké.

Könyvészet

- Bodrogi Tibor, 2005. *Mesterségek társadalmak születése*. Budapest: Neumann Kht. Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/04600/04682/index.phtml>
- Cziker András, 2010. *A nagykarolyi fésűsmesterség*. In: *Régi magyar mesterségek családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai*. Válogatta és szerkesztette Balázs Géza és Grétsy László. Anyanyelvápolók Szövetsége Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Cziker András, 2009. *Az újra összeszerelt két fésűsműhely. Az egyik a 19. századi szerszámokkal és technológiával, a másik a 20. században bevezetett gépesítéssel*.
- Domokos Ottó (főszerkesztő), *Magyar néprajz, III. kötet Kézművesség*. Akadémia Kiadó, Budapest 1988. Elérhetőség: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/index.htm>
- Fügedi Márta 1980. *A miskolci fésűs mesterség*. Herman Ottó Múzeum közleménye, 19. 1980. 271-291 oldal.
- Kelemen Farkas. Digitális tankönyvtár. Magyar néprajz. Feldolgozó iparágak. Elérhetőség: <http://www.tankonyvtar.hu/konyvek/magyar-neprajz/magyar-neprajz-bor-081201>
- Ortutay Gyula (főszerkesztő), *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai kiadó, Budapest 1977-1982. Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/>
- Páll Petra, *A magyar szürkemarha szarvalakulása és a sarv népművészeti felhasználása*. Hallgatói dolgozatok. Debreceni Egyetem Elektronikus Archívuma. Elérhetőség: <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/94142>
- *** Bartha Zoltán balatonalmádi szaruműves műhelye egy részének bemutatása a Duna Televízióban. Kirakat - Gellért Alpár műsora. 2011. január. 22. 18:30. Elérhetőség: <http://www.dunatv.hu/musor/videotar#videok>
- *** Czikker András Munkakönyve. Kibocsátotta: Intreprinderea Industriei Locale „I.C.Frimu” Carei. (a nagykarolyi „I.C.Frimu” Helyi ipari Vállalat) 1961. május. 19. P.R. sorozat, 163295. szám.

- *** Czikker családhoz tartozó személyek anyakönyvi adatai.
- *** Lengyel József Munkakönyve. Kibocsátotta: Intreprinderea Industriei Locale „I.C. Frimu” Carei. (a nagykarolyi „I.C. Frimu” Helyi Ipari Vállalat) 1961. június. 12. P.R. sorozat, 163317. szám.
- *** Nagykároly megyei városban iparjogosítvánnyal rendelkező keresztény kereskedők és iparosok névjegyzéke 1942-ben. Kivonat az Ipartestület irattárából.

The history of the comb making handicraft in Carei. Presentation of the tools, technological processes and of products

Abstract

During centuries, the horns comb making was transformed into an occupation. It was brought to Carei at the beginning of the 20th century by my grandfather, Andrei Czikker, a small artisan who implemented it using 19th century manual technology. Later, my father mechanized some traditional technological procedures, developing a genuine industry until the middle of the 20th century. He thus succeeded to secure, for one and a half decade, some 60 work places. In the aftermath of the Second World War, when in Carei there were very few workplaces, this was a major achievement. My study describes in detail the manual technology of comb manufacturing in the 19th century and the mechanized version developed during the 1930s. In order to illustrate this I have equipped a workshop with tools and traditional means of comb making, currently being the most fitted in East-Central Europe. At the beginning of the past century it has been foreseen that the comb making handicraft, based on traditional technology would not have a future. Its predictable extinction was due to the development of science and technology which made the competition with the industrial production of combs - which was much cheaper and realized in a larger quantity by plastic raw materials - impossible for the small artisans who used to work with traditional method. Thus, the process of comb manufacturing was transformed in a mass production, where the use of automation, of computers and of robots, on a large scale, had radically changed the professional qualifications. In the memory of the comb making skill the name of „Fésűs” [which means comb maker in Hungarian] is still preserved, such as this study reveals by presenting the tools, technological processes and the resulting products of the horns comb making skill in detail.

1. kép. Nagykárolyban itt volt az első fésűsműhely.
A fotó 2010-ben készült. Cím: Bicz utca 5 szám

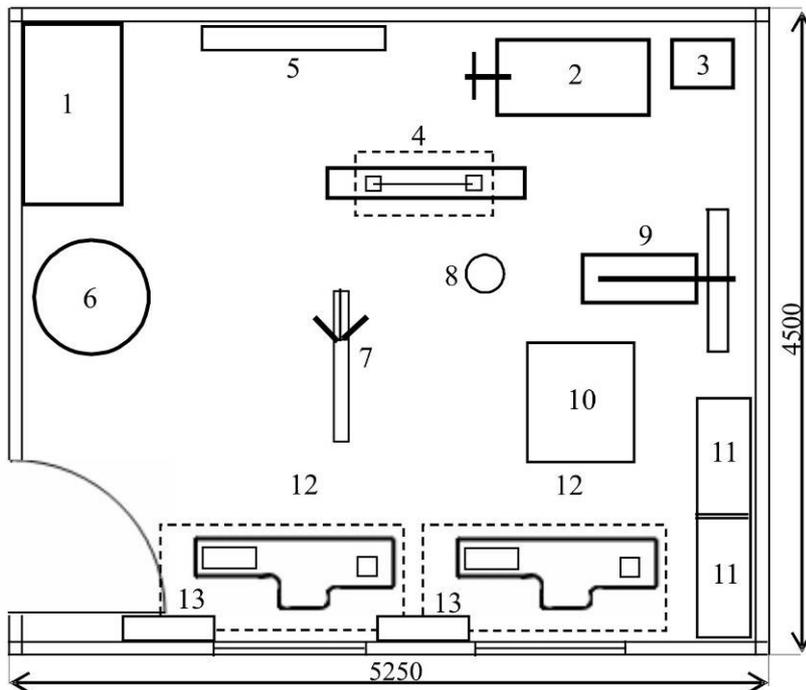
2. kép. A fésűsmesterség megalapozója Nagykárolyban.
Czikker András és családja.
A fénykép Huszthy Zoltán műtermében készült 1915.

3. kép. Hajdú József és Czikker Mária
Házasságuk alkalmával készült kép,
1912.

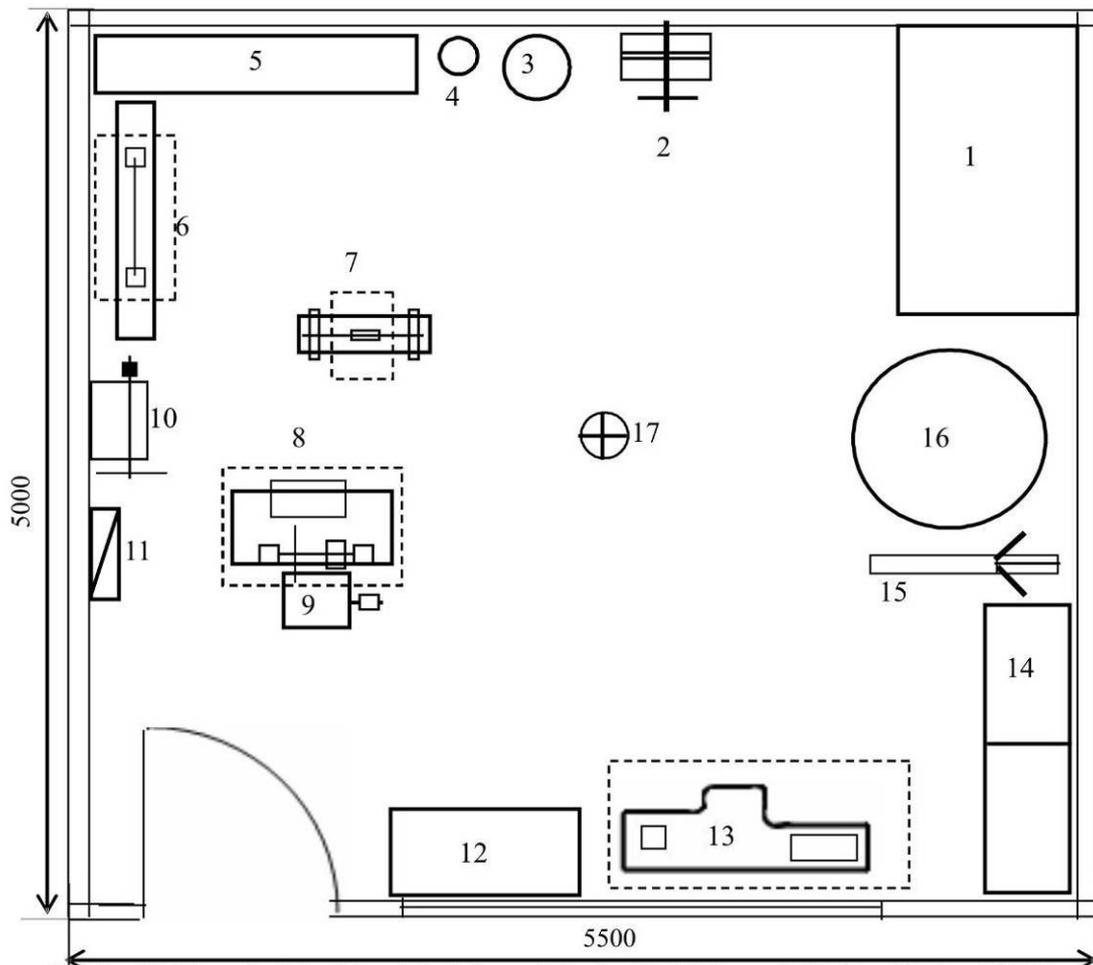
4. kép. Hajdú József 1918-ban vásárolt háza.
A fénykép 2011. márciusában készült. Nagykároly
Corneliu Coposu utca 21 szám.

5. kép. Hajdú József fésűs mester műhelyének a berendezése:
1 – kohó, 2 – prés, 3 – vizes edény, 4 – darabló fűrész, 5 – polc a
nyersanyagoknak és a tüzi szerszámoknak, 6 – kályha, 7 – sikáló-bak, 8 –
faragótőke, 9 – láb meghajtású köszörű és fa esztergapad, 10 – asztal,
11 – szekrények szerszámok és termékek tárolására, 12 – műhelypad
(csikó), 13 – faliszekrények szerszámoknak.

6. kép. Ez volt Czikker József fésűs háza és műhelye.
A fénykép 2011-ben készült. Nagykároly, Gh. Lazar utca 70 szám

7. kép. Czikker András, Nagykárolyban első gépekkel felszerelt fésűs műhelye 1938-ban:
1 – kohó, 2 – prés, 3 – vizes edény, 4 – faragó tőke, 5 – polcok, 6 – daraboló fűrész, 7 – tengely a forgószerszámok részére, 8 – fogvágógép, 9 – Egyenáramú 450 voltos villanymotor, 10 – fogvágó fűrész tartó polc, 11 – elektromos kapcsolótábla motorindító ellenállással, 12 – szerszámlakatos munkapad, 13 – műhelypad (csikó), 14 – szekrények szerszámok és készülő áruk tárolására, 15 – sikáló bak, 16 – kályha, 17 – 220 voltos villanyvilágítás

8. kép. A nagykárolyi fésűmesterség leírásáért kapott oklevél

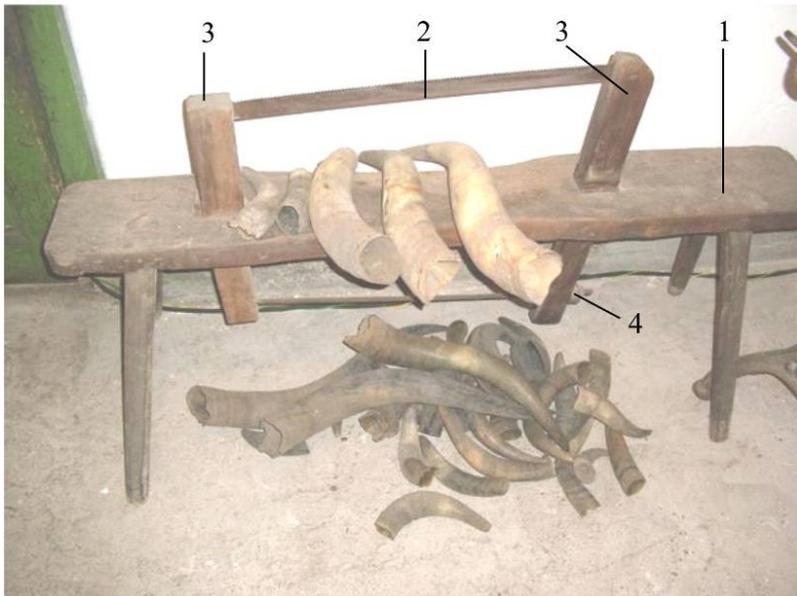
9. kép. Görbe fésű a férfiak hajában, a hosszú körhaj divatja idején

10. kép. Nyersanyag a tehén és bivaly szaru – termék a szarufésű:
a – parasztfésű, b – sűrűfésű, c – fél fésű, d – bontófésű (frizér), e – nyeles fésű, f – zsebfésű (férfifésű),
g – borbélyfésű, h – tupirfésű, i – görbefésű, k – kontyfésű, m – hal formájú zsebfésű

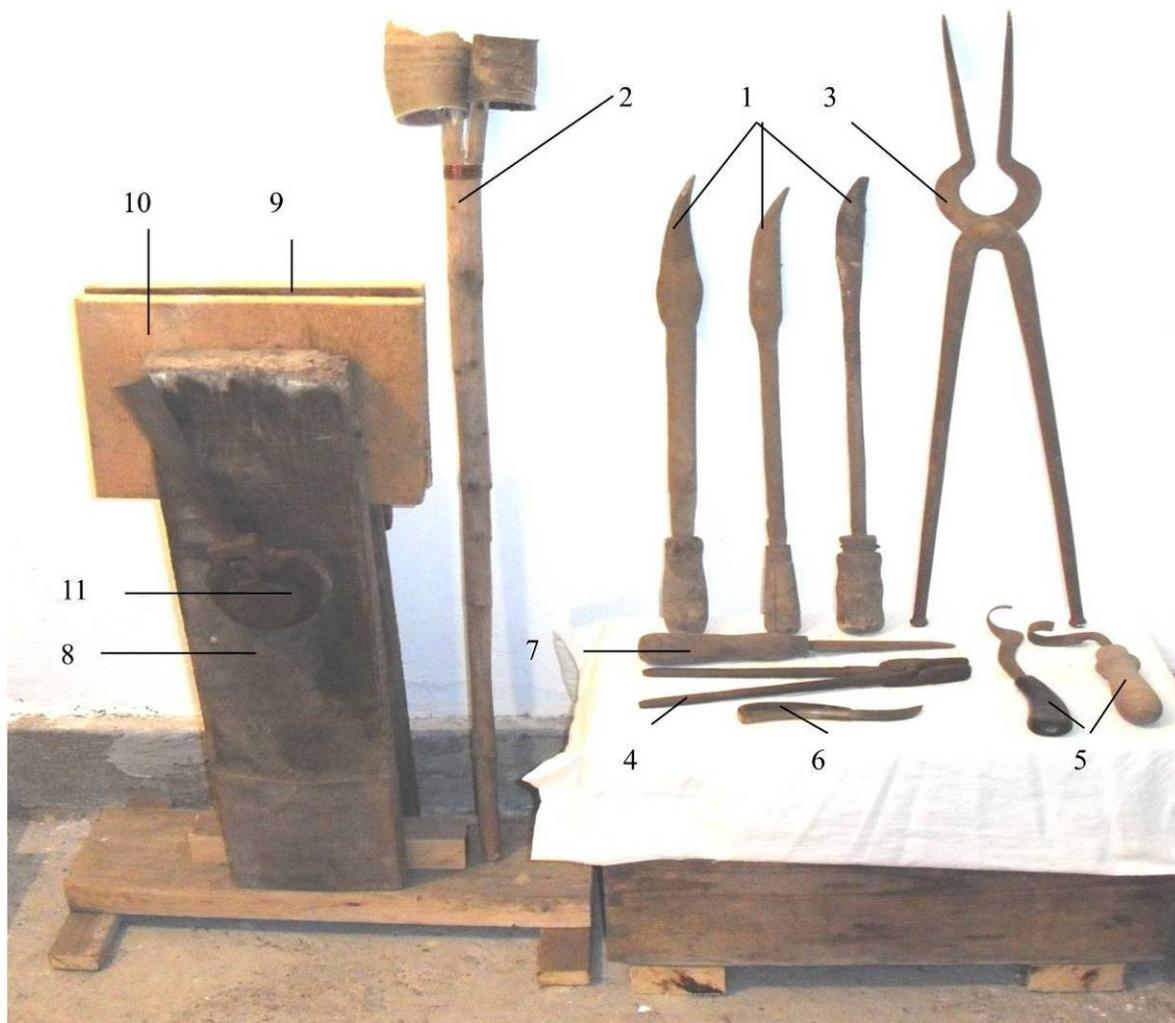
11. kép. Faliszekrény a fésűkészítés kézi szerszámainak

12. kép. Darabolásra előkészített szaru és a daraboló fűrész:
1 – munkapad, 2 – fűrészpatt, 3 – fűrésztartó, 4 – fűrész fészítő fémrúd és csavar

13. kép. A szaru darabolásának művelete 19. századból származó szerszámmal és technológiával

14. kép. A préselésnél használt szerszámok:

1 – sütővasak, 2 – melegítőfa két szaru darabbal, 3 – nagy nyújtó fogó, 4 – kis tűzi fogó, 5 – hántoló (érvágó kés), 6 – kacor, 7 – fejtővas, 8 – prés, 9 – vas préslap, 10 – fa préslap, 11 – a prés szorító csavarja

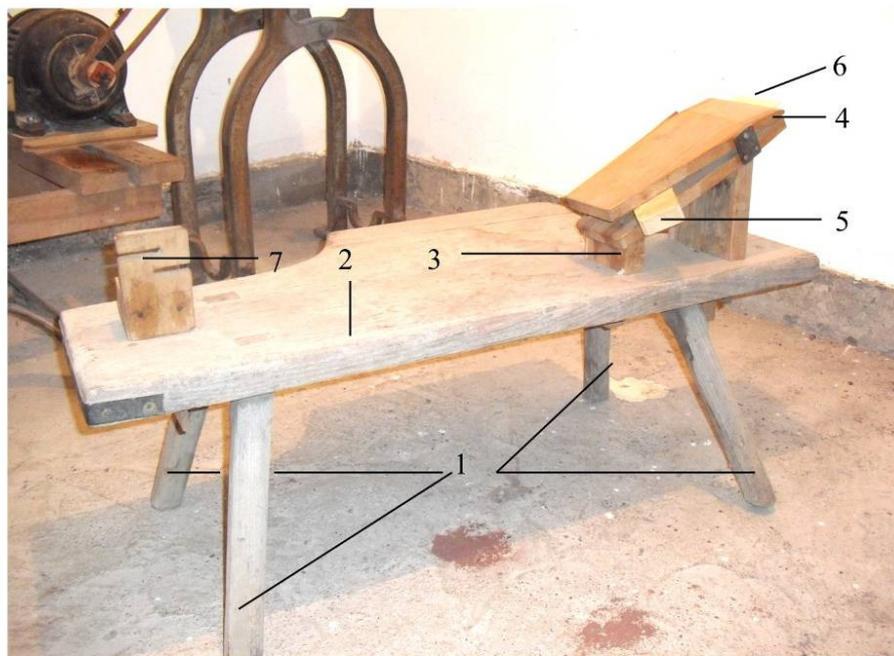
15. kép. A préselés után nyert kiegyenesített szarulapok

16. kép. Rajzolásra és kiszabásra használt szerszámok:

1 – szabófűrészek, 2 –
fűrészreszelők, 3 – rajztű, 4 –
kanyarító fűrész

A fűrész részei: a – fémkeret, b –
acél fűrészplatt, c – nyél, d –
befogótüske, e – feszítőtüske, f –
rögzítő szegek, g – szárnyas anya

17. kép. Műhelypad (csikó):

1 – lábak, 2 – ülő rész, 3 – befogófej (klupni), 4 – befogófej pofája, 5 –
szorító ék, 6 – a fogvágásra befogott anyag, 7 – támaszték (kakas)

18. kép. A szarulap faragása:
1 – fatőke, 2 – szekerce, 3 – szarulap, 4
– görbecsőrű fogó

19. kép. A szarulap
sikálásának művelete:
1 – sikálóbbak, 2 – leszorító
kengyel, 3 – sikáló kés, 4 -
szarulap

20. kép. A szarulap fogvágás előtti gyalulása, simítása:
1 – szarugyalu, 2 – fésűformájú szarulap, 3 – a műhelypad támasztója

22. kép. Fésűfog vágásánál használt szerszámok:

1 – nagy fogvágó fűrész simító fogazattal az oldalakon, 2 – szimpla fogvágó fűrész, 3 – dupla fűrész fogvágók, 4 – farámába szerelhető fűrészek, 5 – fogjelölők (fogmélység jelölők), 6 – védőgyűszű bőrből

21. kép. A szaru anyag felületeinek a simítására, finomítására használt kézi szerszámok:

1 – szarusimítók lapos acél rudakból, 2 – fél oldalra élezet kaparókés, 3 – szarugyalu keményfába beágyazót acél késekkel, 4 – szarugyalu vastag acél anyagból

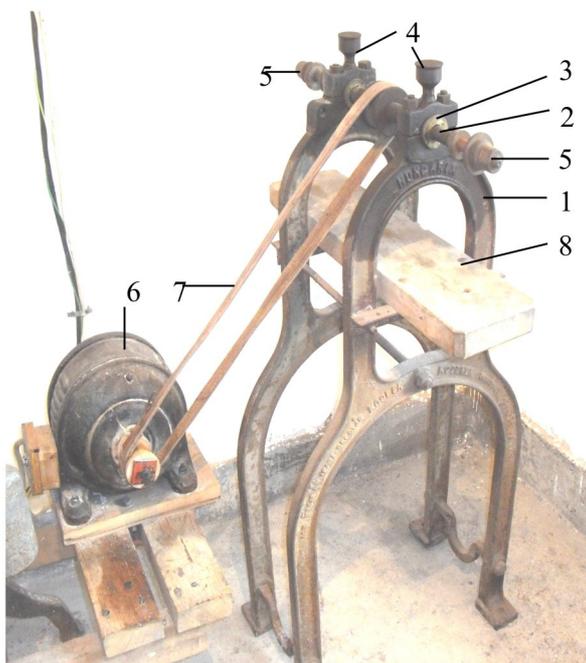
23. kép. Fésűfog vágása a két oldalán is fogazott nagy fogvágó fűrészszel

24. kép. A szarufésű fogvágás utáni finom hántolása

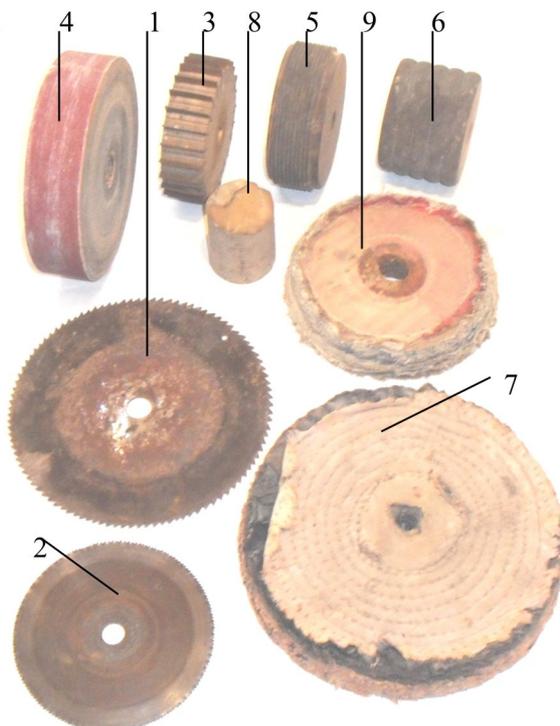

25. kép. A fésű fényezése:
1 – fényező fa, 2 – fésű, 3 – mészpor

26. kép. Tengely és tartozékai a különböző gépi szerszámok működtetéséhez:

1 – öntöttvas váz, 2 – forgó tengely, 3 sikló típusú csapágy, 4 – csapágy zsirozó, 5 – szerszámokat rögzítő csavar anyával, 6 – villany motor 1 lóerő, 3x380 volt, 7 – bőrszój, 8 – gépasztal a tartozékok rögzítéséhez

27. kép. Gépi szerszámok és eszközök:

1 – daraboló fűrész, 2 – szabófűrész, 3 – krackerék, 4 – szaruköszörű korog, 5 – fésűfog hegyező, 6 – párkány díszítő (hullámosító), 7 – csiszoló korong, 8 – fényező paszta, 9 – fényező korong

28. kép. A szaru darabolása:
1 – forgó körfűrész, 2 – anyagtámasz, 3 – kézben tartott szaru

29. kép. Kracolás művelete:
1 – forgó krackerék (sorozatmaró), 2 – kézben tartott anyag, 3 – védő

30. kép. A fésűnek kiszabott szarudarab fogvágás előtti méretre koszörülése:
1 – forgó koszörűkorong, 2 – kézben tartott szaruanyag

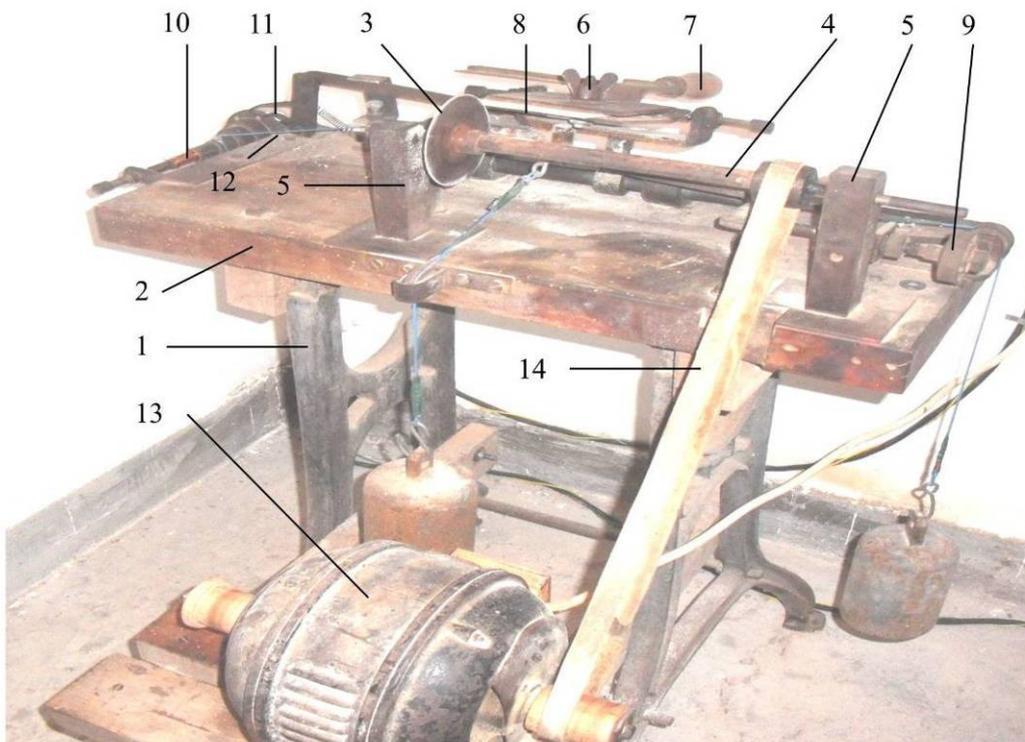
31. kép. A fésű fogainak hegyezése

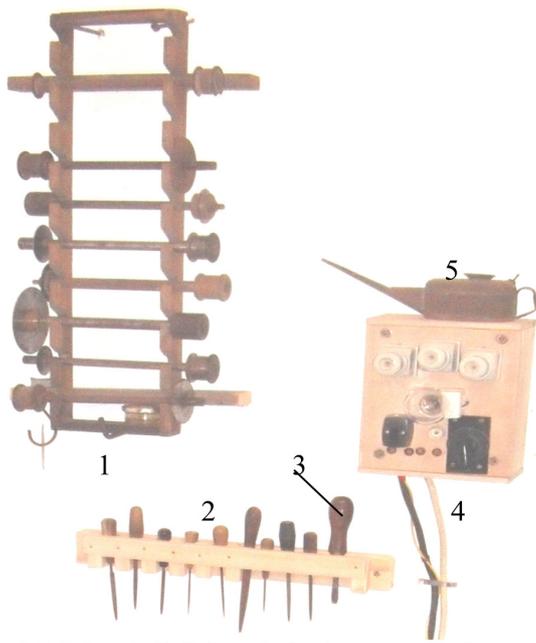
32. kép. A fésű gépi csiszolása:
1 – textil csiszoló korong a tengelyre szerelve, 2 –
téglapor iszapba bemártott fésű, 3 – fadoboz az iszap
tárolására

33. kép. A fésű fényezése

34. kép. Fésűfogvágó gép:
1 – öntöttvas állvány, 2 – gépasztal, 3 – fogvágó fűrész tengelyre szerelve, 4 – fűrésztengety, 5 – a
tengelyt tartó acél csúcsok, amin a tengely forog, 6 – anyagbefogó, 7 – nyelv az anyagbefogó
mozgatására, 8 – a fésű anyaga fogvágásra előkészítve, 9 – fogmélység szabályzó, 10 – fogszélességet
szabályzó orsó fogaskerékkel, 11 – a fogaskereket mozgó nyelvek, 12 – az anyagbefogót továbbító
acél zsinór, 13 – villanymotor, 14 – lapos bőrszija

35. kép. A fésű fogvágó gép tartozékai:
 1 – tartó a különböző méretű tengelyre szerelt fogvágó fűrészeknek, 2 – tartó a különböző méretű háromszögű fűrészeszelőknek, 3 – csavarhúzó a tengelyek gyors cseréjéhez, 4 – villamos kapcsolótábla a motor működtetéséhez, 5 – olajozó a gépalkatrészek kenéséhez

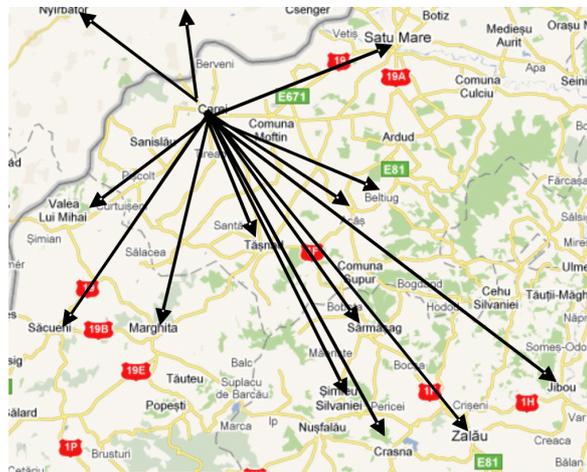

og vágása
l

36. kép. Fésűfő géppe

37. kép. Nagyváradban első gépesített fésűs műhely két alapgépe egy motorról működtetve

38. kép. A nagyváradói fésűsök által látogatott piacok.

Universul cotidian la ucrainenii din comuna Ruscova

Irina Liuba Horvat
Vasile Horvat

Primele știri scrise despre Ruscova. Istoricul localității Ruscova începe în momentul în care rutenii (ucrainenii) apar pe valea râului Ruscova, unde își întemeiază primele gospodării, punând bazele uneia dintre cele mai vechi așezări ale acestei etnii în Maramureșul istoric. Ruscova a făcut parte din cnezatul de vale al Bogdăneștilor, care, din cele 7 existente în Maramureșul voievodal din secolul al XIV-lea, era cel mai important, atât ca putere economică, mărime (fiind format din 17-18 sate, la care s-au mai adăugat, ulterior, alte 4 sau 5 sate), cât și politică. Familia Bogdăneștilor, prin Bogdan, va fi întemeietoarea Țării Moldovei¹. Ruscova se număra printre satele stăpânite, înainte de anul 1353, de Iuga, după partajul cu Bogdan², fiind întărită și hotărnicită, în 1353, fiilor lui Iuga, împreună cu celelalte sate ale domeniului, ca „moșia principală Cuhea”, când hotarul trece pe la izvorul „fluvy Oroszviz” (Valea Rusului).

Ruscova apare ca „posessio Orozviz” în 1373, aflându-se dincolo de limitele fostului domeniu al lui Bogdan, hotărnicit pentru Drăgoșești și cotoplit de aceștia înainte de 1390, când deja le aparține ca „posessio Orozfalu”³. Cu toate transformările care au avut loc de-a lungul timpului în viața comunității ucrainene din Ruscova, elementele de rezistență care definesc specificitatea acestei etnii-ca, de altfel, ale oricărei alteia: limba, tradițiile, obiceiurile, credințele, tipul de gospodărie, portul, comportamentul cotidian, alimentația etc., inclusiv respectul manifestat față de valorile culturii materiale și spirituale moștenite de la înaintași-se mențin încă vii și, prin urmare, generațiile de azi și cele care vor urma trebuie să facă tot ce le stă în putință pentru a le salva de pericolul unei dispariții premature.

Casa. Dispunând de lemn de calitate, care se găsește din belșug în zonă, casele și anexele gospodărești, biserica, crucile de morminte și de hotar până în secolul al XIX-lea erau în exclusivitate din acest material. Casa tipică locului avea un plan simplu. Construcția se sprijinea pe o fundație solidă din piatră de râu sau de carieră, peste care se așezau tălpile din bârne groase, cioplite din lemn de brad. Pe tălpi se așezau pereții de lemn rotund, în linie orizontală, îmbinați, la colțuri, în cheutori sau sub formă de coadă de rândunică sau căuc. Acoperișul - de obicei, mai înalt pentru a facilita scurgerea zăpezii abundente din zonă - era în 4 ape, pe o șarpantă de lemn, peste care se așeza dranița din lemn de brad, bătută la două rânduri. Casa avea un pridvor deschis (*șatra*). Din șatră se intra în tindă, printr-o ușă ornamentată în stil local, care asigura accesul atât în camera de locuit, cât și în cămară.

Tinda (*horome*) și cămara (*comora*) erau destinate depozitării diverselor obiecte de uz gospodăresc și alimentelor. Într-un colț al tindei se afla groapa de păstrare a cartofilor, acoperită cu un pod de scânduri. Pereții din tindă și cămară nu erau tencuiți. Era tencuită doar camera de locuit, cu lut, iar tavanul era placat cu scânduri vopsite în culoare închisă, de obicei, maro. Un spațiu important al casei îl ocupa podul, foarte spațios, la care se ajungea printr-o scară de acces în tindă. În pod se păstrau pentru nevoile alimentare ale întregului an: porumbul, făina și afumăturile de porc (șunca, slănină, cârnații). Interiorul locuinței era expresia bunului gust, ingeniozității gospodinei și, mai ales, stării materiale a familiei. Casa a fost și rămâne adăpostul și mărturia continuă a vieții familiale și economice a săteanului, ea constituind centrul de interes al tuturor studiilor privind ilustrarea universului cotidian rural. Un loc principal în decorul unei locuințe îl ocupă mobilierul și țesăturile, confecționate din materia primă obținută în gospodărie. La intrarea în camera de locuit (casa frumoasă - *poradna hija*), pe partea dreaptă, se afla cuptorul cu vatră, având funcții multiple: preparatul hranei, încălzitul casei, precum și locul de odihnă al copiilor și bătrânilor, pe timp de iarnă. În continuare, se afla patul din scânduri, umplut cu paie, acoperit de cearceaf și, apoi, de cerga din lână. Un loc la fel important avea ruda (*hreadka*) de brad, fixată în tavan, pe lungimea peretelui, pe care erau așezate cergile, covoarele țesute, ștergarele țesute, fețele de masă, pernele etc., acestea reprezentând starea materială și socială a proprietarului casei. Lada de zestre ocupa și

¹ Sergiu Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, Editura Albatros, București, 1973, p. 69.

² Ion Mihaly, *Diplomele maramureșene din secolul al XIV-lea*, Sighet, 1900, p. 98.

³ Ion Mihaly, *Diplomele maramureșene din secolul al XIV-lea*, Sighet, 1900, p. 98.

ea un loc deosebit în cadrul mobilierului, în ea păstrându-se hainele și podoabele familiei. Lăzile erau frumos ornamentate prin încrестături de diferite forme. Între ferestre se afla spațiul rezervat mesei. De ea sunt legate cele mai importante momente din familie: botezul, nunta, înmormântările. Locuința contemporană are cu totul o altă organizare interioară, datorită noilor cerințe ale vieții moderne: mai multe încăperi, mobilier diversificat, în funcție de starea materială a proprietarului.

Costumul popular. În reliefaarea identității unui popor, veșmântul constituie emblema sa de recunoaștere, marca de apartenență la un anumit spațiu cultural, pe care îl identifică și îl definește, fiind un semn distinctiv și având - alături de limbă, obiceiuri și tradiții - un rol deosebit de important în evidențierea coordonatelor fundamentale ale specificului etnic. Costumul popular reprezintă o unitate stilistică, care nu exclude, însă, o mare bogăție și diversitate de forme ornamentale și culori. Această unitate de stil a costumului este conferită de utilizarea aceluiași materii prime în confecționarea pieselor de port din fibre vegetale (câneapă, bumbac) și fibre animale (lână). La această unitate a materialului (prelucrat în diferite tehnici, în cadrul gospodăriei țărănești) se adaugă și unitatea de croi, bazată pe tradiții și practici îndelungate, transmise din generație în generație. Un alt element de unitate a costumului țărănesc îl constituie decorul discret, amplasat în câmpuri ornamentale bine definite, care subliniază liniile croielii. Pe fondul alb al costumului popular, se detașează motivele ornamentale dispuse în părțile vizibile: la gura cămășii, pe mâneci sau pe guler. Un alt element cu funcție decorativă esențială, care conferă unitate costumului, îl constituie cromatica (culorile de bază: roșu, negru).

Din timpuri străvechi, costumul avea diferite funcții: practică, de protecție, ocrotire (apărare), rituală, estetică, socială, națională. Cele mai importante funcții erau cele de practică și protecție, fără a diminua, însă, rolul celorlalte (cea de ocrotire, de exemplu: în credințele populare, cusăturile și țesăturile aveau menirea să apere omul de duhuri rele și "deochi"). O altă funcție importantă era cea rituală, care impunea haine noi, nepurtate pentru diferite ritualuri sau obiceiuri (costum de mire/mireasă, haine de înmormântare). Un rol important îl aveau atributele-simbolurile: floarea, cununița, culoarea florilor, formele cusăturilor etc. În toate perioadele, costumul a îndeplinit o funcție socială, prin reglementarea modului de purtare a tuturor hainelor și influența exercitată asupra alegerii materialului din care se confecționau acestea. În accepțiunea curentă, costumul reprezenta rangul social al individului. Acest lucru se observă în construcția diferitelor piese, în simbolistica culorilor, a materialului, potențate de altă funcție - cea estetică. Ultima funcție, cea națională, arată perioada de formare a costumului și relevă ceea ce este comun în portul popular al unui popor.

Portul ruscovenilor are elemente constitutive aproape identice, ca formă, cu cel al tuturor satelor Maramureșului, mai puțin vechea cămașă (purtată atât de bărbați, cât și de femei). Numită *huțulca*, aceasta nu se mai păstrează, excepție făcând satele ucrainene mai izolate, cum ar fi Poienile de Sub Munte sau Valea Vișeuului. Spre deosebire de cămașa bărbătească, invariabilă în timp, cea femeiască cunoaște mai multe variante, prima și cea mai reprezentativă fiind *huțulka*. Este compusă din două straturi (cel din față și cel din spate), introduse sub un guler îngust, brodat cu fire viu colorate: roșu, negru, albastru etc. Mâneca este legată direct de poale, ornamentată parțial (pe umeri sau pe antebraț) sau total (pe toată suprafața brațului). Manșeta se decora în acord cu gulerul sau cu restul mânecii. La bărbați, broderia și combinațiile de culori erau mai simple. Un alt tip de cămașă purtată de femei este cămașa lungă - *dovha sorocika*. Cele două stanuri, precum și mânecile de tip kimono, erau prinse sub un guler îngust, brodat, cu deschizătură în spate. Mâneca se termina cu o manșetă îngustă, brodată, însoțită de un volan. Partea de jos, vizibilă de sub zadii, era decorată cu broderie lucrată manual (cipcă). Cămașa folosită la ora actuală este rezultatul influențelor reciproce ale zonelor învecinate din punct de vedere geografic, fără conotație etnică.

Costumul femeiesc este mai bogat ca număr de piese și mai diversificat cromatic decât cel bărbătesc. **Cămașa** pentru femei este țesută în casă, la război manual, din pânză de câneapă (pentru zilele de lucru) și din bumbac (pentru zilele de sărbătoare). În față, are un decolteu de formă rectangulară, brodat cu ornamente florale, în culori vii (roșu, verde, albastru), într-o bogată paletă de combinații, dovedind fantezia și talentul femeilor, transmise din generație în generație. Mânecile sunt trei sferturi sau lungi, terminate cu o manșetă mai largă, încrețită în întregime și brodată, iar pe margine se completează cu "cipcă" (dantelă) cu "colțșori"-*zubke*.

Poalele (fusta din pânză albă, țesută în casă, peste care se așează cele două zadii- *plate*) sunt confecționate din același material ca și cămașa, mai largi și încrețite puțin la talie, iar jos, pe

marginile, sunt tivite cu aceeași “cipca” cu colțișori (făcută cu acul de croșetă), care trebuie să se vadă pe sub zădie, pentru a contura imaginea artistică a costumului. Peste poale, în față și în spate, prinse cu baiere de lână împletite (șnur din lână - *hașnek*, în mai multe culori) se pun două **zadii** vârgate, cu dungi orizontale, într-o succesiune cromatică: roșu cu negru, galben cu negru, verde cu negru etc., diferind de la un sat la altul, mărginite de dungi subțiri, de culoare neagră, numite *brivke*. La costumul de nuntă, zădia obișnuită din față era înlocuită cu o altă piesă vestimentară din postav verde sau albastru, decorată la marginea inferioară cu o broderie.

Pieptarul (*laibek*) este din piele albă. Marginile pieptarului sunt prevăzute cu o bordură îngustă de piele, sub formă de zimți (*zubke*), de culoare neagră sau maro (mai demult, cromatica era la fel cu a cojocului bărbătesc). O altă variantă de pieptar, folosită mai ales în trecut, era din lână vopsită în verde. Cel de sărbătoare este confecționat din piele de oaie sau de miel (cu blana înăuntru), scurt și strâmt, fără mâneci, cu motive florale abundente, care cuprind toată suprafața, într-o mare varietate cromatică. Pielea de oaie este tăbăcită acasă, după rețete străvechi, iar cusutul se făcea, în totalitate, manual.

Guba (*petec sau reklec*), de culoare gri, era confecționată din “pănură” (țesătură) de lână și tivită cu mâna. Mâneca era aplicată puțin mai jos de umăr. Gulerul era aplicat, de tip “ruses”, tivit cu catifea neagră și se purta neîndoit.

Opinca, folosită ca încălțăminte tradițională, este confecționată din piele de vițel tăbăcită manual, iar glezna piciorului este înfășurată în obiele groase din lână albă (*onici*) sau ciorapi croșetați din lână albă, cu diferite modele geometrice (*capciure*).

“Zgărdanul” se poartă în jurul gâtului, ca element de podoabă, și este făcut din mărgeluțe foarte mici, împletite în motive geometrice, de diferite culori. La fel ca alte obiecte decorative, este asortat, prin culori și mărime, cu vârsta pe care o are posesoarea.

Baticul este confecționat din cașmir, de dimensiuni mari, terminat cu franjuri (*toroke*). Culorile cele mai folosite erau roșul, verdele și negrul, cu ornamentații florale. În prezent, sunt folosite baticuri de dimensiuni mai mici, din cașmir, importate, mai ales, din Slovacia.

Costumul bărbătesc este mult mai simplu decât cel femeiesc (ca număr de piese, varietatea croiului și cromaticii). **Cămășă** este țesută din pânză de cânepă, cusută simplu, cu broderii la gât (*oșeiok*) și la mâneci (*zubke*), mai târziu, din bumbac. Gura cămășii (*hrudne*) este legată cu ață albă, împletită (*sciumke*), care se termină cu mâțișoare, numite *ketiți*. Mânecele sunt largi, lungi sau trei sferturi și se termină, la cămășile de sărbătoare, cu “cipca cu colțișori”.

Pantalonii (numiți “gatii”) se poartă vara, sunt foarte comozi (largi și scurți, până deasupra gleznelor) și, fiind țesuți din pânză de cânepă, se destramă la marginea inferioară. Iarna se poartă “cioareci” (“*holoșni*”) simpli, deosebit de călduroși, din lână albă sau gri.

Pieptarul (*laibek*) este din piele albă. Marginile pieptarului sunt prevăzute cu o bordură îngustă de piele, sub formă de zimți (*zubke*), de culoare neagră sau maro. Pieptarul de sărbătoare este confecționat din piele, cu blana pe dinăuntru, brodat, cu multe elemente ornamentale (ținte din metal, ciucuri din lână).

Guba (*petec sau reklec*), de culoare gri, era confecționată din “pănură” (țesătură) de lână, tivită cu mâna, având mânecele aplicate (puțin mai jos de umăr). Gulerul era tot aplicat, de tip “ruses” și se purta neîndoit. Mai târziu, era cusut la mașină și tivit la guler cu catifea neagră. Gubele se confecționau în sat, de meșteri locali, specializați - spre exemplu: Țiudic Alexa (zis Zalizneak), cu soția, Bumber Vasile (zis Ivanek). Mai târziu, din motive de modă, se vor comanda la Borșa. Modelele de culoare albă, împrumutate din satele românești, se numeau “*voloski peteke*”.

Straița era țesută în carouri sau “aleasă.

Portul copiilor, în general, este același cu al adulților. În trecut, copiii până la vârsta de 11 ani erau îmbrăcați cu cămășuțe lungi, indiferent de sex.

Portul tradițional al ucrainenilor are o terminologie bogată, care coincide unui sortiment variat de piese ale portului femeiesc și cel bărbătesc, unele din ele manifestând și deosebiri la nivel de localități (de exemplu fiecare comună ucraineană are mici diferențe în coloristica zadiilor, a formei și elementelor florale ale cămășii, accesoriilor). Costumul tradițional prezenta anumite semnificații (de ceremonii, rituale, de trecere în statut social, legat de vârstă, profesie etc.). În perioada actuală începe să dispară aproape în totalitate costumul tradițional, el fiind utilizat în principiu doar la sărbătorile calendaristice, în manifestările folclorice de la casele de cultură, școli, grădinițe. Din păcate, valorile tradiționale din comună nu mai sunt ceea ce au fost, iar tentativa

cercetătorului de a descoperi obiecte autentice se lovește de multe ori de caracterul din ce în ce mai perisabil al patrimoniului cultural tradițional. Intensificarea cercetărilor etnografice realizate pe diferite teme, în special pe anumite zone, cele ale căror valori, odinioară numeroase, sunt acum pe cale de dispariție, constituie singura soluție pentru a documenta, cel puțin, niște elemente culturale a căror existență nu va depăși mai mult de câțiva ani.

Bibliografie

Sergiu Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, Editura Albatros, București, 1973.

Ion Mihaly, *Diplomele maramureșene din secolul al XIV-lea*, Sighet, 1900.

Daily universe of the Ukrainians in Ruscova

Abstract

The paper presents a case study of the local traditions of a minority localized in Northern Romania. The Ukrainians living in Ruscova (Maramures County) have conserved a rich cultural heritage, specific for this area and for this ethnic group, but also unique by a few distinct elements. The costume is one of the most representative features of a traditional community. The Ukrainian traditional costume has a rich terminology, corresponding the variety of elements of the feminine and masculine costume. The terminology and character of the costume differs also from region to region, even from village to village. For example, every Ukrainian village has its own specific colors, shape and ornaments of the apron (“zadia”). Every traditional costume has its own significance: ceremonial, ritual, social status, age etc. Nowadays the traditional costume is no longer a permanent feature of the village, being used only during the folkloric representations. Unfortunately, the traditional values of the village are no longer what they used to be, and the attempt of the ethnographer to discover authentic artifacts is limited by the perishable character of the traditional cultural heritage.

Obiceiuri de Crăciun. Colinde din manuscrisele Segarcea

Maria Lobonț Pușcaș

Cultura tradițională are la bază un sistem complex de obiceiuri și tradiții, format din toate obiceiurile sărbătorilor religioase de peste an și ale celor mai mari sărbători creștine Paștile și Crăciunul. Acest sistem este corelat la norme și reguli de conviețuire socială. Crăciunul, mai mult decât oricare dintre sărbătorile de peste an, implică întreaga comunitate, obiceiul colindatului fiind liantul dintre biserică, individ și comunitate. Din păcate, marea majoritate a acestor obiceiuri s-a pierdut, iar cele care s-au mai păstrat și-au pierdut adevărata semnificație.

Pregătirile pentru Crăciun începeau odată cu intrarea în postul Crăciunului, din 15 noiembrie, când se terminau și toate muncile agricole. Această lungă perioadă de pregătire demonstrează importanța sărbătorii. Bărbații casei aveau obligația să asigure lemnele pentru întreaga iarnă, cerealele pentru hrana animalelor, materia primă necesară preparării mâncărilor pentru sărbătoare. Tot ei se ocupau de tăierea porcului, femeile se ocupau cu pregătirea mâncărilor, a casei și a hainelor de sărbătoare "bărbații mereu la pădure să facă lemnele de foc, tăt ii mereu și la moră, apoi cu o săptămână înainte de Crăciun să tăie porcu. O fost o vreme când nu tătă familia ave porc, o fo când s-o tăiet porci de câte 50-60 de kile, trebuie tare bine să-l împarți să ai de sărbători și să rămâie ceva și pentru vară"¹. Acum erau scoase din lăzile de zestre ștergurile, cergile, rudarele și toate cele necesare decorării casei, gătatul casei era preocuparea de bază a familiilor ce aveau fete de măritat. Cu ocazia colindatului, feciorii din sat aveau ocazia de-a vedea zestrea fetelor. În toată perioada postului nimeni nu mânca produse de origine animală, nici măcar copiii. Tot în această perioadă, copiii și tinerii, alături de adulți, își pregăteau suita de colinde cu care vor umbla la colindat.

Ultimele zile dinaintea Crăciunului erau dedicate pregării de către femei a mâncărilor de sărbătoare: coptături-colaci, pâine, cocuți, cozonaci și preparate din carne specifice Crăciunului-sarmale, cârnați și costițe fripte etc.

Obiceiul colindatului avea și el regulile precise după care se desfășura, grupurile de colindători fiind organizate pe categorii de vârstă. Colindatul în satul tradițional începea în ziua de ajun cam de la prânz. Copiii erau cei care începeau a colinda. Ei erau răsplățiți cu fructe, colaci ori nuci, iar din anii 70 ai secolului trecut ei primeau și bani. Aceștia erau urmași de adolescenți care umblau în grupuri mai mari, ei primeau drept plată pentru colindat mâncare și băutură. Adulții umblau la colindat seara și întreaga noapte de Ajun. În general, copiii colindau tot satul, adolescenții preferau casele cu fete de măritat, iar cei adulți colindau la casele vecinilor și ale rudeniilor. O altă categorie de colindători era reprezentată de familiile foarte sărace, ori cele de țigani care colindau prin tot satul pentru a aduna alimente.

Colindele, după tematică, "pot fi clasificate în două mari categorii: profane și religioase. Colindele profane sunt cele mai vechi (tematica multora dintre ele fiind întâlnită și în colindele înregistrate în anii 1884 și 1895) și au la bază obiceiul precreștin de a se face urări de sănătate, fericire, prosperitate la început de an"².

Crăciunul în satul tradițional însemna perioada dintre 24 decembrie și 6 ianuarie. În această perioadă se putea colinda, iar desfășurarea altor activități casnice precum spălatul hainelor, frământarea și coacerea pâinii era interzisă. De asemenea, nu se făceau nunți, iar botezuri doar în cazuri excepționale.

Intenția noastră, acum, este de a evidenția cele spuse cu ajutorul valoroaselor culegeri de folclor din regiunea Maramureș (Sătmarul, Sălajul, Maramureșul de azi), realizate de Stelian Segarcea la mijlocul secolului al XX-lea. Colindele laice, profane pe care domnul S. Segarcea a reușit să le teaurizeze în manuscrisele sale vin în sprijinul cercetătorilor, a specialiștilor și al tuturor celor interesați, ele aducând în atenție bogăția culturii tradiționale din zona studiată. Publicarea integrală a manuscriselor este o dorință mai veche a Muzeului Județean. Acest lucru ar da un plus de valoare întregii colecții.

¹ Inf. Maxim Maria, 73 ani, Soconzel, județul Satu Mare, 2010.

² Ioan Toșa, *Crăciunul în lumea satului românesc de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Editura Mediamira, Cluj Napoca 2000, p. 45.

Stelian Segarcea face în manuscrisele sale o categorisire a colindelor după cum urmează: *Colinde pentru copiii și Colinde pentru adolescenți, feciori și maturi*, care la rândul lor, conțin multiplele variante ale colindelor cunoscute, spre exemplu *Ferice de omul bun*. La această categorie avem 12 colinde. O altă categorie este cea a *Colindelor și legendelor despre zidirea lumii*, iar cea de a patra categorie stă sub semnul laitmotivului *Mâine anul se înnoiește*. Acest ultim capitol cuprinde două categorii de orații: orații la finalul cântatului sau uratului și strofe de încheiere a colindelor. În categoria colindelor pentru copii avem variante ale aceleiași colinde din patru raioane ale Transilvaniei care circulau în aproximativ aceeași perioadă. Toate colindele pe care le aducem în discuție au fost culese de către Stelian Segarcea, notele sunt cele indicate pe manuscrise de către culegător .

I. Colinde pentru copiii

Corindiță cu codiță

Corindiță

Cu codiță,

Hoalbă ochii la poliță,

Văd un cârnaț și-un colac

Ai de mine, bine-mi plac!

Zică gazda, câte-a zice,

Fără cârnaț nu ne-om duce,

Făr-un șold, făr-o spinare,

Supere-se cât de tare!

1947, inf. Ionaș Maria, 20 ani, 7 clase primare, comuna Mădăras, raion Satu Mare

Corindiță cu codiță

Corindiță

Cu codiță,

Dă-mi cârnați de pe poliță,

Puică neagră bagă-n sac,

Scoală, gazdă, dă-mi colac!

De mi-i da,

De nu mi-i da,

Altul nu te-om colinda,

Că mi-i scurtă gubița¹,

Și mă tem c-oi îngheta!

1946, inf. Dăncuș Anuța, 64 ani, analfabetă, com Ieud, raionul Vișeu

Corindiță cu codiță

Corindiță

Cu codiță,

Hoalbă ochii la poliță,

Văd un colac și-un cârnaț,

Sculați, gazde și ni-i dați.

Și cârnațul,

Și colacul,

Cât rotița plugului,

Țop, în straița pruncului,

Că de-aseară

Stăm pe-afară

Și ne-o nins, ne-o poleit,

Și pe cap ne-o brâzgăit².

Ne-o picurat picturele

După tăte streșinile,

Și ne-o-nverzit hainele!

Dacă, gazdă, nu te-ncrezi,

Ieși afară și ne vezi,

Și fii, gazdă, sănătos

Să plătești colindul nost!

1947, inf. Topran Eva, 65 ani, analfabetă, com. Ulciug, raionul Cehul Silvaniei

Corindiță cu codiță

Corindiță

Cu codiță,

Hoalbă ochii la poliță!

Văd un colbas³

Și-un cârnaț,

Scoală, gazdă, și mi-l dați.

Cât rotița plugului,

Umple straița pruncului,

Să se ducă-n drumul lui.

Cât rotița

C-a umplea

Straița mea

Cea mititică,

Și-oi pleca

În calea mea.

1957, inf. Borza Mihai, 55 ani, 4 clase primare, satul Blaja, com. Tășnad, raionul Carei

Colinde pentru copii care erau colindate în zona Sătmarului.

Slobozi-mă, gazdă-n casă

Ciucuri⁴ roșii de mătasă

Slobozi-mă, gazdă-n casă!

Dă-mi colacul, de mi-i da,

Că mi-i spartă opinca.

Puică neagră bagă-n sac,

Scoală, gazdă, dă-mi colac!

¹ Gubiță, diminutiv pentru gubă = îmbrăcămintă lungă din dimie sau țesătură de lână bătută la piuă, care se poartă în timpul iernii, zilelor friguroase sau chiar pe ninsoare sau ploaie

² ne-o brâzgăit= ne-a burnițat

³ colbas=caltaboș

⁴ ciucuri= pantaloni

Dă-mi colacul,
De mi-i da,
Altul nu te-oi corinda
Că mi-i spartă opinca.

C-am venit și noi o dată
La un an cu sănătate,
La tăți să ne fie
Mare bucurie.

Ieși afară,
Găzdioară,
Dă-ne un covrig,
Că murim de frig!
1956, inf. Hodas Ion, 42 ani, 4 clase primare,
agricultor, sat Cig, com Tășnad, raion Carei

Bună seara la Moș Ajun

Bună seara la Moș Ajun
Că mâine-i Crăciun.
Am venit să vă cântăm
Și să vă urăm:
S-aveți sănătate,
În casă de tăte,
La vară bucate!

Dacă v-am cântat,
Dacă v-am urat,
Dați-ne colacul,
Colbasul
Și cârnațul,
Că la altă casă,
Ne-o dat carne grasă
Bună pentru varză!
1950, inf. Bătârceanu Virgil, 29 ani, 4 clase
primare, agricultor, com. Vezendiu, raionul
Carei

Flori dalbe de măr

Ciucur verde de mătasă,
Slobozi-mă gazdă-n casă,
Flori dalbe de măr!

Că de-aseară
Stăm pe-afară,
Picioarele ne-nghețară,
Flori dalbe de măr!

Și suntem cam oboșiți,
Caii treabă potcoviți,
Flori dalbe de măr!

Cu potcoave de colac
Și cu cuie de cârnaț,
Flori dalbe de măr!
1950, inf. Șandor Ion, 75 ani, analfabet, com
Moftinu Mic, raion Carei

Scoală, gazdă, dă-mi colac

Puică neagră bagă-n sac,
Scoală, gazdă, dă-mi colac:
Cât rotița plugului,

Umple straița pruncului:
Cât rotița tileguții,
Umple straița fătuții.

Hâș, găină pestricioară,
Scoală-te, fată fecioară,
Ori cu mere, ori cu nuci,
Și colac să ne aduci
Ca să mulțumești pe prunci!
1947, inf. Silaghi Gheorghe, 70 ani,
analfabet, com. Mădăras, raion Satu Mare

II. Colinde pentru adolescenți. Feciori și maturi

Noi umblăm din casă-n casă

Noi umblăm din casă-n casă
La tăți care ne lasă,
Florile dalbe!
Noi n-alegem pe bogăți
Dintre oamenii săraci,
Florile dalbe!

Noi, la rând, la tăți umblăm,
Și pe tăți "îi colindăm"
Florile dalbe!

La ferestre le cântăm
Și de bine le urăm!
Florile dalbe!

Rămâi, creștin,
Cu bine!
Și să ne-ntâlnim cu bine,
Florile dalbe!

Și la anul care vine,
Tăt cu pace și cu bine!
Florile dalbe!

1947, inf. Spătaru Vasile, 58 ani, 6 clase
primare, com. Crucișor, raion Șomcuta

Noi umblăm să colindăm

Noi umblăm
Să colindăm,
Și de bine vă urăm!

Asta-i seara lui Crăciun,
Tăt omu-i vesel și bun:
Noi îi cântăm la fereastră,
El se veselește-n casă!

Rămâi, gazdă, sănătoasă,
C-ascuți colinda noastră:
La anul iar să zinim,
Frumos să te veselim!

1946, inf. Ștefan Petru a lui Pavel, 77 ani, 2
clase primare, com. Bârsana, raion Sighet

Ce sară-i și astă seară?

Ce sară-i și astă seară?

Asta-i sara lui Crăciun.
Când tăt omul trebe bun!
Numai regi și împărați,
La inimă-nveninați,
Pentru pradă îs cercetați!
Dumnezeu s-o răzbunat,
Cinci bătaï o ridicat
Dar îi bai că nu se batu,
Rejele cu împăratu,
Că se batu
Tăt săracu,
Când lasă casa și satu.
Ne-am ruga
La Precesta,
Să se-ncete bătaia!
Zie tata pruncilor,
Și siuțul maicilor
Că pe câți ni i-o dus neamțul,
Nu mai știu că îi Crăciunul,
Și câți îs în altă țară,
Nu mai știu ce-i astă seară!
În loc de colindători,
Șuieră plumbii prin nori,
În loc de coconi cântând, umblă plumbii
șuierând!

1946 , inf. Dunca Ioana, 20 ani, 4 clase
primare, com. Bârsana, raion Sighet

Sus în vârful munților

Sus, în vârful munților
La fântâna sfinților,
La doi brazi alăturați,
La vârfuri amestecați,
Este-un leagăn de mătase
Împletit cu vițe-n șase.
Dar în leagăn cine doarme?
Doarme,
Doarme un
Om bun.
Vine-un cârd de rândunele
Cu glasuri de păsărele,
Și-mi cântară,
Colindară,
Pe acest om bun sculară!
Vine-un cârd de porumbei
Cu glasuri de feciorei,
Și-mi cântară,
Colindară,
Pe acest om bun sculară!
Scoală, scoală, om bun,
Că îi sara lui Crăciun,
Ș-amu vin colindători,

Copii, fete și feciori,
Ca să cânte până-n zori,
Cântece de bucurie,
De pace și veselie!

1947, inf. Boroș Aurel, 23 ani, 4 clase
primare, com. Turți, raion Oaș

În râtuțul cel frumos

În râtuțul cel frumos,
Florile dalbe!
Este-un pat
Mândru de brad,
Dar în pat,
Cine-i culcat?
Moș Crăciun îi mort de bat!
Nu știu-i bat,
Ori îi bolnav,
Văd că moartea-i stă la cap,
Cucu-i cântă la picioare!...
Taci, tu, vidră, nu lătra,
Căci Crăciunul nu l-om da!
I-om cânta
Și s-a scula,
I-om hori și s-a trezi,
Și cu noi s-a veseli!...

1952, inf. Farcu Dumitru, 56 ani, 4 clase
primare, agricultor, sat Portița, com.
Vezendiu, raion Carei

Scris-o Domnul ce-o mai scris

Scris-o Domnul ce-o mai scris:
Scris-o masă
De mătasă,
Hoi, leroi, flori de măr!
Peste masă,
Grâu se varsă,
Între grâu,
Colaci de grâu,
Hoi, leroi, flori de măr!
Mâine-i mare
Sărbătoare
Și om face praznic mare,
Și-or veni din depărtări:
Luceferii grăitori,
Cu stele pețitor,
Ș-a veni și mândrul soare
Ca să fie nănaș mare,
Hoi, leroi, flori de măr!
Feciorii cu bicele
Amu slobod cășlegele,
Să se mărite fetele!

1957, inf. Bujor Gheorghe, 36 ani, 6 clase
primare, com. Săcășeni. Raion Carei

Trei cocoși negri cântau

Trei cocoși negri cântau
Florile dalbe!
Și pe garduri s-așezau,
Și către gazde grăiau:
Florile dalbe!
"Sculăți-vă, gazde, sculați,
Curtile vă măturați,
Și de prânz la boi le dați,
Apa-n vase vă băgați,
Că din seara de Ajun,
Până-n seara lui Crăciun,
Tăt vă vin colindători,
Și fiți bine primitori,
Că vin să vă vâsească,
Și belșug să vă dorească,
După obicei străbun,
O dată pe an la Crăciun!"

1950, inf. Pop Ion, 68 ani, analfabet, com.
Căuaș, raion Carei

Pe sub poala pomilor

Pe sub poala pomilor
Florile dalbe!
Pasc oile domnilor,
Florile dalbe!
Omăt mare ce-o picat,
Florile dalbe!
Oile tăte-or zgherat,
Florile dalbe!
Dumnezeu le-o auzit,
Florile dalbe!
Gios la ele-o coborât,
Florile dalbe!
Pe-o scară
Mândră de ceară,
Florile dalbe!
Și o cules flori de vară,
Florile dalbe!
De struțul feciorilor,
Florile dalbe!
De cununa fetelor,
Florile dalbe!

1947, inf. Ținerman Maria, 42 ani,
analfabetă, com. Șișești, raion Șomcuta

Ferice de omul bun!

Ferice de omul bun,
Cum așteaptă în ajun,
Praznicul lui Moș Crăciun,
Ca un obicei străbun!
Om bun,
Ce te-ai bucurat!

Mare masă-și încărcat
Așa plină de gustos,
Cât în sus, cât și în jos!
Cu abrosul⁵ de mătasă,
Și pe el mâncare-aleasă,
Sus pe masă,
Vas cu vin,
Lângă el, paharu-i plin!
Pe masă, colac de grâu,
Cât ajunge până-n brâu,
C-astă seară omul bun,
Așteaptă pe Moș Crăciun,
Cum-i obicei străbun!
Și așteaptă până-n zori,
Să-i vină colindători,
La ferești să-i ghersuiască,
Și el să se veselească!

1947, inf. Silaghi Gheorghe, 70 ani,
analfabet, com. Mădăras, raion Satu Mare

Aiest praznic luminat

Aiest praznic luminat
Noi cu drag l-am așteptat,
Că-i praznicul lui Crăciun,
Ca un obicei străbun!
Pe masă avem colaci,
Maios⁶, vireși⁷ și cârnați,
Și canceul⁸ ni-i tăt plin,
Nu cu apă, ci cu vin!

1947, inf. Corondan Iuliana, 45 ani, 4 clase
primare, com. Doba, raion Satu Mare

Se scoală găzdoaia

Se scoală găzdoaia
Cu un căpoi,
Cât un butoi,
Cu mâhuri înegrite,
Ca tînjeli pârлите!
Băgă mâna în lădoi,
Și ne scoase-un ban sau doi
Și vreo tri sau patru nuci,
De țurgălăi la opinci!
Zică gazda, ce ne-o zice,
Fără cârnați nu ne-om duce,

⁵abros= față de masă. Cuvânt împrumutat din limba maghiară și intrat în graiul ardelean.

⁶maioș, maioși = caltaboș, cuvânt împrumutat din limba maghiară.

⁷vireș = cârnați umpluți cu sângele porcului fiert și închegat. Cuvânt împrumutat din limba maghiară.

⁸canceu = vas de sticlă prevăzut cu toartă, pentru adus vin sau apă la masă. Cuvânt împrumutat din limba maghiară.

Făr-un șold, făr-o spinare,
Supere-se cât de tare!

1947, inf. Silaghi Gheorghe, 70 ani,
analfabet, com. Mădăras, raion Satu Mare

Feciorița gazdei

Feciorița gazdei
Dimineața s-o sculat,
Cizme roșii o-ncălțat,
Și pe cap s-o piptănat,
La fântână o-alergat,
Și pe ghizdele o aflat,
Un ciutaș⁹
De porumbaș
Fata iute-l prinse-n brață
Și-a fujit cu el spre casă,
Și pe masă
Mi-l așează.
Peste masă,
Grâu revarsă,
Să fii, gazdă, sănătoasă
Să plătești colinda noastră,
c-un colac frumos și bun
Ca în seara lui Crăciun!

1957, inf. Racolța Terezia, 61 ani, 4 clase
primare, com. Giungi, raion Satu Mare

Sara bună, lui Crăciun

- Veste bună, gazdă-n casă;
Sara bună, lui Crăciun!
- Treceți, tineri, după masă,
Sara bună, lui Crăciun!
- Dar n-am venit să trecem,
Sara bună, lui Crăciun!
C-am venit să vă-ntrebăm,
Sara bună, lui Crăciun!
- Aiesta-i colac de grâu,
Sara bună, lui Crăciun!
- Vouă, cine vi l-o dat?
Sara bună, lui Crăciun!
- Datu-ni-l-o Dumnezeu,
Sara bună, lui Crăciun!
- La cei mici nebotezați,
Sara bună, lui Crăciun!
La cei mari,
Că-s cărturari,
Sara bună, lui Crăciun!
La cei mici,
Că-s ucenici!
Sara bună, lui Crăciun!
La cei bătrâni, înmormântați,

Sara bună, lui Crăciun!
Să nu fie-n veci uitați!
Sara bună, lui Crăciun!

1957, inf. Borza Mihai, 53 ani, 4 clase
primare, agricultor, satul Blaja, com. Tășnad,
raion Carei

III. Legendele nașterii lui Hristos

Unde s-a născut Hristos?

Colindul nașterii

Născut-a, doamne, născut,
Dar nu știu unde-o născut
Maica sfântă, fiul Sfânt.
Mers-o-n grajdul cailor,
S-așează în iezla lor,
Caii- ncep a tropoti,
Mâncând fânul a-l trozni.
Și maica din grai grăia:
- Taceți, cai, nu tropotiți,
Mâncând fânul, nu-l trozniți,
Durerea nu mi-o sporiți!
Caii-n seamă n-o luau
Și ei tăt îmi tropoteau,
Când mâncau,
Fânul trozneau.
Sculară-se,
Dusăre-se,
Colo-n grajdul boilor,
Se urcă în iezlea lor,
Boii molcom rumegau,
Nici un zgomot nu făceau,
Și cu gura d-aborau.
Maica sfântă Fiu năștea
Și către Iosif grăia
- Hai, Iosif, să blestemăm
Grajdul cailor și caii
Că liniște nu-mi făceau,
Durerile când mă munceau,
Și porneau
De tropoteu,
Și fânul trozneau
Când mâncau.
- Fire-ți,
Voi, cai, blestemați
Și de mine și de fiu,
Voi, șahan să n-aveți sat
Numa-n ziua de Ispas,
Și atunci numai un ceas!
Maica apoi din grai grăia:
- Hai, Iosif, să d-alduim
Grajdul boilor și boii,
Pentru bunătatea lor.
- Fire-ți, voi, boi, d-alduiți

⁹ ciutaș = care-i lipsește ceva

Și de mine și de fiu,
Ca voi să aveți sațau,
Și când mereți după plug,
Că - ți mere tăt rumegând.
Maica sfântă jos îl puse
La o umbră de prun verde.
Prunul verde
Umbra-și pierde.
Măicuța din grai grăia
Și pe prun îl blestema:
- Fire-ai, prun, tu, blestemat
Și de mine și de fiu,
Să nu steie frunza-n tine
Nici vara,
Nici primăvara,
Și nici toamna,
Și nici iarna!
Maica sfântă-n poală-l puse,
Tăt îl duse
Cât îl duse,
Până maica d-obosise.
Maica sfântă jos îl puse
La umbra de păruț verde:
Păruț verde
Umbra-și pierde,
Și maica se mânia
Și-ncepea
De blestema:
- Fire-ai, păruț, blestemat
Și de mine și de fiu,
Să nu steie frunza-n tine
Nici vara,
Nici primăvara,
Și nici toamna,
Și nici iarna!
Maica sfântă-n poală-l puse,
Tăt îl duse,
Cât îl duse,
Până maica d-obosise.
Maica sfântă jos îl puse
La umbra de brăduț verde.
Bradul verde
Umbră-i dete
Că n-o pierde.
Maica atunci se bucura
Și-ncepea
De-l alduia:
Fire-ai, brăduț, alduit¹⁰
Și de mine și de fiu,
Să steie frunza pe tine
Și vara
Și primăvara,

¹⁰ să alduim, a aldui = a ura de bine, a binecuvânta.

Și toamna,
Și chiar iarna!

1957, inf. Racolța Terezia, 61 ani, 4 clase primare, com. Giungi, raion Satu Mare

IV. Măine anul se înnoiește Strofe de încheierea colindelor

I
Cheamă-ne, găzdoaie-n casă
Și așează-ne la masă,
Și pune pe masă rum¹¹
C-așa-i rândul¹² la Crăciun,
Și pune pe masă, mere,
La Crăciun așa se cere!

II
De ni-ți da,
De nu ni-ți da,
Altul nu vom corinda,
Știm că nu ni-i scris în frunte
Să vă corindăm mai multe!

III
Noi corinda o gățăm,
Sus, la cer o înălțăm,
Gios la gazdă o-nchinăm:
S-onchinăm
Tăți veseli, buni,
C-am agiuns sfântul Crăciun,
Cu pace, cu sănătate,
Și mare belșugătate!

IV
Corindița nu-i mai multă,
Să trăia cine-o ascultă!
Rămâi, gazdă, veselos
C-ai a giuns Crăciun frumos,
Și, găzdoaie, sănătoasă
C-ai agiuns zile frumoase!

V
Învârte-te, cruce, pe masă
Rămâi, gazdă,
Sănătoasă,
Să plătești corinda noastră!

1946, inf. Șofron Maria, 19 ani, 4 clase primare, com. Iapa, raion Sighet

¹¹ rum = rom, băutură alcolică

¹² c-așa-i rândul = rânduială, obicei.

Christmas tradition. Carols of Secarcea's manuscripts

Abstract

The traditional culture is based on a complex system composed of all religious traditions throughout the year and also of Christmas and Easter. This system is linked to the social rules. Christmas, more than any of these traditions, involves the entire community and the Christmas carols are the glue between church, man and community. Unfortunately parts of them were lost, and the few customs that were preserved have lost their true meaning.

Our intention is to highlight these ideas by using the valuable collections of folklore from Maramures region (Satu Mare, Salaj, and Maramures today) completed by Stelian Segarcea in the mid-twentieth century. Secular carols that Mr. S. collected in his writings are an important support for researchers, professionals and all those interested. This collection brings to our attention the richness of the traditional culture. Publishing the full manuscripts is an old wish of the County Museum and this would add value to the whole collection.

Maica Domnului în iconografia creștină

Maria Lobonț Pușcaș

"Mai mărită ești,
Decât soarele
Pentru noi păcătoșii
Maică roagă-te"

Icoana (gr. *eikon*, lat. *imago*=chip, reprezentare) este imaginea sacră, redată bidimensional, în conformitate cu iconografia bizantină, creată în secolul al V-lea. Ea este rezultatul unei sinteze a culturilor elenă, romană și creștină. Suport de meditație, icoanele duc la contemplarea celor nevăzute. Ea este o "teologie în imagine", vorbește prin culori ceea ce Evanghelia proclamă prin cuvânt, este cartea celor care nu știu să citească.

Icoanele au fost realizate de-a lungul timpului pe diferite suporturi: lemn, sticlă, pânză, hârtie, ele au fost ferecate sau nu cu metale prețioase. Fiecare tip de material impune tehnici specifice de lucru¹.

Despre vechimea picturii pe sticlă, nu sunt informații concrete, "tehnica picturii pe sticlă ar fi fost cunoscută încă în penultimul secol înaintea erei noastre, răspândirea ei mai largă fiind atestată în arta elenistică"², alți cercetători consideră Bizanțul locul de origine al picturii pe sticlă. Centre mari de pictură s-au dezvoltat în Europa în zonele în care funcționau fabrici de sticlă în Italia, la Veneția, în Tirol și Boemia de Sud, în Bavaria răspândindu-se în întreaga Europă. Nici în România începuturile acestui meșteșug nu sunt determinate cu precizie, totuși după analiza caracterelor unor inscripții s-a ajuns la concluzia că la români icoanele pictate pe sticlă apar prin secolul al XVII-lea. Acest meșteșug ia amploare după anul 1699, când în biserica de la Nicula, județul Cluj, icoana Maicii Domnului, pictată de preotul Luca din Iclod, a lăcrimat. Această minune de la Nicula a făcut ca icoana să capete o importanță deosebită printre țărani care au încercat să o imite în icoanele pictate de ei pe sticlă. În scurt timp această icoană devine renumită în întreg spațiul românesc.

Icoanele pe sticlă din Transilvania erau pictate de țărani, meșteri autodidacți, în multe cazuri, care prin arta lor vorbeau despre imaginea pe care o aveau vis á vis de rai ori iad, despre Dumnezeu și viața sfinților. Atelierele de pictură funcționau mai ales pe lângă mănăstiri și în apropiere de glăjerii, icoanele pictate aici erau mult mai ieftine, mai accesibile decât icoanele pe lemn. Cele mai cunoscute centre în care s-au lucrat icoane pe sticlă au fost în: Nicula, Iernăuțeni, Șchei Brașovului, Țara Făgărașului, Mărginimea Sibiului, Valea Sebeșului, Alba Iulia, Țara Oltului, Banat³.

Pictorul de icoane are o rugăciune, pe care o spune înainte de a-și începe lucrarea: "Tu, Doamne Dumnezeule, Stăpâne a toate, luminează și îndrumază sufletul, inima și mintea robului tău, călăuzește-mi mâinile ca să pot înfățișa cum se cuvine și în mod desăvârșit chipul Tău, al Sfintei Tale Maici și pe cele ale tuturor sfinților pentru slava, bucuria și înfrumusețarea Sfintei Tale Biserici." *Icoanele cele mai vechi se consideră a fi cele care o reprezintă pe Fecioara Maria, atribuite de tradiție Sfântului Luca evanghelistul care le-a pictat în urma unor revelații. Ele sunt considerate arhetipul icoanelor bizantine, care la rândul lor sunt copia identică a modelului arhetipal, revelat de însuși Dumnezeu. Iconografi din toate timpurile au încercat să o prezinte pe Maica Domnului cât mai frumoasă, blândă, demnă și slăvită pe cât au fost ei de capabili. Uneori, au pictat-o mâhnită și uneori îndurerată, dar întotdeauna plină de tărie spirituală și de înțelepciune*".

Printre primele reprezentări iconografice ale Adormirii trebuie menționate sarcofagul Sfintei Ingracia de la Saragossa (începutul secolului al IV-lea), cu o scenă care probabil este Adormirea Maicii Domnului, și un basoreliev din secolul al IV-lea din Basilica Bolnissi-Kapanakci

¹ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Editura Meridiane, București, 1975, p. 36-38.

² Ioan Podea, *Icoanele pe sticlă și iconarii de la Nicula*, Cluj-Napoca, Ed. Gedo, 2002, p. 23.

³ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *op.cit.*, p. 40-123.

din Georgia, reprezentând Adormirea Maicii Domnului, la care se adaugă un basorelief al Înălțării lui Hristos.

Tipul clasic al Adormirii din iconografia ortodoxă se limitează, de obicei, la reprezentarea Maicii Domnului stând întinsă pe pat în mijlocul Apostolilor, iar Hristos, în slavă, primește în mâinile Sale sufletul Maicii. Însă, uneori, s-a simțit dorința de a înfățișa și momentul înălțării ei cu trupul: se poate atunci vedea, în partea de sus a icoanei, deasupra scenei Adormirii, pe Maica Domnului așezată pe tron, iar îngerii o poartă spre ceruri.

În studiile de specialitate se scrie despre faptul că în iconografia creștină sunt cunoscute câteva tipuri principale de icoane închinare Maicii Domnului⁴:

- Călăuzitoarea; **Hodighitria** - în această reprezentare, Pururea Fecioară Maria îl ține pe Mântuitor și arată spre El, ca o călăuză spre Dumnezeu și spre mântuire.
- Mila Afectuoasă; **Eleusa** - în acest tip de icoană, Maica Domnului îl ține pe Fiul ei în brațe, acesta Își ține fața îndreptată spre ea și are cel puțin o mână în jurul gâtului ei sau al umărului.
- Dulcea-sărutare; **Glikofilusa** - este o variantă a Eleusei, în care Pruncul are fața lipită de a Maicii, într-un gest de mare tandrețe.
- Milostiva, **Panakranta** - în acest tip, Fecioara Maria este așezată pe un tron regal cu Pruncul Iisus în poală, împreună privind în față. Tronul simbolizează gloria regală, ea singură este perfectă printre ființele născute pe pământ.
- Mijlocitoarea, **Agiosortissa** - Fecioara Maria este singură, din profil, cu mâinile ridicate în rugăciune. Ea privește spre stânga, de obicei spre o icoană separată cu Mântuitorul Iisus Hristos. O altă variantă este icoana Maicii Domnului "Loc de scăpare" (gr. Η Παναγία η Καταφυγή). Este totuși de menționat că icoanele în care Maica Domnului este singură, fără Pruncul Iisus, sunt mai degrabă rare în Ortodoxie, considerându-se adesea că prezența Pruncului în brațele Maicii Domnului este o caracteristică esențială a icoanelor mariale.
- Rugătoarea, - **Oranta** sau **Platitera**, Panagia, Doamna Semnului - În acest tip de icoană, Fecioara Maria este prezentată cu mâinile desfăcute și cu Iisus Prunc desenat într-un cerc peste pânțele ei. "A semnului" face trimitere la cuvintele lui Isaia 7:14, "Pentru aceasta Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pânțe și va naște fiu și vor chema numele lui Emanuel."
- Maica Domnului "Galaktotrofusa" - este o reprezentare în care Pruncul se **hrănește de la sânul Maicii Domnului**.
- Maica Domnului **Jalnică** sau **Îndurerată** - este cea mai cunoscută imagine a sa în pictura pe sticlă, întâlnită în toate centrele de iconari din Transilvania. Bustul Mariei este alăturat imaginii miniaturale a durerii sale - scena răstignirii lui Iisus. Trăsăturile feței indică durerea și suferința prin care a trecut.

Câteva dintre icoanele ce o reprezintă pe Fecioara Maria au fost consacrate ca „icoane făcătoare de minuni”. Se pare că ele continuă tradiția icoanei Maicii Domnului, presupusă a fi zugrăvită de evangelistul Luca.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm câteva icoane pe sticlă din colecția Muzeului Județean Satu Mare. Acestea, și multe altele, dau un plus de valoare patrimoniului acestei instituții.

Am ales să vorbim în acest studiu doar despre icoane care o reprezintă pe Fecioara Maria și care au fost pictate în centrul iconografic de la Nicula. Despre icoanele pe sticlă în general s-a scris, despre cele din colecția Muzeului Județean Satu Mare mai puțin. Icoanele pe sticlă au câteva trăsături comune care le definește și le particularizează. Caracteristica lor principală este mesajul pe care acestea îl transmit având în vedere faptul că cei care au pictat aceste icoane au fost meșteri iconari, în multe cazuri neștiutori de carte, care au copiat izvoadele, în multe situații neînțelegând inscripțiile și le copiau greșit, în majoritatea cazurilor le pictau asemeni unor ornamente. Desenele simple sunt caracterizate de simetrie atât în redarea formelor anatomice, cât și în realizarea scenei.

O primă icoană pe care dorim să o prezentăm este o icoană a cărei temă este *Nașterea Maicii Domnului* (nr. de inv. 35050), o icoană realizată la Nicula la sfârșitul secolului al XIX-lea. Iconarul a folosit vechile *izvoade*, însă a folosit culori ceva mai intense decât cele specifice

---

⁴ Leonid Uspenski, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, Editura Anastasia, București, 1994, p. 34.

secolului al XVIII-lea ori începutul secolului al XIX-lea. Scena Nașterii Fecioarei Maria este așezată într-un interior de casă țărănească, în fundal este așezată o fereastră cu patru ochiuri, pereții sunt zugrăviți în albastru-vinețiu. Patul este așezat central, bătrânul Ioachim o servește pe Ana să mănânce din alimentele pregătite pe masă. Fecioara Maria este așezată într-un leagăn la picioarele patului, ea este înfășată într-un scutec, legată strâns cu un brâu, acest mod de înfășare fiind practicat în acele vremuri. Toate cele trei personaje au nimburi aurite cu foiță de aur, masa, de asemenea, este acoperită cu foiță de aur. Scena este încadrată pe trei laturi de un chenar de culoare roșie pe care cu negru sunt realizate mici "zale", care imită motivul funiei. Inscricția cu caractere chirilice demonstrează vechimea acestei icoane. Această icoană a făcut parte dintr-o colecție privată până în anul 2008, când, în urma unei achiziții, intră în posesia MJSM. Dimensiunile acestei icoane sunt următoarele: 33,5x34 cm. (Vezi imag. nr.1)

Buna vestire este tema următoarei icoane (nr. de inv. 35.054) din colecția Muzeului sătmărean. Prezența chenarului cu motivul stilizat al "funiei", culorile și inscripția vorbesc despre vechimea acestei icoane. Noi considerăm că aceasta datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea. Culorile folosite de iconar - albul, negrul, verdele, cămăzitul foarte decolorat sunt obținute din tiruri și din oxizi metalici naturali, nimburi personajelor sunt aurite cu foiță de aur. Scena este situată într-un interior, Fecioara Maria are în dreapta ei o carte așezată pe un pupitru plasat între ea și înger. Inscricția este deasupra capului Fecioarei Maria. În registrul superior este prezent și Sfântul Duh sub formă de porumbel. Și această icoană a făcut parte din colecția privată Văleanu. Din nefericire, ea necesită a fi restaurată, deoarece stratul pictural este ușor deteriorat. Dimensiunile acestei icoane sunt: 30x35 cm. (Vezi imag. nr. 2).

O altă temă iconografică cunoscută este *Maica Domnului cu Pruncul - Hodigitria* (Călăuzitoarea). În colecția muzeului sătmărean sunt câteva icoane cu această temă. Noi am ales să vorbim despre icoana cu numărul de inventar 35.018 (icoana a făcut parte din colecția deja amintită - Văleanu). Culorile, ornamentul floral "ruja" și rozeta stilizată de pe umărul Fecioarei Maria atribuie această icoană centrul din Nicula. Pruncul în ipostază matură, (Emanuel) în brațele Mariei este reprezentarea clasică din iconografia românească. Fecioara este îmbrăcată în maforion roșu, culoarea exprimă bucuria sa. Maica are aureolă simplă. Aureola lui Iisus este, de asemenea, simplă fără însemnele caracteristice. Această icoană face parte din categoria "icoanelor noi de Nicula"⁵, cel mai probabil datează de la sfârșitul secolului al XIX -lea ori începutul secolului al XX-lea. Cromatica acestei icoane este: albastru, galben, alb, cafeniu, roșu, negru, verde. Dimensiunile icoanei sunt următoarele: 26x32 cm. (Vezi imag. nr. 3)

Altă reprezentare a temei din colecția Muzeului Județean, reprezentarea Maicii Domnului și a lui Iisus este una de influență catolică, ambele personaje au pe piept Inima Mântuitorului (imagine consacrată a devoțiunii Inimi Preasfinte a lui Iisus, această devoțiune a căpătat o răspândire foarte mare abia după revelațiile de care a fost învrednicită Sf. Maria Margareta Alacoque, o călugăriță trapistă de origine franceză. Iisus binecuvântează cu mâna stângă, iar Fecioara Maria ține în mâini o floare. Culorile folosite sunt cele specifice iconografilor de la Nicula, și această icoană datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. Rujile roșii încadrează cele două personaje și delimitează fundalul care este realizat în două culori, alb spre margine și albastru spre interior. Nimburi sunt cu foiță de aur fără inscripție specifică, o inscripție cu litere chirilice este scrisă la mijlocul icoanei. Dimensiunile acestei icoane sunt: 29x39 cm. (Vezi imag. nr. 4).

Prohodul lui Iisus, o altă temă în care Fecioara Maria este zugrăvită. Icoana pe care o vom prezenta se află în colecția muzeului cu numărul de inventar 35.020. Și această icoană se atribuie centrului iconografic de la Nicula, argumentele care ne vin în ajutor sunt culorile folosite, compoziția și inscripția. Fundalul este realizat în culoare albă și albastră, cele două culori sunt delimitate de un chenar, pe trei laturi, din flori de trandafiri roșii stilizați "ruji". Inscricția este scrisă în culoare neagră. Maica Domnului este în această scenă încadrată de două personaje, o femeie și un bărbat care asistă la jeluire. Măinile Mariei sunt împreună în poziție de rugăciune. În majoritatea icoanelor cu această temă Fecioara Maria are mâinile deschise în lături, un gest de neputință. Nimburi sunt pictate cu culoare galbenă, nimbul Mântuitorului poartă inscripția specifică "Eu sunt Cel ce Sunt" (O n V). Dimensiunile icoanei sunt: 26x31 cm.

⁵ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *op.cit.*, p. 58.

Maica Domnului Jalnică, temă abordată de centrele iconografice din Transilvania, este zugrăvită și pe următoarele două icoane din colecția Muzeului. Vom face prezentarea a două icoane cu aceeași temă pentru a sublinia contribuțiile personale ale meșterilor iconari vis á vis de izvoadele centrului în care lucrau.

Prima dintre cele două icoane este înregistrată cu numărul de inventar 35.042. Este o icoană de Nicula realizată pe sticlă de glajă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, culorile și ornamentica sunt specifice acestui centru. Chenarul cu flori de trandafiri stilizați încadrează scena; maforionul și acoperământul capului Mariei sunt ornate cu flori care au înlocuit în timp steaua care simbolizează divinitatea Mariei. Fundalul are două culori: albastru și galben. Veșmintele Mariei sunt de culoare neagră. Dimensiunile sunt: 28x34,5 cm.

Cea de-a doua icoană, având aceeași temă *Maica Domnului Jalnică*, are numărul de inventar 488. Este o icoană de Nicula realizată pe sticlă industrială cel mai probabil la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Desenul acestei icoane corespunde perioadei de declin a centrului de la Nicula, trandafirii sunt prezenți atât pe fundal cât și pe veșmintele Mariei, iar culorile sunt puternice, stridente. Această icoană nu are nicio inscripție. Dimensiunile icoanei sunt mult modificate față de icoanele vechi de Nicula, această icoană are 45x33 cm.

Toate icoanele pe care le-am trecut acum în revistă sunt înrămate cu rame simple din lemn, profilate cu câteva șanțuri trase cu horjul sau cu cuțite speciale, băițuite ori vopsite într-un maro închis.

Cinstirea icoanelor, precum și reprezentarea lor în pictura iconografică, rămâne o mărturie vie a dorinței umane pentru îndumnezeirea prin har și un mijloc de comuniune cu Dumnezeu și Sfinții Săi, a căror viață aparține istoriei umane. Fără a fi un fetiș sau un idol, icoana este pentru creștin o prezență harică a lui Hristos. De aceea, pentru creștin, icoana rămâne înainte de toate un obiect de cult, pentru că ea este sfințită, prin "numele divin și prin numele prietenilor lui Dumnezeu, și de aceea ea primește harul Duhului Sfânt.

Icoana este venerată ca obiecte de cult în cadrul ritualului creștin, numai după ce a fost supusă unui ritual de sfințire de către preot. Ea îndeplinește o funcție de intermediere. Poate influența benefic destinul celui care se roagă. De aceea, în fiecare casă de creștin se află o icoană, ea are rol apotropaic, ea protejează împotriva răului, ea aduce speranță și, mai nou, decorează casa. Locul în care sunt așezate icoanele în casă este bine stabilit, interiorul este desăvârșit doar atunci când toate elementele de decor își ocupă locul. Pe pereții de răsărit stau *icoanele* alternând cu *blide* (*taljere*), *farfuriile de ceramică sau porțelan*⁶ frumos împodobite cu *șterguri* țesute.

Reprezentările în iconografie și cinstirea icoanelor demonstrează încă o dată dorința omului de îndumnezeire.

Icoana este în același timp un mijloc de comuniune cu Dumnezeu și Sfinții Săi, a căror viață aparține istoriei umane. Ea nu este fetiș sau un idol, icoana este o prezență harică a lui Hristos. De aceea, pentru creștin, icoana rămâne înainte de toate un obiect de cult, pentru că ea este sfințită, prin "numele divin și prin numele prietenilor lui Dumnezeu". De aceea ea primește harul Duhului Sfânt.

Bibliografie:

- Dancu, Juliana, Dancu, Dumitru, *Pictura țărănească pe sticlă*, Editura Meridiane, București, 1975.
Dionisie din Furna, *Erminia picturii Bizantine*, București, Editur. Sophia, București, 2000.
Evdochimov, Paul, *Arta icoanei - o teologie a frumuseții*, Editura Meridiane, București, 1993.
Podea, Ioan, *Icoanele pe sticlă și iconariii de la Nicula*, Editura Gedo, Cluj Napoca, 2002.
Porumb, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania sec. XIII-XVIII*, Editura Academiei Române, București, 1998.

---

⁶ În zona studiată erau folosite blide de ceramică din centre ceramice cunoscute: Vama, Baia Mare, și din Sălaj; iar farfuriile de porțelan erau de Hollóháza, Ungaria. Toate erau procurate din târguri de la producători ori comercianți.

Saint Mary in Christian iconography

Abstract

The study presents a few of the most beautiful icons on gals from the collection of the Satu Mare County Museum. The entire collection is very valuable and adds value to the heritage of the museum.

I chose to write in the study about the icons that represents the image of Saint Mary. All the icons came from the same workshop, from Nicula. There are many studies about the icons on glass, but about the collection of our museum just a few. The icons on glass have some commune traits that define them. Their main feature is the message they send, due to the fact that this kind of art was created by peasants. In many cases these peasants were illiterate, so they copied the icons and the inscriptions without knowing the letters. This is way many of the inscriptions are misspelled. The drawing is simple and symmetrical.

ANEXE:

Nașterea Maicii Domnului (nr. de inv. 35.050)

Buna vestire (nr. de inv. 35.054)

Hodighitria (Călăuzitoarea) nr. de inv. 1267

Maica Domnului și Iisus

Prohodul lui Iisus (nr de inv. 35.020)

Maica Domnului Jalnică (nr. de inv. 35.042)

Maica Domnului Jalnică (nr. de inv. 488)

Realizările meșterilor constructori de case tradiționale ucrainene în Maramureș

Tóth Zoltán

Așezate într-o zonă pitorească satele și comunele locuite de ucraineni se află grupate în nordul Maramureșului pe suprafețe împânzite de munți și văi, cu păduri de fag, brad și stejar. Datorită condițiilor de relief, ocupația de bază a oamenilor era creșterea animalelor și prelucrarea lemnului. Trăind într-o zonă muntoasă, și arhitectura așezărilor de la începutul secolului al XX-lea s-a acomodat la folosirea materialelor de bază existente în zonă și anume: lemnul, piatra și lutul. În Maramureș, meșteșugurile lemnului cunosc o aleasă dezvoltare, promovând o adevărată artă a lemnului. De la o zonă la alta toți acești meșteri se fac cunoscuți prin construcția locuințelor, a șurilor, a grajdurilor, colejnelor și a tuturor anexelor gospodărești. Lemnul preferat pentru aceste construcții este stejarul (gorunul) și esențele de rășinoase. Satul și gospodăria constituie un univers, reflectat pe suprafețe riguroase și în volume legate puternic de acest peisaj.

Arhitectura populară tradițională din Maramureș este o izbândă a spiritului creator asupra materiei. Aceste realizări arhitecturale sunt realizate de meșterii lemnari care au crescut și au cunoscut toate tainele lemnului, începând de la alegerea lemnului din pădure, zvântarea (uscarea în aer liber), debitarea, fasonarea, îmbinarea și clădirea elementelor constructive. Într-un interviu purtat cu doi dintre cei mai cunoscuți meșteri constructori am aflat câteva informații referitoare la această complexă meserie (dulgher, tâmplar, cioplitor).

Unul dintre cei mai în vârstă constructori de case și biserici din Poienile de sub Munte, este Jerec Vasile¹ care din copilărie s-a alăturat părinților cu care a participat la muncile de la pădure cu putinarii. Primele construcții pentru aducerea buștenilor la vale erau niște jgheaburi de scurgere pentru bușteni denumite scocuri. Ca și putinarii, a iubit și a cunoscut bine lemnul și drumul lui de la pădure la construcții.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea, casele în satele de tip răsfirat se făceau din bârne rotunde, decojite și îmbinate în chiotori, prin așezarea lor pe orizontală, cu elementele de bienale (tocuri de uși și ferestre) îmbinate pe verticală în cep și uluc. Casele oamenilor simpli de la munte erau monocelulare și bicelulare. În perioada interbelică s-a trecut la fasonarea buștenilor cu joagărul sau barda, cu o secțiune dreptunghiulară sau pătrată, îmbinate prin plătuire sau coadă de rândunică, astfel obținându-se o etanșeizare mai perfectă. În cele mai multe cazuri se tencuia (muruia) cu lut doar partea interioară a casei. Componenta caselor era de două camere cu o intrare într-o tindă. Pentru a fi protejate de intemperii casele aveau un târnaț sprijinit pe niște stâlpi ciopliți sau strunjiți. După spusele meșterului, locul de casă se alegea în timpul unor rugăciuni, unde participa preotul, meșterii și gazda. Se arunca un colac și locul unde se oprea acolo se făcea casa și locul era sfințit. După ce în prealabil materialele erau pregătite se făcea fundația din piatră de stâncă (mai rar de râu) înălțată după cerința terenului. Unde panta era mai abruptă se ridica fundația până la nivelul zero al pământului, sub care se clădea pivnița.

Peste fundația de piatră se așeza talpa dintr-un trunchi de brad mai gros, cioplit în formă dreptunghiulară. Înainte de a se ridica pereții în talpă se ciopleau ulucuri peste stâlpii cepuiți. În aceste scobituri (ulucuri) la colțurile casei se puneau diferite însemne materiale cum ar fi: lapte, lână, tămâie, bănuți pentru prosperitatea viitoare case. În talpă se fixau tocurile pentru uși și se ridicau pereții din bârne cioplite până la nivelul geamului în niște stâlpi verticali cu uluc în care se montau bârnele transversale cu cep. Acest perete se ridica până după înălțimea tocului ușii, peste care se montau încă două-trei rânduri de bârne.

Mai demult înălțimea ușilor era de 1,60-1,70 cm. Ultimul rând de grinzi formau coroana casei, peste care se puneau grinzile transversale din metru în metru, care forma stucatura acoperită cu scânduri de brad giluie. Pe axa casei, pe toată lungimea ei se puneau o grindă groasă, numită meștergrindă care unea grinzile transversale cu poditura. Meștergrinda la casele mai vechi se așeza în casă, iar după anii 30-40 se fixa în pod de restul grinzilor cu șuruburi. Scândurile podului, ulterior erau acoperite cu lipitură de lut. Deasupra ei se clădea cununa casei din grinzi mai subțiri de brad, îmbinate în formă de triunghi, acestea fiind legate între ele, formând structura acoperișului în patru pante. Învelișul casei era cu șindrilă de brad (draniță) mai târziu practicându-se învelitoarea

¹ Jer Vasile (Jerec), Poienile de sub Munte, constructor născut în 1932.

din tablă. Primele case erau cu șarpantă pe bârne, șarpantă pe scaun (cosoroabă + coamă) și șarpante cu clește. Numărul încăperilor era de o cameră și bucatărie, mai târziu, camera de locuit, camera curată și tindă. În fața casei pe lungime era târnațul denumit șatră, (unele închise altele deschise). Partea ieșită din fața casei (foișorul) se chema târnaț sau verandă. Locul de încălzit era într-un colț în tindă, cu horn liber din cărămidă sau văioage (cu sau fără afumătoare). Prima casă la care a lucrat Jerec Vasile a fost în anul 1959 cu alți cinci oameni: Șimoniac Ion, Pricop, Logoș Alexa, Țopei Dumitru, Rusnac Fedor.

Lemnul preferat pentru construcții în Poienile de sub Munte era bradul. Prima dată bușteanul se cioplea pe trei fețe după care se tăiau îmbinările, până în anii 50 se fasona cu barda, iar după 55-59 se tăia pe niște capre cu joagărul tras de doi oameni. Mai târziu a apărut joagărul acționat de apă care s-a folosit mai mult la pregătirea cherestelei.

Primele unelte folosite la construirea unei case erau: barda, fierăstrăul, toporul, sfredelul, joagărul manual, biclul, firul cu greutate, cuțitul de mezdreluit. Mai târziu, s-a trecut la mecanizarea uneltelor de lucru folosindu-se: circularul, masa de giluit (abricht) și freze profilate. În timpul socialismului meșteri din localitate erau chemați pe șantiere din țară, cum ar fi: București, Cozieni, Pasărea, Cernica, Tunari, Casa Poporului etc. unde erau angajați ca meșteri lemnari. Aș aminti câteva localități populate de ucraineni unde dominante sunt construcțiile de lemn: Poienile de sub Munte, Bistra, Valea Vișeului, Repede, Ruscova.

1. Biserica de lemn ucraineană din Poienile de sub Munte cu hramul „Schimbarea la Față”, „Înălțarea Domnului”. Inscripția de pe tablă din turnul clopotniță datează din 1598, iar după documente este însemnată ca și construcție din anul 1788 - cu renovări executate în anii 1874, 1921, 1962, 1987. Se află pe strada Bisericii nr. 547 și este declarată monument de arhitectură, secolul al XVI-lea.

Pe o fundație de piatră sunt așezate tălpile groase de stejar pe care se ridică pereții verticali din bârne de brad cioplite cu secțiune dreptunghiulară având la colțuri îmbinări meșteșugărești în formă de coadă de rândunică. Coroana se sprijină pe console, formate pe trei grinzi suprapuse. Învelitoarea bisericii, a turnului clopotniță este din șindrila (draniță).

Ca și în marea majoritate a satelor și comunelor, comerțul era desfășurat de evrei. Una dintre aceste case multifuncționale o găsim și la Poienile de sub Munte.

2. Casa lui Semecicaș Simion din Poienile de sub Munte, fost proprietar evreu pe numele de poreclă „Berți”. Este o clădire construită în pantă, între anii 1920-1925, cu fundație cu piatră spartă în combinație de cărămidă arsă. În partea dreaptă a fundației există un beci cu boltă cu dimensiunile de 3 x 6 m. Pe niște tălpi groase de brad este clădită atât casa, cât și târnațul în formă de U (pe lungimea din față și capetele casei). Pe tălpi sunt clădiți pereții din bârne dreptunghiulare cioplite și îmbinate la colțuri în coadă de rândunică, iar pereții intermediari din bârne în cep și uluc, combinată cu văioage în jurul cuptorului, având un horn gros din piatră și cărămidă care capta fumul din camerele locuite și prăvălie în hornul cu afumătoare. Componenta casei era: în partea stângă o prăvălie (magazin mixt) cu un depozit în spate, iar în partea din mijloc era spațiul de locuit cu intrarea din tindă de unde se deschideau patru uși în cele două camere de locuit, camera de alimente și magazin. Acoperișul inițial era din șindrila, ulterior fiind acoperit cu tablă. La intrarea în magazin avea un foișor sprijinit pe patru stâlpi ciopliți, până la mâna curentă fiind acoperită cu scânduri de brad.

3. Gospodărie țărănească ucraineană, proprietar și constructor, Bocurici Nicolae **din Poienile de sub Munte**, numărul 1633, construită în jurul anilor 1945-1947. Pe un teren înclinat, gospodăria este așezată în așa fel ca toate anexele gospodărești să fie accesate într-un mod practic (funcțional), fiecare dintre construcții având fundație de piatră spartă pe care sunt așezate tălpile de brad tăiate la gater. Pe această talpă sunt clădiți pereții laterali din lemn de brad încheiați la colțuri în coadă de rândunică, iar pereții intermediari prin cep și pe uluc. Componenta casei este de două camere și o tindă, din care se extinde un târnaț acoperit (șatră). Șura și grajdul cu dimensiuni duble față de cele ale casei sunt construite din bârne dreptunghiulare de brad și îmbinate prin cep și uluc. Cotețul este construit în același sistem. Toate construcțiile gospodăriei sunt învelite cu țigla.

4. Casă țărănească ucraineană din Repede, strada Pentaia, nr. 304, proprietatea lui Ciubotaru Ioachim și Logoș Maria. A fost construită în anul 1925 după metoda clasică de construcții cu fundația de piatră-talpă groasă de brad pe care sunt clădiți grinzile dreptunghiulare de brad tăiate cu gaterul, îmbinat la colțuri în coadă de rândunică, iar pereții intermediari din bârne

cepuite la capete. Are un târnaț pe lungimea casei și la capătul dinspre stradă sprijinit pe stâlpi de brad ciopliți. Componenta casei este de două camere cu o tindă prevăzută cu un cuptor. Învelitoarea casei este din șindrilă, în patru pante. Ca anexă a casei are un beci pentru zarzavaturi de 2x1,5 m construită din piatră spartă, bârne îmbinate în uluc, acoperită cu șindrilă (draniță).

5. Moara de apă din Bistra este una din cele mai mari complexe ale instalațiilor tehnicii populare din zona văii Bistra. Ea acționa mecanismul pietrelor de măcinat cu ajutorul unei roți cu palete unde era dirijată apa printr-un jgheab cu stăvilă, care se ridica doar la funcționarea morii. Cu ajutorul acestui jgheab, apa putea fi dirijată la vâltoare unde sătenii își spălau rufe. În continuarea vâltoarei se află o clădire anexă construită din bârne pentru pivele cu ciocane acționate de roți de apă cu palete. Pivele cu ciocănele serveau la zdrobirea semințelor și presarea uleiului. Întreg complexul instalațiilor este construit din material lemnos cu meșteri localnici. Moara a fost construită între anii 1925-1930. Proprietarul era un evreu pe nume Schmilkoppel.

6. Valea Vișeului nr. 17-18, proprietatea lui Matiașciuc Mihai este o **gospodărie ucraineană** tipică zonei Văii Vișeului. Fiind așezată în zonă abruptă, casa s-a acomodat formelor de relief și funcțiilor unei gospodării tradiționale. Gospodăria a fost construită la începutul secolului al XX-lea pe o fundație de piatră spartă clădită până la nivelul tălpilor în așa fel încât sub tindă și foișor să aibă o pivniță pentru alimente și băuturi. Spre deosebire de alte case, ucrainene această construcție este făcută din bârne de stejar îmbinate în coadă de rândunică, cep cu uluc și platuire. Casa este compusă din camera curată, tinda cu o mică cămară pe târnaț (șatră) și, la intrare, cu un foișor (târnaț sau verandă) sprijinită pe patru stâlpi ciopliți cu barda. Construcția anexă a gospodăriei din lemn de stejar este îmbinată în cep cu uluc. Ea cuprinde două grajduri, poiata, două cotețe pentru porci și păsări.

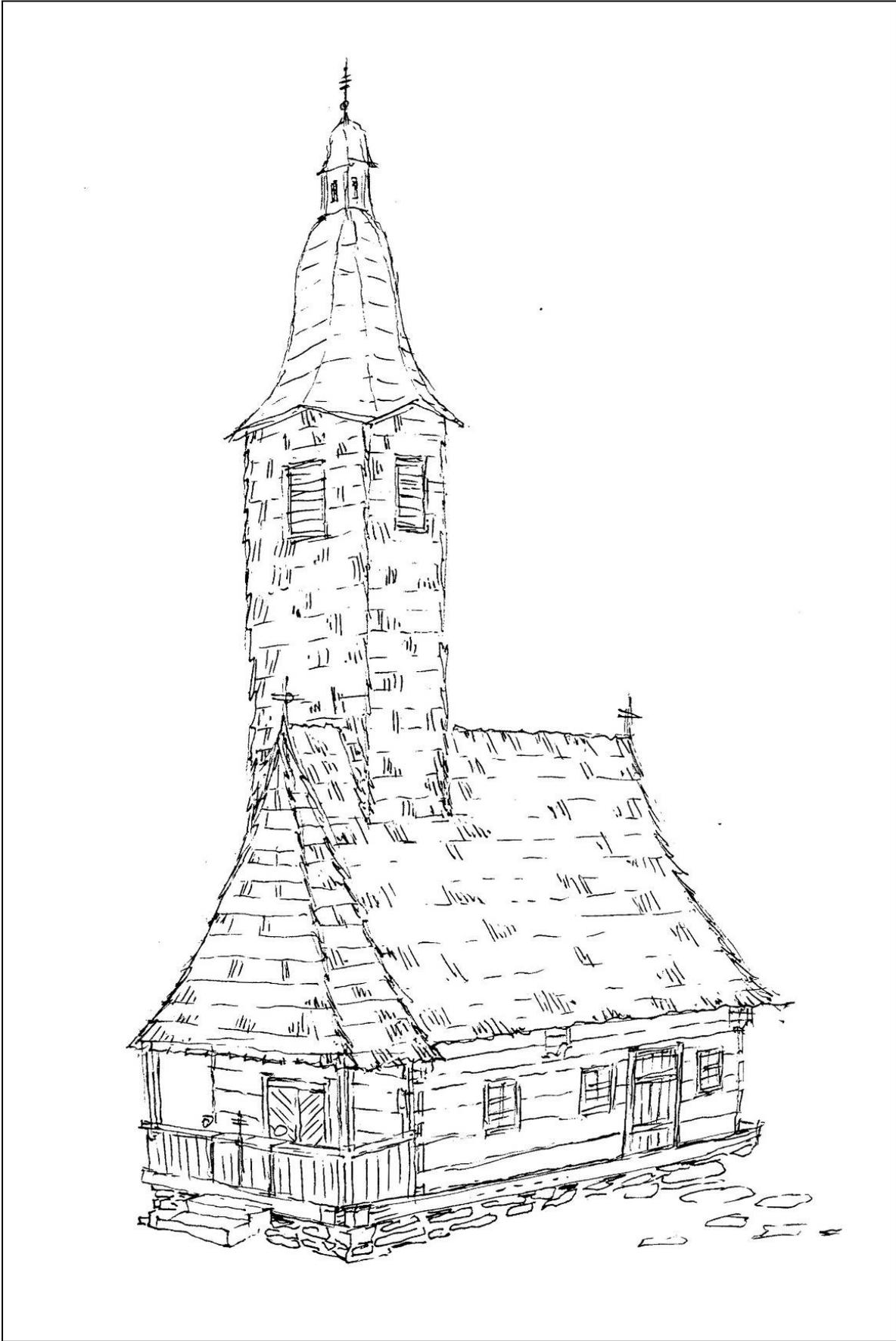
7. Ruscova - Rohnean Vasile și Rohnean Ana, au fost cei care au construit una dintre cele mai vechi case, primul proprietar din Leordina. Casa este construită pe o fundație de piatră peste care o talpă groasă de brad, platuită la colțuri. Pereții sunt din bârne rotunde de brad încheiate în cheotori. Componenta casei este de o singură cameră cu intrare dintr-o tindă. Este una dintre tipologiile de case caracteristice începutului de secol al XIX-lea.

Prin această prezentare am dorit să accentuez stilurile și tehnologiile de arhitectură populară maramureșeană în comunitățile locuite de ucraineni, îndeletnicirea meșterilor constructori (lemnari) și uneltele folosite în prelucrarea lemnului în secolele XIX-XX. Taina lemnului cunoscută de acești meșteri populari le-a adus renumele atât în țară cât și în străinătate.

The achievements of Ukrainian carpenters in traditional architecture from Maramures

Abstract

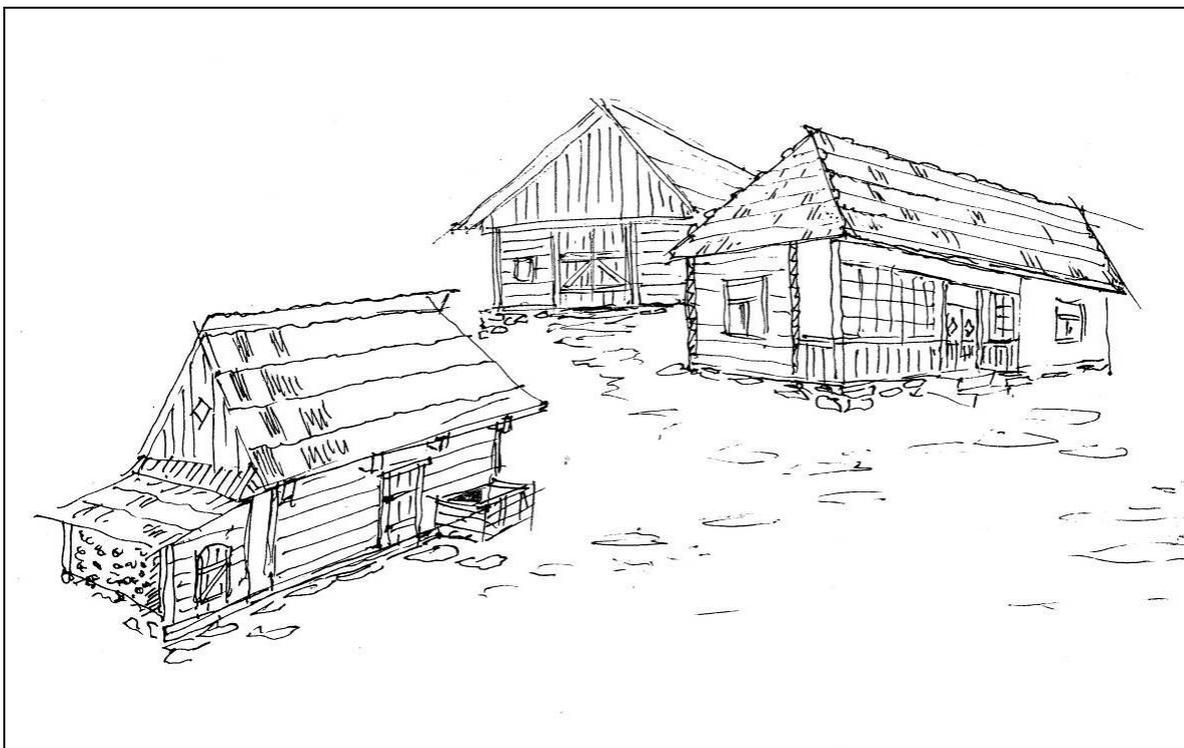
Placed in a picturesque area the ukrainian villages and towns are grouped in northern Maramureș, in the surroundings of mountains and valleys, forests of beech, fir and oak. Due to the conditions of the relief, the main occupation of people was farming and woodworking. Living in a mountainous area and architecture of the early twentieth century settlements to accommodate the use of basic materials existing in the area such as: wood, stone and clay. In Maramures crafts exquisite wood known development, promoting a true art of wood. From one area to another all these craftsmen are known by construction of home, shed, stables, and all annexes. Wood construction is preferred for these oak (evergreen oak) and coniferous essences. The village and the household is a universe, and thorough the surface reflected strong volumes about the landscape. Maramures traditional folk architecture is a creative triumph of spirit over matter. These achievements are made by craftsmen architectural carpenters who grew up and knew all the secrets of wood, choose wood from the forest, air drying, cutting, shaping, joining and building construction elements. I mention a few villages are populated by Ukrainians dominated by wooden buildings: Poienile de sub Munte, Bistra, Valea Vișeu, Repedea, Ruscova. Through this presentation I want to emphasize the popular architecture styles and technologies in communities inhabited by Ukrainians in Maramureș and the occupation of craftsmen builders (carpenters) and some woodworking techniques used in the nineteenth century - the twentieth. The knowledge of these wood craftsmen brought them fame at home and abroad.

Biserica de lemn ucraineană din Poienile de sub Munte

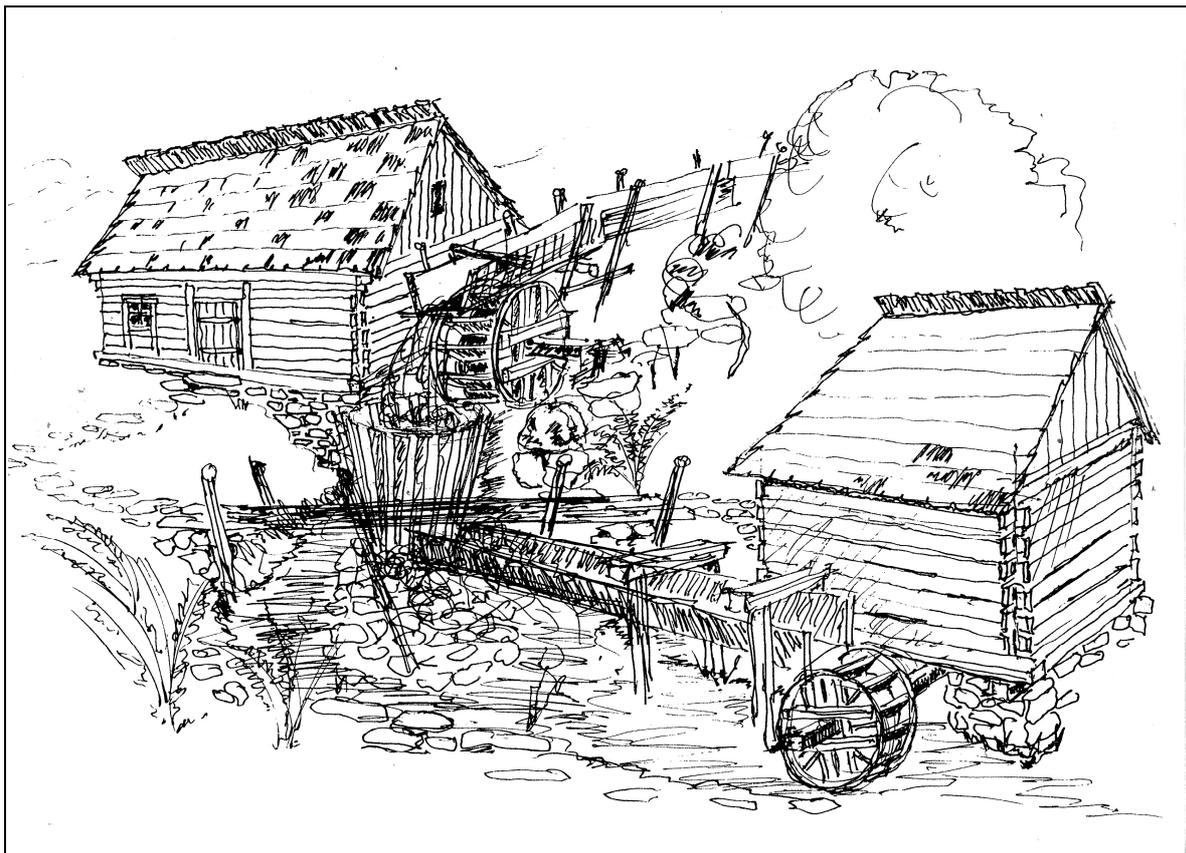
Casa lui Semecicaș Simion din Poienile de sub Munte

Gospodărie țărănească ucraineană din Poienile de sub Munte

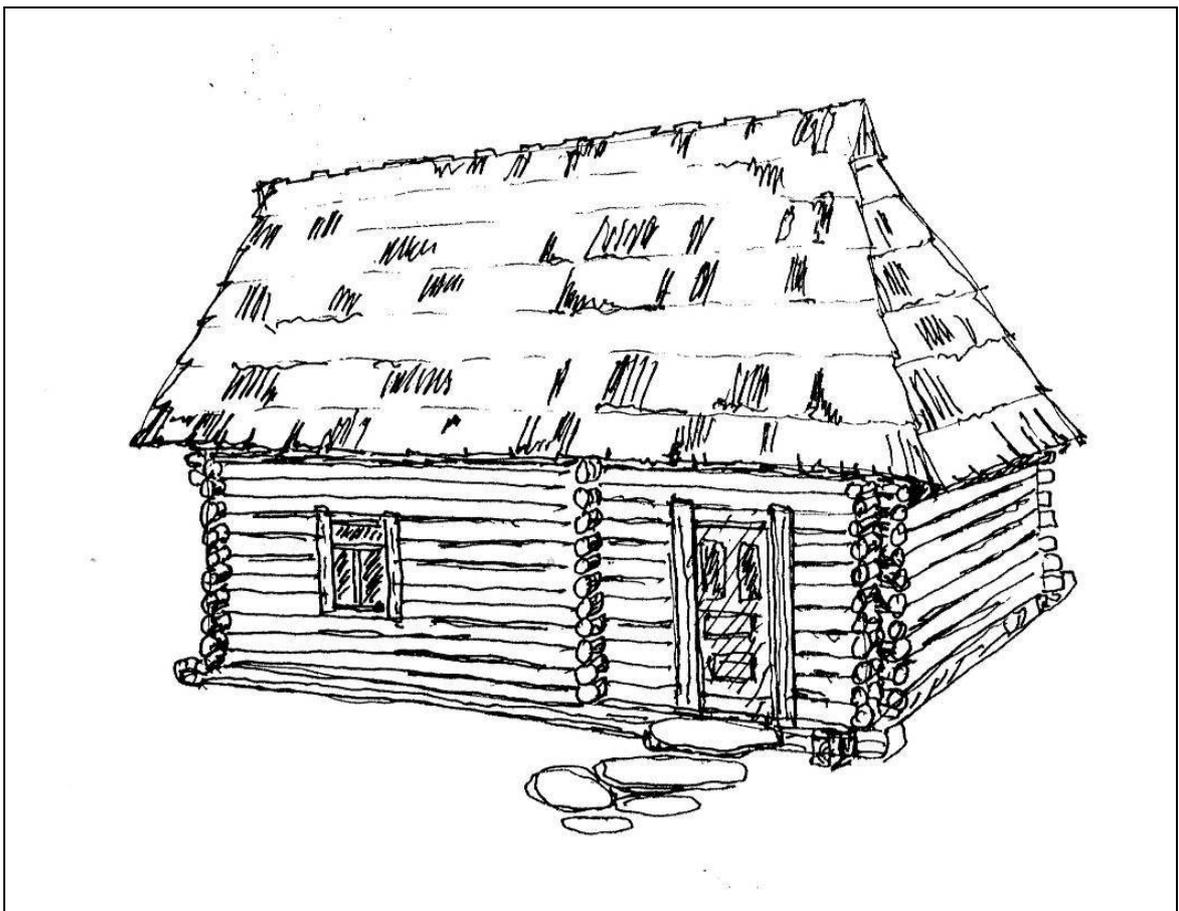
Casă țărănească ucraineană din Repedea

Moara de apă din Bistra

Valea Vișeuului gospodărie ucraineană

Ruscova, casă caracteristică începutului secolului al XIX-lea

RESTAURAREA,
CONSERVAREA ȘI
INVESTIGAREA
PATRIMONIULUI
CULTURAL

Restaurarea unei lăzi pictate

Radu Ovidiu Ardelean

Ca și în celelalte orașe transilvănene în care meșteșugurile au fost destul de bine reprezentate, și în colecția Muzeului Județean Satu Mare se află un număr mare de lăzi de breaslă care au aparținut breslelor locale.

“Aceste lăzi aveau atât un rol profan, cât și un rol sacru. În primul caz, ele serveau la păstrarea obiectelor de valoare ale breslei, precum acte de corespondență sau cărți de călătorie, bani, sigilii, registre, veselă etc. Întru-cât acestea constituiau întreaga avere internă a breslei, lăzilor în care erau depuse aceste obiecte li se conferea un caracter sacru. Astfel, prezentarea lăzii în fața întregii bresle se desfășura în mod festiv, iar orice hotărâre referitoare la instituție se lua doar în timpul cât aceasta era deschisă. Orice discuție ulterioară sau posterioară era inutilă și neavenită. În cazul scoaterii lăzii cu ocazia marilor sărbători, sau a zilei breslei, ritualul se desfășura cu lumânări aprinse. Așadar, lada era centrul întregii vieți locale de breaslă, era ceea ce se voia a fi prezentat, adică punctul cheie al tuturor adunărilor de breaslă. Păstrarea lor se făcea de obicei în casa starostelui, iar purtarea ei la festivități constituia, de asemenea, un ritual aparte, păstrat în numeroase descrieri din Transilvania”¹.

Lada la restaurarea căreia se referă această lucrare nu este o ladă de breaslă în sine, nu a jucat acest rol efectiv, ci este un obiect utilitar confecționat după modelul unei lăzi de breaslă adevărate, fiind confecționată din lemn de brad, posedând formă și alte calități ale unei lăzi de breaslă cum ar fi capacul cu închizătoare și balamale metalice, sertarul interior de păstrare a valorilor precum și aceeași tehnică de construcție cu cea a lăzilor de breaslă. Se practică pe scară largă, în perioada fabricării acestei lăzi, copierea modelelor în confecționarea pieselor de mobilier sau a altor obiecte utilitare. Atelierele meșteșugărești mai modeste, deși nu reușesc să se ridice la nivelul calității muncii meșterilor din marile centre de producție meșteșugărească, încearcă totuși să confecționeze replici ale obiectelor fabricate cu mare finețe de către aceștia, replicile acestea, mai puțin reușite, fiind destinate beneficiarilor din păturile mai sărace ale societății, reprezentanții acestor pături sociale dorind la rândul lor să copieze stilul de viață al celor înstăriți. Densitatea acestor obiecte va fi foarte mare în rândul populației de condiție mai modestă și accentul în confecționarea lor se va pune mai ales pe latura practică decât pe cea artistică.

La prima evaluare a obiectului nu a putut fi observat faptul că pe fațada lăzii exista un strat pictural. Acest lucru a fost descoperit în urma înlăturării chimice și mecanice a două straturi de vopsea aplicate ulterior construcției obiectului. Pictura din partea din față a obiectului se încadrează în gama reprezentărilor cu tematică florală ce apare pe lăzile de zestre șvabești din Transilvania, foarte bine reprezentate în zona Satu Mare.

“În multe zone și subzone din Transilvania, cercetările au scos în relief caracterul morfologic aproape exclusiv negeometric al ornamenticii săsești și ungurești, iar din punctul de vedere al conținutului tematic, predominarea reprezentărilor artistice populare de sorginte antropomorfă, skeomorfă, socială și simbolică. În mod special trebuie să menționăm diferențierea decorului în două grupe de compoziții ornamentale: a) cu o tematică florală, considerată autohtonă; b) cu o tematică eterogenă.

Multă vreme prima grupă s-a caracterizat printr-un anumit motiv central, o vază cu flori, un coș cu flori sau cu fructe. Începând cu secolul al XVII-lea, decorul acestor piese a fost invadat de o mare diversitate de compoziții cu flori și fructe, liber desenate. Decorul mai poate reprezenta și diverse animale exotice, meandru chinezesc, imagini biblice etc. În contextul unor permanente schimbări ritmice, acest proces creator a dus la o sinteză originală între motivele zoomorfe, păsări cu aripi avântate, balaur mitologic, păsări în dublet față în față sau chiar bicefale și cele fitomorfe - frunze de acant, cârcelul viței de vie, alături de motivul rozaceelor”².

¹ Livia Rusu, Dr. Dorin-Ioan Rus, Lăzi de breaslă în colecțiile muzeului etnografic din Reghi, www.reenerlaendchen.ro.

² Aurel Bodiu, *Ornamentica Mobilierului Țărănesc din Transilvania*, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Cluj, Cluj-Napoca, 2006.

Descriere

Lada, datată la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost confecționată într-un atelier mic meșteșugăresc, din lemn de brad, fiind folosită o tehnică tradițională de prelucrare a lemnului, fasonarea și îmbinările fiind făcute manual. Tăbliile sunt îmbinate în unghiuri drepte, în coadă de rândunică la toate cele patru colțuri, iar capacul este fixat de corp cu balamale metalice. Capacul este prevăzut, de asemenea, cu o încuietoare metalică. Lada avea din construcție patru picioare strunjite, fixate de corp în cepuri.

În interior, lada are un sertar destinat păstrării valorilor care este acoperit cu un capac mobil. În partea inferioară, imediat deasupra picioarelor, lada este prevăzută cu un ornament destul de discret reprezentat de baghete profilate cu o freză manuală. Sub straturile de vopsea aplicate de-a lungul vieții ei lada a păstrat un strat de pictură reprezentat prin motive florale pe latura frontală și desene geometrice, ornamentale, pe părțile laterale.

Diagnostic

Obiectul a fost depozitat timp îndelungat în condiții vitrege, favorabile deteriorărilor de natură biologică (atacuri de insecte xilofage și de fungi), cu umiditate relativă cu vârfuri și minime accentuate de inconstanță ceea ce a favorizat apariția fenomenelor de umflare (când umiditatea relativă a fost foarte mare) și de contragere (când aceasta a scăzut excesiv) ceea ce a dus la apariția pe suprafețe importante a crăpăturilor, rupturilor și a pierderii de material.

Alt factor degradator a fost constituirea acțiunea umană inadecvată. Capacul și un perete lateral al sertarului interior lipseau la preluarea obiectului de către restaurator. Ele s-au desprins din locașurile de fixare datorită unui șoc ce putea fi determinat doar de o acțiune umană și care a dus la desprinderea parțială a îmbinărilor pereților laterali de spatele lăzii. Aceste elemente s-au răstăcit și nu au mai putut fi găsite. Lada nu mai posedă de asemenea picioarele strunjite care, foarte probabil, au fost afectate de modul de depozitare al obiectului (se știe că la piesele din lemn cea mai degradată porțiune este cea inferioară - picioarele și tăbliile pe care acestea sunt fixate - deoarece acestea sunt cele mai expuse umezelii excesive prezente în mediile în care au fost depozitate).

Un proprietar mai zelos a fost și cel care a aplicat peste vopseaua și pictura originală alte două straturi de vopsea, unul de culoare maronie și altul verde, care au acoperit în totalitate frumoasa ornamentație picturală de pe partea din față a lăzii.

Balamalele metalice originale ale obiectului lipseau. Capacul lăzii mai era susținut de o singură balama confecționată rudimentar din tablă fixată în cuie. Încuietoarea metalică a lăzii era ruginită și înțepenită, iar cheia lipsea.

Restaurarea

Am început lucrul la obiect printr-un tratament chimic cu soluție alcoolică pentru îndepărtarea straturilor superficiale de fungi și prin curățarea cu perii dure și apoi cu cârpe umede a stratului masiv de impurități.

Cele două straturi de vopsea aplicate peste stratul original au fost curățate chimic cu o soluție cromofagă din comerț, iar porțiunile mai dificile au fost curățate prin arderea vopselei cu ajutorul unei suflante cu aer fierbinte, cu temperatura reglabilă, care oferă posibilitatea de ardere controlată a straturilor succesive de vopsea astfel încât stratul original să nu fie afectat. A fost o soluție bună folosirea acestei unelte întrucât nu bănuiam existența picturii originale noi crezând că obiectul este unul de folosință comună, fără pretenții artistice. În prima fază, de altfel, am confundat petele de vopsea ce apăreau, de culoare albă, cu un strat de grund care se aplică de multe ori înaintea aplicării vopselelor. Când am înțeles că ceea ce ieșea la iveală este pictură ornamentală am anunțat restauratorul de pictură care a preluat curățarea în continuare.

Tratamentul împotriva atacurilor insectelor xilofage a fost făcut prin injectarea în orificiile de zbor a unei soluții insecticide achiziționată din comerț și folosită de o bună perioadă de timp de către noi în restaurare cu bune rezultate și anume Sadolin.

Pentru refacerea integrității obiectului, aceasta fiind afectată de lărgirea și pe alocuri de desprinderea totală a îmbinărilor, a fost necesară demontarea obiectului și reasamblarea care a fost făcută și prin înclieiere cu de clei de oase și a șuruburilor de strângere tip "strapzig".

Crăpăturile apărute datorită umflării și contragerii, îndeosebi pe capac, pe fundul lăzii și în zona îmbinărilor au fost chituite cu un chit obținut prin dizolvarea în toluen a polistirenului expandat. Acestui amestec i se adaugă praf fin de lemn de brad. Acest chit are proprietatea de a putea fi băițuit după întărire și șlefuire.

A fost necesară confecționarea peretelui lateral și a capacului sertarului interior deoarece acestea lipseau cu desăvârșire și așezarea lor în locașurile de fixare. Acestea au trebuit să fie confecționate înainte de reasamblarea pereților lăzii. Le-am confecționat din lemn învechit, de brad, obținut din demontarea altor piese de mobilier, fără valoare de patrimoniu. Este bine ca restauratorul lemn să păstreze elemente din lemn vechi pentru că acestea pot fi folosite la completările necesare pieselor de valoare, cu rezultate mai bune decât dacă am folosi lemn nou. Ele se integrează în obiectul ce necesită completări mult mai bine decât lemnul nou, atât fizic, dacă se păstrează direcția fibrei la înlocuire, cât și la integrarea cromatică în obiectul restaurat. De asemenea, a trebuit să confecționez picioarele, în totalitate, prin strunjire și să le fixezi pe obiect. Pentru aceasta am folosit ca analogie forma picioarelor unor lăzi foarte asemănătoare celei restaurate care se află în colecția muzeului nostru.

Restauratorul metal a confecționat balamale metalice noi, de asemenea, după modelul celor originale pe care le-am folosit pentru a putea fixa capacul de corpul lăzii. Același restaurator s-a ocupat și de încuietura lăzii.

În final, am aplicat un strat protector de ceară de albine în interiorul obiectului, cât și pe suprafețele nevopsite ale acestuia.

Suprafața cu pictură ornamentală urmează a fi restaurată de restauratorul pictură.

Bibliografie

Livia Rusu, Dr. Dorin-Ioan Rus, *Lăzi de breaslă în colecțiile muzeului etnografic din Reghin*, www.reenerlaendchen.ro.

Aurel Bodi, *Ornamentica Mobilierului Țărănesc din Transilvania*, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Cluj, Cluj-Napoca, 2006.

Marta Guttmann, *Tendențe în conservarea preventivă*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2009.

Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999

The restoration of a painted crate

Abstract

The piece contains the presentation of a painted wooden box, similar with the guild boxes from Transilvania, which belonged to the Satu Mare County Museum. It's presented a short historic of the piece and the presence of this kind of object in the exhaustive overview of the box.

Also it's presented the established diagnostic from the experts, which did worked at this object and the phases of the restoration of the patrimony object.

Foto 1. Impurități, atacuri de xilofage

Foto 2. Înlocuiri

Restaurarea unei lăzi pictate

Foto 3. Curățarea stratului de vopsea

Foto 4. Refacerea integrității

Foto 5. Crăpături datorate contragerii

Foto 6. Chituirii

Restaurarea unei paftale

Cobusceanu Roxana

Piesa ce constituie subiectul acestei lucrări a fost descoperită la Biserica Reformată din localitatea Becheni. Paftaua este de fapt o încheietoare ornamentală la haină sau la cingătoare, alcătuită din plăci de metal legate între ele cu lănișoare. De obicei aceste piese sunt lucrate din metal prețios (aur, argint, cu încrustații de pietre prețioase). Piesa este datată secolele XVII-XVIII și este confecționată din argint, fiind alcătuită din două plăcuțe rectangulare legate între ele printr-un lanț format din 12 verigi. Are următoarele dimensiuni: lungime totală 25 cm, lungime placă 4,4 cm, lățime 2,2 cm.

Fiecare din cele două plăcuțe este prevăzută cu un chenar incizat, format dintr-o singură linie, în interiorul căreia se găsește decorul gravat și care apare numai pe fața plăcuțelor. Acest decor este unul vegetal, format din vrejuri înlănțuite în care se poate distinge motivul frunzei de acant.

Tehnica de realizare a decorului este incizarea, forma frunzelor de acant fiind sugerată prin linii paralele incizate dând astfel adâncime întregului model. Celor două laterale lungi ale plăcuțelor li s-a atașat o sârmă subțire din argint ușor răsucită. Capătul de prindere al plăcuțelor reprezintă un sistem tip "moș - babă" format dintr-o bară de argint aplatizată. Sistemul de prindere este prevăzut la nivelul superior cu cap ornamental format din două spirale sub forma unor coarne de berbec. În partea opusă capătului de prindere, cele două plăcuțe sunt nituite cu un nit simplu având capul de formă sferică. Inelele lanțului care unesc cele două plăcuțe sunt realizate din sârmă de argint răsucită, sugerând același ornament al funiei ca și sârma de pe cele două laterale ale plăcuțelor.

Studiul efectuat asupra stării de conservare a obiectului a condus la concluzia că acesta, ca orice obiect cu suport metalic, îngropat timp îndelungat, a fost supus unui proces de degradare de natură electrochimică, datorat interacțiunii metalului cu componentele agresive ale mediului înconjurător, în acest caz este vorba despre un aliaj cu ponderea cea mai mare, cuprul și solul ca mediu complex. Problematika corozivității solului este deosebit de complexă influențând procesul de degradare printr-o serie de factori cum ar fi: tipul de sol, grosimea stratului de sol de deasupra obiectului, compoziție, structură, umiditate și gradul de aerare al solului, factori climatici, tehnica de execuție a obiectului.

Fiind vorba despre un obiect de argint trebuie să se facă o distincție precisă între produșii de coroziune derivați din argint relativ pur și cei derivați din aliajele inferioare ale argintului ce conțin o cantitate apreciabilă de cupru.

Piesa se păstrează integral, nu prezintă lipsuri din materialul de bază, procesul de coroziune este la suprafața originală, ușor de reperat, este uniform, grosimea depunerilor de produși de coroziune pe suprafață este continuă și uniformă. Stratul de produși de coroziune atât de pe suprafața plăcuțelor, cât și a verigilor ce formează lanțul sunt cei specifici aliajelor inferioare ale argintului cu un conținut apreciabil de cupru și care corodează preferențial. Astfel, produșii prezenți sunt: depuneri de culoare verde deschis cu aspect pulverulent (cloruri), depuneri de culoare verde închis cu aspect sticlos (carbonați bazici ai cuprului), pete de culoare roșiatică (oxizi) precum și urme de pământ înglobat în stratul de produși de coroziune.

Fiind vorba despre o piesă care a suferit un proces de coroziune la suprafață nefiind afectată structura sa metalică și pentru punerea în valoare a decorului am optat pentru un tratament chimic de curățare folosind un reactiv selectiv ce favorizează dizolvarea produșilor de coroziune externi fără a ataca metalul.

Într-o primă fază obiectul a fost imersat într-o soluție de detergent neionic 2% cu scopul de a îndepărta urmele de pământ de pe suprafața sa. Apoi piesa a fost supusă tratamentului chimic de curățare prin imersie în soluție de acid formic 10%. Tratamentul s-a realizat sub supraveghere, periodic obiectul s-a periat cu perii cu păr moale sub jet de apă pentru a îndepărta produșii de coroziune. După curățarea completă a produșilor de coroziune piesa s-a clătit intensiv în băi repetate cu apă distilată până la eliminarea completă a urmelor de reactiv. Piesa astfel curățată a fost uscată la sursă de infraroșu aproximativ 15 minute, a fost lustruită cu lână de oțel foarte fină,

apoi cu o cârpă moale s-au înlăturat resturile de lână, iar, în final, a fost făcută o degresare cu alcool etilic.

Pentru a evita reluarea acțiunii corozive datorate condițiilor climaterice, în special a umidității, obiectul a fost protejat de mediul ambiant prin peliculizare cu Paraloid B72, soluție 5% în acetonă.

Obiectul restaurat a fost așezat într-o cutie ermetic închisă din material plastic cu silicagel și va fi depozitat într-un mediu uscat cu o umiditate relativ mai mică de 40%.

Bibliografie

Plenderleith H.G., Werner A.E.A., *Conservarea antichităților și a operelor de artă-Partea a doua. Metale*, Paris, 1966.

Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Bucuresti, 1999.

M. V. Farmacovschi, *Consercarea și restaurarea colecțiilor de muzeu*, Ministerul Culturii, București, 1954.

Marta Guttmann, *Tendințe in conservarea preventive*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2009.

Prof.univ.Dr.Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, București,1994.

The restoration of a buckle

Abstract

This paper presents a restoration of silver buckle found at the Protestant Church from Bervenii. To highlight the buckle's ornaments it was necessary a chemical cleaning, followed by repeated rinses with water, polishing and final conservation.

Foto nr. 1 - Pafta înainte de restaurare

Restaurarea unei paftale

Foto nr. 2 - Pafta, detaliu înainte de restaurare

Foto. Nr. 3 - În timpul restaurării

Incursiuni în tematica „Via Crucis” cu ocazia restaurării picturii de șevalet „Răstignirea”

Puskás Éva

Imaginea răstignirii a ajuns, în decursul istoriei, să fie o importantă valoare estetică reprezentată în arta plastică. Începând de la icoane, continuând prin sculpturi și picturi devenite adevărate opere de artă, răstignirea este cel mai important eveniment al istoriei omului creștin.

Crucea, așa cum o cunoaștem noi astăzi, nu este o invenție a creștinismului. Forma crucii o găsim și la celți, în secolul al VI-lea î.Hr. babilonienii din Caldeea antică și egiptenii au folosit-o ca un simbol sacru. Ea era simbolul zeului Tamuz, având forma misticului Tau (crucea egipteană numită „ankh”). Mai târziu, crucea a devenit un obiect de tortură, fiind pedepsiți cu moartea prin crucificare toți cei ce nu respectau legea.

Crucificarea se pare că a început în secolul al VI-lea î.Hr. și a continuat până în secolul al IV-lea d.Hr., când Constantin cel Mare, din respect pentru Christos, care a murit pe cruce, a desființat această formă de pedeapsă.

Crucea latină sau crucifixul reprezintă pe Isus Christos în agonia morții, cu cinci răni, purtând o coroană de spini. Deasupra capului are un pergament rulat pe care sunt scrise literele INRI.

Iconografia paleocreștină a evitat prezentarea crucificării, imaginea fiind folosită pentru prima dată după Conciliul Quinisext de la Constantinopol în 692 d.Hr.

Arta paleocreștină din primele secole ale erei noastre, stă la baza iconografiei creștine de mai târziu. În mormintele subterane ale imperiului roman din secolele II-IV apar simboluri ca: ancora, crucea, peștele sau figura bunului păstor, prezentat în mijlocul turmei, cu maiul în mână sau cu mielul pe umăr. Tot aceste simboluri le găsim și în mozaicurile din Ravenna.

Prima reprezentare a răstignirii lui Isus o găsim pe *basorelieful ușii Santa Sabina din Roma*, datându-se în jurul anului 430. Primele reprezentări ale răstignirii îl redau pe Isus viu, cu ochii deschiși, sugerând mai mult triumful asupra morții, crucea însemnând mijlocul universului unde în stânga și dreapta apar soarele și luna. Alături de Isus în operele care prezintă răstignirea apar adesea mai multe personaje, cum ar fi: sfânta Maria, sfântul Ioan, sfânta Maria Magdalena, Longinus, Stephon.

Isus Hristos este o persoană fără egal în istoria omenirii. Asupra vieții lui s-au scris și se scriu numeroase lucrări, autorii lor interpretând viața și opera sa în funcție de ideile lor istorice, filozofice sau socio-politice. Pentru creștini, Isus Hristos este o persoană divino-umană, este fiul lui Dumnezeu.

Conform credinței și tradiției creștine, Isus Hristos este Mesia povestit de profeții evrei din Vechiul Testament.

Scrierile creștine învață că răstignirea și moartea lui Isus, ca ofrandă rituală, urmată de Învierea și de Înălțarea la Cer, au răscumpărat păcatele lumii, făcând posibilă Mântuirea.

Cele patru Evanghelii canonice sunt principala sursă a biografiei lui Isus. Aceste Evanghelii descriu viața lui Isus în mod diferit. Evanghelia lui Ioan este mai degrabă o prezentare teologică a lui Isus, ca emblemă a divinului, dar totodată este sursa de inspirație cea mai des folosită de către artiștii plastici.

Din cele patru Evanghelii, cele după Matei și după Luca oferă informații despre familie și strămoșii lui Isus. Ambele scrieri spun că Isus este urmașul regelui David și al lui Avraam. Încă înainte de naștere, mai mulți profeți din tradiția iudaică au prezis venirea lui Mesia.

Misterul lui Isus Hristos, fiul lui Dumnezeu și Noul Testament au devenit o sursă de inspirație eternă pentru artă, cultură și gândirea atât orientală cât și occidentală. Reprezentările iconografice, din ce în ce mai caracteristice pentru arta creștină, vizau cu prioritate ilustrarea textelor sacre, ca și modalitate comodă de popularizare.

În Evul Mediu povestirea Sfințelor Scripturi apare sub forma de „Biblia Pauperum”.

De-a lungul timpului, Sfânta Scriptură a fost ilustrată cu gravuri valoroase, adevărate capodopere de artă (Albrecht Dürer, Lucas Cranach, Martin Schongauer).

În secolul al XIX-lea, biblia ilustrată este preocuparea cea mai importantă a grupării artiștilor nazarineni. În anul 1860, la Leipzig apare „Die Bibel in Bildern” (Biblia în imagini), ilustrată cu 240 de xilografuri executate de către artistul Julius Schnorr von Carolsfeld.

Una din cele mai căutate biblii în apus este Biblia Vulgata, publicată în Franța anulului 1866 ilustrată de Gustave Doré.

Viața și Patimile lui Hristos, ofereau artiștilor un material inepuizabil, având ca sursă de inspirație Biblia. Imaginea lui Isus fiind o temă îndrăgită de aproape 2000 de ani, a inspirat mii de artiști care prin materiale și tehnici diferite i-au înfățișat viața și moartea. Aceste imagini au fost create după interpretările religioase ale credințelor și simbolismelor specifice timpului respectiv. Oricare pictură cu temă religioasă de-a lungul istoriei omenirii, nu se mărginește doar la o prezentare a scenei în sine, ea presupunând totdeauna și un substrat teologic.

De-a lungul istoriei mulți creștini au ținut să fie în Ierusalim, în fiecare an, în săptămâna Patimilor lui Christos și să refacă drumul pe care Isus l-a parcurs în zilele de dinaintea morții sale.

La început, la Ierusalim calea crucii era reprezentată prin doar două stații, prima la casa lui Pilat, iar al doilea pe dealul Golgota.

Franciscanii au răspândit în secolele XIV-XV devoțiunea Căii Crucii. Păzitori și protectori ai locurilor sfinte încă din secolul al XIV-lea, ei conduceau în Ierusalim pelerinii pe Via Dolorosa de la Tribunalul lui Pilat, din orașul de jos până pe Golgota (Calvarul), cea mai înaltă parte a orașului.

Această meditație asupra Patimilor a dus la realizarea în aer liber și în biserici a seriilor de evocări prin tablouri, statui și cruci, cu scene care marcau itinerarul lui Christos până la Calvar. Cele mai vechi reprezentări ale drumului Sfintei Cruci din Germania, „Lübecker Kreuzweg” din 1494, sau cea de la Nürnberg - Johannisfriedhof a lui Adam Kraft, au încă numai 7 stațiuni, iar Calea Crucii de la Bamberg 9.

De prin anii 1600, calea crucii este reprezentată sub forma de 14 stațiuni. Crucificarea și răstignirea era o formă de pedeapsă în Palestina, care se aplica oamenilor fără cetățenie romană, în general rebeli ce se ridicau contra puterii romane. De obicei cel condamnat ducea bara transversală a propriei cruci, până la locul execuției care la Ierusalim era pe o colină aridă, aflată dincolo de zidurile orașului, în locul numit Golgota (Dealul Căpățâniei). Acolo se afla permanent un stâlp mare pregătit pentru răstignire.

Isus se încovoia sub greutatea crucii, ce ajungea și la lungimea de 2 m și putea cântări peste 50 kg. Mulți oameni, bărbați și femei, l-au urmat pe Isus în drumul spre Golgota. Când a ajuns în vârful Golgotei, i-a fost scoasă tunică și aruncată pe jos. I s-au întins brațele și i s-au bătut în încheieturile de la mâini cuie ca să fie fixat de lemn. Picioarele lui Isus au fost bătute în cuie pe o bucată de lemn, sau chiar direct de stâlp. Deasupra a fost fixată o plăcuță pe care stătea scris numele celui condamnat și crima pe care o săvârșise. Pe plăcuța lui Isus se putea citi: „Isus Nazarenus Rex Iudeorum”.

Patimile lui Isus reprezentate sub forma celor 14 stațiuni:

1. Isus este judecat și condamnat la moarte.
2. Isus primește crucea pe umeri.
3. Isus cade sub greutatea crucii.
4. Isus purtându-și crucea, se întâlnește cu Preasfânta Sa Maică.
5. Simeon Cireneul îl ajută pe Isus să ducă crucea.
6. Veronica șterge cu o maramă fața lui Isus.
7. Isus cade a doua oară sub cruce
8. Isus mângâie femeile miloase.
9. Isus cade a treia oară sub cruce.
10. Isus este dezbrăcat de haine.
11. Isus este pironit pe cruce.
12. Isus moare pe cruce.
13. Isus este luat de pe cruce.
14. Isus este înmormântat.

„Calea Crucii” în inventarul diecezei romano-catolice Satu Mare.

Dieceza romano-catolică Satu Mare are o vechime de doar 200 de ani. În trecut teritoriul actual al județului Satu Mare aparținea de Episcopia Transilvania, iar mai târziu era sub tutela Episcopiei de Eger (Ungaria), până în anul 1804.

Actuala dieceză cu jurisdicție asupra comitatelor Satu Mare, Carei, Ugocea, Arduș, Baia Mare și Sighetul Marmăției, include județele Satu Mare și Maramureș, având 48 de parohii cu un număr de 90.000 de enoriași.

Dieceza de Satu Mare a fost întemeiată de către Francisc I, împărat al Austriei și rege apostolic al Ungariei, la data de 23 martie 1804, fiind consfințit în același an de către Papa Pius al VII-lea.

Inventarul obiectelor de artă sacră al acestei zone, poartă amprenta istoriei și locuitorilor acestor ținuturi. Legăturile strânse cu episcopatul de Eger, influențele civilizației occidentale, precum și multiculturalitatea acestor meleaguri, au determinat moștenirea noastră spirituală și culturală.

Stațiunile din Calea Crucii apar în fiecare parohie a diecezei noastre. Reprezentările diferă în funcție de suport, stil și mod de execuție. Găsim printre ele basorelief, altorelief, gravură, sau sunt executate în tehnica picturii în ulei pe pânză, lemn, sau pe placă de metal. Ele provin din ateliere tiroleze, vieneze sau de la Budapesta, altele sunt executate de artiști locali sau meșteri populari.

Colecția episcopiei romano-catolice
Satu Mare

Satu Mare

Vișeu de Sus

Seini

Arduș

Joseph Führich, în secolul al XIX-lea, pictează cele 14 stațiuni ale ciclului în stil nazarinean. Aceste stațiuni sunt copiate de mulți artiști de-a lungul timpului și se regăsesc în numeroase biserici din Europa centrală. În anul 1849, gravorul Alois Petrak termină copia ciclului. Datorită lui, în zilele noastre găsim pe lângă picturi și copii tipărite ale acestei lucrări.

Câteva din copiile executate în tehnica ulei aflate în inventarul diecezei romano-catolice Satu Mare:

Petrești

Moftin

Satu Mare

Ardud

Gravura lui Alois Petrak - „Calea Crucii” din localitatea Vișeu de Sus.

Restaurarea picturii “Răstignirea”. Date generale:

Denumire: “Răstignirea”; Stațiunea a 12-a din “Calea Sfintei Crucii”; Autor: necunoscut;

Datare: secolul al XVIII-lea; Tehnica: ulei pe pânză; Dimensiuni: 900/700 mm.

Proveniență: Parohia romano-catolică Moftinu Mare; Nr.de inventar : K. 24

Înainte de restaurare

După restaurare

Pictura „Răstignirea” a fost găsită împreună cu pictura care reprezintă stațiunea nr. 4 - „Isus purtându-și crucea, se întâlnește cu Preasfânta Sa Mamă”.

Cele două lucrări care fac parte din ciclul Calea Sfintei Cruci au fost găsite în timpul inventarierii bunurilor culturale efectuate la bisericile din județul Satu Mare în anul 2006.

Lucrarea „Isus purtându-și crucea...” restaurată se află la Parohia romano catolică din Moftinu Mare.

Pictura „Răstignirea” aparține parohiei romano-catolice din localitatea Moftinu Mare, localitate situată între orașele Satu Mare și Carei, în județul Satu Mare.

Parohul satului Moftinu Mare este menționat în dijmele papale încă din anul 1332, iar în secolul următor se amintește deja biserica dedicată Sfântului Ladislau. În secolul al XVI-lea, majoritatea comunității devine protestantă. În secolul al XVIII-lea, contele Alexandru Károlyi a mutat familiile protestante din localitate, colonizând în locul lor-catolici de etnie germană-șvabii. Biserica fondată în anul 1724 a fost distrusă de incendiu în anul 1791. Actuala biserică a fost realizată după planul lui Joseph Bitthausen, între anii 1793-1795.

Tabloul reprezintă o temă bine-cunoscută “Răstignirea” din ciclul de lucrări “Via crucis”. Tema inspirată din Noul Testament îl înfățișează pe Isus răstignit. În iconografia acestei teme se găsesc diverse versiuni realizate după povestirile biblice. Versiunea furnizată de Evangheliile sinoptice a fost luată drept punct de plecare pentru reprezentările orientale ale temei. Artă religioasă occidentală posedă un conținut dogmatic și se înrădăcinează în Sfânta Scriptură și tradiție, însă în formele și tehnicile sale ea depinde în mare parte de inventivitatea artiștilor din fiecare epocă.

Pictura prezintă scena răstignirii lui Isus pe muntele Golgota.

Lucrarea este concepută în schema compozițională canonică a tipului iconografic. Pictată după modelul icoanelor din ciclul “Calea Crucii”, compoziția se structurează în funcție de verticalele celor trei cruci cu răstigniți, în centru aflându-se cea a lui Isus Hristos. Grupul de personaje se concentrează în prim plan, în fața crucii lui Hristos apărând Sfânta Maria în stânga compoziției, iar în dreptul crucii Sfântul Ioan.

Schema compozițională este un patralater, cu un singur centru de interes. Pictura prezintă cinci personaje pictate detaliat pe un fundal peisagistic. Formele clare, simple, caracterizează tabloul. Linia precisă contribuie la construcția geometrică a formelor și la concretizarea volumelor. Culoarea densă și contrastul culorilor sugerează starea sufletească a personajului principal.

Gama cromatică e sobră.

Scena prezentată este plină de dramatism, dar totodată și de liniște și pace. Personajele aflate la baza crucii exprimă o compasiune îndurerată.

În ceea ce privește modul de pictare, suprafața majoritar este tratată în manieră lisă cu suprafețele netede și cu maximă atenție pentru fiecare detaliu pentru redarea expresiei personajului.

Pelicula de culoare este așternută uniform, pensulația fiind puțin perceptibilă. Pigmenții folosiți în pictarea lucrării sunt albastru, roșu, ocru, alb, negru și verde.

Starea de conservare înainte de restaurare

Suportul este pânză de în țesută manual și are 11 fire de urzeală și 14 fire în beteală pe cm². La examenul vizual al pânzei se observă diferite degradări în urma microclimatului necorespunzător, produs de agenții biodegradanți și în urma neglijenței umane:

- Detensionare cu multiple deformări;
- Margini scurte, fragilizate, rupte;
- Urme de apă, solvenți și ceară;
- Murdărie aderentă și superficială;
- Fibra pânzei prezintă oxidări, pătări;
- Pierderi de material pe margini;

Este prezentă urma unui atac microbiologic sub formă de pete de mucegai. Acest atac afectează rezistența fizico-mecanică a fibrei de celuloză textilă și influențează creșterea acidității suportului textil.

Preparația este de culoare deschisă, aplicată în strat subțire, având o aderență relativă la suport. Așezat pe toată suprafața lucrării, stratul de preparație este străbătut de o rețea de cracuri de bătrânețe provocate de mișcarea suportului la variațiile de temperatură și umiditate.

Lucrarea de față are în grund sulfat de calciu, alb de plumb și clei animal, iar ca plastifiant s-a folosit uleiul. Urmare a păstrării în condiții necorespunzătoare, a atacului fungic și al îmbătrânirii naturale, grundul și-a pierdut alocuri adeziunea la suport. El prezintă cracluri în profunzime, zone masive de desprindere și pierdere de pe suport a stratului de grund împreună cu stratul de culoare. Aceste deteriorări se datorează luminii, umidității mari, acidității datorită atacului fungic, toți acești factori grăbind degradarea suportului vegetal, slăbind legătura dintre stratul de pânză și preparație, cauzând în multe locuri desprinderi împreună cu stratul de culoare.

Starea de conservare a stratului de culoare este deteriorată. Nu există degradări ca rezultat al proceselor tehnice incorecte, în schimb avem degradări în urma procesului de îmbătrânire și al condițiilor incorecte de păstrare.

Stratul pictural prezintă o bună aderență la stratul de preparare, degradările care au apărut sub aspect structural, respectiv cracluri, desprinderi și lipsuri, fiind comune cu stratul de preparare. Stratul de culoare este aplicat în strat subțire, prezentând cracluri de bătrânețe, pierderi mai însemnate împreună cu stratul de preparare îndeosebi în partea spre margini, zgârietură în multe locuri, ca urmare a manipulării incorecte, agresiunilor.

Datorită umidității ridicate, a fluctuațiilor de temperatură, a presiunilor mecanice și fizice, depunerilor de praf, a murdăriei aderente, fumului de lumânare, suprafața lucrării prezintă modificări optice, dând un aspect inestetic și întunecat.

Detalii înainte de restaurare

Detalii în lumină razantă

Lucrarea „Răstignirea” este o pictură de șevalet, executată în tehnica ulei pe suport de pânză.

Șasiul și rama, confecționate din lemn de brad, prezintă atac activ xilofag produs de specia *Anobium punctatum*.

Șurubul din pânză fragilizat din cauza oxidării are o slabă rezistență, este rupt pe margini, vălurit prezintă lacune, străpungeri, lipsuri.

Ștratul de preparație prezintă cracluri de bătrânețe sub formă neregulată de rețele orizontale și verticale, fiind determinate de tensionarea pânzei pe șasiu și de variațiile de temperatură și umiditate, care datorită absorbției și desorbției repetate ale suportului textil au determinat mișcări ale straturilor picturii. Alte degradări cauzate de umiditate sunt cele de: fisuri, clivaje, lacune care au apărut în urma tensiunilor distructive din cadrul straturilor picturii.

Ștratul de culoare și cele de grund în general au o aderență bună la suport exceptând marginile și partea inferioară dreapta - stânga unde găsim zone cu lipsuri de grund și culoare. Toată suprafața picturii prezintă microfisuri, cracluri, lacune, zgârieturi.

Ștratul de verni este îmbătrânit, oxidat, murdar, fapt datorat atât factorilor fizico-chimici, cât și condițiilor improprii de păstrare.

Propuneri de restaurare

- Consolidare profilactică;
- Întinderea pânzei în vederea îndepărtării deformărilor;
- Îndepărtare a ștraturilor de depuneri de pe suprafața versoului;
- Dublarea lucrării;
- Chituirea zonelor lacunare;
- Curățarea ștraturilor de culoare;
- Vernisarea lucrării;
- Integrare cromatică;
- Vernisare finală;

Fazele restaurării

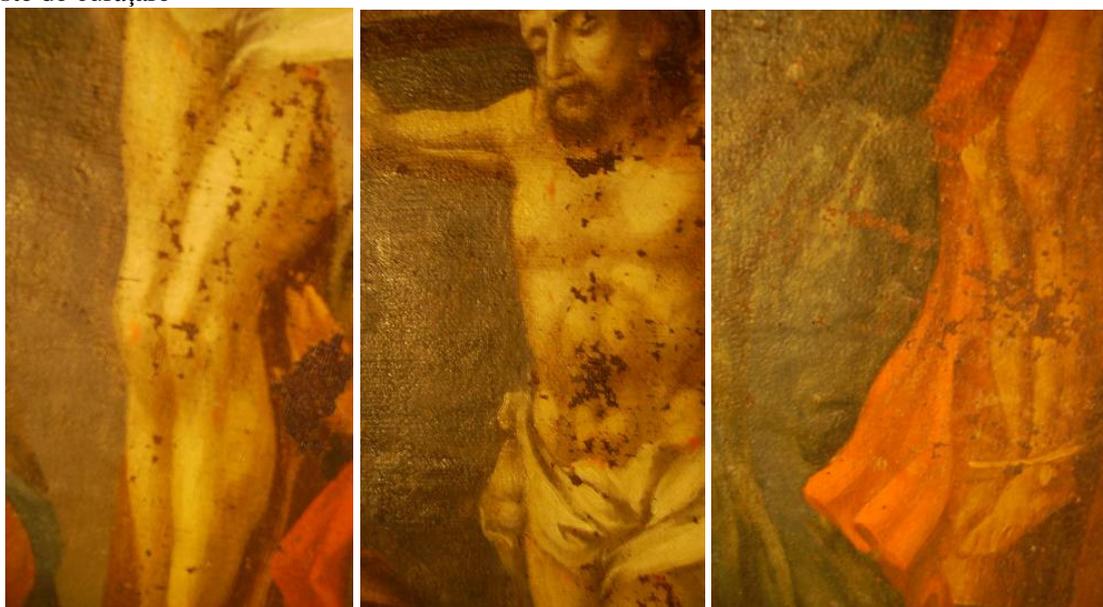
Consolidare profilactică întinderea în benzi

Curățare verso dublare

Teste de curățare

Detalii cu lacune și zone erodate

După chituire

După integrare cromatică și vernisare

Lucrarea după restaurare

Bibliografie:

A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa, Szatmárnémeti, 2006

Verlag Herder, *Lexikon christlicher Kunst - Themen, Gestalten, Symbole*, Freiburg im Breisgau, 1980

Incursions in the iconography: „Way Of The Cross” by conservation of painting „the Crucifixion”

Abstract

This paper presents briefly the emergence and development of the representation „Via Crucis”, illustrated by examples taken from the inventory of the Roman Catholic Diocese of Satu Mare, and the restoration of the painting „Crucifixion”.

Tehnică și estetică în colecția de scoarțe maramureșene a Muzeului Județean Satu Mare

Adela Dobrescu

În industria casnică românească, țesăturile și toate muncile legate de țesut au avut o foarte mare importanță. Apanaj al femeilor, țesutul este o îndeletnicire care a dat naștere nu numai unor minunate obiecte, dar și unor spectaculoase practici magice, care însoțesc întreg procesul de creație al obiectelor textile de la semănatul inului și cânepii până la îmbrăcatul mirilor. Creativ și intuitiv, în același timp, țesutul oferă femeii posibilități nelimitate în a-și contura și mai bine rolul în cadrul economiei gospodăriei țărănești.

Între toate obiectele textile dintr-o gospodărie țărănească, covorul și arta țeserii lui au fost considerate ocupație de elită, dacă ținem cont și de faptul că această artă o regăsim în atelierele marilor noastre mănăstiri și la curțile boierești. Covoarele erau considerate piese foarte valoroase, transmitându-se prin zestre de la o generație la alta. Este bine cunoscută tradiția românească conform căreia orice fată care se căsătorește trebuia să aibă zestre care consta în țesături de tot felul și care era pregătită de-a lungul anilor cu multă grijă. Între aceste țesături, covoarele ocupau un loc foarte important.

Covoarele pe care le putem admira astăzi în colecția MJSM sunt fără îndoială rezultatul a sute de ani de tradiție neîntreruptă, dar mai ales de muncă neîntreruptă, muncă care a făcut posibilă ridicarea acestei arte „pe o treaptă înaintată de înțelegere artistică”¹.

Ca să înțelegem piesele care compun colecția muzeului e necesar să ne oprim asupra câtorva considerații generale în ceea ce privește arta covoarelor la români. Mai înainte de toate se cuvine să subliniem materialele din care se țeseau și se mai țes și astăzi covoarele. Cel mai important și cel mai folosit este *lâna*. Acest material care se găsea din belșug în mai toate gospodăriile țărănești, a fost folosit cu precădere pentru crearea anumitor obiecte textile: pături, macaturi, oprege, stofa de lână - dimia, a unor piese de îmbrăcăminte și a covoarelor. În industria casnică textilă, „lâna se obținea și se prelucra anual, într-un ciclu precis, continuu.”²

Primul pas în prelucrarea lânii este *tunsul oilor*. Acesta se face între Sf. Gheorghe și Sf. Petru³. Venirea primăverii, a căldurii, face ca blana oilor să fie de prisos. Acum e timpul înțărcațului și prin urmare o perioadă bună pentru tuns.

Un alt aspect care trebuie subliniat este acela că blana oilor nu produce în întregime aceeași calitate. Lâna de pe cap, coadă, picioare și burtă este mai moale, mărunță și fină și are o calitate superioară față de restul lânii. În gospodăria țărănească nimic nu se pierde, prin urmare lâna de o calitate mai slabă este și ea folosită în industria casnică.

În momentul tunsului e de preferat ca „lâna de pe un animal, *cojocul*, să se tundă continuu.”⁴ Acesta, *cojocul*, se păstrează împreună ca un tot unitar, fără a se separa lâna pe categorii.

După tuns, lâna trebuie spălată. *Spălatul lânii* se face cu apă curată, apoi lâna se uscă la soare⁵. Prin spălare lâna va dobândi o culoare pură și un fir suplu. Ea se așează într-un ciubăr de lemn peste care se toarnă apă fierbinte. În acest ciubăr se spală lâna până se duce „usucul”⁶ de pe ea. După ce este spălată cu apă fierbinte, lâna este dusă la vale pentru a fi spălată cu apă rece și curată. În tot acest timp se bate cu maiul. Apa în care a fost opărită lâna nu se aruncă, ea fiind folosită la spălatul ciorecilor și a tuturor obiectelor țesute din lână.

După spălare aceasta se întinde la uscat, pe gard sau „pe o ușă de poiată peste care se întindea un lepedeu”⁷.

¹ Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *Studiu asupra covoarelor românești*, Editura autorilor Cluj, 1938, p.7.

² Florica Zaharia, *Textile tradiționale din Transilvania - Tehnologie și Estetică*, Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, 2008, p. 23.

³ Lucia Apolzan, *Portul și industria casnică textilă din Munții Apuseni*, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1944, p. 41.

⁴ Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 32.

⁵ Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 43.

⁶ *Idem.*, p. 43.

⁷ Inf. Madar Malvina, 55 ani, Soconzel.

Lâna spălată trebuie scărmanată. *Scărmanatul* face ca firele de lână să se desprindă unele de altele și se să elimine ultimele rămășițe de corpuri străine. În timpul scărmanatului se face alegerea diferitelor categorii de lână, astfel încât la urmă, după pieptănat, să rămână *părul* adică lâna de cea mai bună calitate. Lâna tunsă de pe picioare, de pe spate și de lângă coadă este mai aspră, poartă numele de *cănură*, și din ea se vor țese țealele și obiele.

Pieptănatul lânii este o operațiune foarte importantă. Prin pieptănat se vor alege firele cele mai lungi, de cea mai bună calitate: *părul*. Lâna este pieptănată cu piepteni cu dinți de fier. Tehnic, pieptănatul este o operație care constă în umplerea cu lână a dinților unui pieptene și apoi extragerea părului cu un alt pieptene. Operațiunea poate continua până la obținerea calității dorite. Prin pieptănat, firele devin lucioase și netede. Firele mai lungi, care atârnă din pieptene sunt răsucite ușor și trase încet; acestea sunt firele de cea mai bună calitate: *părul*. Firele astfel obținute sunt puse unele peste altele, până se ajunge la cantitatea dorită. *Părul* se răsucește într-un colac, de mărimea unui caier.

Pieptănatul lânii se poate face și cu dăracul. Acesta are ca rezultat despărțirea lânii de canură.

„*Dăracul de casă este un trapez format din 4 scânduri, baza mare este ținută cu piciorul. Baza mică are la mijloc un pieptene format din două rânduri de cuie așezate în lățime*”⁸.

Torsul este procesul prin care fibrele de lână se trag continuu de pe caier, prin răsucire. Acesta s-a dezvoltat din răsucirea firelor textile cu mâna fără nici o unealtă, fiind „un exemplu genial de știință aplicată”⁹. Cea mai arhaică unealtă de tors a fost fusul de piatră, care devine în timp una dintre uneltele casnice cele mai importante.

Torsul este o activitate practică aproape exclusiv de către femei și care se întinde de-a lungul întregului an. Cu torsul, femeia se obișnuiește din copilărie și îl integrează în mod natural în universul mitologic. Această activitate importantă în economia gospodăriei creează conexiuni profunde între muncile agricole, păstorit și străvechiul cult al morților.

„... *firele pe care le toarce ea (fetița) pe fusul al dintâi, le gace ghem și le dă drumul pe apă, la roata morii ca să meargă mâna ca cum merge roata sau: cum merge roata de iute, așa să meargă fusul de iute*”¹⁰.

Prima dată se toarce firul de lână pentru urzitură și apoi celelalte fire de grosimi diferite pentru țesături diferite. Fusul are o anumită greutate, care determină lungimea firului tors. Fusul nu are voie să fie prea greu pentru că atunci firul se rupe repede și fusul scapă din degete și nici prea ușor pentru că atunci învârtitul firului nu se face corect.

Rășchiratul se făcea cu ajutorul rășchitorului. Acesta se făcea de obicei din lemn de alun și avea lungimea în funcție de folosința firelor. Pentru firele de urzeală se folosea un rășchitor cu o lungime de 135 cm, iar pentru cele de bătătură se folosea un rășchitor de 70-80 cm (un cot).

„*Atâta-i un cot câtă-i rășchitoru*”¹¹.

La capete, rășchitorul are câte o pană după care se așează firele. Rășchiratul trebuie făcut corect pentru a se putea lua corect (jirebile) de pe el. Dacă rășchiratul nu se face corect, firele se încrucișează prin urmare se încălesc și trebuie rupte. Ele se numesc *crâmpițe* sau *crâmpițoi*¹².

Pe rășchitor se formau jirebile. Măsurarea lungimii jirebilor se făcea cu brațul (un cot). Măsurarea lățimii era în funcție de lățimea țesăturii și se numea *păpușă*. O păpușă era egală cu 10 grupe a câte 3 fire de urzeală, în total 30 de fire¹³.

În mod logic și natural, urma *vopsirea lânii*. Această operație era una grea, dar foarte importantă. Vopsirea firelor de lână era și mai este și azi o activitate complexă, care cere „pricepere și răbdare”¹⁴ și este transmisă de la o generație la alta.

Până în secolul al XX-lea cromatica textilelor era bazată exclusiv pe resurse naturale. În timp coloranții industriali au luat locul coloranților naturali. Culorile de anilină¹⁵, graba de zi cu zi,

⁸ Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 31.

⁹ Ștefan Pascu, *Istoria gândirii științifice și tehnice românești*, vol. I, Ed. Academiei R.S.R., 1982, p. 82-83.

¹⁰ Ștefania Cristescu-Galopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Editura Paideia, București, 2002 p. 139.

¹¹ Lucia Apolzan, *op. cit.*, p. 57.

¹² Florica Zaharia *op. cit.*, p. 48.

¹³ *Idem*, p. 48.

¹⁴ Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 32.

„greșitul respect al țăranului pentru tot ce venea de la oraș”¹⁶ au contribuit la întreruperea unei tradiții atât de elaborate și vechi precum vopsitul natural. Culorile obținute din coloranții naturali sunt blânde și armonioase, pe când cele industriale sunt puternice, vii dar aspre.

Lâna este una dintre fibrele naturale cel mai ușor de vopsit. Compoziția ei chimică permite absorbția culorii relativ ușor. Lucrul acesta era bine cunoscut de femeile de la țară. Cu toate acestea, pentru o mai bună vopsire, firele de lână erau tratate cu mordant. Cel mai des folosit mordant pentru vopsire a fost *piatra acră* sau *alaunul* (sulfatul dublu de aluminiu și potasiu).

Vopsitul natural se baza, după cum am amintit, pe resurse naturale: frunze, flori, rădăcini, scoarță de plante și uneori pe insecte. În tradiția românească de vopsire a firelor modul cel mai simplu consta în: fierberea florilor, rădăcinilor, scoarței (cam 1 kg) în 10 l de apă. Uneori înainte de fierbere acestea stăteau la macerat peste noapte și abia apoi se fierbeau. Sigur, tehnica diferea de la culoare la culoare și de la nuanță la nuanță. Apoi, nu toate culorile necesită mordant pentru a se fixa pe fire. Unele plante erau îndeajuns de puternice. Atunci când mordantul se folosea, femeile numeau procedeul *împietrire*¹⁷.

Cele mai des folosite și importante culori erau:

1. Roșu-această culoare se obținea din *roibă* (*Rubia tinctorum* L. sau *Rubia peregrina* L.)¹⁸. Planta are cea mai mare concentrație în rădăcină.

2. Galben-această culoare se obținea dintr-o varietate de plante precum *gauda* numită și *rechie* (*Reseda luteola* L.), *florile de sânziene* (*Galim verum* L.) și *rădăcinile de rostopască* (*Chelidonium majus* L.)¹⁹.

3. Albastru-este una dintre primele culori folosite în vopsire din istoria omenirii și se obține din *indigo* (*Indigofera tinctoria* L.)²⁰. Această varietate de plantă este originară din India și sud-estul Asiei. În Europa era folosită o altă varietate a indigoului (*Iastis tinctoria*)²¹, dar a fost rapid înlocuită cu varietatea provenită din India.

Acestea sunt culorile primare folosite în vopsirea firelor de lână, dar în afara lor mai sunt numeroase alte culori și nuanțe, la fel de frumoase și elaborate.

Depănatul. Acesta urmează, în mod logic, rășchiratului. Depănatul se face cu vârtelnița și pe categorii de fire. Tortul se făcea separat pentru firele de urzeală și separat pentru cele de bătătură. Părul ales pentru urzeală se sucește mai mult pentru a putea fi mai ușor răsucit.

După depănare, firele de lână se *bobinau* pe moșoare speciale, țevi care se fixau în procesul țeserii pe suveică.

Țesutul. Odată terminate toate aceste procedee, lâna era pregătită pentru a fi țesută. Acest proces, cel mai important de altfel, este cel care dă forma finală covorului. Procesul se realiza cu ajutorul războiului de țesut, instrument care face posibilă împletirea firelor de lână perpendicular unele față altele, realiza o tensionare egală a urzelii, separa firele de lână unele față de altele permițând intercalarea precisă a bătăturii.²²

Între toate tehnicile folosite la realizarea unui covor, fie că vorbim de tehnicile necesare obținerii materiei prime, fie că vorbim de tehnicile de vopsire, țesutul este fără îndoială ridicat la rang de meșteșug. Așa cum amintește Janeta Scaveru Teclu în cartea sa, sunt trei grade de dibăcie în meșteșugul covoarelor românești.²³ Cea dintâi metodă este cea a lucrăturii pe puncte, unde desenele sunt compuse din simple linii orizontale și verticale. Cea de-a doua este lucrătura pe fir, cu care putem obține linii oblice. A treia metodă, și cea mai grea, este lucrătura oltenească cu ajutorul căreia putem obține linii curbe. Indiferent de tehnica folosită, în realizarea unui covor intervine un factor important și anume imaginația creatorului sau mai corect a creatoarei. Sensibilitatea sufletului, puterea transpunerii și măiestria îmbinării culorilor au făcut ca aceste

¹⁵ *Idem*, p. 32.

¹⁶ *Idem*, p.32.

¹⁷ *Idem*, p. 35.

¹⁸ Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 51.

¹⁹ *Idem*, p. 52.

²⁰ *Idem*, p. 53.

²¹ *Idem*, p. 53.

²² *Idem*, p. 59.

²³ Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p.42.

minunate obiecte să fie recunoscute oriunde în lume ca adevărate lucrări de artă și nu de puține ori ca și capodopere ale poporului român.

Colecția de scoarțe a MJSM este alcătuită din 42 de piese, toate provenind de la același colecționar Ioan Botoș. Ele au fost achiziționate în 2006 și constituie o colecție interesantă și importantă a muzeului.

Denumită în grai local *țol* (astăzi s-a generalizat cuvântul *covor*), scoarța maramureșeană era un obiect cu funcție preponderent decorativă, fiind atârnat pe rudă, întins pe pat și mai rar prins pe perete. Dat fiind acest rol, putem înțelege această categorie de obiecte din toate punctele de vedere: tehnică, cromatică și ornamentală.

Cele mai vechi țoluri au în compoziție motive geometrice și mai puțin motive florale, iar cromatica este una sobră. Atunci când vorbim de țoluri, trebuie să subliniem că fiecare obiect e realizat din două foi cusute pe mijloc, iar lățimea lor depinde de lățimea războiului în care au fost țesute.

Tehnica țolurilor maramureșene este cea a alesului legat cu fire întrepătrunse sau structura simplă. Țolurile din colecția MJSM sunt realizate din lână pe urzeală de cânepă sau bumbac. Țesătura este una simplă cu suprafața de urzeală și este realizată în război orizontal cu două ițe. Ca și textură, suprafața obiectului are un efect ondulat pe direcția urzelii²⁴. În acest caz, țolul are suprafața de urzeală și bățatură egal vizibilă. Acest gen de țesătură este caracteristic și altor textile decorative, precum: fețele de masă, prosoapele și păretarele.

Atunci când vorbim de tehnica în care sunt realizate țolurile nu putem să nu amintim concentrația de urzeală și bățatură, de diferențele de diametre între firele de urzeală și cele de bățatură. Firele de urzeală (care sunt din cânepă) au o concentrație de până la 3 fire pe centimetru și astfel pun în evidență o structură liniară distribuită pe orizontală. Efectul este al unei țesături cu față de bățatură. Jocul de lumini și umbre între rândurile bățaturii este unul care se observă ușor și care dă plasticitate obiectului.

În ceea ce privește diferența de diametru între firele de urzeală și cele de bățatură trebuie să amintim că țolurile maramureșene reușesc să păstreze armonia și echilibrul în dinamica țesăturii. Acest echilibru este cel care dă aspectul de fluiditate pe direcția bățaturii.

Sigur, tehnica nu e singura caracteristică a țolurilor maramureșene. Aceasta se împletește armonios cu *cromatica*. Până la începutul secolului al XX-lea, așa cum am mai amintit, vopsitul firelor de lână se făcea cu coloranți naturali (vegetali). Firele vopsite natural păstrează și astăzi nuanțe fine, patinate care cresc valoarea artistică ale pieselor. Obiectele din colecția MJSM sunt vopsite cu coloranți sintetici (anilină). Cu toate acestea, culorile s-au păstrat relativ bine, fără decolorări care să rupă echilibrul cromatic al pieselor. Cromatica pieselor din colecția MJSM e sobră, abundă negrul, verdele închis, roșul, violetul, albul, ciclamenul și rareori galbenul. Îmbinarea culorilor e simplă, directă și vine să susțină schema ornamentală a covorului.

Pentru a putea demonstra complexitatea îmbinării caracteristicilor unui țol (covor), propunem analizarea unei piese din colecția muzeului. Piesa, cu numărul de inventar 34.371, este realizată în prima jumătate a secolului al XX-lea și este dintr-o singură bucată. A fost țesută în război vertical, ceea ce îi dă un aspect diferit față de cele țesute în război orizontal. În primul rând, piesele țesute în război orizontal depind foarte mult de lățimea războiului, prin urmare sunt realizate din două foi cusute pe mijloc. Piesa despre care vorbim este țesută în război vertical, ceea ce face ca ea să aibă un alt aspect, mai apropiat de cel al unei tapiserii. Are o lungime de 167 cm și o lățime de 124 cm. Covorul e realizat pe urzeală de cânepă cu bățatură de lână. Firele de urzeală sunt de culoarea cânepii (nu sunt vopsite) și sunt răsucite în „S”. Bătătura covorului este din lână, vopsită în culori chimice, și este răsucită în direcția „Z”.

Structura de țesere este cea simplă, cu față de bățatură (tapiserie). Tehnica de țesere este cea a firelor întrepătrunse pe același fir de urzeală. Acest lucru nu se întâmplă pe întreaga suprafață a covorului. Unul dintre chenarele covorului este țesut cu fire întrepătrunse pe fire de urzeală paralele, obținându-se astfel mici tăieturi. Această tehnică permite obținerea de linii oblice, ceea ce dă un plus valorii artistice a piesei. Concentrația pe centimetru pătrat a urzelii și bățaturii este de 5 fire de bățatură la 3 fire de urzeală.

²⁴ Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 233.

Un alt aspect care trebuie luat în considerație atunci când vorbim despre tehnica țeserii covorului este raportul dintre diametrul urzelii și cel al bătăturii. Aceste diferențe creează efecte în plan estetic, sporind gradul de compactare al bătăturii. Acest grad de compactare dă unei piese țesute în tehnica tapiseriei un aspect de fluiditate pe direcția bătăturii. Iată că echilibrul între diametrul urzelii și al bătăturii este foarte important. Odată rupt acest echilibru se pierde aspectul de fluiditate, de egalitate.

Fără îndoială, că atunci când ne referim la valoare artistică a unui obiect fugim cu gândul la formă, culoare, ornamentală. Trebuie să înțelegem, că și în cazul covoarelor, ca și în cazul oricărui obiect de artă nu există formă fără conținut. În cazul covoarelor conținutul este execuția tehnică. Modul în care sunt folosite în procesul țesutului firele de lână, concentrația lor pe centimetru pătrat, răsucirea firului de lână sporesc complexitatea execuției tehnice, dar și a valorii artistice.

Valoarea artistică a piesei despre care vorbim este subliniată mai ales de compoziție și motive. Dar înainte de toate să ne oprim asupra modului în care apar motivele în procesul țeserii. În cazul particular pe care l-am ales avem de a face cu motive care sunt țesute în tehnica tapiseriei, numită popular *aleasă în degete*²⁵. Această tehnică permite reprezentarea motivelor fără nevedire²⁶. Cu cât motivele sunt mai mici, orientate spre forma îngustă a liniei, cu atât sunt mai ușor de țesut și sunt mai fine, fără treceri bruște și linii rigide.

Compoziția piesei este una complexă, formată din mai multe chenare și dintr-un câmp central sau „mijloc”²⁷. Piesa analizată are trei chenare și un câmp central. Primul chenar, cel de margine, este un chenar îngust al cărei compoziție este una simplă realizată prin regula repetării, în cazul nostru al unui singur motiv, cel al triunghiului. Dinamica chenarului este una simplă, repetitivă, dublată de schimbarea culorilor triunghiurilor (la fiecare al patrulea triunghi se schimbă culoarea). Culorile alternate în acest chenar sunt culori tari: roșu, verde, albastru pe fond negru. Contrastul cu fondul este subliniat printr-un rând de lână de culoare albă care dublează fiecare triunghi.

Următorul chenar este unul care conține motive florale separate. Acest al doilea chenar este mai lat decât primul. Regula, în cazul acestui chenar, este aceeași: cea a repetării și alternării. Fiind realizat din motive separate, continuitatea este obținută printr-o linie de legătură, un vrej, o creangă cu frunze, etc. Această legătură conferă chenarului o fluiditate care subliniază frumusețea motivelor, a florilor. Culorile chenarului vin, și în acest caz, să sublinieze eleganța covorului. Florile sunt multicolore, unele au în compoziție chiar trei sau patru culori: roșu, albastru, alb, gălbui, verde sau cărămiziu. Florile sunt dispuse longitudinal, de-a lungul unei linii imaginare. „Formele sunt schematice, dar destul de bine desenate, conturul precis, resimțindu-se totuși în stilizare, greutatea ce întâmpină țesătoarea de a da linii curbe, ondulate, cu un fir perpendicular pe urzeală”²⁸. Alternanța mai multor culori în interiorul aceleiași flori crește dinamismul motivelor florale, dând un aspect general de mișcare. Acest dinamism este subliniat și de mărimea motivelor; unele flori sunt mari, altele mici și sunt dublate de frunze de mărimi diferite și de culori diferite. Întreaga dinamică și cea ornamentală și cea cromatică, se desfășoară pe un fond de culoare verde intens.

Următorul chenar desparte câmpul central de celelalte chenare. Acesta este de culoare albă și vine să pună în evidență frumusețea câmpului central dar și al chenarului numărul doi, care este în fapt adevărata bordură a covorului. Acest gen de chenar se „întrebuințează, fie la marginea covorului, fie în Oltenia, spre a despărți între ele două chenare, sau a separa chenarul de mijloc”²⁹.

Câmpul central este partea principală a oricărui covor. El este punctul de atracție și toate chenarele covorului nu fac altceva decât să sublinieze compoziția și frumusețea *mijlocului* covorului. Acest câmp central poate fi un câmp simplu sau unul cu motiv central. Covorul din colecția MJSM face parte din a doua categorie. Aceasta înseamnă că în mijlocul câmpului central este plasat un motiv mai important, „completându-se restul câmpului fie prin ramificații ale acestui motiv principal, fie cu alte motive”³⁰. Piesa în discuție are ca motiv central un complex geometric

²⁵ Florica Zaharia, *op. cit.*, p. 229.

²⁶ *Idem*, p. 229.

²⁷ Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 21.

²⁸ G. Oprescu, *Arta țărănească la români*, www.dacoromanica.ro.

²⁹ Janeta Scaveru-Teclu, Liviu Teclu, *op. cit.*, p. 20.

³⁰ *Idem*, p. 23.

care încadrează un buchet de flori (patru la număr) dispuse în cruce. Restul câmpului central este realizat din motive florale, vegetale dispuse pe fond negru, în timp ce motivul principal este dispus pe fond gălbui. Florile din câmpul central sunt dispuse câte patru deasupra și dedesubtul motivului principal. Cromatica, ca și în cazurile chenarelor, este sobră și se reduce la roșu, albastru, verde, galben.

În ansamblul ei, piesa ne lasă impresia de dinamică, de mișcare continuă (datorată atât dispunerii motivelor cât și cromaticii). Deși culorile alese sunt sobre, în nuanțe ușor terne, ele sunt dublate de lumini și umbre care impun covorului un ritm și o dinamică specifică elementelor din natură.

Colecția de covoare a MJSM, fără a fi una mare, este importantă prin piesele conținute, prin tehnicile în care aceste piese au fost realizate și prin faptul că reușește să conserve arta covoarelor atât din punct de vedere al materialelor și tehnicii, cât și din punct de vedere al tradițiilor ce însoțesc procesul creației.

Bibliografie:

- Apolzan, Lucia, *Portul și industria casnică textilă din Munții Apuseni*, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1944.
- Cristescu-Galopenția, Ștefania, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Editura Paideia, București, 2002.
- Oprescu, G., *Arta țărănească la români*, www.dacoromanica.ro 17.03.2011.
- Pascu, Ștefan, *Istoria gândirii științifice și tehnice românești*, vol. I, Editura Academiei R.S.R., 1982.
- Scaveru-Teclu, Janeta, Teclu, Liviu, *Studiu asupra covoarelor românești*, Editura autorilor, Cluj, 1938.
- Zaharia, Florica, *Textile tradiționale din Transilvania - Tehnologie și Estetică*, Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, 2008.

The carpet collection of the Satu Mare County Museum - Technology and aesthetic

Abstract

The carpet collection of the Satu Mare County Museum is the result of hundreds of years of tradition, especially of uninterrupted work, work that made possible the rise of these craft to a higher level, to art.

The art of textile and especially the carpet realization was considered the occupation of the elite. This is the reason why we found this art in old monasteries and in noble courts. The carpets were really valuable and were transmitted from one generation to another as dowry. According to the Romanian tradition, every girl had to have a dowry chest full of textile objects, and if possible, at least one carpet.

The Satu Mare County Museum carpet collection is an important one, not only because of the carpets themselves but because of the techniques used in their realization. It is also important the fact that this collection preserve the art of carpets not only from the material point of view but also from the point of view of the traditions that accompany the process of creation.

Covor - ansamblu

Covor - detaliu

Considerații generale privind restaurarea unui brâu dintr-un costum bisericesc ortodox

Varga Emese

Ca să înțelegem locul convenit al brâului în ansamblul costumului bisericesc trebuie să cunoaștem istoria veșmintelor liturgice. În primele veacuri creștine, atât cei ce participau la slujbe, cât și cei ce slujeau se îmbrăcau în anumite haine pe care le foloseau numai în acest scop. Până în secolul al IV-lea, întâlnim: tunica, stiharul și felonul, din secolul al IV-lea apare orarul, în secolul al V-lea, omoforul. În secolul al VIII-lea, întâlnim următoarele veșminte: stihar și orar pentru diacon; stihar, orar dublu, felon și brâu pentru preoți și stihar, brâu, epitrahil, felon și omofor pentru arhieriei. Din secolul al XV-lea, găsim indicate și veșminte noi, ca: mânecuțe, sacosul etc. La început veșmintele au fost confecționate din materiale de culoare albă ca simbol al curățeniei, dar din secolul al IV-lea au folosit și alte culori, ca: roșu, verde, purpuriu, negru etc. Culoarea roșie simbolizează sângele vărsat de Domnul și de sfinții Lui; cea verde este simbolul nădejzii în fericirea cea veșnică, culoarea purpurie și neagră este simbolul căinței și al tristeții. În ierarhia bisericească ortodoxă există trei trepte distincte având următoarele veșminte specifice:

1. Pentru treapta de diacon sunt: stiharul, mânecuțele și orarul;
2. Pentru preot: stiharul, epitrahilul, brâul, mânecuțele și felonul;
3. Pentru veșmintele arhieresti: stiharul, epitrahilul, brâul, mânecuțele, epigonatul, sacosul și omoforul. La săvârșirea actelor liturgice se mai poartă și mantia, crucea, engolpionul, mitra, toiagul arhieresc, dicherul și tricherul.

Din veșmintele diaconești fac parte:

- Stiharul-este un veșmânt lung și larg, acoperind tot corpul. La început se confecționa din material alb, din cauza aceasta se și numea alba. Azi are culoarea mai ales galbenă sau roșie, simbolizând sângele vărsat pe Crucea Golgotei pentru mântuirea noastră;

- Mânecuțele-manșete cu care se strâng mânecile stiharului, având rolul practic de a nu împiedica pe slujitor în îndeplinirea îndatoririlor în timpul Sfintei Liturghii. Ele simbolizează puterea cu care este învrednicit slujitorul și ne aduce aminte de acele legături cu care a fost legat Iisus;

- Orarul-la început era o bucată de pânză lungă, pe care o purtau diaconii pe umărul stâng, și cu care îi ștergeau la gură pe cei ce se împărtășeau. Orarul simbolizează aripile îngerilor care zboară neîncetat în jurul tronului ceresc, slujind Domnului.

Veșmintele preoțești mai au în afară de stihar și mânecuțe:

- Epitrahilul sau stola. Cele două părți ale epitrahilului simbolizează: partea dreaptă, trestia pe care i-au dat-o în bațjocură, iar partea stângă, crucea pe care a dus-o Domnul pe umerii săi;

- Brâul-peste stihar și epitrahil preotul își încinge mijlocul cu brâul, simbol al puterii slujitoare cu care este învrednicit preotul;

- Felonul, este un fel de pelerină, fără mâneci. El închipuiește hlamida roșie cu care a fost îmbrăcat Mântuitorul în curtea lui Pilat, dar mai simbolizează și puterea lui Dumnezeu, dreptatea și sfințenia Lui.

Veșmintelor arhieresti, pe lângă stihar, mânecuțe, brâu și epitrahil mai aparțin și:

- Sacosul care este un veșmânt în formă de sac, mai scurt decât stiharul, cu mâneci scurte și largi. Sub brațe se închide pe fiecare parte cu câte șase clopoței, care simbolizează cuvântul lui Dumnezeu, ce trebuia să iasă din gura episcopului. Acesta este și simbolul căinței și umilinței;

- Omoforul - este un veșmânt arhieresc purtat pe ambii umeri, închipuind oaia cea pierdută și apoi aflată, prin aceasta înțelegându-se răscumpărarea neamului omenesc și primirea firii omenești de către Iisus Hristos.

- Epigonatul sau bedernița - este un veșmânt în formă de romb, care se leagă cu un șnur după gât, atârând pe genunchiul drept. Folosirea lui datează din secolul al VI-lea. La început a fost probabil un fel de ștergar de care se folosea episcopul la spălarea picioarelor în Joia Patimilor, aducând aminte de spălarea picioarelor apostolilor de către Mântuitorul;

- Mantia - este un veșmânt lung și larg, fără mâneci, care se poartă ca o pelerină, partea din spate fiind mai lungă și târându-se pe pământ. Este de culoare purpurie și are cusături în formă de valuri ori de râuri, care închipuiesc râurile de apă vie de care vorbește Mântuitorul. Mantia simbolizează puterea și plenitudinea demnității arhierelui.

- Mitra - este acoperământul capului arhierelui în timpul serviciilor religioase. La început era o simplă bandă de metal, care înconjura capul. Prin secolul al IV-lea apare mitra împodobită cu cusături frumoase și cu iconițe, după modelul coroanei împăraților bizantini. Ea simbolizează atât cununa de spini care a fost pusă pe capul Mântuitorului în timpul patimilor, cât și înălțimea demnității arhieresti.

Arhierii mai poartă în timpul slujirii și insigne, ornate sau podoabe ca și:

- Engolpionul - este o icoană mică de metal, care are pe ea chipul Maicii Domnului sau al Mântuitorului. Ierarhul poartă această icoană la piept, ca semn că trebuie să aibă permanent pe Iisus în inima sa și pe Maica Domnului ca o mijlocitoare către Dumnezeu;

- Crucea - purtată de ierarhi la piept alături de engolpion, ca semn al mărturisirii credinței în Hristos;

- Cârja, toiagul sau paterița este un fel de baston lung până la 2 metri, care în partea de sus are două capete de șerpi cu gurile deschise, cu privirea unul spre celălalt, având între ei un glob sau o cruce. Șerpii simbolizează înțelepciunea pastorală, iar globul și crucea înseamnă că arhierul păstorește turma în numele lui Hristos;

- Dicherul și tricherul. În timpul Sfintei Liturghii, când slujește arhierul se folosesc două sfeșnice din care unul cu două lumânări și altul cu trei cu care arhierul binecuvântează pe credincioși în anumite momente ale slujbei și care închipuiesc lumina învățaturii evanghelice. Cele două lumânări ale dicherului simbolizează cele două firi ale Mântuitorului, iar cele trei ale tricherului simbolizează Sfânta Treime. Înainte de punerea lor în folosință veșmintele se sfințesc.

În continuare vom prezenta restaurarea unui brâu, dintr-un costum bisericesc ortodox. Piesa a intrat în colecția Muzeului în anul 1992, și este datat în prima jumătate a secolului al XX-lea. Brăul este un veșmânt confecționat dintr-o țesătura tip brocart de culoare galbenă, cu fire metalice aurii și cu ornamentică vegetală. Are lățimea de 9 cm și lungimea de 276 cm. Acesta este decorat cu pasmanterie lată de 13 mm, cu fire metalice aurii de jur împrejur, cu șapte cruci aplicate și cu un „nastur” metallic. La ambele capete ale piesei țesătura suport continuă cu bucăți mici dintr-o altă țesătură. La un capăt este decorat și cu franjuri din fire metalice. Piesa este dublată cu o pânză. Starea de conservare a piesei la intrare în laboratorul de restaurare era precară asupra ei acționând în timp factori de degradare fizico-mecanici și fizico-chimici cu depuneri de praf și murdărie, cutări, plieri, destrămări, rupturi, lipsuri, pete de ceară. Îmbătrânirea materialului textil prin pierderea higroscopicității, decolorarea, fragilizarea și deformarea țesăturii a condus și la desprinderea, ruperea și desfacerea firelor metalice.

După studierea elaborată a obiectului și investigațiile făcute de restaurator, datorită degradărilor existente, metoda de restaurare aleasă a fost cea clasică. După dezasblarea părților componente cu foarte mare atenție și desprăfuire am efectuat scoaterea petelor de ceară cu ajutorul fierului de călcat și a hârtiei de filtru. Tratamentul umed de curățire pentru țesătura suport, căptușeala și pasmanterie s-a efectuat în mai multe etape. După baie de înmuiere, baia de spălare s-a efectuat prin pensulare ușoară cu o soluție de detergent anionic cu PH neutru, au urmat clătiri repetate pe plasă. Baia de rehidratare s-a realizat prin imersare în soluție de glicerină. Cele șapte bucăți de cruci aplicate au fost curățate prin pensulare și prin tamponare cu soluție de curățire. Țesătura suport a fost așezată pe sticlă și întinsă cu o soluție cu CMC 2% cu ajutorul unei pensule, întinzând perfect toate firele destrămate, redând forma și dimensiunile inițiale ale țesăturii.

Operațiunea de consolidare s-a realizat pe ramă, pe suport de bumbac care în prealabil a fost dezapretat prin fierbere și vopsit în nuanța piesei (galbenă). Consolidarea s-a efectuat cu pasul „zig-zag” folosind fire compatibile. Pentru firele destrămate și rupte s-au trasat rețele folosind fire compatibile cu țesătura suport. După terminarea consolidării au fost aplicate cele șapte cruci și franjurile. După dimensionare și însăilare, asamblarea părților componente ale țesăturii suport aplicarea pasmanteriei s-a efectuat la mașina de cusut. Deoarece dublura originală prezenta nenumărate rupturi și nu s-a curățat corespunzător nici după mai multe băi de spălare, ea a fost

înlocuită cu una nouă realizată dintr-o țesătură de bumbac vopsită într-o culoare asemănătoare cu a țesăturii suport. La ora actuală obiectul se află în depozitul de textile a instituției.

Bibliografie

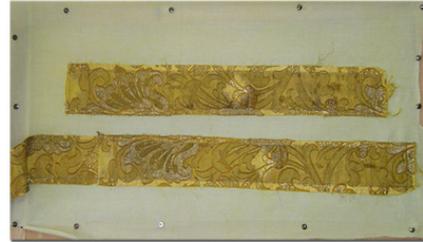
Vasile Drăguț, *Dicționar Enciclopedic de Artă*, Editura Enciclopedică și Științifică, București, 1976.

Általános megfontolások egy ortodox egyházi ruha övének restaurálásakor *Összefoglaló*

A restaurált tárgy a 1992-ben került a múzeum gyűjteményébe. Sárga színű, fémfonalas brokátból készítették. Hét darab kereszttel és fémfonalas rojttal díszítették. Mivel a tárgy állapota rossz volt, de mégis megengedte a klaszikus varrókonzerválás alkalmazását, a meggyengült brokát alap átfogó öltésekkel került rögzítésre az alátámasztó pamutszövetre. Az elszakadt és felbomlott fémszálak párhuzamos öltésekkel voltak rögzítve. Az eredeti bélést nagyon rossz állapota miatt helyettesíteni kellett egy új pamutból készült textiliával.

Ansamblu înainte de restaurare

Detaliu în timpul restaurării

**Detalii înainte
de restaurare**

**Detalii după
restaurare**

**Ansamblu după
restaurare**

Crucea Creștină - reprezentarea ei artistică - Crucea de procesiune

Cristina Busuioc

Cuvântul cruce este de origine punică-feniciană și îl găsim des întrebuițat atât la romani (crux), cât și la greci (στραυρος; σκολοψ).

„Cruce” înseamnă tortură, chin, dar reprezintă și instrumentul de chin, acest nume fiind dat mai târziu crucii pentru că spânzurarea pe cruce era chinul cel mai dureros. Cuvântul „στραυρος” și „σκολοψ” înseamnă „par” sau „stâlp”

Aceste cuvinte desemnau atât țeapa cu care se străpungea condamnatul, cât și crucea simplă, adică stâlpul de care se lega condamnatul pentru a muri de inaniție sau pentru a fi devorat de animalele sălbatice. După ce a fost respinsă, lăsată la o parte cu bună-știință, din pricina faimei sale negative în Antichitate, fiind considerată doar în latura sa de instrument al suplicului, creștinismul valorifică sensul Crucii și în artă mai întâi cu rețineră, apoi cu tot mai multă îndrăzneală.

Pentru creștini, Dumnezeu S-a întrupat și moartea pe Cruce este cea mai evidentă arătare a Întrupării. În afară de asta, Scriptura este plină de figuri, adică de fapte, de ființe sau de lucruri care îi dezvăluie credinciosului în căutare semnificația lor spirituală. În ultimele secole ale epocii patristice și chiar dincolo de acestea, teologii, artiștii și poeții au vrut să treacă de la vizibil la invizibil și să întrevadă frumusețea Crucii prin bogăția și strălucirea reprezentărilor ei simbolice sau alegorice.

Crucea în ritualul creștin primește în timp numeroase reprezentări, astfel întâlnim: crucea comemorativă, crucea cu molenii, crucea cu postament, crucea de altar, crucea de ceremonii, crucea de mormânt, crucea de perete, crucea de prapor, crucea de tâmplă, crucea de tetrapod, crucea de trimorfii.

Există și cruci care conduc diferitele ritualuri religioase la care participă credincioșii, cum ar fi de exemplu procesiunile **de Rusalii, de Înviere, de Înălțare, ieșirea la țarină** etc. Urmând crucea, praporii se poartă însoțind cortegiul de înmormântare și sunt prezenți, de asemenea, la diverse procesiuni. Praporele simbolizează steagul lui Hristos în jurul căruia se strâng credincioșii spre a fi apărați în lupta împotriva păcatului, a dușmanilor văzuți și nevăzuți; semnifică și biruința lui Hristos împotriva morții. Originea praporului este legată de steagul cu cruce care a călăuzit pe Constantin cel Mare în lupta împotriva lui Maxențiu, după ce acesta a avut un vis în care i s-a arătat proiectat pe cer semnul crucii și a auzit un glas ce-i poruncește: **Prin acest semn vei învinge!**

În primele secole creștine, crucea a fost reprezentată fără Trupul lui Hristos pe ea. Cu toate acestea, legătura dintre Cruce și Hristos, care s-a răstignit pe ea, era evidentă. Motivul pentru care crucea era reprezentată simplu, fără Trupul lui Hristos, a fost amintirea dureroasă a morții sale. Pe lângă aceasta, unii cercetători arată că în rândul creștinilor exista frica de a-L reprezenta pe Hristos răstignit, considerându-se chiar un păcat, și era echivalent cu a doua răstignire. S-au descoperit apoi cruci datate din secolele al III-lea sau al IV-lea pe care era reprezentat un tânăr care purta o cruce împodobită cu nestemate. În secolul al V-lea, creștinii au pus lângă pietrele prețioase și un miel, simbolul sacrificiului și, implicit, al lui Hristos.

La Sinodul Trulan din anul 691 s-a acceptat prezentarea unui tânăr anonim pe cruce, în locul mielului, iar mai târziu, s-a pus și Trupul lui Iisus pe cruce în locul tânărului anonim. În primele reprezentări, Iisus apare prezentat îmbrăcat, fără barbă, cu corp neînsangerat, apoi, mai târziu, apare cu corpul distorsionat, plin de sânge, cu barbă. Tot din această perioadă apar și primele cruci pe turlile bisericilor.

Crucea mobilă, pe care este înfățișat Mântuitorul Iisus Hristos Răstignit, a apărut cam prin secolul al X-lea și se cunoaște și o reprezentare complexă unde Iisus este reprezentat alături de îngeri, de Sfânta Născătoare de Dumnezeu și de Apostolul Ioan.

Crucea mobilă cunoaște și varianta cu reprezentări pe ambele fețe ale crucii, astfel că pe lângă reprezentarea lui Iisus Răstignit, pe verso apare reprezentarea Botezului lui Iisus.

Botezul este un sacrament în special pascal, este o comuniune cu învierea lui Cristos; botezatul moare pentru păcat și trăiește pentru Dumnezeu în Hristos, trăiește prin aceeași viață nouă a lui Isus. Transformarea realizată în acest fel este radicală, constituie o despiuere de omul cel vechi al păcatului și o îmbrăcare în omul nou, realizând o asemănare cu Dumnezeu.

Scufundarea reprezintă moartea și îngroparea celui botezat împreună cu Isus; ieșirea din apă simbolizează învierea și unirea cu el. Botezul face să moară trupul ca instrument al păcatului și ne face părtași ai vieții pentru Dumnezeu în Isus. Moartea pentru păcat și darul vieții sunt indisolubile; spălarea cu apă curată simbolizează stropirea cu sângele lui Cristos care mijlocește pentru noi și este mai grăitor decât sângele lui Abel, fiind o participare efectivă la meritele câștigate de drept pentru toți de Hristos pe Calvar, fiind în strânsă legătură cu învierea sa și cu un început al preamării.

Brațele Crucii au și ele o semnificație aparte. Cel orizontal arată că jertfa Mântuitorului se răsfrânge asupra întregii creații, restabilește armonia dintre om și creație. Brațul cel vertical arată actul de refacere a legăturii dintre Dumnezeu și om, dintre ceresc și pământesc, arată posibilitatea de îndumnezeire a omului. Omul nu mai este un “animal rațional”, ci un “animal îndumnezeit” - după cum afirmă P. Nellas.

„Și îndată, ieșind din apă, a văzut cerurile deschise și Duhul ca un porumbel coborându-Se peste El. Și glas s-a făcut din ceruri: Tu ești Fiul Meu cel iubit, întru Tine am binevoit” (Mc.1, 10, 11) (Din Evanghelia citită la Utrenia zilei).

Imaginea pictată a Botezului Domnului este o reproducere exactă, în variantă plastică, a mărturiei evanghelice, cu adăugarea detaliilor corespunzătoare slujbei zilei, cum sunt îngerii și figurile alegorice de la picioarele lui Iisus.

În partea de sus a crucii vedem prezența lui Dumnezeu, așezat pe nori și binecuvântând, mai jos, apare Duhul Sfânt coborându-se în chip de porumbel. Sfântul Duh coboară în chip de porumbel ca să vestească iertarea păcatelor și milostivirea lui Dumnezeu asupra lumii.

„Se dezbracă Cel Care îmbracă cerul cu nori”- Arată în același timp și scopul acestei chenoze, pentru că, dezbrăcându-și trupul, îmbracă astfel goliciunea lui Adam și, împreună cu el, pe cea a întregii omeniri, în veștmântul slavei și al nestrucăciunii.

Gestul lui Iisus este de supunere, de înțelegere, de împăcare, El își încrucișează mâinile pe piept ca semn de evlavie.(foto.1)

Hristos este reprezentat stând cu capul plecat, într-o atitudine de umilință mult prea umană, străină de smerenia dumnezeiască a Celui care S-a făcut om „*chip de rob luând*”, dar a rămas în același timp Dumnezeu, Stăpânul cerului și al pământului. El nu binecuvântează apele, ci stă cu mâinile adunate spre piept, închis în sine, într-o rugăciune care nu mai cuprinde întreaga lume, ci doar propria persoană. În unele cazuri, însuși gestul rugăcinii se transformă într-o contemplare ruptă de comuniunea cu Dumnezeu, privirea nemaifiind îndreptată către cer, ci către pământ, devenind expresie, fie a adorării de sine, fie a deznădejdiei.

Îngerii iau parte la ritualul sfânt. Textele slujbelor, pomenindu-le prezența, vorbesc despre starea lor: „Cetele îngerești s-au umplut de mirare, de frică și de bucurie”.

Includerea îngerilor în reprezentarea scenei Botezului apare aproximativ din secolul al VI-lea, cu toate că prezența lor nu este indicată nici în Evangheliile și nici în troparul care rezumă principalele momente ale evenimentului. Textele slujbelor, pomenindu-le prezența, vorbesc despre starea lor („*Cetele îngerești s-au umplut de mirare, de frică și de bucurie.*” - Tropar, glas 7, Ceasul al 9-lea), însă nu precizează rolul pe care aceștia l-au avut, astfel încât acest rol este adesea diferit înțeles și reprezentat.

Îngerii sunt înfățișați, fie având mâinile acoperite de propriile mantii, în semn de evlavie și supunere în fața Celui ce se botează, fie purtând ștergare. Obiceiul acoperirii mâinilor este de origine răsăriteană și a fost adoptat la curtea din Bizanț, unde obiectele înmânate împăratului sau primite de la acesta erau ținute cu mâinile acoperite ca semn al unui deosebit respect. Acoperirea mâinilor în iconografie exprimă evlavia și supunerea față de o persoană sfântă.

În unele reprezentări, ei au rol de slujitori și țin în mâini ștergare, gata să înveșmânteze Trupul Domnului când iese din apă, indicându-se prin aceasta, încă o dată, faptul că botezul s-a făcut prin scufundare, ceea ce necesită ștergerea trupului celui botezat la ieșirea din apă.

În evoluția picturii de icoane, respectiv de cruci s-a produs o cotitură la mijlocul secolului al XVI-lea, când s-a intensificat controlul bisericii asupra creației pictorilor. Pictorii de icoane nu își inventau subiectele, ci urmau tipul iconografic stabilit de obiceiuri și de către autoritățile bisericești. Meșterii sunt obligați să urmeze modelele descrise în erminie și se pot manifesta doar în ceea ce privește coloritul. În rest, ei trebuie să respecte canoanele consfințite.

Pictorii de artă religioasă bănățeni au fost creatorii unei arte noi, originale, specifice, din câte știm, numai Banatului. Formați, probabil, în școli sau ateliere în mediul rural, în care accentul nu se punea pe opere la *modă* ca în mediul urban, mai receptiv la noile concepții artistice venite din Occident, iconarii bănățeni din această școală erau mai constrânși să urmeze erminiile, dacă nu în ceea ce privește iconografia, cel puțin în privința cromaticii și expresiei chipurilor.

Pictura aceasta o numim rurală, pictorii erau formați într-un atelier, meseria era îndelung învățată și practică, nu era numai o îndeletnicire ocazională în răgazul îngăduit de alte munci. Icoanele și obiectele care făceau parte din ritualul creștin fiind destinate în special bisericilor din sate, de unde erau recrutate și tinerele talente într-ale picturii, era firesc ca exigența comanditarilor, pe de o parte, și originea zugrăvirilor, pe de altă parte, să-și spună cuvântul.

Un exemplu de cruce de procesiuni pictată pe ambele fețe este cea găsită la Apateu în județul Arad, în podul bisericii. Crucea are brațele orizontale aproximativ de 100 cm.

Crucea stă fixată pe un picior-suport de lemn care are în partea superioară un glob de lemn cu diametru de 18 cm. (Foto .2)

Marginile crucii sunt tivite cu un profil trilobat care încadrează întreg perimetrul crucii. (Foto.3)

Lemnul de brad din care este sculptată atât crucea, cât și elementele atașate este bine prelucrat; lemnul este tratat cu un strat subțire de grund, iar pictura este realizată în culori pe bază de apă și emulsie de ou. Profilul trilobat care încadrează crucea are un strat de bolus obținut din albastru de cobalt (culoare pe bază de apă) peste care a fost aplicată foiță de aur, iar în timp au fost făcute niște intervenții cu bronz auriu.

Pictura este realizată în culori de apă cu emulsie de galbenus de ou, o parte a crucii are ca scenă centrală reprezentarea lui Iisus Răstignit, încadrat în dreapta și stânga de Maica Domnului și Apostolul Ioan, iar în partea superioară de Dumnezeu Tatăl. Verso-ul Crucii are reprezentat pe Iisus în timpul Botezului, încadrat de doi îngeri pe brațele laterale, iar în partea superioară Dumnezeu având aureola triunghiulară ca simbol al trinitatii. La baza norului pe care stă Dumnezeu, este reprezentat porumbelul simbolizând Duhul Sfânt.

După date obținute de la bătrânii satului, după modul de realizare a picturii și a preparației picturii, bănuim că obiectul se încadrează undeva pe la începutul secolului al XIX-lea ca perioadă de realizare și se pare că ea (crucea) a fost folosită până pe la mijlocul secolului al XX-lea, când a ajuns să fie depozitată în podul bisericii. Condițiile improprie de păstrare a obiectului au făcut ca acesta să se deterioreze, au apărut fisuri în lemn, culoarea s-a exfoliat și s-a pierdut, partea cu reprezentarea lui Iisus răstignit s-a pierdut în proporție de 70%, iar fragmentele rămase au fost acoperite cu un strat gros de excremente de porumbei.

După diferite teste chimice, s-a găsit o soluție de dizolvare a murdăriei grase depuse pe pictură. Se propune tamponarea succesivă a murdăriei cu tampoane de soluție și apoi îndepărtarea ei prin acționare mecanică cu bisturiul cu lamă chirurgicală, sub lupă. (foto 4)

S-au făcut teste de consolidare cu clei de pește în soluție 12% pentru rehidratarea și consolidarea lemnului și au fost introduse fășii de câlți umezite în soluție de clei de pește. (foto 5)

S-au făcut teste de curățare a picturii cu soluții pe bază de alcool etilic absolut, terebentină, ulei de in și amoniac. (foto 6)

Se propune completarea profilului trilobat de lemn acolo unde lipsește, cu bucăți de profil din aceeași esență de lemn vechi și tratat. În spațiile dintre brațele crucii, acolo unde au fost raze centrale se propune confecționarea unor raze în stilul celor care au existat. La creștinii ortodocși, crucea, cu raze în centrul ei, este semnul Invierii, e crucea dătătoare de viață.

La baza crucii acolo unde se îmbină cu piciorul suport se propune desfacerea improvizăției cu teava de metal și bucățile de tablă prinse în mod grosier cu scopul de a consolida acest suport. Se propune confecționarea unui ic de lemn care să patrundă în orificiul de la baza crucii.

Următoarea fază în restaurarea crucii este completarea lacunelor cu chit de clei de pește și praf de cretă. (foto 7)

Integrarea cromatică se va face în culori de apă cu emulsie de ou în tehnica „tratteggio” reconstituind din aproape în aproape desenul crucii.

Lucrarea se află în curs de restaurare, importanța și valoarea ei fiind sporită prin conservare și restaurare, deoarece obiectul este printre puținele de acest fel. Rolul restauratorului este acela de a încuraja și conștientiza preoții și comunitățile creștine că încă mai sunt valori care trebuie

protejate și, de asemenea, restauratorul trebuie să descurajeze înlocuirea obiectelor de cult vechi cu unele noi de gust îndoielnic. Comunitatea va înțelege astfel că patrimoniul moștenit de la înaintași e cu mult mai valoros decât cel ce se găsește prin magazinele „specializate” din zilele noastre.

Bibliografie:

Egon Sendler, *Icoana, chipul nevăzutului*, Editura Sophia, București, 2005.

Leonid Uspensky, Vladimir Lossky, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura București, 2003.

Constantine Cavarnos, *Ghid de iconografie bizantină*, Editura Sophia, 2004.

Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sophia, 2000.

Paul Evdokimov, *Arta icoanei. O teologie a frumuseții*, Editura Meridiane, București, 1993.

Marta Guttmann, *Tendențe în conservarea preventivă*, Editura ASTRA MUSEUM”, Sibiu, 2009.

Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999.

The Christian Cross-its artistic representation-the cross for procession

Abstract

The paper presents briefly some data on the evolution of Christian cross, on its artistic representation, about its role as a worship object. The painted procession cross has an important role in Christianity and is one of the most rare seen today as artistic execution. Parish members of some communities we can find such objects of real artistic value, are trying to change them with ordinary ones. The restorer role is to try to highlight these goods to the priests and communities awareness and bring their importance and value that are in danger to vanish if they don't intervene.

Iisus își încrucișează mainile pe piept ca semn de evlavie

Imaginea crucii înainte de restaurare

Brațul crucii cu profil trilobat

Teste de curățare sub lupă

Teste de curățare sub lupă

Curățarea depunerilor de murdărie-test

Introducerea câștilor în fisurile din lemn

Completări în lacune cu chit

Restaurarea unui policandru-sfârșit de secol al XIX-lea

Dinu Capotescu

Policandrul este un obiect de cult, are mai multe brațe, fiecare ținând mai multe lumânări, iar ulterior becuri. El atârna suspendat în mijlocul naosului, fiind legat din centrul Turlei, ori din cele patru colturi ale naosului cu lanturi.

La prima vedere el pare doar o sursă de lumină, dar de fapt el închipuie lumea nevăzută adică lumea îngerilor și puterile cerești, închipuie tăria cerului și planetele. Este un simbol de lumină și verticalitate. În trecut, bisericile și mănăstirile erau luminate de lumina caldă a lumânărilor, însă odată ce a apărut curentul electric, mulți au considerat, că trebuie să înlocuiască, și încă total, tradiționalele lumânări. Lumânarea era ceva viu, mișcător, pe când becul este mort, static și rece. O slujbă săvârșită într-o biserică sau mănăstire luminată numai cu lumânări, cu greu va putea fi uitată.

Numărul de brațe în simbolistica ortodoxă are diverse semnificații. Astfel, cel cu 5 brațe-cifra Harului- reprezintă realitatea pământescului în care apare contribuția factorului divin. Cel cu 10 brațe, cel de față, este asociat cu ordinea perfectă (avem 10 porunci, 10 degete etc.)

Policandrul despre care vorbim în lucrare a fost achiziționat de la Biserica din Pișcari, județul Satu Mare și datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Acest *simbol de lumină și verticalitate* are 10 brațe, în două registre, cel inferior fiind mai mare. Fiecare braț confecționat din bronz turnat reprezintă motive vegetale, în sinusoidă și are, în partea superioară, un suport pentru lumânare și un taler de colectare a cerii topite. (foto 1)

Brațele din registrul inferior-cele mari - au câte două suporturi de lumânare în timp ce cele din registrul superior au brațele mai mici și au doar un suport pentru lumânare. Ulterior lumânările au fost înlocuite cu becuri astfel că suportii și talerele au fost găurite pentru introducerea firului electric. (foto 2)

Pe lângă daunele provocate de om, operele de artă suferă și de pe urma efectelor razelor solare, a umidității și a lucrărilor de întreținere defectuoase, efectuate cu produse nerecomandate.

Starea proastă de conservare și degradările sunt evidente, astfel brațele policandrului sunt puternic deformat (foto 3), prezintă produși de coroziune specifici, ceară și murdărie. Din cauza manevrărilor greșite și neglijenței, un braț din registrul superior s-a pierdut. (foto 4)

Procesul de restaurare începe cu evaluarea generală a obiectului, a daunelor provocate de om și a metodelor de restaurare aplicate specifice obiectului în cauză.

În cazul de față înlăturarea deformărilor (la brațele policandrului) se face prin încălzirea metalului urmată de presare progresivă, știind că bronzul turnat se rupe ușor, o intervenție la rece ar duce la ruperea metalului.

Confecționarea elementului lipsă, respectiv a brațului superior se va face prin amprentare cu stomaflex, iar în amprenta formată se va turna duracrol. Elementul astfel confecționat se integrează cromatic și se fixează în locul lipsă. Curățarea mecanică a componentelor se face cu ajutorul instrumentelor adecvate și a materialelor abrazive cât mai fine, apoi tratamentul chimic în soluție de complexon și neutralizarea lui în apă distilată. Urmează conservarea cu nitrolac incolor și montarea componentelor.

Din nefericire, în multe lăcașuri de cult aceste policandre-adevărate opere de artă- au fost înlocuite cu produse noi din materiale îndoielnice -plastic, hârtie, metal de proastă calitate, lucru care s-a întâmplat și în cazul obiectului prezentat.

Bibliografie:

Marta Guttman, *Tendințe în conservarea preventivă*, Editura Astra Museum, Sibiu, 2009.
Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999.

The restoration of a candelabrum-the end of the 19th century

Abstract

This paper presents a candelabrum(POLYFRAME) of the 19th century, the object of worship could be found in Orthodox churches and has both practical and spiritual role, it symbolizes the connection with the divinity. Its restoration is necessary in order to preserve the value received in the past when faith was much closer to the essence comparing with today`s shallows decorations from churches (questionable materials and provenience).

Foto1. Candelabru înainte de restaurare

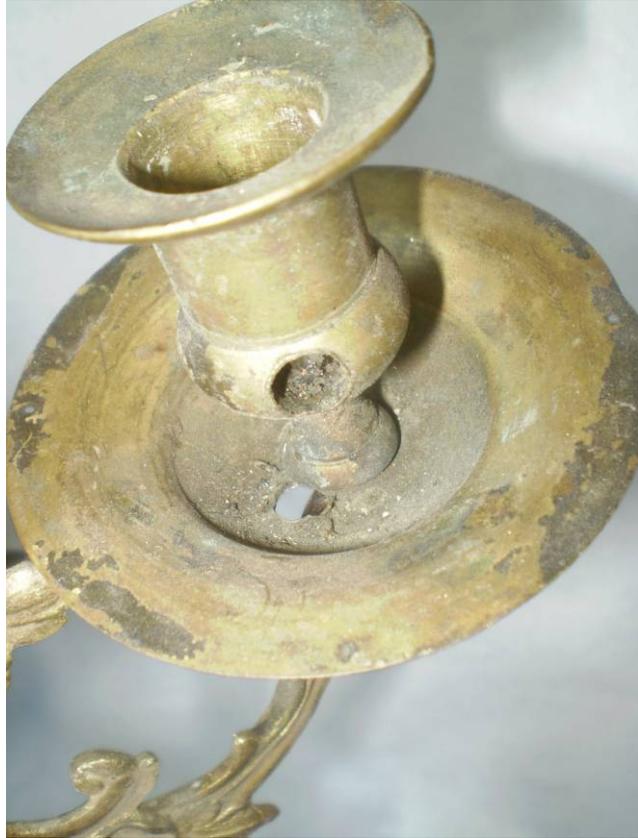

Foto 2. Orificii practicate în obiect pentru introducerea firului electric

Foto 3. Deformarea brațelor candelabrului

Foto 4. Lipsa unui braț din policandru

Aspecte privind depozitarea documentelor în muzee. Considerații generale

Gabriela Paul

Degradarea patrimoniului în urma schimbării climatului și mai ales datorită poluării nu se referă doar la monumente arhitecturale, cât mai ales la patrimoniul mobil, cel care se găsește în depozitele și sălile de expoziție ale muzeelor și colecțiilor din întreaga lume. Acest subiect este unul de mare actualitate și prin urmare trebuie să i se acorde o mai mare importanță modului de depozitare a patrimoniului ca prim pas în conservarea lui.

Muzeul are calitatea de martor al istoriei și, în același timp, are datoria de a prezerva patrimoniul contemporan existent pentru generațiile următoare. Această grijă este îndreptată cu precădere spre achiziția și conservarea bunurilor culturale aparținând perioadei de istorie contemporană aflate încă în circulație. În acest context, depozitarea patrimoniului indiferent de suportul acestuia revine, fără îndoială, muzeelor.

Odată cu trecerea timpului, bunurile culturale sunt supuse în mod lent sau mai rapid procesului de îmbătrânire¹. La aceasta, se adaugă și acțiunea de deteriorare cauzată de numeroșii agenți, cum ar fi: temperatura, umiditatea, lumina, compoziția aerului, marea varietate a compușilor chimici, insecte, ciuperci etc., asociați nu de puține ori cu necunoașterea și neglijența oamenilor.

Rolul de a conserva și mai ales de a păstra aceste valori revine muzeului și implicit specialiștilor în conservare și restaurare.

Unul din suporturile supuse deteriorărilor și degradărilor, în mai mare măsură decât altele, este hârtia. În cazul hârtiei primul și cel mai bun mecanism de apărare, de conservare este depozitarea. Alegerile în ceea ce privește modul și tehnologiile folosite în depozitarea hârtiei are o influență foarte mare și pe termen lung

Metodele de depozitare trebuie să protejeze hârtia, în primul rând, de fluctuațiile de microclimat. Acest subiect este unul de mare actualitate în condițiile schimbărilor climatice actuale. În acest sens este foarte important ca spațiul rezervat depozitului să fie monitorizat cu ajutorul termohigrometrului, microclimatul trebuind să rămână relativ stabil². Temperatura recomandată pentru depozitele de hârtie este între 1-18°C, iar umiditate relativă, în limitele de 50%- 65%. Pentru controlul umidității relative depozitele trebuie să fie dotate cu dezumidificatoare și umidificatoare. Acestea permit fixarea strictă a valorii umidității, fără variații nedorite, asigurarea unui microclimat stabil. O altă problemă care a trebuit rezolvată este cea a radiațiilor luminoase. Depozitele trebuiesc prevăzute cu storuri de protecție contra radiațiilor ultraviolete pentru ferestre cu plase contra insectelor ce pot dăuna materialelor organice. Toate acestea ocupă un rol important în conservarea preventivă a patrimoniului pe suport de hârtie.

Următorul pas în depozitarea patrimoniului pe suport de hârtie trebuie să aibă în vedere: mărimea, formatul și compoziția acesteia. Tipurile de documente sunt numeroase, acoperind forme diverse de la cărți poștale, ziare, reviste până la hărți, afișe și manuscrise. Selectarea acestor materiale este o operațiune importantă, de ea depinzând direct activitatea eficientă de depozitare a documentelor. Astfel, în funcție de categorie și mărime, ele sunt păstrate în cutii speciale și mape pe mărimi. Materialele din care sunt confecționate aceste cutii și mape trebuie să fie neutre din punct de vedere chimic și să nu influențeze în mod negativ păstrarea documentelor. În același timp cutiile și mapele pentru depozitare trebuie să fie realizate din materiale cu o anumită grosime care să poată susține documentele sau obiectele pe suport de hârtie atât în depozite cât și în cazul transportării acestora.

Muzeul Județean Satu Mare are la ora actuală două depozite de carte și documente, care corespund tuturor normelor de conservare preventivă. Depozitele muzeului sunt prevăzute cu mobilier modular, cu termohigrografe care citesc datele cu privire la microclimat și cutii și mape în care acestea sunt păstrate. MJSM acordă o mare importanță conservării preventive, în special în cazul hârtiei, deoarece obiectele pe suport de hârtie sunt numeroase și valoroase.

¹ Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a II a, Centru pentru formare, educație permanentă și management în domeniul culturii, București, 2003, p. 2.

² N.a - Normele de conservare în vigoare în acest moment sunt foarte stricte în această privință.

Aceste probleme legate de depozitarea bunurilor culturale în muzee face parte din strategia de conservare și salvare a patrimoniului cultural european. Astfel, Comisia Europeană a stabilit o strategie clară pe care o propune tuturor muzeelor și anume sistemul EWO - dozimetre generice și specifice. Acestea sunt relativ ieftine și sunt ușor de folosit în muzee ca și prim pas în evaluarea microclimatului în depozite³. Noutatea în ceea ce privește aceste dozimetre este aceea că ele citesc la fața locului toate datele și le pot compara cu datele standard.

Bibliografie

Chapuis, Michel, - *Preserving our heritage, Improving our environment*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2009

Mihalcu, Mihail - *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor de artă*, Editura Științifică, București, 1970

Moldoveanu Aurel, - *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a II a, Centru pentru formare, educație permanentă și management în domeniul culturii, București, 2003

Aspects of storing documents in museums. General considerations

Abstract

Cultural heritage degradation due to the climate change and especially the pollution has a negative impact not only on architectural structures but on mobile heritage as well. This topic is one of great importance nowadays and has a real influence on museum policy regarding the storage. Mobile heritage storage is very important because is the first step in cultural preservation.

---

³ Chapuis, Michel - *Preserving our heritage, Improving our environment*, vol. II, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2009, p. 89.

Impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural

Diana Kinces

Cei mai mulți cetățeni ai Europei trăiesc în sau în apropierea patrimoniului cultural cu care ei se identifică îndeaproape datorită valorii unice și de neînlocuit a clădirilor istorice, colecțiilor și siturilor.

Schimbările climatice acționează grav asupra patrimoniului cultural ducând la daune ireversibile și pierderi datorate vechimii și fragilității lor, bunuri culturale pe care noi, ne îndatorăm generațiilor prezente și viitoare, de a le proteja și conserva ca simboluri ale culturii și istoriei noastre.

Efectele combinate ale schimbărilor climatice și ale securității bunurilor culturale amenință existența mediului cultural european care s-a dezvoltat de-a lungul mileniilor. În fața acestor riscuri este necesar să protejăm și să consolidăm mediul istoric unic al Europei.

Inițiativele recente ale UNESCO și ale Consiliului Europei privind impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural au arătat că atâta vreme cât este posibil să se identifice parametrii climatici în mod individual și riscurile asociate lor, aceste probleme nu pot fi considerate a fi izolate. Patrimoniul cultural există printre oameni și în comunități - și pentru că este legat de interacțiunile sociale și de ideea de identitate culturală și coeziune, nu este posibil, ca răspuns la schimbările climatice, să separăm dimensiunea fizică, culturală și socială a patrimoniului cultural. O abordare multidimensională a impactului schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural este necesară iar deciziile cu privire la acțiunile necesare pentru a diminua efectele și pentru a le adapta schimbărilor climatice depind de contribuțiile disciplinelor precum arta, științele umaniste și sociale, precum și de știință, tehnologie și inginerie.

În trecut au existat câteva inițiative privind impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural. Primul și cel mai important program de cercetare în această direcție a fost „ARCA LUI NOE: Impactul schimbării climatice globale asupra patrimoniului cultural construit și peisajelor culturale”¹. Acest proiect a fost inițiat de Italia având ca parteneri instituții din Marea Britanie, Polonia, Suedia, Cehia, Spania și Norvegia.

Proiectul, derulat de un consorțiu de instituții europene, a făcut predicții privind impactul climatului și al poluării asupra patrimoniului cultural prin investigarea reacțiilor materialelor și structurilor istorice la scenariile climatice viitoare pentru Europa. De asemenea, s-au făcut experimente pe modele computerizate privind efectul căldurii și umidității asupra patrimoniului construit, fiind apoi comparate cu datele existente, măsurate în clădiri reale. Toate rezultatele proiectului au fost publicate într-un atlas². Impactul proiectului a fost recunoscut prin acordarea premiului Europa Nostra Grand Prix pentru cercetare în 2009.

Politica de implementare necesită aplicarea de cunoștințe pentru a putea înțelege problemele și pentru a aplica soluții. „Când apar noi probleme, cunoștințe noi trebuie create - și motorul care conduce la crearea lor este cercetarea.”³ Până în prezent, inițiativele de cercetare privind impactul schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural sunt foarte fragile și rare. Totodată, politica de implementare necesită activități de educație și formare profesională pentru a înțelege și a putea aplica rezultatele cercetării.

Schimbarea climatică se află acum printre orientările strategice ale Consiliului Europei care susține activitățile Centrului Universitar European pentru Patrimoniul Cultural (European University Centre for Cultural Heritage (CUEBC) în Ravello, Italia⁴ - în special prin organizarea de cursuri începând cu anul 2007 privind riscurile schimbărilor climatice asupra patrimoniului cultural. Cursurile încep să reflecte gândirea curentă cu privire la necesitatea de a integra

¹ European Commission, *Noah's Ark: Global Climate Change Impact on Built Heritage and Cultural Landscapes*. - <http://noahsark.isac.cnr.it/>.

² *The Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies*, edited by C. Sabbioni, P. Brimblecombe, and M. Cassar, 2010.

³ May Cassar, *Impact of Climate Change on Cultural Heritage: From International Policy to Action* în *Conservation Perspectives*, The GCI Newsletter, Newsletter 26.1, 2011.

⁴ European University Centre for Cultural Heritage (CUEBC) and the Council of Europe (COE), *Master Course on Vulnerability of Cultural Heritage to Climate Change*.

dimensiunile culturale, sociale și științifice ale schimbărilor climatice în scopul de a oferi soluții durabile atât la nivel uman cât și tehnologic.

În continuare este necesară elaborarea unei abordări interdisciplinare de cercetare și formare. Tendințele sociale și demografice modelează viitorul, așa cum sunt factorii de mediu. Efectele fizice ale schimbărilor climatice sunt susceptibile de a deveni tot mai importante ca un multiplicator de risc care pot exacerba tensiunile existente în întreaga lume. Capacitatea noastră de a rămâne adaptabili va fi fundamentală, așa cum va fi abilitatea noastră de a identifica riscurile și oportunitățile cât mai devreme posibil. Recunoscând că riscurile privind patrimoniul cultural tangibil, intangibil și digital vor crește, șefii de state și guverne ai Uniunii Europene au propus o colaborare între Ministerul Cercetării și Ministerul Culturii privind cercetarea și dezvoltarea unor strategii privind patrimoniul cultural și schimbarea globală⁵.

Atenția noastră trebuie să se îndrepte asupra riscurilor de deteriorare a colecțiilor. Această problemă a fost ridicată de către Institutul Internațional pentru Conservare (IIC) în cadrul discuțiilor „Schimbările climatice și colecțiile muzeale” ținute la Londra în anul 2008.

În vreme ce materialele în aer liber sunt afectate de schimbările de temperatură, umiditate relativă, precipitații, viteza vântului, radiații solare, săruri, poluanți și biomasă, colecțiile sunt afectate de unii factori diferiți - mucegai, poluanți și de rata fluctuațiilor de temperatură și umiditate relativă.

O expresie folosită de oamenii de știință care lucrează în mediul natural și cu patrimoniul cultural în aer liber este „funcția de daune” (damage function). Cele mai multe dintre funcțiile de daune care există pentru patrimoniul cultural se referă la condițiile în aer liber: atac chimic, cicluri de încălzire - răcire, îngheț și dezgheț pentru materiale de piatră și zidărie, metale, sticlă și lemn. Aceste deteriorări nu se potrivesc în mod semnificativ condițiilor de interior.

Oamenii de știință care lucrează alături de conservatori, trebuie să dezvolte o serie de funcții de daune pentru bunurile de colecții. Legătura dintre daună și schimbările climatice poate fi apoi modelată pentru o serie de scenarii. Dar este important să se țină cont de faptul că toate modelele sunt analogii cu realitatea și nu pot înlocui datele reale.

Trebuie să influențăm comportamentul publicului. Pentru a face asta, trebuie să mergem dincolo de aplicarea științei, tehnologiei, ingineriei și matematicii. Există foarte multe cunoștințe și înțelegere în domeniul artelor și științelor umaniste care ajută la extinderea dezbaterilor privind schimbările climatice prin explorarea valorilor culturale, eforturilor creatoare, etice, estetice, reflecții critice și perspective istorice. Trebuie să descoperim punctele de întâlnire creativă dintre științele umaniste și artă și științele fizice și sociale pentru efectuarea cercetării privind impactul climatului asupra bunurilor culturale.

Schimbările climatice reprezintă una din cele mai importante probleme cu care se confruntă societatea în secolul al XXI-lea. Apar provocări importante pentru patrimoniul cultural care începe să fie abordat prin cercetări de înaltă calitate, practicanți instruiți, inițiative politice și angajament public. Până acum, eforturile de a îmbunătăți înțelegerea noastră, atât prin punerea în aplicare a cercetării științifice cât și prin inițiativele de a influența comportamentul privind schimbările climatice cu activități artistice și creative (cum ar fi expozițiile), s-au dezvoltat (cu câteva excepții) separat. În viitor ar fi de dorit ca aceste elemente să funcționeze împreună. Citându-l pe Peter Gingold, director executiv la Tipping Point, „Aici este vorba despre felul în care trăim, este vorba despre cine suntem, care este relația noastră cu fiecare și cu planeta. Și sectorul cultural este poziționat perfect, cred eu, ca și o oglindă care să ne arate cum trăim, și ne ajută să dezvoltăm intuiții în asta.”⁶

Și în România au început să existe preocupări în ceea ce privește impactul schimbărilor climatice asupra bunurilor culturale și a patrimoniului nostru cultural. Majoritatea acestor preocupări se desfășoară în mod particular, însă organizarea unor programe bine definite se resimte tot mai mult. Astfel, în 23 mai 2009, Guvernul României a aprobat al doilea Plan Național pentru Cercetare, Dezvoltare și Inovare (PN II). Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică este

⁵ Council of the European Union, *Conclusions on the Launching of Joint Programming Initiatives on 'Agriculture, Food Security and Climate Change, Cultural Heritage and Global Change: A New Challenge for Europe,' and 'A Healthy Diet for a Healthy Life,'* 3035th Competitiveness Council meeting, Luxembourg, 12 October 2010.

⁶ May Cassar, *Impact of Climate Change on Cultural Heritage: From International Policy to Action* în Conservation Perspectives, The GCI Newsletter, Newsletter 26.1, 2011.

organizația guvernamentală însărcinată cu implementarea PN II. Programul specific „Parteneriate în domenii prioritare” are o direcție de cercetare cu 3 teme devotate patrimoniului cultural, după cum urmează:

1. Dezvoltarea tehnicilor de conservare pentru patrimoniu
2. Integrarea tehnicilor de conservare și restaurare cu asigurarea viabilității comunitare
3. Practici noi de patrimonializare

PN II are un buget de cca 4.5 miliarde de euro pentru perioada 2007 - 2013. Bugetul total este împărțit pe programe specifice și direcții de cercetare.⁷ Implementarea acțiunilor prevăzute în Plan se va realiza prin intermediul unui set de instrumente, fiecare grupând activități specifice. Ministerul Culturii și Patrimoniului Cultural are deasemenea un program anual pentru conservarea patrimoniului cultural național dar acesta nu este devotat cercetării, el finanțează conservarea și restaurarea de monumente aflate pe Lista Națională a Monumentelor Istorice.

Protecția patrimoniului cultural sub influența schimbărilor climatice reprezintă o preocupare majoră pentru cercetătorii din Europa și nu numai. Acesta preocupare va fi văzută ca o măsură de rezistență a civilizației Europei, precum și recunoașterea susținută a conducerii sale la nivel mondial, în acest domeniu de cercetare. Într-o societate în schimbare, calitatea acelei societăți este susținută de aprecierea sa cu privire la capacitatea sa de a depune toate eforturile creativității umane, cum ar fi monumente, clădiri istorice, complexe urbane și peisaje culturale. Această apreciere este la rândul său, profund influențată de supraviețuirea patrimoniului cultural fizic. Dar, pentru ca patrimoniul cultural să supraviețuiască, acesta trebuie să fie protejat, dar va fi protejat doar în cazul în care strategiile, metodologiile și instrumentele necesare pentru a proteja patrimoniul cultural și a-l asigura de catastrofe naturale și dezastre provocate de om sunt dezvoltate.

Bibliografie:

- Brimblecombe P., Grossi C. M., 2006. *Climate change critical to cultural heritage in Heritage, Weathering and Conservation*, Eds. R. Fort, M. Alvarez de Buergo, M. Gomez-Heras & C. Vazquez-Calvo.
- Sabbioni C., Cassar M., Brimblecombe P., Tidblad J., Kozłowski R., Drdacky M., Saiz-Jimenez C., Grontoft T., Wainwright I., Arino X., 2006. *Global climate change impact on built heritage and cultural landscapes in Heritage, Weathering and Conservation*, Eds. R. Fort, M. Alvarez de Buergo, M. Gomez-Heras & C. Vazquez-Calvo.
- European Commission, *Noah's Ark: Global Climate Change Impact on Built Heritage and Cultural Landscapes*. - <http://noahsark.isac.cnr.it/>.
- The Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies*, edited by C. Sabbioni, P. Brimblecombe, and M. Cassar, 2010.
- May Cassar, *Impact of Climate Change on Cultural Heritage: From International Policy to Action in Conservation Perspectives*, The GCI Newsletter, Newsletter 26.1, 2011
http://www.era.gv.at/attach/JPI_CulturalHeritage_final_4.11.09.pdf

Impact of climate change on cultural heritage

Abstract

Most European citizens live in or around cultural heritage with which they identify closely because of the uniqueness and irreplaceable value of historic buildings, collections and sites for their tangible and intangible values.

Climate change impacts severely on cultural heritage leading to irreversible damage and losses because of its age and fragility which we owe present and future generations to protect and conserve as symbols of their culture and history.

---

⁷ Guvernul României, Ministerul Educației și Cercetării, Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică, Planul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare 2007 - 2013 - http://www.mct.ro/img/files_up/1188313421PN2%20ro.pdf.

Security risks threaten in catastrophic ways the physical nature of cultural heritage assets as symbols and icons of European cities and towns that are widely reported by the Media thus demonstrating the central role that cultural heritage has in the lives of communities

The combined effects of climate change and security threaten the existence of the cultural environment of Europe that has developed and shown resilience over millennia. Before these combined risks to Europe's cultural heritage become irreversible threats, concerted action is needed to protect, strengthen and transform the unique historic environment of Europe

The protection of cultural heritage under climate change conditions will be a major concern for decision makers and researchers in Europe and not only. It will be viewed as a measure of the enduring civilisation of Europe as well as sustained recognition of its worldwide leadership in this research area. In a changing society, the quality of that society is sustained by its appreciation of the endeavours of human creativity such as monuments, historic buildings, urban complexes and cultural landscapes. This appreciation is in turn profoundly influenced by the survival of the physical cultural heritage. But in order for cultural heritage to survive, it needs to be protected, but it will only be protected if the strategies, methodologies and tools needed to protect and secure cultural heritage from natural catastrophes and man-made disasters are developed.

ISSN 2067-6948
editura muzeului sătmărean

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

www.huro-cbc.eu
www.hungary-romania-cbc.eu